

Päivi Sihvo & Arja Koski (toim.)

Eettinen toimintamalli

– osaamista tulevaisuuden koulutukseen
ja sote-alan työhön

Eettinen toimintamalli

– osaamista tulevaisuuden
koulutukseen ja sote-alan työhön

Päivi Sihvo ja Arja Koski (toim.)

Julkaisusarja

B, Oppimateriaaleja ja kokoomateoksia:65

*Julkaisusarjan
vastaava toimittaja*

Kari Tiainen

Taitto

Pasi Tikka, Osuuskunta Mekastamo

Toimittajat

Päivi Sihvo, Arja Koski

© Tekijät ja Karelia-ammattikorkeakoulu

Tämä julkaisu on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

ISBN 978-952-275-314-4

ISSN- L 2323-6876

ISSN 2323-6876

Karelia-ammattikorkeakoulu

Joensuu

julkaisut@karelia.fi

Sisällys

TIIVISTELMÄ	8
ABSTRACT	9
ESIPUHE	11
LUKIJALLE	12
KIRJOITTAJAT	15
1 EETTINEN TOIMINTAMALLI OSAAMISEN YTIMESSÄ	17
Eettisen toimintamallin kehittämisen prosessi	18
Päivi Sihvo, Arja Koski, Mikko Malkavaara, Olli Vesterinen, Miia Pasanen	
Eettinen toimintamalli	25
Päivi Sihvo, Olli Vesterinen, Arja Koski, Mikko Malkavaara, Miia Pasanen	
2 MUUTTUVA TOIMINTAYMPÄRISTÖ JA SOTE-ALAN ASIAKASLÄHTÖINEN TYÖ	37
Digitalisaatio ja jatkuva oppiminen muuttuvissa toimintaympäristöissä	38
Olli Vesterinen & Miia Pasanen	
Tulevaisuuden asiakaslähtöinen ja eettinen sote-alan työ	43
Kristiina Helminen & Raija Koskinen	
3 MITÄ ETIIKKA ON?	51
Johdatus etiikkaan	52
Mikko Malkavaara	
Hyve-etiikka	61
Mikko Malkavaara	
Velvollisuusetiikka	67
Mikko Malkavaara	
Seurasetiikka	77
Mikko Malkavaara	

4 DIGITALISAATIO JA SEN TUOMAT HAASTEET EETTISELLE TOIMINNALLE	82
Tulevaisuuden teknologiat ja tekoälyn etiikka	83
Jaana Hallamaa, Jaana Leikas, Mikko Malkavaara, Olli Vesterinen	
Digitalisaation etiikka – sosiaali- ja terveysalan erityiskysymyksiä	95
Päivi Sihvo, Päivi Sanerma, Anne Ryhänen	
Digitalisaation eettinen johtaminen - eettistä arviointia ja luottamuksen rakentamista	109
Kristiina Helminen, Raija Koskinen, Päivi Sanerma, Päivi Sihvo	
5 AMMATTIETIIKKA MUUTOKSESSA	119
Lainsäädäntö ja ohjeistukset eettisesti kestävä yhteistoiminnan perustana	120
Raija Koskinen & Päivi Sihvo	
Tutkimus- ja kehittämistyön eettisiä kysymyksiä digitaalisessa ajassa	131
Raija Koskinen, Miia Pasanen, Päivi Sanerma	
6 JATKUVASTI KEHITTYVÄ EETTINEN OSAAMINEN	139
Eettinen osaaminen digitalisaatiossa – työpajatyöskentelyn satoa ...	140
Arja Koski, Päivi Sihvo, Raija Koskinen, Birgitta Lehto	
MOOC etiikan oppimisessa ja opetuksessa korkeakouluissa	150
Taija Nöjd, Pia Tauriainen, Tiina Parviainen	
Positiivisen eettisen ilmaston merkitys ammattieettiselle toiminnalle	155
Taina Heino & Pia Tauriainen	
Etiikan oppimista digisti – kokemuksia opettajavalmennuksesta	163
Arja Koski & Päivi Sanerma	
Reflektiivisyys tutkimuksen ja oppimisen näkökulmana	172
Jari Kupiainen	

**7 KEHITTYVÄ EETTINEN TOIMINTAMALLI
KOULUTUKSEEN JA SOTE-ALAN TYÖHÖN** **179**

Arja Koski, Päivi Sihvo, Mikko Malkavaara, Olli Vesterinen

ASIASANASTO **179**

LIITTEET **189**

Liite 1. Sote-alan digitalisaation eettisyyteen liittyvää lainsäädäntöä.. 189

Liite 2. Sote-alan digitalisaation eettisyyteen
liittyviä eettisiä periaatteita ja ohjeistuksia 190

Liite 3. Digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten
tunnistaminen ja arviointi -tarkistuslista 192

Tiivistelmä

Eettinen toimintamalli – Osaamista tulevaisuuden koulutukseen ja sote-alan työhön

Päivi Sihvo & Arja Koski (toim.)

Teknologian nopea kehittyminen ja ennakoimattomat muutokset toimintaympäristössä tuovat jatkuvasti esiin uudenlaisia eettisiä kysymyksiä ja eettisen osaamisen kehittämisen tarpeita sosiaali- ja terveysalan työssä ja koulutuksessa. Nämä edellyttävät ammattilaisilta eettistä herkkyyttä ja motivaatiota tunnistaa eettisiä kysymyksiä erilaisissa tilanteissa, dialogisuutta eettisessä arvioinnissa ja päätöksenteossa sekä vastuullisuutta eettisessä toiminnassa.

Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamassa SotePeda24/7 -hankkeessa (2018-2020) korkeakouluopettajien sotedigi- ja pedagoginen osaaminen on vahvistunut ja kehittynyt monitoimijaisessa ammattikorkeakoulujen verkostossa yhteistyössä työelämän toimijoiden ja kansalaisten kanssa. Hankkeen työpaketissa tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen kehitettiin eettinen toimintamalli sote-alan koulutukseen ja tulevaisuuden työhön neljän ammattikorkeakoulun (Diakonia-ammattikorkeakoulu, Hämeen ammattikorkeakoulu, Karelia-ammattikorkeakoulu ja Lab-ammattikorkeakoulu) toimijoiden yhteiskehittämisen prosessissa.

Eettisen toimintamallin kehittämisen prosessissa hyödynnettiin tutkimustietoa sekä fasilitoituista työpajoista ja virtuaalisista eettisistä foorumeista kerättyä monimuotoista aineistoa. Toiminta perustui tutkimus- ja kehittämistoiminnan eettisiin periaatteisiin. Saman aikaisesti tuotettiin oppimateriaalia (mikro- ja MOOC-kokonaisuuksia), artikkeleita ja blogeja, webinaareja sekä opettajavalmennus ja kehitettiin eettisiä foorumeita. Eettisen toimintamallin kehittämiseen osallistui suuri joukko toimijoita: kansalaisia, opiskelijoita, opettajia, ammattilaisia, asiantuntijoita, johtajia ja tutkijoita hankkeen kumppaniverkostoista.

Julkaisussa on kuvattu eettinen toimintamalli ja siihen liittyviä teemoja on syvennetty eri artikkeleissa. Julkaisussa konkretisoituvat digitalisaatioon ja osaamiseen liittyvät eet-

tiset haasteet sote-alan työssä nyt ja tulevaisuudessa. Julkaisun liitteet ovat osa eettistä toimintamallia ja ne yhdessä tarjoavat työvälineitä eettisten kysymysten pohdintaan ja eettiseen toimintaan koulutuksessa ja työssä.

Eettistä toimintamallia kehitetään jatkossa kokeilemalla ja soveltamalla sitä koulutuksessa, työelämässä ja erilaisissa kehittämis- ja yhteistyöverkostoissa.

Asiasanat:

digitalisaatio, etiikka, eettinen osaaminen, eettinen toimintamalli, koulutus, sote-alan työ, yhteiskehittäminen

Abstract

Ethical operations model – Competence for future education and work in the field of social services and health care

Päivi Sihvo & Arja Koski (eds.)

The rapid development of technology and unforeseen changes in the operating environment constantly raise new types of ethical issues and needs to develop ethical competence in social and health care work and education. This requires professionals to have ethical sensitivity and motivation to identify ethical issues in different types of situations, dialogue in ethical evaluations and in decision-making, and responsibility in ethical activities.

In the SotePeda24/7 project (2018–2020) funded by the Ministry of Education and Culture, the digital and pedagogical competence of higher education teachers in the field of social services and health care has become stronger and it has been developed in the UAS network in cooperation with citizens and various actors from the world of work. In the work package *future work and ethical competence* created in the project, an ethical operations model was developed for education and future work in the field of social services and health care in cooperation with four universities of applied sciences; Diakonia University of Applied Sciences, Häme University of Applied Sciences, Karelia University of Applied Sciences, and Lab University of Applied Sciences.

Research data as well as different types of material collected from facilitated workshops and virtual ethical forums was utilised during the process of developing the ethical operations model. The activities were based on the ethical principles of research and

development work. At the same time, learning materials (micro and MOOC courses), articles and blogs were produced, webinars and teacher coaching course were arranged, and ethical forums were developed. A large number of actors was involved in the development of the ethical operations model: citizens, students, teachers, professionals, experts, leaders and researchers from the partner networks of the project.

The ethical operations model is presented in the publication and the related themes have been covered in more detail in various articles. The ethical challenges of digitalisation and the related competence in social and health care work today and in the future have been made concrete in the publication. The appendices of the publication are part of the ethical operations model and together they provide tools for reflecting ethical issues and acting according to ethical principles in education and at work.

The ethical operations model will be further developed by testing it and applying it in education, at work and in various development and cooperation networks.

Keywords:

digitalisation, ethics, ethical competence, ethical operations model, education, social and health care work, co-creation

Esipuhe

Nyky-yhteiskunnan suuret haasteet eivät ratkea yhden ammattiryhmän toimesta, vaan tarvitaan monialaista osaamista ja uusia innovaatioita. Sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisaatioon liittyvä kehittämistyö ja kulttuurin muutos on yksi näistä suurista haasteista. Suomi on kärkimaita Euroopan ja maailmankin mitapuusta katsottuna sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisaation kehittämisessä. Siksi on merkityksellistä, että tuomme vahvasti esiin myös eettistä toimintakulttuuria niin toiminnassa, kuin kehittämistyössä.

Monialainen kehittämistyö vaatii yhteistä päämäärää, jaettuja käytänteitä ja keskinäistä sitoutumista. Tämä kaikki vaatii yhteisiä sopimuksia ja yhteisiä malleja siitä, miten uutta normaalia luodaan ja miten siellä toimitaan. Laajasti asioita huomioon ottavat eettiset toimintamallit ovat keskeisiä yhteisen toimintakulttuurin luomisessa ja erittäin merkityksellisiä kehitettäessä uusia toimintatapoja niin ammattilaisten, asiakkaiden, kuin yhteiskunnallisten normienkin näkökulmasta. Eri ammattiryhmät tulevat erilaisista toimintakulttuureista ja neuvoteltaessa yhteisistä käytänteistä on tärkeä rakentaa monialaiselle työskentelylle yhteistä toimintamallia. Digitalisaatio mahdollistaa laajatin kansainväliset yhteistyöverkostot, joissa on tärkeä huomioida yhteinen eettinen keskustelu yhteistoiminnan perustana.

SotePeda 24/7 -hankkeen visiona on: "Korkeakoulun opettaja on monialainen digitaalinen ja pedagoginen osaaja kansallisissa avoimissa oppimisympäristössä. Osaamiskuvaukset ja opinnot lisäävät korkeakouluopiskelijoiden ja työelämän toimijoiden sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisaatioon ja sen kehittämiseen liittyvää (sote-digi) osaamista ja eettisiä toimintatapoja sekä kykyä kehittää soten digitaalisia ihmislähtöisiä palveluja monitoimijaverkostoissa."

Tämän julkaisun tarkoitus on esitellä opettajille, opiskelijoille ja ammattilaisille konkreettisia työkaluja luoda työskentelytapoja, jotka tukevat eettisiä toimintamalleja digitalisaation ja uuden teknologian hyödyntämisessä. Haluan lämpimästi kiittää asiantuntijoita, jotka ovat tehneet paljon työtä sen eteen, että te lukijat saatte työkaluja eettisen toiminnan vahvistamiseen sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisaatiossa.

Outi Ahonen
SotePeda 24/7 -hankkeen projektipäällikkö

Helsingissä 17.syyskuuta 2020

Lukijalle

Sosiaali- ja terveysalan työ ja palvelut ovat digitalisoituneet voimakkaasti viimeisten vuosien aikana. Vuosi 2020 on tuonut konkreettisesti esille digitalisaatiokehityksen hyödyt ja uhat. Digitaalisten palvelujen ketterä käyttöönotto asiakastyössä, opetuksen toteuttamisessa ja organisaatioiden toiminnassa mahdollistaa hyvinkin normaalin yhteiskunnan toiminnan koronapandemian aikana. Toisaalta esiin tulleet tietoturvan puutteet ja rikollinen toiminta ovat uhanneet digitalisaatioon liittyvää luottamusta. Nämä molemmat herättävät eettisiä kysymyksiä ja niiden ennakkoinnin merkitystä digitalisoituvasa sote-toimintaympäristössä.

Jatkuvan teknologiatekniikan kehityksen rinnalla on tunnistettavissa uudenlaisia eettisiä kysymyksiä ja eettisen osaamisen haasteita. Eettiset kysymykset yhdistävät meitä kaikkia; kansalaisia, sote-alan opiskelijoita, ammattilaisia eri sektoreilla, vapaaehtoistyöntekijöitä, kouluttajia, esihenkilöitä, tutkijoita ja kehittäjiä riippumatta työalasta. Digitalisaation mukanaan tuomien eettisten kysymysten ratkaisuun tarvitaan erilaisia näkökulmia ja eri alojen osaajien keskustelua ja yhteistyötä. Miten tärkeää onkaan käydä jatkuvaa eettistä pohdintaa hyvän ja pahan, oikean ja väärän arvioimisesta juuri siellä missä elämme, opiskelemme ja teemme työtä. Tarvitsemme aikaa ja paikkoja jakaa ajatuksia, kysyä ja kyseenalaistaa rohkeasti, ihmetellä, antaa ja vastaanottaa palautetta, oppia yhdessä. Kyse on viime kädessä ihmisyydestä.

Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama SotePeda24/7 -hanke on osoittanut selkeästi kansallisen korkeakouluverkoston merkityksen tulevaisuuden ammattilaisten valmentajina digitalisoituvasa työelämässä. Ammattikorkeakoulut toimivat yhä näkyvämmiin alueellisiin ja kansallisiin vaikuttajina monitoimijaisissa verkostoissa sekä kehittävät työtä ja toimintaa yhdessä. Etiikka, eettinen osaaminen ja sen myötä eettinen toiminta ovat kehittämistyön keskiössä.

SotePeda 24/7 -hankkeen (2018–2020) aikana on vahvistunut tarve yhteiselle laajalajalaiselle keskustelulle ja uudenlaisen ymmärryksen luomiselle erityisesti digitalisaation etiikasta ja sen edellyttämästä eettisestä osaamisesta. Hankkeen työpaketissa Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen olemme kehittäneet eettisen toimintamallin, joka tukee oppimista eettisten kysymysten äärellä sekä mahdollistaa uudenlaisten ratkaisujen löytämisen ja eettisen toiminnan digitaalisissa toimintaympäristöissä paikallisesti, kansallisesti ja globaalistikin. Eettinen toimintamalli tukee eettisen osaamisen kehittymistä ja on hyödynnettävissä koulutuksessa, työssä, johtamisessa sekä tutkimus- ja kehittämistoiminnassa eri toimintaympäristöissä.

Tämä julkaisu on syntynyt yhteiskehittämisen prosessissa, jossa me Diakonia-ammattikorkeakoulun (Diak), Hämeen ammattikorkeakoulun (Hamk), Karelia-ammattikorkeakoulun (Karelia) ja Lab-ammattikorkeakoulun (Lab) toimijat selvitimme digietikan merkitystä sote-alan työssä ja palveluissa sekä loimme yhteistä ymmärrystä etiikasta ja tulevaisuuden työn eettisistä haasteista. Kehitimme yhdessä keskustellen uusia oppimiskokonaisuuksia ja menetelmiä, oppimistehtäviä sekä MOOC-kokonaisuuksia opiskelijoille ja työelämän toimijoille ja opettajille. Samanaikaisesti muotoilimme eettisen toimintamallin, joka kuvataan tässä julkaisussa mallin prototyypinä.

Julkaisussa konkretisoituvat hankkeessa käymämme keskustelut etiikasta ja eettisestä osaamisesta yhteiskunnallisessa ja globaalissa tilanteessa, jossa kiihtyvä digitalisaatiokehitys sote-alalla niveltyy laajemmin työelämän ja koulutuksen kehittämiseen. Koimme, että SotePeda24/7 -hankkeen raportin lisäksi tarvitaan myös artikkeleista koostuva julkaisu, jonka myötä lukijat pääsevät tutustumaan työskentelyprosessiimme, pohtimaan sote-alan eettisiä kysymyksiä sekä innostumaan eettisen toimintamallin hyödyntämisestä ja jatkokehittämisestä.

Julkaisu koostuu seitsemästä teemaluvusta. Teemaluvussa *eettinen toimintamalli osaamisen ytimessä* kuvataan eettisen toimintamallin yhteiskehittämisen prosessia sekä eettistä toimintamallia erityisesti eettisen osaamisen ytimessä. Eettinen toimintamalli kuvataan tarkastellen sen eri osia muuttuvassa toimintaympäristössä. Luvussa kaksi tarkastellaan *muuttuvaa toimintaympäristöä ja tulevaisuuden sote-alan eettistä ja asiakaslähtöistä työtä*. Eettinen toimintamalli antaa jäsenyyksen moninaisesti, eettistä osaamista edellyttäviin tilanteisiin. Erityisiä osaamisen ajantasaisuuden haasteita tuottaa digitaalisen toimintaympäristön jatkuva ohjeistusten ja lainsäädännön muutos. Eettiset kysymykset, myös digitaalisissa palveluissa, ovat vahvasti sidottuja kulttuuriin ja osaamista myös tässä on vahvistettava. Eettisen osaamisen tarkastelu linkittyy jatkuvaan oppimiseen digitalisaatiokehityksessä.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan etiikkaa eri näkökulmista. *Etiikan perustana ovat* ajatukset siitä, että etiikka käsittelee hyvää ja pahaa, arvoja ja normeja, oikeuksia ja velvollisuuksia. *Hyve-etiikan* mukaan tekojen moraalista luonnetta arvioidaan siitä näkökulmasta, kuinka moraalisesti ihanteellinen eli hyveellinen henkilö toimisi. *Velvollisuusetiikka* korostaa toimintaa vain yleistettävien periaatteiden mukaan ja kohtelemaan jokaista toista ihmistä päämääränä eikä koskaan välineenä. *Seurausetiikka* taas palauttaa oikean hyvään. Seurausetiikan mukaan oikein on sellainen teko, joka tuottaa hyvää. Eettinen perusosaaminen mahdollistaa digitalisaation edellyttämän eettisen osaamisen kehittymisen muuttuvissa tilanteissa.

Neljännessä teemaluvussa *digitalisaatio ja sen tuomat haasteet eettiselle toiminnalle* luodaan kokonaiskuvaa digitalisaatioon ja sen tuomiin haasteisiin eettiselle toiminnalle. Kirjoittajat pohtivat *tulevaisuuden teknologioita ja tekoälyn etiikkaa* ja kysyvät Millaisesta muutoksesta on kysymys? Mihin suuntaan kuljemme? Voimmeko vaikuttaa asioihin? Artikkelissa *etiikan erityiskysymyksiä sosiaali- ja terveysalan digitalisaatiossa* kuvataan, millaisia eettisiä kysymyksiä digitalisaatioon voi liittyä. Konkreettisine esimerkeinä tuodaan esille etäkuntoutus ja kotihoidon teknologian käyttö. Lisäksi esitellään työväline eettisten kysymysten tunnistamiseen. Artikkelissa *digitalisaation eettinen johtaminen – eettistä arviointia ja luottamuksen rakentamista* tarkastellaan muutoksen johtamista, digitalisaation eettistä johtamista sekä eettistä arviointia ja luottamusta. Tekstissä on tuotu esiin tunnistettuja, eettisesti arvioiden hyviä ratkaisuja sosiaali- ja terveydenhuoltoalan digitalisaation johtamisessa.

Viidennessä luvussa pohditaan *ammattietiikkaa muutoksessa*. Artikkelissa *lainsäädäntö ja ohjeistukset eettisesti kestävä yhteistoiminnan perustana* kuvataan 2020-luvun alun tilannekuva sekä eettisen tietopolitiikan käytännön ratkaisuja koronapandemian ajalta. Kirjoittajat painottavat, että asianmukainen ja perusteltu, eettisesti kestävä toiminta edellyttää herkkyyttä yhteiskunnallisille muutoksille, jatkuvaa osaamisperustan vahvistamista ja valmi-

utta yhteistoimintaan. Kirjoittajat artikkelissa *tutkimus- ja kehittämistyön eettisiä kysymyksiä digitaalisessa ajassa* tuovat esiin, miten digitalisaatio saattaa myös luoda tilanteita, jotka vaativat tutkimuseettisesti uudenlaisia ratkaisuja. Artikkelissa liikutaan eettisen toimintamallin ytimessä, pohditaan tutkijoiden, kehittäjien ja tutkimus- ja kehittämistyötä ohjaavien henkilöiden eettistä herkkyyttä pysähtyä eettisten kysymysten äärellä.

Kuudennessa luvussa *jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen* jäsennetään hankkeen työpajoissa toteutunutta yhteiskehittämisen prosessia, jossa tunnistettiin eettisiä kysymyksiä ja jäsennettiin digitalisaation edellyttämän eettisen osaamisen osa-alueita. Luvun toisessa artikkelissa tarkastellaan *etiikan oppimisen ja opetuksen mahdollisuuksia etiikan MOOC-konaisuuden kehittämisessä*. Kirjoittajat kuvaavat yhtä Sote-Peda 24/7 -hankkeessa tuotettua Etiikkaa sosiaali- ja terveyspalveluissa nyt ja tulevaisuudessa -oppimateriaalia ja siihen liittyviä etiikan oppimisen lähestymistapoja kuten mikroja ja MOOCeja. Artikkelissa *positiivisen eettisen ilmaston merkitys ammattieettiselle toiminnalle* käsitellään eettistä ilmastoa ja keinoja hyvän eettisen ilmaston saavuttamiseksi työyhteisöissä. Eettisen osaamisen ja eettisten teemojen käsittelyssä työyhteisöllä on merkittävä rooli työntekijän tukena. Työyhteisön positiivinen eettinen ilmasto tukee työntekijän jaksamista ja samalla luo puitteet laadukkaalle ja tulokselliselle toiminnalle.

Neljännessä artikkelissa kuvataan *etiikan oppimista ja opettamista digisti opettajavalmentamisen prosessissa*. Kirjoittajat kuvaavat opettajien verkkovalmennusprosessin ja osallistujien kokemuksia työskentelystä. Opettajana toimiminen verkossa edellyttää etiikan asiantuntemusta, valmentavaa työotetta sekä digitaitoja. Oma kokemus valmennettavana olemisesta on tärkeä ja vahvistaa omaa reflektiivistä opettajuutta. Luvun viimeisessä artikkelissa *reflektiivisyys tutkimuksen ja oppimisen keskiössä* jäsennetään ja pohditaan reflektiivisyyttä oppimisessa ja tutkimustoiminnassa. Teksti selventää reflektiivisen ajattelun periaatteita sekä niiden käytännöllistä soveltamista oppimisen ja tutkimuksen eri tilanteissa. Reflektiivisyys on tieteelliseen tutkimukseen liittyvien kriittisen epäilyn ja tieteellisen tiedon itseään korjaavuuden tärkeä menetelmällinen väline.

Teoksen viimeisessä artikkelissa *Kehittyvä eettinen toimintamalli koulutukseen ja sote-alan työhön* pohditaan ja arvioidaan eettisen toimintamallin yhteiskehittämisen prosessin merkitystä sekä arvioidaan ja tarkastellaan eettisen toimintamallin käyttömahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Artikkelit ovat pääsääntöisesti syntyneet reflektiivisissä yhteiskirjoittamisen prosesseissa, jolloin kirjoittaminen on mahdollistanut yhdessä oppimisen yli ammattikorkeakoulurajojen ja kirjoittajien eettisen osaamisen kehittymisen. Teoksen lopussa on asiasanasto, johon on koottu artikkeleissa esiintyviä keskeisiä asiasanoja. Koko julkaisun lopussa olevat liitteet toimivat työvälineinä eettisen toiminnan arvioinnissa ja kehittämisessä eri tilanteissa.

Kirja on tarkoitettu kaikille, jotka haluavat kehittää omaa eettistä osaamistaan asiakastyössä digitaalisissa toimintaympäristöissä, opetuksessa, johtamisessa tai tutkimus- ja kehittämistoiminnassa. Teosta voi hyödyntää sote-alan opiskelijoiden ja opettajien yhteisissä keskusteluissa opintojen eri vaiheissa. Artikkelit tarjoavat näkökulmia ja hyödynnettäviä toimintamalleja myös yhteisöllisen eettisen osaamisen kehittämiseen ja toimijuuden vahvistamiseen tiimeissä ja työyhteisöissä. Eettisen toimintamallin hyödyntäminen ikään kuin karttana jäsentää ajattelua erilaisissa eettistä osaamista edellyttävissä tilanteissa ja edistää jokaisen sitä huolellisesti tarkastelevan ja soveltavan toimijan eettisen herkkyyden ja reflektiivisyyden kehittymistä.

Kirjan myötä haluamme esittää parhaat kiitokset kaikille eettisen toimintamallin kehittämistyöhön osallistuneille henkilöille ja eri tahoille.

Helsingissä ja Joensuussa 30. lokakuuta 2020

Arja Koski ja Päivi Sihvo

Kirjoittajat

Jaana Hallamaa, TT, professori, Helsingin yliopisto

Jaana on Helsingin yliopiston sosiaalietiikan professori, Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan (ETENE) puheenjohtaja ja varajohtaja strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamassa ETAIROS-hankkeessa. Hän on keskittynyt viime vuosina tutkimaan erityisesti hyvän yhdessä toimimisen edellytyksiä ja tutkii parhaillaan erehtymisen, virheiden ja laiminlyöntien eettistä merkitystä yhteistoiminnan kannalta.

Taina Heino, YTL, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Taina toimii sosiaalialan lehtorina sosionomikoulutuksessa Diakonia-ammattikorkeakoulussa mielenterveys- ja päihdetyön opetusalueilla sekä asiantuntijana erilaisissa sosiaalialan kehittämishankkeissa.

Kristiina Helminen, TtT, lehtori, LAB-ammattikorkeakoulu

Kristiinan työtehtävinä LAB-ammattikorkeakoulussa ovat mm. henkilöstöjohtamiseen, työelämän kehittämiseen ja tutkimukseen liittyvä opetus, sekä erilaiset kehittämishankkeet.

Arja Koski, FT, THM, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Arja työskentelee Diakissa lehtorina opetusalueina johtaminen ja työyhteisöjen kehittäminen. Sen lisäksi hän toimii kouluttajana Diakin työnohjaajakoulutuksessa sekä työnohjaajana ja työyhteisöjen kehittäjänä eri organisaatioissa ja hankkeissa.

Raija Koskinen, VTM, lehtori, Hämeen ammattikorkeakoulu

Raija toimii Hämeen ammattikorkeakoulussa sosiaalialan lehtorina. Työnsä ohella hän toimii Helsingin ja Hämeenlinnan hallinto-oikeuksien asiantuntijajäsenenä lastensuojelua ja kehitysvammahuoltoa koskevissa asioissa. Hän on myös monitieteisesti ja kansainvälisesti verkostoitunut sosiaaliryöön väitöskirjatutkija.

Jari Kupiainen, FT, dosentti, yliopettaja, Karelia-ammattikorkeakoulu

Jari Kupiainen on Karelia-ammattikorkeakoulun mediakoulutuksen yliopettaja ja Itä-Suomen yliopiston kulttuurin tutkimuksen, erityisesti kulttuuriantropologian ja mediakulttuurin tutkimuksen dosentti. Hän on muun ohella myös Tyynenmeren kulttuureihin perehtynyt kulttuuriantropologi.

Birgitta Lehto, TtT, lehtori, LAB-ammattikorkeakoulu

Birgitan opetusala LAB-ammattikorkeakoulussa ovat tutkimusmenetelmät, sosiaali- ja terveysalan etiikka ja erilaiset tutkimus- ja kehittämistehtävät.

Jaana Leikas, FT, dosentti, VTT

Jaana on johtava tutkija VTT:llä. Hänen tutkimusintressinsä liittyvät teknologiakehityksen eettiseen ja vastuulliseen tarkasteluun, sosiotekniseen muutokseen sekä teknologiaratkaisujen sosiaaliseen hyväksyntään.

Mikko Malkavaara, TT, dosentti, yliopettaja, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Mikko toimii diakonian ja kasvatuksen yliopettajana Diakissa ja on sen lisäksi yleisen kirkkohistorian dosentti Helsingin yliopistossa. Opetustehtävien lisäksi hän on aktiivinen kirjoittaja ja tutkija sekä toimii monissa eri verkostoissa.

Taija Nöjd, YTM, lehtori, LAB-ammattikorkeakoulu

Taija toimii LAB-ammattikorkeakoulussa sosionomikoulutuksen lehtorina sekä asiantuntijana erilaisissa kehittämishankkeissa liittyen sosiaali- ja terveysalaan sekä osallisuuden edistämiseen.

Tiina Parviainen, sh, kättilö, th, KM, lehtori Karelia-ammattikorkeakoulu

Tiina toimii Karelia-ammattikorkeakoulussa terveysalan lehtorina opetusalueina terveydenhoitotyö ja terveyden edistäminen. Lisäksi hän toimii opinnäytetyön koordinaattorina.

Miia Pasanen, YTM, lehtori, Karelia-ammattikorkeakoulu

Miia toimii sosiaalialan lehtorina Karelia-ammattikorkeakoulussa. Lisäksi hän toimii asiantuntijana erilaisissa kehittämishankkeissa liittyen opetuksen ja työelämän kehittämiseen.

Anne Ryhänen, TtM, lehtori, Karelia-ammattikorkeakoulu

Anne toimii Karelia-ammattikorkeakoulussa lehtorina opetusalueina fysioterapian koulutus ja yritysyrityssakatemia.

Päivi Sanerma, KT, THM, tutkimuspäällikkö, HAMK SMART-tutkimusyksikkö, Hämeen ammattikorkeakoulu

Päivi toimii tutkimuspäällikkönä HAMK SMART-tutkimusyksikössä tutkimusalueina kotiin vietävät ja digitaaliset hyvinvointipalvelut. Hän on ollut mukana useissa kansallisissa ja kansainvälisissä hankkeissa. Hän on myös hoitotieteen väitöskirjatutkija.

Päivi Sihvo, THM, lehtori, Karelia-ammattikorkeakoulu

Päivi toimii Karelia-ammattikorkeakoulussa lehtorina. Opetustyön lisäksi hän toimii kehittämishankkeissa asiantuntija-alueina sote-alan digitalisaatio sekä osaamisen johtaminen ja kehittäminen.

Pia Tauriainen, TtM, lehtori, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Pia toimii Diakonia-ammattikorkeakoulussa terveysalan lehtorina opetusalueina mielen-terveys- ja päihdetyöhoitotyö sekä johtaminen. Tämän lisäksi hän toimii asiantuntijana kehittämishankkeissa.

Olli Vesterinen, KT, yliopettaja, Diakonia-ammattikorkeakoulu

Olli toimii sulautuvan oppimisen ja digitaalisen pedagogiikan yliopettajan tehtävässä. Digipäädagogisen kehittämistyön ohessa hän toimii useissa kotimaisissa ja kansainvälisissä hankkeissa asiantuntijana opetussuunnitelmien, ammatillisen kehittämisen ja digitalisaation alueilla.

1 Eettinen toimintamalli osaamisen ytimessä

Eettisen toimintamallin kehittämisen prosessi

Päivi Sihvo, Arja Koski, Mikko Malkavaara, Olli Vesterinen, Miia Pasanen

Muutos globaaleissa ja paikallisissa yhä digitalisoituvimmissa toimintaympäristöissä on kiihtyvää. Kehittyvä teknologia synnyttää sote-alan työssä uudenlaisia eettisiä kysymyksiä ja dilemmoja, joiden tarkastelu ja toiminta niiden äärellä edellyttävät monialaista ja moninäkökulmaista eettistä pohdintaa. SotePeda 24/7 -hankkeessa on kehitetty eettinen toimintamalli ammattikorkeakoulu- ja työelämätoimijoiden sekä kansalaisten dialogisessa yhteiskehittämisen prosessissa. Tässä artikkelissa kuvataan vaiheittain, miten eettinen toimintamalli syntyi ja muotoutui hankkeen toimijoiden yhteistyössä.

Digitalisaatio haastaa eettisen osaamisen uudistumaan

Olemme digitalisaation seuraavan aallon kynnyksellä. Teknologiset uudistukset muuttavat jatkuvasti sosiaali- ja terveydenhuollon tuotantotapoja ja toimintamalleja ja edellyttävät niin asiakkailta kuin ammattilaisilta ajatusmallien ja toimintatapojen muutosta. Tekoälysovellukset ovat jo löytäneet sosiaali- ja terveydenhuollon ja niiden yhä lisääntyvä käyttö hämmentää sekä kansalaisia että ammattilaisia. Myös muu uusi teknologia, kuten lisätty todellisuus, IoT (esineiden internet), lohkoketjut ja kvanttietokoneet, vyöryy sotepalveluihin ja organisaatioiden toimintaan. Ihmisen yksilöllistä terveyttä ja hyvinvointia edistetään erilaisten antureiden ja sensorien keräämään ja tekoälyllä analysoidun tiedon avulla. Kerättävän hyvinvointitiedon avulla uusia hoito- ja palvelumuotoja sekä teknologisia innovaatioita kehitellään yhä kiihtyvällä tahdilla. Ohjelmointikielellä ilmaistut algoritmit eli toimintaohjeet vaikuttavat ihmisten jokapäiväiseen elämään. Keskeinen kysymys on, millaisiin eettisiin periaatteisiin ne nojaavat ja keiden hyvään ja onneen ne tähtäävät. Sote-tiedonhallinnan ekosysteemi niin kansallisesti kuin kansainvälisesti on laajeneva ja jatkuvassa muutoksessa. Eletään datataloudessa, jota erilaiset globaalit haasteet ravistelevat.

Edellinen kuvaus perustuu Sitran megatrendeihin 2020 (Dufva 2019) ja Business Finlandin 2030 skenaarioihin. Tässä artikkelissa pysähdytään miettimään digitalisaatioon ja sen kehittymiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä sekä eettisesti ja ekologisesti kestävä toiminnan periaatteita ja löytämään niihin vastauksia. Liityimme tähän pohdintaan SotePeda 24/7 -hankkeen toimijoina keuhällä 2018, kun saimme tehtäväksemme tarkastella teemaa Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen.

Tämän päivän digitalisaatio- ja etiikkadiskursseissa on tunnistettu digitaalisen etiikan käsite, joka on jo nyt osoittautunut yhdeksi tulevaisuuskeskustelujen tärkeimmistä aiheista. Polttavimmat kysymykset eivät välttämättä liity teknologiaan vaan sittenkin ihmisiin ja ihmisyyteen. Business Finlandin skenaarioiden mukaan erityisesti datan eettinen hyödyntäminen, henkilötiedon sääntely ja eettinen tekoäly korostuvat myös terveys- ja hyvinvointialalla. Digitaalisen ekologian merkityksen ennustetaan kasvavan. (Business Finland

& Capful Oy 2020.) Digitalisaation hyödyntäminen eettisesti kestäväällä tavalla on myös ekologista toimintaa. Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan ETENEn määrittelyn mukaan

etiikka kuvaa ja perustelee hyviä ja oikeita tapoja elää ja toimia maailmassa, jonka ihminen jakaa muiden kanssa. Etiikka koostuu arvoista, ihanteista ja periaatteista. (ETENE 2001.)

Yleisen etiikan laajalti hyväksytyt periaatteet ovat: haitan välttäminen, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo, arvokkuus, hyödyn tuottaminen, itsemääräämisoikeus ja toteutettavuus (Hamman, Zaiane & Sobsey, 2010). Muita etiikan tavallisesti lueteltuja peruseriaatteita ovat hyvän tekeminen ja pahan välttäminen, autonomian kunnioittaminen ja oikeudenmukaisuus. Ne kaikki ovat universaaleja arvoja.

Royackersin tutkijaryhmän (2018) tutkimuksen mukaan digitalisoinnin aiheuttamat sosiaaliset ja eettiset kysymykset liittyivät yksityisyyteen, autonomiaan, turvallisuuteen, ihmisarvoon, oikeudenmukaisuuteen sekä vallan tasapainoon (hyväksikäyttö, vastuullisuus, algoritmien hallinta ja läpinäkyvyys). Tekoälyn kehityksen myötä on herätetty kysymystä hyvästä tekoäly-yhteiskunnasta, jonka arvoiksi on nostettu läpinäkyvyys, vastuullisuus ja laaja yhteiskunnallinen hyöty. Tämä on liittynyt Suomen tekoälystrategian rakentamiseen ja politiikkasuosituksiin, joissa korostetaan luottamusta, arvostusta ja yhteistyötä. (Koski & Husso 2018, 46–52.)

Sote-alan digitalisaation myötä siihen liittyvät osaamistarpeet ovat nopeasti laajentuneet. Eettiset kysymykset ja niiden ratkaisut ovat tulleet entistä tärkeämmiksi huomion kohteiksi sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisoituessa. Eettinen osaaminen osana digitalisaation osaamista nähdään tärkeänä sekä koulutuksessa että työelämässä. (Konttila ym. 2018; Jauhiainen ym. 2020). Digitaalisen teknologian jatkuva kehitys on tuottanut työelämässä uusia haasteita erityisesti eettiselle osaamiselle. Digitaalisen osaamisen rinnalla on vahvistunut kysymys eettisen osaamisen muutoksesta, esimerkiksi eettisen herkkyyden merkityksestä uusissa tilanteissa. Digitalisaatio haastaa eettistä osaamista uudella tavalla, eri näkökulmista ja toiminnan eri tasoilla aina yksilöiden välisestä vuorovaikutuksesta yhteiskunnallisiin ja globaaleihin kysymyksiin. Osaamistarpeet eivät kosketa vain sote-alalla toimivia ammattilaisia vaan myös asiakkaiden sekä laajemmin kansalaisten eettinen osaaminen digitalisaatiossa korostuu. Sotepalveluiden asiakkaiden on tärkeää ymmärtää entistä enemmän, millaista teknologiaa hänen hoidossaan ja palveluissa hyödynnetään sekä miten ja mihin hänen tietojansa käytetään. Lisäksi asiakkaiden tulee olla entistä paremmin tietoisia omasta roolistaan sekä oikeuksistaan ja vastuustaan tässä kokonaisuudessa.

Eettisen osaamisen uudistuminen on haaste myös koulutukselle. Opettajien digitaalisen osaamisen uudistuminen liittyy sekä omaan opetusalueeseen että uudistuneeseen pedagogiikkaan verkossa. Viime vuosina opetushenkilöstön digitaalisen osaamisen tueksi on järjestetty laaja-alaisesti verkko- ja monimuotopedagogiikkaan keskittyviä koulutuksia. Näiden järjestämisessä valtakunnallisilla hankkeilla on ollut (esim. eAMK, DigiCampus, Campus Online ja SotePeda 24/7) keskeinen rooli. Esimerkiksi SotePeda 24/7 -hankkeessa on kehitetty moderneja oppimissisältöjä ja uusia toimintamalleja, joiden avulla tuetaan sekä opettajien että opiskelijoiden digitaalisen osaamisen kehittymistä. Tätä työtä on tehty yhteistyössä työelämän, opetushenkilöstön ja opiskelijoiden kanssa.

Digitalisaatiokehityksen myötä on konkretisoitunut tarve eettiselle toimintamallille etiikan opetukseen ja työelämän toimijoiden käyttöön eri työaloilla. Samoin kansalaisfoorumit,

yhä laajeneva vapaaehtoistyön sektori ja monitoimijaiset yhteisöt tarvitsevat ajattelun välineitä ja konkreettisia työkaluja jatkuvan eettisen osaamisen kehittämiseen. Tähän haasteeseen SotePeda 24/7 -hankkeessa kehitetty eettinen toimintamalli vastaa.

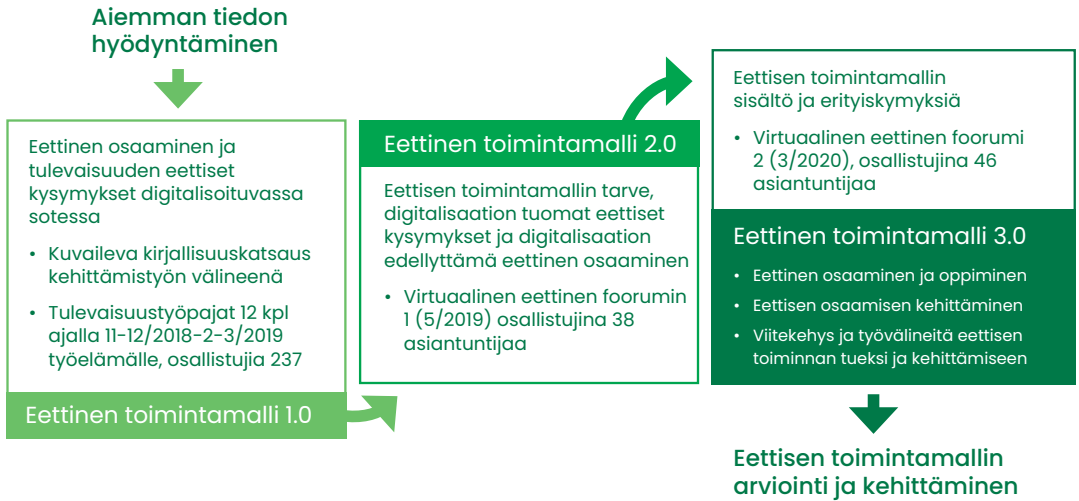
Kohti eettistä toimintamallia – yhteiskehittämisen prosessi

SotePeda 24/7 -hankkeen yhtenä tarkoituksena on ollut luoda koulutuksen tarpeisiin eettinen toimintamalli vastaamaan tulevaisuuden yhä digitalisoituvamman työelämän osaamisvaatimuksia. Tätä tarkoitusta varten hankkeessa on toteutettu ja pilotoitu monialaisia etiikan opintojaksoja, teemakokonaisuuksia ja opintoihin integroituja muita sisältöjä. Vaikka sote-alan toiminnassa ja työntekijöillä on vahva ammattieettinen perusta, digitalisaation myötä tulleet muutokset herättävät tarpeen tarkastella kriittisesti olemassa olevaa eettistä perustaa ja osaamista monialaisesti eri näkökulmista.

Eettisen toimintamallin kehittämistä voi luonnehtia parhaiten yhteiskehittämisen prosessina. Yhteiskehittämisen taustalla on ollut toimintatutkimuksellinen orientaatio, jonka tavoitteena on tuottaa tietoa ongelmien ratkaisuun ja kehittää käytäntöjä (Reason & Bradbury 2008; Keskitalo 2020). Kehittämistyöhön on aktiivisesti osallistunut ammattilaisia erilaisista sote-organisaatioista ja eri sektoreilta, esimiehiä, opettajia, opiskelijoita, tutkijoita, vapaaehtoistoimijoita ja kansalaisia. Virtuaalisiin eettisiin foorumeihin osallistui edustajia kansallisista asiantuntijaorganisaatioista kuten ETENE, THL, VTT (Teknologian tutkimuskeskus), SoteDigi yhtiö, Hotus ja Soste (Suomen sosiaali- ja terveys ry). Kaikkiaan yhteiskehittämisen prosessiin on osallistunut 321 henkilöä.

”SotePeda 24/7 -hankkeen yhtenä tarkoituksena on ollut luoda koulutuksen tarpeisiin eettinen toimintamalli vastaamaan tulevaisuuden yhä digitalisoituvamman työelämän osaamisvaatimuksia.”

Kehittämistyö on edennyt vaiheittain, kehittämisen sykleinä (kuvio 1). Ensimmäisessä vaiheessa toteutettiin kuvaileva kirjallisuuskatsaus tulevaisuuden eettisestä sote-alan työstä. Tämän jälkeen toteutettiin alueelliset työpajat syksyllä 2018 ja talvella 2019. Ensimmäisen syklin tulevaisuustyöpajoissa pohdittiin kirjallisuuskatsauksen tuloksia hyödyntäen tulevaisuuden digitalisoituvan sote-alan työn eettisiä kysymyksiä, eettistä osaamista ja koulutustarpeita. Työpajat, joita oli yhteensä 12 kappaletta, toteutettiin seitsemällä paikkakunnalla: Helsingissä, Hämeenlinnassa, Joensuussa, Lahdessa, Lappeenrannassa, Vaasassa ja Valkeakoskella. Työpajojen aineiston analyysin pohjalta luotiin eettisestä toimintamallista versio 1.0, jossa mallin osa-alueet olivat vielä erillisinä kokonaisuuksina ja niiden väliset suhteet tarkentumatta.

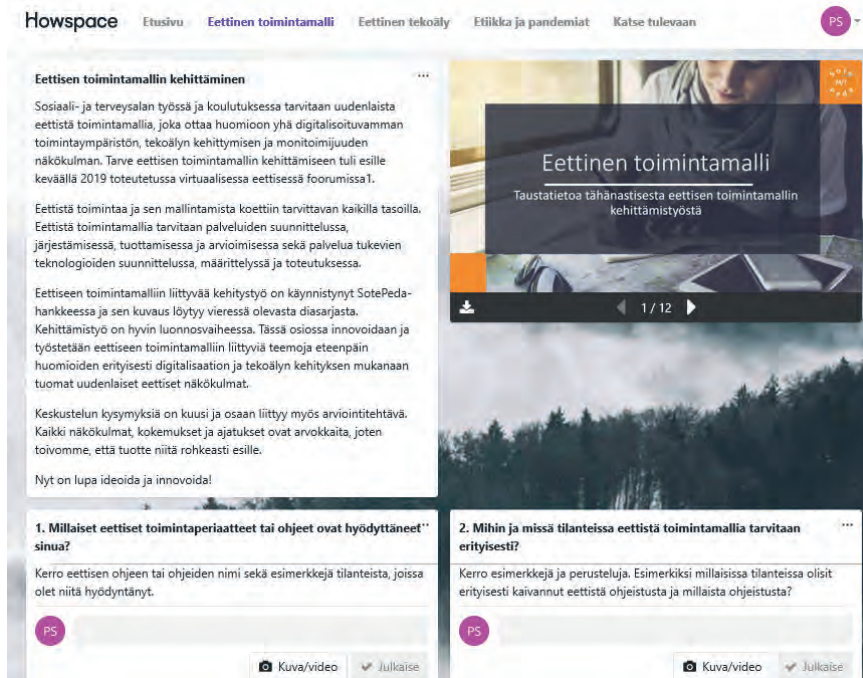

Kuvio 1. Eettisen toimintamallin kehittämisprosessi

Eettisen toimintamallin tarvetta, sisältöä ja tulevaisuuden digitalisaatioon liittyviä eettisiä kysymyksiä kartoitettiin virtuaalisissa eettisissä foorumeissa. Asiantuntijoille suunnatut virtuaaliset eettiset foorumit toteutettiin virtuaalisesti Howspace-ympäristössä toukokuussa 2019 ja maaliskuussa 2020.

Ensimmäisessä virtuaalisessa eettisessä foorumissa keväällä 2019 korostui, että eettiselle toimintamallille oli suuri tarve. Etiikan opetuksen kehittämisen lisäksi eettisen toimintamallin tarve korostui myös digitalisoituvan soite-alan työn tukemisessa, jossa korostettiin eettistä kestävyttä. Eettisen toimintamallin toivottiin olevan viitekehysmäinen, jossa konteksti otettaisiin huomioon ja asiaa käsiteltäisiin konkreettisesti ja käytännönläheisesti työyksikön/organisaation tehtävän työn ja sen vaatimusten kautta. Foorumiin osallistuneiden mukaan etiikkaa tulisi tarkastella toisaalta sosiaali- ja terveydenhuollossa sekä toisaalta laajemmin yhteiskunnassa arvojen ja valintojen näkökulmista. Eettisen toimintamallin toivottiin tuovan näkyviin erilaisiin valintatilanteisiin liittyviä eettisiä kysymyksiä ja mahdollistavan seurauksien arvioinnin erilaisten arvojen näkökulmasta. Osallistujat kokivat foorumin työskentelyn mielekkäänä tapana keskustella eettisistä kysymyksistä ja toivoivat myös jatkoa foorumille. (Sihvo, Koski, Vesterinen, Malkavaara ja Parviainen 2020). Foorumin tuloksia hyödyntäen laadittiin eettisen toimintamallin versio 2.0.

Toinen virtuaalinen eettinen foorumi järjestettiin yhdessä Etairos-hankkeen (<https://etairos.fi/>) kanssa keväällä 2020 (kuva 1). Foorumi toteutui koronapandemian alkuaikaan, minkä vuoksi yhdeksi keskusteluteemaksi valittiin etiikka ja pandemia. Foorumin osallistujat toivat esille, että eettistä toimintamallia ja oheistusta tarvitaan monenlaisiin tilanteisiin, kuten kokonaisvaltaisten eettisten kysymysten tarkasteluun ja eettisiin erityistilanteisiin (esim. eettiset valinnat), digitalisaation tuomien haittojen ennaltaehkäisyyn (esim. digiosaamattoman hyväksikäytön ehkäisy, digisyryjäytymisen ennaltaehkäisy) sekä digitaalisten palvelujen kehittämiseen ja käyttöön. (Hallamaa, Leikas, Sihvo, Malkavaara, Vesterinen, Parviainen ja Koski 2020.)

Kuva 1. Virtuaalisen eettisen foorumin 2 työskentely-ympäristö.

Eettisen toimintamallin sisällöksi toivottiin seuraavia teemoja:

- laajempi yhteiskunnallinen näkökulma digitalisaation etiikkaan
- tulevaisuuden teknologiat ja tekoälyn etiikka
- digitalisaatio ja sen tuomat erityishaasteet eettiselle toiminnalle
- esimerkkejä erilaisista uusista digitalisaation etiikkaan liittyvistä tilanteista ja eettisestä päätöksenteosta
- koonti digitalisaation etiikkaan liittyvistä eettisistä ohjeista ja lainsäädännöstä.

Edellä mainitut teemat ovat olleet näkyvinä kysymyksinä eettisen toimintamallin laadinnassa sekä osana mallin käsitteitä ja tarkastelunäkökulmia. Eettisen toimintamallin ”prototyyppi” suunniteltiin foorumissa syntyneen aineiston pohjalta.

Eettisen toimintamallin logiikka, sisältö ja muodot ovat kehittyneet vaihe vaiheelta fasilitoiduissa työpajoissa ja virtuaalisissa eettisissä foorumeissa sekä hanketoimijoiden yhteisissä kehittämispäivissä ja kokouksissa. Yhteiskehittämisen foorumit ovat olleet arvokkaita oppimisen paikkoja, mikä on mahdollistanut jokaisen osallistujan itsereflektoinnin ja sen myötä oman toiminnan kehittämisen yhteisessä dialogissa.

Yhteiskehittämisen prosessin arviointia

Eettisen toimintamallin kehittämisprosessi SotePeda 24/7 -hankkeessa on kestänyt kaksi vuotta. Aika tuntuu pitkältä, mutta yhteiskehittämisen näkökulmasta aika on ollut lyhyt prosessissa, jossa on aidosti haluttu mahdollistaa yhteisöllisessä vuoropuhelussa eri toimijoiden osallisuus ja vaikuttaminen eettisen toimintamallin kehittämiseen.

Virtuaalinen eettinen foorumi toteutettiin verkossa Howspace-ympäristössä. Tämä osoittautui erittäin toimivaksi tavaksi työstää yhdessä asioita ja pohtia eettisiä kysymyksiä ajasta ja paikasta riippumatta. Eettinen toimintamalli 3.0 saatiin valmiiksi, mutta mallin kokeilut aidoissa koulutus- ja työympäristöissä ovat vasta tulossa. Mallin osioita on kuitenkin sovellettu onnistuneesti eettisten kysymysten tarkastelussa eri opintojaksoissa hankkeessa mukana olevissa korkeakouluissa.

“Eettinen toimintamalli 3.0 saatiin valmiiksi, mutta mallin kokeilut aidoissa koulutus- ja työympäristöissä ovat vasta tulossa. Mallin osioita on kuitenkin sovellettu onnistuneesti eettisten kysymysten tarkastelussa eri opintojaksoissa hankkeessa mukana olevissa korkeakouluissa.”

Kehittämisprosessin aikana toimintamallin sisältö ja käyttötarkoitus laajenivat alkupe-
räisestä. Mallille osoittautui olevan suuri tarve myös sote-alan työelämässä. Myös mallin
sisältö laajeni alkuperäisestä ajatuksesta. Kehittämistyöhön osallistuneet kaipasivat sel-
keästi mallia, joka tarkastelisi digitalisaatioon liittyviä eettisiä teemoja mahdollisimman
kokonaisvaltaisesti. Digitalisaation voimakas tuleminen sote-palveluihin ja työhön on tuo-
nut uusia eettisiä kysymyksiä, jotka vaativat yhteistä pohdintaa ja uusia ohjeita uusissa
tilanteissa toimimiseen. Tähän eettinen toimintamalli pyrkii tuomaan välineitä.

Eettinen toimintamalli perustuu sote-alan eettiseen perustaan. Kehittämistyössä olem-
me hyödyntäneet soveltaen James Restin sosiaalipsykologista mallia (Rest 1994) ja tekoälyn
eettistä toimintamallia (Koivisto, Leikas, Auvinen ym. 2019). Koska eettisen toimintamallin
käyttökohde oli alun perin etiikan opetus oppilaitoksissa, pohdimme, millainen pedagogi-
nen viitekehys toimisi parhaiten. Tähän valittiin dialogisen oppimisen malli (Paavola 2012),
jonka yhtenä tavoitteena on uuden osaamisen ja tiedon synnyttäminen. Siitähän myös
uusien eettisten kysymysten ratkaisussa on kysymys. Kehittämistyöhön osallistuneet toi-
vat esille, että eettistä toimintamallia tarvitaan palveluiden suunnittelussa, järjestämisessä,
tuottamisessa ja arvioimisessa sekä palvelua tukevien teknologioiden suunnittelussa,
määrittelyssä ja toteutuksessa. Tämä kuvaa hyvin eettisen toimintamallin käyttökohteita.

Eettisen toimintamallin kehittäminen on peilautunut jokaisen prosessiin osallistuneen
omaan opettajuuteen ja toimintaan työyhteisössä. Yhteiskehittämisprosessin vaikutukset
ovat näyttäytyneet osin hankkeen aikana, osin viiveellä uusien kehittämisprosessien myö-
ttä. Tässä kuvatun yhteiskehittämisen prosessin tuloksena syntynyt eettinen toimintamalli
ja sen teoreettinen tausta-ajattelu ovat luettavissa artikkelissa Eettinen toimintamalli.

Lähteet

Business Finland & Capful Oy 2020. https://www.businessfinland.fi/490c36/globalassets/finnish-customers/about-us/scenarios/bf_skenaariot_final.pdf.

Dufva, M. 2019. Tulevaisuuden megatrendit 2020. Sitra. <https://media.sitra.fi/2019/12/15143428/megatrendit-2020.pdf>

ETENE. 2001. Terveystieteiden yhteinen arvopohja, yhteiset tavoitteet ja periaatteet (No.1). <https://etene.fi/documents/1429646/1559098/ETENE-julkaisu+1+Terveystieteiden+yhteinen+arvo+pohja%2C+yhteiset+tavoitteet+ja+periaatteet.pdf/4de20e99-c65a-4002-9e98-79a4941b4468>

Hallamaa J., Leikas J., Sihvo P., Malkavaara M., Vesterinen O., Parviainen T., Koski A., 2020. Virtuaalinen eettinen foorumi 2 : Raportti foorumin toteutuksesta ja tuloksista. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisu C, Raportteja: 68, Karelia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-275-310-6>

Hamman, W. S., Zaiane, O. R. & Sobsey, D. 2010. Towards a Definition of Health Informatics Ethics, IHI'10, November 2010, Arlington, Virginia, USA.

Jauhiainen, A., Sihvo, P., Hämäläinen, S., Hietanen, A., Nykänen, J., Hämäläinen, J., Franssila, P., & Tikkanen, K. 2020. The competences of eProfessionals to use in social and health care. Finnish Journal of EHealth and EWellfare, 12(2), 93–104. <https://doi.org/10.23996/fjhw.85401>

Keskitalo, E. 2020. Osallistavan tutkimuksen ja kehittämisen teoreettisia ja menetelmällisiä lähtökohtia. Teoksessa: Helminen, J. (toim.) Näkökulmia osallistavaan tutkimus- ja kehittämisen innovaatiotoimintaan. Helsinki. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 5, 22–35.

Koivisto, R., Leikas, J., Auvinen, H., Vakkuri, V., Saariluoma, P., Hakkarainen, J. & Koulu, R. Tekoälyviranomais-toiminnassa – eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 14/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-643-0>

Konttila, J., Siira, H., Kyngäs, H. et al. 2018. Healthcare professionals' competence in digitalisation: A systematic review. J Clin Nurs. 2018;00:1–17. <https://doi.org/10.1111/jocn.14710>

Koski, O. & Husso K. 2018. Tekoälyajan työ: neljä näkökulmaa talouteen, työllisyyteen, osaamiseen ja etiikkaan. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 19/2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-311-5>

Paavola, S. 2012. Dialoginen oppiminen. Teoksessa L. Ilomäki (toim.), Laatu e-oppimateriaaleihin. E-oppimateriaalit opetuksessa ja oppimisessa (115–120). Oppaat ja käsikirjat 2012:5. Helsinki: Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/laatu-e-oppimateriaaleihin-e-oppimateriaalit-opetuksessa-ja>

Rest, J. R. 1994. Background: Theory and Research. Teoksessa J. R. Rest & D. Narváez (toim.) Moral development in the professions: Psychology and applied ethics. Hillsdale: Erlbaum, 51–69.

Reason, P. & Bradbury, H. (toim.) 2008. Introduction. Teoksessa Reason, P. & Bradbury, H. (toim.) Handbook of Action Research. (2.painos). LA: Sage, 1–9.

Royakkers, L., Timmer, J., Kool, L. & van Est, R. 2018. Societal and ethical issues of digitization. Ethics and Information Technology. 2018; 20: 127–142. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10676-018-9452-x>

Sihvo P., Koski A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Parviainen, T. 2020. Katse tulevaan: Dialogia eettisessä virtuaalisessa foorumissa 1. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisu C, Raportteja: 69, Karelia-ammattikorkeakoulu.

Eettinen toimintamalli

Päivi Sihvo, Olli Vesterinen, Arja Koski, Mikko Malkavaara, Miia Pasanen

Eettisen osaamisen kehittyminen on jatkuva prosessi, jossa toimijoiden yksilöllinen ja ammatillinen kasvu mahdollistuu jatkuvissa, monimuotoisissa vuorovaikutussuhteissa itseen, toisiin ihmisiin, yhteisöihin, kulttuuriin ja muutoksiin yhteiskunnassa sekä kansallisella että globaalilla tasolla. Monimuotoiset ihmiskuntaa ja ekosysteemiä koskevat muutokset ja tapahtumat heijastuvat yksilöiden elämään päivittäisissä tilanteissa. Eettinen toimintamalli jäsentää, tukee, auttaa ymmärtämään sekä edistää ja mahdollistaa eettisen toiminnan työelämän eri sektoreilla. Yhä digitalisoituvammissa toimintaympäristössä se ulottuu jokaisen yksilön omaan elämään ja ammatilliseen kehittymiseen.

Eettisen toimintamallin kuvauksessa tarkastellaan eettistä toimintaa sekä tekojen (eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi) että laajemmin toimintamalliin liittyvien osatekijöiden muodostamana kokonaisuutena (ekosysteemi ja sote-alan digitalisoituva toimintaympäristö).

Eettisen toimintamallin tarkoitus

Sosiaali- ja terveysalan työhön sisältyy erilaisia ongelmakohtia ja riskejä, joissa voidaan toimia väärin tai joihin ei ole yksiselitteistä oikeaa vastausta. Sote-alan ammattilaiset ja johtajat käyttävät päivittäin eettistä harkintaa työssään, jolloin asiakaslähtöinen toiminta sotepalveluissa perustuu ammattilaisten eettiseen osaamiseen. Samaan aikaan asiakkaat ja potilaat pohtivat eettisiä kysymyksiä ja arvioivat ammattilaisten osaamista omaan tilanteeseen tehtyjen ratkaisujen ja kohtaamiskokemusten kautta. Kun digitalisaatio tuottaa jatkuvasti uudenlaisia eettisiä kysymyksiä, niitä on tärkeä pohtia yhdessä niin ammattilaisten kuin ammattilaisten ja asiakkaiden kesken eri foorumeissa ja tilanteissa. Eettinen toimintamalli on kehitetty erityisesti eettisen pohdinnan tueksi.

Toimintamalli on laadullinen kuvaus tavasta, jolla esimerkiksi työstä voidaan ajatella tai jokin tehtävä suoritetaan (Engeström 1995, 106). Esimerkiksi Innokylän (2020) kehittämissuorituksessa toimintamallilla tarkoitetaan tiivistettyä kuvausta kehitetystä ja hyväksi havaitusta ratkaisusta, jota muut voivat hyödyntää. Toimintamallissa määritellään mallin idea, käytötarkoitus, kohderyhmä, mallin kuvaus ja konkreettinen käyttö sekä mallin hyöty.

”SotePeda24/7-hankkeessa syntyneen eettisen toimintamallin tavoitteena on toimia työvälineenä eettisten kysymysten tunnistamisessa, eettisessä arvioinnissa ja päätöksenteossa sekä eettisessä toiminnassa sote-alan digitalisoituvassa toimintaympäristössä ja koulutuksessa.”

SotePeda24/7-hankkeessa syntyneen eettisen toimintamallin tavoitteena on toimia työvälineenä eettisten kysymysten tunnistamisessa, eettisessä arvioinnissa ja päätöksenteossa sekä eettisessä toiminnassa sote-alan digitalisoituvassa toimintaympäristössä ja koulutuksessa. Malli korostaa ammattilaisen eettistä herkkyyttä ja motivaatiota sekä yhteisen dialogin hyödyntämistä eettisten ongelmien ratkaisuisissa. Malli perustuu sote-alan eettiseen perustaan ja siinä on pyritty huomioimaan digitalisaation ja uuden teknologian tuomat eettiset haasteet. Mallin keskiössä on yksilö, joka eettisen toiminnan prosessin myötä saa juuri sellaisia palveluja, joita hän sillä hetkellä tarvitsee – laadukkaita ja eettisesti kestäviä sote-palveluja. Eettinen toimintamalli jäsentää ja vahvistaa opiskelijoiden, ammattilaisten sekä laajemmin kansalaisten eettistä ajattelua ja toimintaa. Mallia voidaan käyttää sekä etiikan opetuksessa että erilaisissa työelämän toimintaympäristöissä eettisten kysymysten pohdinnassa, päätöksenteossa ja ratkaisujen aikaansaamisessa. Eettinen toimintamalli ei ole irrallinen osa toiminnasta vaan integroituu osaksi sote-alan työtä ja palveluja sekä opetusta.

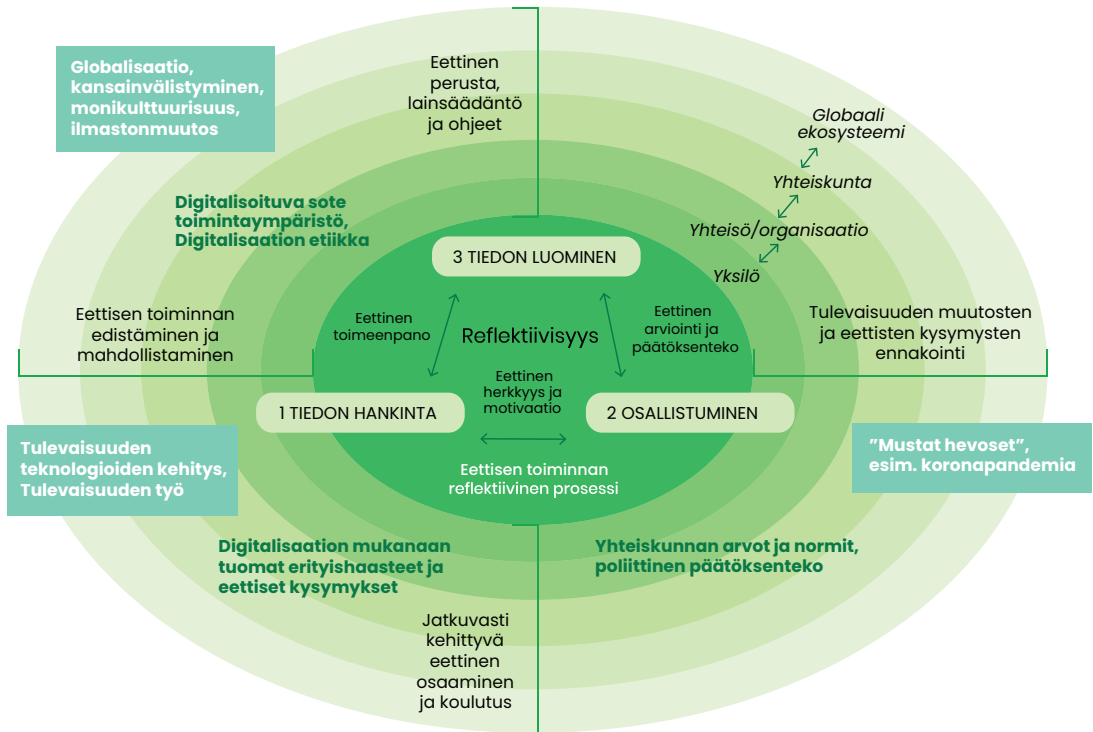
Ettinen toimintamalli tuo konkreettisesti esille, millaisia asioita ja osaamista eettiseen toimintaan ja ongelmanratkaisuun liittyy yhä digitalisoituvammassa toimintaympäristössä. Näitä ovat eettinen herkkyys ja eettisten kysymysten tunnistaminen, eettinen arviointi ja päätöksenteko, toiminta eettisissä kysymyksissä sekä eettisen toiminnan mahdollistaminen ja edistäminen. Ongelmanratkaisu voi tapahtua yksilö- tai yhteisötasolla. Monesti digitalisaatioon liittyvät eettiset kysymykset saattavat olla uusia ja monisäikeisiä, jolloin yhteisessä dialogissa tapahtuva eettinen pohdinta auttaa ongelmanratkaisussa, mutta myös vastaavien tilanteiden ennaltaehkäisevien toimien kehittämisessä.

Ettinen toimintamalli on kehitetty SotePeda24/7-hankkeessa kahden vuoden mittaisessa eri tahoja osallistavassa yhteiskehittämisen prosessissa, työpaketissa Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen. Toimintamallin käyttötarkoitus, toimintaympäristön kuvaus, toimijat, teoreettinen jäsenitys, mallin osatekijät, hyödyntäminen ja mallin käytön kuvaus ovat jäsentynyt prosessin aikana kerätyn aineiston pohjalta Diakin ja Karelian sekä Hamkin ja Labin toimijoiden yhteisissä keskusteluissa ja yhteisessä kirjoittamisprosessissa.

Eettinen toimintamalli

Eettisen toimintamallin osat

Eettinen toimintamalli koostuu viidestä osiosta (kuvio 1), jotka muodostavat kokonaisuuden ja ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa suhteessa toisiinsa. Osiot ovat jatkuvasti muuttuvia ja peilautuvat toimintaympäristön muutoksiin.

Kuvio 1. Eettinen toimintamalli

Eettisen toimintamallin osiot ovat:

1. Eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi
2. Eettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät
3. Digitalisaatiossa huomioon otettavia näkökulmia
4. Eettiseen toimintaan vuorovaikutuksessa olevat (yksilön, yhteisölliset, yhteiskunnalliset ja globaalit) kehät
5. Tulevaisuuteen liittyvät skenaariot.

Mallin ytimessä on eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi, jota kuvataan artikkelissa myöhemmin (kuvio 2). Sen avulla voidaan reflektoiden käsitellä toiminnassa tunnistettuja eettisiä kysymyksiä tai ongelmia yhteisöllisenä oppimisprosessina. Prosessia voidaan hyödyntää yksilön/työntekijän, työyhteisön sekä organisaation ja yhteiskunnan tasoilla.

Eettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät mahdollistavat osaltaan eettisen toiminnan reflektiivisen prosessin toteutumisen. Eettisessä ongelmanratkaisussa ammattilainen perustaa harkintansa lainsäädäntöön ja eettisiin ohjeisiin sekä sote-alan eettiseen perustaan. Eettistä toimintaa edistetään ja mahdollistetaan esimerkiksi eettisen johtamisen ja organisaation rakenteiden ja toimintakulttuurin avulla. Ammattilaisten eettisen osaamisen jatkuva kehittyminen mahdollistaa eettisesti kestävä ja laadukkaan palvelun ja hoidon toteuttamisen asiakkaiden kanssa.

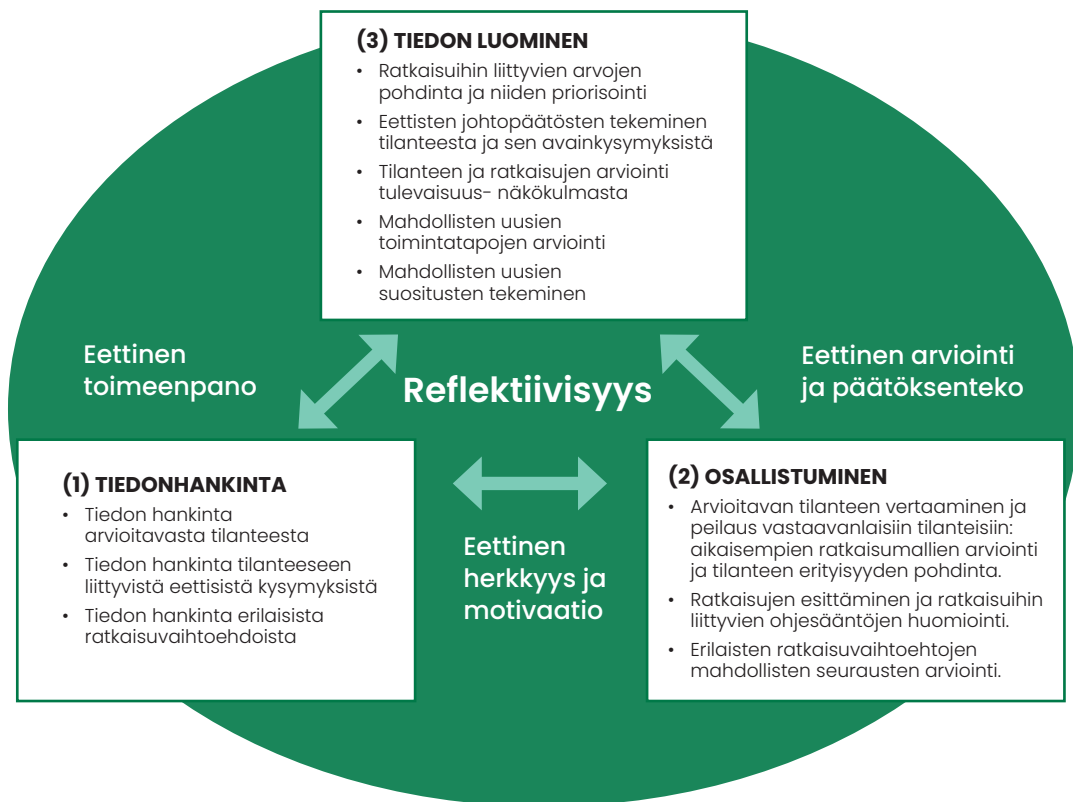
Tulevaisuuden muutosten ennakointi auttaa varautumaan uusiin eettisiin haasteisiin. Digitalisaatio ja yhä nopeammin kehittyvä teknologia tuovat uusia eettisiä kysymyksiä tarkasteluun, kuten esimerkiksi tekoälyn kehitystyö on osoittanut. Sote-alalla toimivan ammattilaisen tulee tietää, millaisessa digitalisoituvassa toimintaympäristössä elämme ja millaista teknologiaa hyödynnämme asiakkaan palveluissa ja hoidossa sekä organisaation toiminnassa ja miten niihin tulisi etsiä eettisesti kestäviä ratkaisuja. Jo ammattiin opiskelevan tulee ymmärtää, millaisia vaikutuksia teknologioilla on ja millaisia uusia eettisiä kysymyksiä ne synnyttävät. Yhteiskunnallisen näkökulman hahmottaminen on tärkeää. Tulevaisuuden skenaarioiden ennustaminen ja niiden todennäköisyyksien toteutuminen voi olla vaikeaa, kuten koronapandemia vuonna 2020 on osoittanut. Niihin liittyvät eettiset kysymykset kietoutuneena digitalisaatioon ovat eettisen pohdinnan arvoisia. Eettisessä toimintamallissa kuvattu eettiseen toimintaan vuorovaikutuksessa olevat kehät tuovat esille, miten esimerkiksi globaalit eettiset kysymykset kuten ilmastonmuutos, vaikuttavat eri toimijoiden ja yhteisöjen eettisesti kestävään toimintaan ja päinvastoin.

Ammattieettisen toiminnan reflektiivinen prosessi

Eettinen ongelma tai ratkaisua vaativa eettinen kysymys tulee usein näkyväksi tilanteissa, jotka sotealan ammattilainen on kokenut itselleen jollain tavalla merkityksellisenä: onnistumisena, epäonnistumisena, uutena, yllätyksellisenä jne. Tilanteeseen liittyy tarve jäsentää sitä kokoamalla monimuotoista tietoa (muun muassa kokemus-, havainnointi- tai teoretietoa). Eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi käynnistyy *tiedonhankintavaiheella* (kuvio 2). Tietoa hankitaan mahdollisimman laajasti tunnistamalla asiaan liittyvät eettiset kysymykset ja erilaiset ratkaisuvaihtoehdot. Erityisesti eettisten tilanteiden tunnistamisessa tarvitaan eettistä *herkkyyttä ja motivaatiota*.

Prosessin *osallistumisvaiheessa* arvioidaan aikaisempien ratkaisumallien toimivuutta ja pohditaan, mitä erityistä on juuri tässä tilanteessa. Näiden pohjalta esitetään erilaisia *ratkaisuvaihtoehtoja* mahdolliset eettiset ohjeet huomioiden sekä *arvioidaan* niiden seurauksia. *Tiedon luomisen* vaiheessa pohditaan tilanteeseen liittyviä arvoja, kuten ihmisarvoa ja sen haavoittuvuutta, ja niiden tärkeysjärjestystä, tehdään eettiset *johtopäätökset päättäen*, mikä ratkaisuvaihtoehdosta valitaan toteutettavaksi ja miksi. Samalla myös arvioidaan, onko ratkaisu uusi ja vaatiiko se uusia toimintatapoja ja ohjeita, joita tulisi kehittää. Myös toimintatapojen ja ohjeiden kehittämisen konkreettiset toimenpiteet ovat *eettistä toimeenpanoa*. Kahdessa viimeisessä vaiheessa korostuvat eettinen arviointi ja päätöksenteko. Monesti digitalisaatioon liittyvät eettiset kysymykset saattavat olla uusia ja monisäikeisiä, jolloin yhteisessä dialogissa tapahtuva eettinen pohdinta auttaa ongelman ratkaisussa ja samalla kehittää osallistujien osaamista.

Usein eettistä pohdintaa edellyttävät tilanteet sote-alan työssä ilmaantuvat hyvin lyhyessä ajassa, lähes silmänräpäyksessä. Eettinen toimija, esimerkiksi sote-alan ammattilainen, joutuu omaan intuitioon ja eettiseen harkintaansa perustuen ratkaisemaan vaativan dilemman nopeasti. Tällöin erityisesti eettinen herkkyys ja eettinen arviointi tilanteessa korostuvat, mikä näyttäytyy tehdyissä valinnoissa ja toiminnassa: mitä päätöksiä on tehty ja miten niitä on toimeenpantu.

Kuvio 2. Eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi

Ammattieettisen toiminnan reflektiivisen prosessin kuvauksessa on soveltaen hyödynnetty kolmea teoreettista jäsenystä, joiden avulla voidaan löytää ratkaisuja digitalisaation mukanaan tuomiin uusiin eettisiin kysymyksiin sotealan monitoimijaisissa toimintaympäristöissä.

Reflektiivisen prosessin pedagogisena taustana on *trialogisen oppimisen malli* (Paavola & Hakkarainen 2005; Paavola 2012). Oppimisprosessi jäsentyy tiedonhankinnan, toimintaan osallistumisen sekä tiedonluomisen vaiheina yksilöllisen ja dialogisen pohdinnan vuorotteluna. (Paavola & Hakkarainen, 2005; Paavola 2012). Oppimisprosessin keskiössä on reflektio, jossa kokemuksellinen ja teoreettinen tieto yhdistyvät sekä yksilön että yhteisönkin osaamiseksi ja toiminnan uudistamiseksi. Reflektiivistä oppimisprosessia joko opiskelija- tai työyhteisössä voidaan tarkastella myös sosiokonstruktivistisesta näkökulmasta, jossa ydinajatuksena on, että todellisuus rakentuu ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa merkityksenantoprosessina. Vuorovaikutuksessa välittyvä tieto on väritynyt ihmisten antamien merkitysten kautta ja muuntautuu sosiaalisessa kanssakäymisessä. Kielellä ja käytetyillä sanoilla on suuri merkitys todellisuuden rakentumisessa. (Burr 1995, Gergen 1999.)

Monologinen oppiminen viittaa ajatukseen tiedonhankinnasta. Tietoa ja taitoa niin sanotusti otetaan haltuun, sisäistetään. *Dialoginen oppiminen* viittaa vuorovaikutuksen korostamiseen ja ajatukseen oppimisesta osallisuutena. Oppiminen tulee näkyväksi vuorovaikutuksena työympäristössä ja asiantuntijakeskusteluissa. *Trialogista oppimista* vastaavasti kuvastaa yhteiskehittäminen. Oppiminen tulee näkyväksi erilaisina tuotoksina, artefakteina. (Paavola & Hakkarainen 2005.) Olemme rinnastaneet viimeisessä eli trialogisessa oppimisessä myös päätöksenteon kuvastamaan tiedon luomisen metaforaa.

Trialogisen oppimisen näkökulmien lisäksi mallissa on hyödynnetty aiemmin kehitetyn tekoälyn eettisen tarkastelun aineksia (ks. Koivisto ym. 2019).

Kun trialogisessa mallissa voidaan oppimista katsoa kolmesta eri näkökulmasta, myös eettistä toimintaa ja eettistä osaamista voidaan katsoa kolmesta eri näkökulmasta. Eettisen toiminnan mallina hyödynnetään *James Restin ammattieettisen toiminnan osatekijöitä* (Rest 1994; suomeksi Juujärvi, Myyry & Pessa 2007), joita ovat eettinen herkkyys ja motivaatio, eettinen arviointi ja päätöksenteko ja eettinen toimeenpano. Kaikki ammattieettiset osatekijät ovat mukana kaikissa trialogisen oppimisen vaiheissa, mutta niiden korostuminen eri vaiheissa voi vaihdella tilanteen mukaan.

Ammattieettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät

Koko eettistä toimintamallia voidaan tarkastella myös pysty- ja vaaka-akselin muodostamana nelikenttänä, jossa jäsenyvät ammattieettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät, joita ovat 1) eettinen perusta, lainsäädäntö ja ohjeet, 2) jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen ja koulutus, 3) tulevaisuuden muutosten ja eettisten kysymysten ennakointi, sekä 4) eettisen toiminnan edistäminen ja mahdollistaminen (taulukko 1).

Taulukko 1. Ammattieettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät

1. Eettinen perusta, lainsäädäntö ja ohjeet	3. Tulevaisuuden muutosten ja eettisten kysymysten ennakointi
<ul style="list-style-type: none"> • Yhteiskunnan arvot ja normit, poliittinen päätöksenteko • Eettinen perusta • Eettinen lainsäädäntö ja ohjeistus sekä digitalisaatioon ja etiikkaan liittyvät strategiat, standardit ja kriteeristö (kansainvälinen, EU, kansallinen) • Eettiset periaatteet (sote-ala + digitalisaatio) • Eettiset yhteisöt ja verkostot (esim. IMIA, ACM, IEEE) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tulevaisuuden skenaarioihin liittyvät eettiset kysymykset; ns. "mustat hevoseet", esim. koronapandemia, globalisaatio, kansainvälistyminen ja monikulttuurisuus, ilmastonmuutos, teknologioiden kehitys, tulevaisuuden työ • Ikääntyvä yhteiskunta, digisyrjäytyminen • Kestävä kehitys
2. Jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen ja koulutus	4. Eettisen toiminnan edistäminen ja mahdollistaminen
<ul style="list-style-type: none"> • Eettinen osaaminen • Eettinen arvopohdinta, jatkuva eettinen arviointi • Etiikan jatkuva oppiminen • Eettisen osaamisen kehittäminen ja koulutus • Digitalisaatioon liittyvien osaamisvajaiden tunnistaminen (kansalaiset, asiakkaat ja henkilöstö) ja osaamisen kehittäminen 	<ul style="list-style-type: none"> • Eettinen johtaminen • Eettistä toimintaa mahdollistavien rakenteiden (esim. eettinen foorumi) ja toimintakulttuurin (esim. rohkeus tuoda esille eettisiä kysymyksiä) luominen • Monitoimijuus • Eettisesti kestävien digitaalisten palvelujen kehittäminen, hankinta ja käyttö • Riskien hallinta

Ammattieettinen toiminta sote-alan työssä pohjautuu eettiseen perustaan. Digitalisoituvaa sote-alan työtä, palveluja sekä niissä käytettävän teknologian kehittämistä ohjaavat lainsäädäntö (kansallinen, EU) (ks. julkaisun liite 1), kansalliset strategiat ja ohjelmat (esim. Hyvinvoinnin tekoäly ja robotiikka -ohjelma), erilaiset kansalliset ja kansainväliset eettiset ohjeistukset (esim. sote-alan eettiset periaatteet, ammattialakohtaiset eettiset ohjeet) (ks. julkaisun liite 2) ja suositukset ovat uudistuneet viime vuosina. Nämä ohjaavat myös ammattieettistä toimintaa sote-alan työssä.

Eettinen osaaminen on kaiken toiminnan perustana. Monialaisessa sotealan työssä eettistä perusosaamista on yleisesti hyväksytyjen eettisten periaatteiden ja lainsäädännön noudattaminen. Eettinen osaaminen on herkkyyttä kuulla ja ymmärtää toista ihmistä, sen perustana ovat empatia, rehellisyys ja luottamuksellisuus. Lähtökohtia eettiselle osaamiselle ovat lähimmäisen kunnioittaminen, ihmisen ja hänen elämänsä näkeminen aina arvokkaana sekä kyky vastavuoroisuuteen ja dialogiin toisten kanssa. (Koski, Vesterinen, Malkavaara, Heino & Tauriainen 2019, 99–101.)

Muuttuva toimintaympäristö, digitalisaatio, toimintatapojen uudistaminen sekä sisäisten prosessien ja palvelujen digitalisointi monitoimijaisessa yhteistyössä edellyttävät erityisesti eettistä arviointia ja toimeenpanon taitoja. Ammattilaisilta edellytetään ymmärrystä sosiaali- ja terveysalan kokonaisuudesta ja sen tulevaisuudesta sekä kykyä turvata asiakkaan itsemääräämisoikeus ja yksityisyys sekä luottamuksellisuus digitaalisen ja sähköisten palveluiden kehittämisessä ja toteutuksessa. Erityinen eettinen osaaminen ja eettinen toiminta merkitsee herkkyyttä ennakoida ja tunnistaa eettisiä haasteita, valmiutta nostaa esille eettisiä kysymyksiä ja puuttua eettisiin epäkohtiin.

”Eettinen osaaminen on herkkyyttä kuulla ja ymmärtää toista ihmistä, sen perustana ovat empatia, rehellisyys ja luottamuksellisuus.”

Eettisen reflektion avulla etsitään erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja haastaviin eettisiin tilanteisiin tiedostaen siihen liittyvät omat henkilökohtaiset arvot ja uskomukset. Eettisen päätöksenteon avulla tehdään perusteltu, kriittiseen pohdintaan ja analyysiin pohjautuva valinta eri ratkaisuvaihtoehdoista. Taito tehdä eettistä arviointia eettisesti kestävien valintojen pohjalta sekä kyky johtaa eettisesti ja kannustavasti mahdollistaa organisaatioiden eettisen toiminnan. Eettisen osaamisen merkitys jatkuvasti kehittyvänä osaamisalueena on kasvanut digitalisoituvissa sote-palveluissa ja työelämän toimintaympäristöissä. Digitalisaatioon liittyvät osaamisvajeet niin kansalaisten kuin ammattilaisten osalta ovat myös eettisiä haasteita, siksi niiden tunnistaminen ja osaamisen kehittäminen on tärkeää. Digitaalinen osaamisvaje voi esimerkiksi aiheuttaa vaaratilanteita asiakkaan palvelussa tai hoidossa. Eettisen osaamisen tulisi olla punaisena lankana koulutuksessa ja ammatillisessa toiminnassa.

Eettisen toiminnan edistämisen ja mahdollistamisen avulla varmistetaan eettinen osaaminen. Jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen ja eettinen toiminta tulee mahdollistaa organisaatioissa ja koulutuksessa. Tätä tukevat eettinen johtaminen ja eettistä toimintaa mahdollistavat rakenteet ja kulttuuri. Eettisesti kestävien digitaalisten palvelujen kehittäminen, hankinta ja käyttö vähentävät niihin liittyviä eettisiä riskejä.

Digitalisaatiossa huomioitavia näkökulmia

Eettisen toimintamallin nelikentässä on nähtävissä myös näkökulmat, jotka korostuvat yhteiskunnan ja organisaatioiden digitalisoituessa. Näitä ovat digitalisoituva sote-alan toimintaympäristö ja digitalisaation etiikka, digitalisaation mukanaan tuomat erityishaasteet ja eettiset kysymykset sekä yhteiskunnan arvot ja normit sekä poliittinen päätöksenteko.

Sote-alan ammattilaisten rooli on keskeinen muuttuvissa globaaleissa tilanteissa. Senkin vuoksi on tärkeä tuntee digitalisoituva sote-alan toimintaympäristö, siellä hyödynnettävä teknologia ja niiden vaikutus asiakkaan palveluun ja hoitoon. Lisäksi tulee tiedostaa mitä etiikka on ja miten toimitaan eettisesti kestäväällä tavalla digitalisoituvassa sote-toimintaympäristössä. Digitalisaation mukanaan tuomien erityishaasteiden ja eettisten kysymysten tunnistaminen on tärkeää eettisessä toiminnassa ja uusien eettisten ohjeiden kehittämistyössä. Eettisten kysymysten tunnistamisen tukena voidaan hyödyntää tarkistuslistaa (ks. julkaisun liite 3). Eettinen toiminta digitalisaation mukanaan tuomissa uusissa eettisissä kysymyksissä edellyttää yhteisen ymmärryksen luomista laaja-alaisesti monitoimijaisissa toimintaympäristöissä. Digitalisoituvaa yhteiskuntaa ohjaavat yhteiskunnan arvot, normit ja poliittinen päätöksenteko. Digitalisaatiota koskeva lainsäädäntö on uudistunut viime vuosina. Tämä tuo myös uusia osaamishaasteita sote-alalla työskenteleville ammattilaisille.

”Digitalisaation mukanaan tuomien erityishaasteiden ja eettisten kysymysten tunnistaminen on tärkeää eettisessä toiminnassa ja uusien eettisten ohjeiden kehittämistyössä.”

Eettistä toimintaa ja vuoropuhelua eri toimintaympäristöissä

Ympäristön merkitystä reflektiiviselle prosessille jäsennetään eettisessä toimintamallissa yksilön ympärillä olevien toisiaan läpäisevien kehien kautta. Kehät paikantuvat mallissa yksilö-, yhteisö- ja organisaatiotasolle, sekä kansalliselle että globaalille tasolle. Nämä kehät ovat vuoropuhelussa molempiin suuntiin. Yksilön eettisen toiminnan nähdään olevan suorassa vuoropuhelussa yhteisö- ja organisaatiotason kanssa. Yksilön reflektiivisessä prosessissa keskeistä voi olla esimerkiksi asioiden jäsentäminen ja kehittäminen yhdessä työyhteisön jäsenten kanssa. Toisaalta yhteisö- ja organisaatiotaso sisältää runsaasti normeja ja arvoja, jotka ohjaavat esimerkiksi yksilön päätöksenteon prosesseja. Organisaatioiden ja yhteisöjen taustalla vaikuttavat puolestaan esimerkiksi kansalliset ja kansainväliset säädökset esimerkiksi digiteknologian kehittämisestä ja käytöstä. Tasojen tarkastelu mahdollistaa muutosten näkyväksi tekemisen ja uusien eettisten dilemموjen tarkastelun eri rakenteiden näkökulmasta.

Eettisen toimintamallin kehämäisessä mallissa voidaan nähdä liittymäpintoja osaamisen ja oppimisen ekosysteemikeskusteluihin. Ekosysteemin käsitettä yhdistellään erilaisen teoreettisten suuntausten ajatuksiin (Virolainen ym. 2019). Esimerkiksi kasvatustieteissä usein sovelletussa Bronfenbrennerin (ks. 1979; Saarinen ym. 1994, 99; Härkösen 2009

mukaan) jäsenyyksessä yksilöä lähinnä ovat suorassa vuorovaikutuksessa olevat ympäristöt eli ns. mikrosysteemi ja yksilöstä etäisimmällä kehällä yhteiskunnan arvot ja normit eli ns. makrosysteemi. Näiden kehien väliin jäävät lähiympäristöjen vuoropuhelua kuvaavat kehät, mesosysteemi ja eksosysteemi, joissa otetaan huomioon myös vuoropuhelu suhteessa ympäristöihin, joissa yksilö ei ole mukana. (Bronfenbrenner 1979; Saarinen ym. 1994, 99; Härkösen 2009 mukaan).

”Pandemia on ollut monella tavalla silmiä avaava yhteisöllinen kokemus siitä, mitä kaikkea maailmanlaajuinen äkillinen muutos saa aikaan.”

Tulevaisuuteen liittyvät skenaariot

Eettisen toimintamallin kehiksenä ovat tulevaisuuteen liittyvät skenaariot. Niiden tunnistaminen on tärkeää, jotta voidaan ennakoida niiden vaikutukset sote-alaan, sen digitalisoitumiseen sekä sote-alalla toimivien asiakkaiden ja ammattilaisten eettiseen toimintaan. Tuoreena esimerkkinä tästä on keväällä 2020 alkanut koronapandemia, jonka myötä etäpalveluiden tarve ja tarjonta lisääntyi nopeasti. Pandemia on ollut monella tavalla silmiä avaava yhteisöllinen kokemus siitä, mitä kaikkea maailmanlaajuinen äkillinen muutos saa aikaan. Sen lisäksi, että tilanteeseen on liittynyt paljon epätietoisuutta, kärsimystä ja taloudellista kurjistumista, on nähtävissä myös toinen puoli. Maailma on digitalisoitunut edelleen. Sote-alan työssä on kehitetty lyhyellä aikavälillä uudenlaisia asiakaslähtöisiä digipalveluita. Toisaalta uusia eettisiä kysymyksiä on tullut päivän valoon viikottain. Siitä, miten eettiset näkökulmat on pystytty huomioimaan, voimme keskustella tulevinä vuosina. Kysymykseen ei vielä ole tutkimukseen perustuvaa vastausta. Nähtävissä on kuitenkin se, miten globaali ilmiö vaikuttaa yksilöiden toimintaan ja käyttäytymiseen – eettiseen vastuuseen itsestä ja toisesta.

Ettinen toimintamalli kokonaisuutena

Ettinen toimintamalli eri tilanteissa hyödynnettynä mahdollistaa eettisen osaamisen kehittämisen ammatillisessa koulutuksessa sekä laaja-alaisesti työelämässä. Toimintamalli on luotu alun perin sote-alan koulutukseen ja työhön, mutta mallin kehittämisen myötä sen käyttömahdollisuudet näyttävät laajenevan eri työ- ja toiminta-aloille (taulukko 2, sivu 35).

Toimintamallin tarkoitus on kehittämisprosessin aikana selkiytynyt, samoin mahdolliset toimintaympäristöt ja mallin hyödyntäjät. Mallia hyödynnettäessä sen osatekijöiden tarkastelu eettisessä pohdinnassa mahdollistavat sekä yksilön että yhteisön ymmärryksen ja osaamisen kehittämisen eettisistä kysymyksistä ja niihin ratkaisujen löytämisen. Ettinen toimintamalli on väline eettisen osaamisen kehittämiseen.

Taulukko 2. Eettinen toimintamalli digitalisoituvan sote-alan tarpeisiin

Käyttötarkoitus	<p>Eettisen toimintamallin tarkoituksena on</p> <ul style="list-style-type: none"> • toimia työvälineenä eettisten kysymysten tunnistamisessa, eettisessä arvioinnissa ja päätöksenteossa sekä eettisessä toiminnassa sote-alan digitalisoituvassa toimintaympäristössä ja koulutuksessa. • jäsentää ja vahvistaa opiskelijoiden, ammattilaisten sekä laajemmin kansalaisten eettistä ajattelua ja toimintaa. • tuoda konkreettisesti esille, millaisia asioita ja osaamista liittyy eettiseen ongelmanratkaisuun ja eettiseen toimintaan yhä digitalisoituvammassa toimintaympäristössä.
Mallin käytön toimintaympäristö	<ul style="list-style-type: none"> • Sote-alan digitalisoituva toimintaympäristö
Toimijat	<ul style="list-style-type: none"> • Toisen asteen sekä korkeakoulujen opettajat ja opiskelijat • Sote-alalla työskentelevät ammattilaiset monialaisesti
Hyödynnetyt taustateoriat	<p>Malli pohjautuu sote-alan eettiseen perustaan. Mallin eettisen toiminnan reflektiivisessä prosessissa on sovellettu kolmea teoreettista mallia:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pedagogisena mallina käytetään <i>dialogisen oppimisen mallia</i>. 2. Eettisen toiminnan osatekijöitä kuvaamaan <i>James Restin ammattieettisen toiminnan malli</i> 3. Tekoälyn etiikkaan kehitetty eettinen toimintamallin dialogisen oppimisen vaiheisiin liittyvien asioiden eettiseen tarkasteluun
Mallin osatekijät	<p>Eettisen toimintamallin osiot:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi 2. Eettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät 3. Digitalisaatiossa huomioitavia näkökulmia 4. Eettiseen toimintaan vuorovaikutuksessa olevat (yksilö, yhteisölliset, yhteiskunnalliset ja globaalit) kehät 5. Tulevaisuuteen liittyvät skenaariot
Mallin käytön kuvaus	<p>Mallin käytön kuvaus artikkelissa: Eettinen toimintamalli, luku 1</p> <p>Malli sisältää myös seuraavat koosteet tai työvälineet:</p> <p>Liite 1: Digitalisaatiota ohjaavat keskeiset lait</p> <p>Liite 2: Digitalisaatiota ohjaavat eettiset periaatteet ja ohjeistus</p> <p>Liite 3: Digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tunnistaminen ja arviointi -tarkistuslista</p>
Hyödyntämisalueet	<p>Mallia voidaan hyödyntää ja soveltaa moneen tilanteeseen ja toimintaympäristöön</p> <ul style="list-style-type: none"> • etiikan opetuksessa ja eettisen osaamisen kehittämisen suunnittelussa opetussuunnitelmiin • eettisen osaamisen arvioinnissa ja kehittämisessä koulutuksessa ja työelämässä • työelämän toimintaympäristöissä (esim. asiakastyö, digitaalisten palvelujen kehittäminen ja käyttöönotto), eettisten kysymysten tunnistamisessa, pohdinnassa, päätöksenteossa sekä ratkaisujen aikaansaamisessa ja toimeenpanossa • tutkimus- ja kehittämistyössä, esim. digitaalisten palvelujen ja teknologioiden suunnittelussa ja kokeilussa eettisesti kestäväällä tavalla. • työelämän kehittämisessä • eettisessä digitalisaation johtamisessa
Mallin kehittämistilanne	<p>Prototyyppi</p>

Lähteet

Bronfenbrenner, U. 1979. The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press

Burr, V. 1995. An Introduction to Social Constructionism. Routledge, London.

Business Finland & Capful Oy 2020. https://www.businessfinland.fi/490c36/globalassets/finnish-customers/about-us/scenarios/bf_skenaariot_final.pdf.

Engeström, Y. 1995. Kehittävä työntutkimus. Perusteita, tuloksia ja haasteita. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Gergen, K.J. 1999. An Invitation to Social Construction. Sage Publications. London.

Härkönen, U. 2009. Teorian ja tutkimuskohteen vuorovaikutus – Bronfenbrennerin ekologinen systeemiteoria ihmisen kehittymisestä. Teoksessa Niikko, A., Pellikka I. & Savolainen E. (toim.). Oppimista, opetusta, monitieteisyyttä. Kirjoituksia Kuninkaankartanonmäeltä, 21–39. Joensuu yliopisto, Savonlinnan opettajankoulutuslaitos

Innokylä. Toimintamalli <https://innokyla.fi/fi/ohjeita-kayttajille#TMroolit>

Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. 2007. Eettinen herkkyyks ammatillisessa toiminnassa. Helsinki: Tammi.

Koivisto, R., Leikas, J., Auvinen, H., Vakkuri, V., Saariluoma, P., Hakkarainen, J & Koulumäki, R. Tekoäly viranomaistoiminnassa – eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 14/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-643-0>

Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Heino, T. & Tauriainen, P. 2020. Eettinen foorumi – tila(a) oppia ja kehittää eettistä osaamista. Teoksessa Jari Helminen (toim.) Näkökulmia osallistavaan tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaan. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 5, 97-112. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-348-3>

Paavola, S. & Hakkarainen, K. 2005. The Knowledge Creation Metaphor – An Emergent Epistemological Approach to Learning. Science & Education 14, 535–557. <https://doi.org/10.1007/s11191-004-5157-0>

Paavola, S. 2012. Dialoginen oppiminen. Teoksessa L. Ilomäki (toim.), Laatu e-oppimateriaaleihin. E-oppimateriaalit opetuksessa ja oppimisessa, 115–120. Oppaat ja käsikirjat 2012:5. Helsinki: Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/laatu-e-oppimateriaaleihin-e-oppimateriaalit-opetuksessa-ja>

Rest, J. R. 1994. Background: Theory and Research. Teoksessa J. R. Rest & D. Narváez (toim.) Moral development in the professions: Psychology and applied ethics. Hillsdale: Erlbaum, 51–69.

Saarinen, P., Ruoppila, I. & Korkiakangas, M. 1994. Kasvatuspsykologian kysymyksiä. Helsingin yliopisto: Lahden koulutus- ja tutkimuskeskus.

Virolainen, M., Heikkinen H., Siklander P. & Laitinen-Väänänen, S. 2019. Mitä ovat oppimisen ekosysteemit? <https://akakk.fi/wp-content/uploads/Aikakauskirja-4.19-A-Paakirjoitus.pdf> 28.9.2020.

2 Muuttuva toimintaympäristö ja sote-alan asiakaslähtöinen työ

Digitalisaatio ja jatkuva oppiminen muuttuvissa toimintaympäristöissä

Olli Vesterinen & Miia Pasanen

SotePeda 24/7 -hankkeen aikana olemme pohtineet toimintaympäristön muutosten merkityksiä eettisiin kysymyksiin. Toisaalta digitalisaatio auttaa ratkomaan muuttuvan toimintaympäristön esille nostamia uusia haasteita, mutta siihen reagoiminen ja kehitykseen vaikuttaminen muodostavat oman haasteensa niin sosi- ja terveysalalle kuin ammattikorkeakouluillekin. Myös oppiminen ja käsitys oppimisesta muuttuvat. Ammattikorkeakoulut ovatkin nopeutuvien muutosten keskellä pohtineet jatkuvan oppimisen kysymyksiä ja avanneet uusia oppimisen ja yhteisen kehittämisen areenoita.

Johdanto

Jatkuva oppiminen – jota voi myös elinikäisen oppimisen käsitteellä tarkastella – on korkeakoulutukselle ajankohtainen kysymys. Kinnarin (2020) mukaan jatkuvaa oppimista edeltänyt elinikäisen oppimisen käsite on muuttunut viime vuosikymmeninä siten, että se kytkeytyy yhä vahvemmin yrittäjämäisyyteen ja talouteen. Yhteiskunnallisesti jatkuva oppiminen siis piiryy ensisijaisesti yhteiskunnan ja korkeakoulutuksen välisen joustavuuden kysymykseksi (Kinnari 2020). Korkeakoulujen yhteiskunnallinen rooli on ollut jatkuvassa muutoksessa koko korkeakoululaitoksen olemassaolon ajan (Kivistö, Kohtamäki & Pekkola 2014, 365). Korkeakouluilta odotetaan jatkossakin vastauksia ja uusia avauksia erilaisten yhteiskunnallisten ja taloudellisten ongelmien ja haasteiden ratkaisemiseen (Kivistö, Kohtamäki & Pekkola 2014, 366). Tällaisena näyttäytyy myös sote-digitalisaatio.

Käsitys oppimisesta on muuttunut. Jatkuvan oppimisen ajattelun rinnalla tutkintotavoitteen korkeakoulutus nojaa uudelleenlaiseen ajatukseen oppimisesta. Korkeakoulutuksen kohdalla oppiminen tulee näkyväksi erilaisina tuotoksina, artefakteina (Paavola & Hakkarainen 2005). Tätä *dialogisen* oppimisen ideaa kuvastaa yhteiskehittäminen. Kun *monologisessa* oppimisessa tietoa ja taitoa niin sanotusti otetaan haltuun, korostetaan *dialogisessa* oppimisessä vuorovaikutusta ja osallisuuden edistämistä. Käytännössä dialogisen oppimisen ajattelun mukaista pedagogiikka ammattikorkeakouluissa edustavat sellaiset oppimistavat, joissa yhdistyvät tiedon omaksuminen ja hankinta, tutkimusperustainen oppiminen, harjoittelu, keskustelu, yhteistyö ja tiedon tuottaminen.*

Muuttuvat toimintaympäristöt ja ekosysteemit

Toimintaympäristön ja yhteiskehittämisen merkitystä oppimiselle voidaan jäsentää myös ekosysteemin käsitteen kautta. Toisaalta puhutaan oppimisen ja toisaalta osaamisen ekosysteemeistä. Nämä käsitteet ovat vilahdelleet viime vuosina niin koulutuksen kuin yrittäjyydenkin kehittämisen pöydissä (ks. esimerkiksi Halonen 2019; Suomen yrittäjät 2018). Ekosysteemin käsitettä käytetään kuitenkin moninaisista viitekehyksistä käsin. Esimerkiksi

* ABC Learning Design – Finnish adaptation by Sanna-Katja Parikka et al. (2017) at the Educational Technology Services of the University of Helsinki; adapted from ABC workshop resources, ABC Learning Design, UCL By Clive Young & Nataša Perovic. Available at <http://blogs.ucl.ac.uk/abc-ld/> licensed under Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 (Attribution-NonCommercial-ShareAlike) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

ekosysteemeistä puhuttaessa voidaan seurata ihmisen kehityksen tarkasteluun sovellettua Brofenbrennerin ekologista systeemiteoriaa (ks. 1979; Saarinen ym. 1994, 99; Härkösen 2009 mukaan), jossa yksilö nähdään kehien keskellä olevana aktiivisena toimijana ja ympärillä olevat sisäkkäiset järjestelmät tuottavat yksilölle vaateita joihin yksilö joutuu vastaamaan ja mukautumaan. Ekosysteemi-käsitteen käytön eklektinen luonne onkin hyvä tunnistaa, sillä systeemisten lähestymistapojen nykykeskustelussa yhdistellään erilaisten teoreettisten suuntausten ajatuksia (Virolainen ym. 2019). Tutkimuksellisen tarkastelun kannalta olisikin tärkeää luoda uutta käsitarsenaalia, jonka avulla pystyttäisiin jäsentämään paremmin esimerkiksi tekijöitä, jotka määrittelevät yksilöiden ja yhteisöjen välisiä suhteita (Virolainen ym. 2019).

Korkeakoulujen kehityksessä voi nähdä ekosysteemi-käsitteen kytkettynä niin sanottuun kolmanteen akateemiseen vallankumoukseen, jossa korkeakoulujen ja muiden yhteiskunnallisten toimijoiden väliset raja-aidat madaltuvat. Alun perin Etzkowitzin (2010) esittämässä ajattelussa vallankumouksen myötä yrittäjämäisiksi luokiteltavat korkeakoulut yhdistyvät osaksi yhteiskunnallista muutosta ja innovaatioprosesseja yhdessä elinkeinoelämän ja julkisen hallinnon kanssa. (Kivistö, Kohtamäki & Pekkola 2014, 366.)

Digitaalisuus

Miten toimintaympäristömme on muuttunut ja mitä sellaisia muutoksia on menossa makrojärjestelmien tasolla, jotka meidän olisi huomioitava? Yksi tapa etsiä vastausta tähän kysymykseen on tarkastella Sitran megatrendejä (ks. Dufva 2020). Ekologisen jälleenrakennuksen, verkostomaisten rakenteiden ja teknologisen sulautumisen aika on jo tässä. Ikääntyneiden suojaaminen ja talouden suunnan etsikkoaika värittävät Covid-19- uutisotsikoita.

Jos syvennymme tarkemmin teknologian käytön megatrendiin, näemme jo digitalisaation seuraavan aallon: Digitaalisen teknologian ollessa jo arkea niin palveluissa kuin vuorovaikutuksessa, on tärkeä laajentaa näkökulmaa esimerkiksi siihen, miten virtuaali- ja lisätty todellisuus tai esineiden internet elää tulevaisuudessa. Tekoälysovellusten lisääntyessä herää alati uusia kysymyksiä myös vastuusta ja läpinäkyvyydestä. Teknologian sovellusten laajetessa herää tarve muuttaa myös toimintatapoja ja ajatusmalleja. Vuorovaikutuksen siirryttyä etätöihin myötä verkkoon olemmekin jo joutuneet pikakelauksella pohtimaan omia ajatusmallejamme. (Dufva 2020.)

Digitaalinen murros on ollut nopeaa. Digitalisoiduista palveluista ja tuotteista esimerkkejä ovat kauppojen asiakasetu- ja bonuskorttijärjestelmät, verkko- ja mobiilipankit, sosiaalinen media, sähköiset sisällöt, automaattisesti optimoituvat tuulivoimapuistot tai ruuhkatietoja näyttävät navigaattorit. Uuden palvelun myötä syntyy uusia käyttötapoja, joilla asioiden tekeminen muuttuu käyttäjälleen helpommaksi ja toisaalta erilaiseksi. Samalla kun teknologian kehitys on voimakasta, tuntuu yhä enemmän huomio kiinnittyvän niihin yhdyspintoihin, joissa teknologia ei yksin ole ratkaisu. On mietittävä ja kehitettävä älykkäämpiä prosesseja ja toimintamalleja julkisella ja yksityisellä sektorilla. (Ruohonen, Mäkipää & Ingalsuo 2017, 17–18.)

Teknologian ymmärtämisen merkitys ja uusien teknologiataitojen nopea haltuunotto nouseekin yhä tärkeämmäksi jokaisen kansalaisen ja työntekijän taidoksi (Dufva 2020). Toimimme työelämässä nyt nopeasti haltuun otetuissa uusissa ympäristöissä, niin Zoomissa, Teamsissa, kuin Yammerissa, mutta ymmärrämmekö mitä asioita esimerkiksi näiden ympäristöjen tietosuojaan liittyy. Luurien takaa ohjaustyötä tehtäessä konkretisoituu tämä paljon puhuttu hybridisoitumisen aika. Paikka ja aika ovat muuttaneet merkitystään ja olemme läsnä työn arjessa yhtä aikaa monessa tilassa (ks. Harrikari 2019).

Yhteiskunnassamme alkaakin elää erilaisia rinnakkaisia teknologisia todellisuuksia, kun eri ikäryhmät käyttävät teknologiaa eri tavoin (Dufva 2020). Toisaalta ikä on vain yksi ulottuvuus teknologian käytössä ja rinnakkaisia todellisuuksia voi syntyä myös ikäryhmien sisälle tai rinnalle. Esimerkiksi nuorilla voi olla hyvin erilaisia mediankäyttöprofileja: normikäyttäjiä, monipuolisia aktiivikäyttäjiä, sosiaalisia aktiiveja ja yksipuolisesti käyttäviä nuoria. Huomaammeko kuitenkin nuoria, jotka eivät pääse osallisiksi digitalisoituneesta arjesta, kun huolipuhettamme määrittää nuorten liiallinen teknologian käyttö? (Kaarainen & Kaarainen 2018.)

Jatkuvan oppimisen merkitys muutosten keskellä

Ajassamme on läsnä yhtä aikaa monenlaisia rinnakkaisia suhteita teknologiaan ja meillä koulutusorganisaationa on edessä haaste, kuinka pidämme huolta, että kaikki pääsevät tasa-arvoisesti osalliseksi digitalisaation tarinasta. Emme voi olettaa, että kaikilla olisi samanlaiset mahdollisuudet osallistua digitaaliseen aikaan. Näitä mahdollisuuksien tasa-arvoisia siltoja meidän on oppilaitoksina rakennettava. Toimintaympäristön eri tasojen ja kerrosten vuoropuhelu eettisen toiminnan ympärillä, ns. osaamisen ekosysteemijattelu voi tarjota viitekehyksen eettisen päätöksenteon prosesseihin vaikuttavien tekijöiden tarkasteluun.

Oppiminen on toimintaympäristöihin integroitunut prosessi. Kun toimintaympäristöt muuttuvat, oppiminen ja osaamisen tarve muuttuvat. Tulevaisuudessa on tärkeää valjastaa digitalisaatio tukemaan paremmin muutoksen kohtaamista. Korkeakoulut ovat tärkeässä roolissa tätä tukea rakennettaessa. Kaikille avoimet oppimisympäristöt ja -sisällöt, kuten SotePeda24-hankkeessa tuotetut MOOCit, tuottavat osaltaan tasa-arvoisia mahdollisuuksia vahvistaa jatkuvaa oppimista koulutusrakenteiden ja työelämän rajapinnoilla. Myös erilaiset verkosto- ja foorumirakenteet kuten eettiset foorumit luovat yhteisöllisen kehittämisen areenoita. Korkeakoulujen työ jatkuvan oppimisen mallien luomisessa edellyttääkin vahvaa yhteiskehittämistä eri toimijoiden kesken.

Lähteet

Dufva, M. 2020. Megatrendit. Sitran selvityksiä 162. Vantaa: Erweko. <https://media.sitra.fi/2019/12/15143428/megatrendit-2020.pdf> 28.9.2020

Harrikari, T. 2019. Podcast: Sosiaalityön haasteet: Ilmastonmuutos, muuttoliikkeet ja digitalisaatio. <https://alusta.uta.fi/2018/12/14/podcast-sosiaalityon-tulevaisuuden-haasteet-ilmastonmuutos-muuttoliikkeet-ja-digitalisaatio/> 28.9.2020.

Härkönen, U. 2009. Teorian ja tutkimuskohteen vuorovaikutus – Bronfenbrennerin ekologinen systeemiteoria ihmisen kehittymisestä. Teoksessa Niikko, A., Pellikka I. & Savolainen E. (toim.). Oppimista, opetusta, monitieteisyyttä. Kirjoituksia Kuninkaankartanonmäeltä, 21–39.

Kaarakainen, S-S. & Kaarakainen, M-T. 2018. Tulevaisuuden toivot – Digitaalisten medioiden käyttö nuorten osallisuuden ja osaamisen lähteenä. Media & Viestintä 41 (4), 235–254. <https://doi.org/10.23983/mv.77458> 28.9.2020.

Kinnari, H. 2020. Elinikäinen oppiminen ihmistä määrittämässä. Genealoginen analyysi EU:n, OECD:n ja UNESCO:n politiikasta. Väitöskirja. Turun yliopisto.

Kivistö, J., Kohtamäki, V. & Pekkola, E. 2014. Korkeakouluhallinto, politiikka ja talous: eilen, tänään ja huomenna. Teoksessa Pekkola, E., Kivistö, J. & Kohtamäki, V. (toim.). Korkeakouluhallinto. Johtaminen, talous ja politiikka. Helsinki: Gaudeamus, 365–373.

Koiranen, I. & Räsänen, P. 2016. Mitä digitalisaatio on tarkoittanut kansalaisen näkökulmasta? Talous & Yhteiskunta 3/2016. <https://www.labour.fi/ty/tylehti/ty/ty32016/KoiranenRasanenSodergord.pdf> 28.9.2020.

Laurillard, D. 2012. Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. New York and London: Routledge.

Marttinen, J. 2018. Palvelukseen halutaan robotti: tekoäly ja tulevaisuuden työelämä. Helsinki: Aula & Co.

Mezirow, J., Lehto, L., Lindqvist, E. & Ahteenmäki-Pelkonen, L. 1995. Uudistava oppiminen: kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsinki.

Paavola, S. & Hakkarainen, K. 2005. The Knowledge Creation Metaphor – An Emergent Epistemological Approach to Learning. Science & Education 14, 535–557. <https://doi.org/10.1007/s1191-004-5157-0> 28.9.2020.

Ruohonen, M., Mäkipää, M. & Ingalsuo, T. 2017. Ketterä digitalisaatio: strateginen ketteryys verkostoissa ja ICT:n älykäs hyväksikäyttö. Tampere: Tampereen yliopisto.

Sfard, A. 1998. On Two Metaphors for Learning and the Dangers of Choosing Just One. Educational Researcher 27 (2), 4–13. <https://www.jstor.org/stable/1176193> 28.9.2020.

Suomen yrittäjät. 2018. Osaamisen ekosysteemi 2025: Kohti jatkuvan oppimisen järjestelmää. https://www.yrittajat.fi/sites/default/files/sy_osaamisen_ekosysteemi_2025_0.pdf 28.9.2020.

Virolainen, M., Heikkinen H., Siklander P. & Laitinen-Väänänen, S. 2019. Mitä ovat oppimisen ekosysteemit? <https://akakk.fi/wp-content/uploads/Aikakauskirja-4.19-A-Paakirjoitus.pdf> 28.9.2020.

Tulevaisuuden asiakaslähtöinen ja eettinen sote-alan työ

Kristiina Helminen & Raija Koskinen

Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten tulee olla aloitteellisia muutosprosesseissa ja uusien palvelujen suunnittelussa niin, että asiakkaiden osallisuus tulevien palvelujen kehittämisessä on keskiössä. Eri käyttäjäryhmät tulisi ottaa mukaan toiminnan suunnitteluun, jotta todellinen käyttäjäystävällisyys voisi toteutua. Kaiken toiminnan suunnitteluun tulisi aina sisältyä myös eettinen arviointi, johon monialaisella verkostotyöskentelyllä voidaan tuottaa parempia tuloksia. Erityisiä osaamisen ajantasaisuuden haasteita tuottaa digitaalisen toimintaympäristön jatkuva ohjeistusten ja lainsäädännön muutos. Eettiset kysymykset, myös digitaalisissa palveluissa, ovat vahvasti sidottuja kulttuuriin ja osaamista myös tässä on vahvistettava.

Lähtökohdat

Tutkimuskirjallisuudessa toimintaympäristön muutoksia koskevat empiiriset havainnot tulevat esiin yleensä viiveellä. Sosiaali- ja terveysalaa koskeva tutkimus ei ole tästä poikkeus. Alan käytännön työ on monialaista ja muutokset toimintaympäristössä näkyvät sosiaali- ja terveysalan tutkimuksessa eri tavoin. Tässä artikkelissa esitetään tiivistetysti tuloksia SotePeda 24/7 -hankkeen kehittämistoimintojen tueksi tehdystä kuvailevasta kirjallisuuskatsauksesta. Ensimmäinen katsaus on tehty syksyllä 2018 ja katsausta on täydennetty hankkeen aikana aina kevääseen 2020 asti.

Tutkimuskysymykset

Seuraavat tutkimuskysymykset ovat ohjanneet aiheeseen perehtymistä:

1. Millaista on sosiaali- ja terveysalan tulevaisuuden asiakaslähtöinen ja eettinen työ digitalisaation lisääntyessä?
2. Millaista eettistä osaamista sosiaali- ja terveysalan digitalisaatio tulevaisuudessa edellyttää?

Metodologiana kuvaileva kirjallisuuskatsaus

Kuvaileva eli narratiivinen kirjallisuuskatsaus, sopii erityisen hyvin tutkimusmenetelmäksi silloin, kun ilmiön laajempaan tarkasteluun on perusteltua valita myös esimerkiksi konferenssijulkaisuja, asiantuntijapuheenvuoroja ja pääkirjoituksia. Uusien ja erilaisten näkökulmien löytymiseen tässä sosiaali- ja terveysalan digitalisaation etiikkaan liittyvässä aiheessamme eivät pelkästään tutkimusartikkelit olisi olleet riittävä tiedon lähde. Keskeistä tässä kirjallisuuskatsauksen menetelmässä ei ole näytön aste tai ilmiön yleisyys, oleellis-

ta on ollut arvioida lähteiden luotettavuutta ja käyttää tieteen näkökulmasta relevantteja lähteitä ilmiön kuvaamiseen. (Kangasniemi ym. 2013.) Uuden ilmiön tunnistamisessa keskeistä on herkkyys heikoille signaaleille, joita eri alojen asiantuntijat ovat tunnistaneet, mutta joita ei ole vielä syvällisemmin tutkittu.

Kirjallisuuskatsauksen keskeiset käsitteet nousivat SotePeda 24/7 -hankkeen tutkimussuunnitelmasta: *digitaaliset oppimisympäristöt, digitaaliset sote-palvelut, digitalisaatio, eettinen osaaminen, kokonaisarkkitehtuuri, osaamisen kehittäminen, tiedolla johtaminen, sosiaali- ja terveydenhuollon tiedonhallinta, sote-digi-pedagoginen osaaminen sekä sähköiset palvelut*. Näiden käsitteiden pohjalta kohdistimme tutkimuskysymyksemme mukaisesti erityisen huomiomme digitalisaatiota, sote-alan tulevaisuuden työtä ja eettistä osaamista koskeviin sisältöihin. Englanninkielisinä hakusanoina käytettiin esimerkiksi: *eHealth, Web-Based, Digital Health Care, Technologies, eSocial work, Digital society*. Tiedonhakua tehtiin systemaattisesti ja monipuolisesti eri tietokannoista. Aikarajauksia ei ollut tarpeen tehdä, koska aihe on noussut vahvemmin esille vasta viime vuosien aikana.

Aineisto analysoitiin aineistolähtöistä sisällönanalyysimenetelmää käyttäen (Fingfeld-Connett 2014). Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on esimerkiksi systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen verrattuna vahvemmin sidottu tekijöidensä subjektiivisiin näkemyksiin. Tekemässämme kirjallisuuskatsauksessa olemme pyrkineet tietoisesti ja dialogisesti hyödyntämään tätä subjektiivista näkökulmaa: toinen kirjoittajista edustaa työ- ja koulutustaustansa sekä nykyisen työtehtävänsä osalta terveydenhoitoalaa, toinen sosiaalialaa.

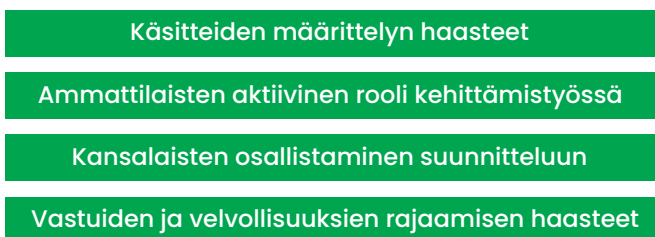

Tulokset

Kuvaamme kirjallisuuskatsauksemme aineistolähtöisen analyysin tuottamat tulokset tutkimuskysymyksiin teemoittain vastaten.

Sote-alan tulevaisuuden työ digitalisaatiassa

Ensimmäinen tutkimuskysymyksemme oli, millaista on sosiaali- ja terveysalan tulevaisuuden asiakaslähtöinen ja eettinen työ digitalisaation lisääntyessä. Tutkimusaineistomme perusteella kysymykseen muodostui neljä pääteemaa: Käsitteiden määrittelyn haasteet, ammattilaisten aktiivinen rooli kehittämistyössä, kansalaisten osallistaminen suunnitteluun sekä vastuiden ja velvollisuuksien rajaamisen haasteet (kuvio 1).

Kuvio 1. Sosiaali- ja terveysalan tulevaisuuden työ

Digitalisaatio muuttaa ihmisten käyttäytymistä sekä yhteisöjen ja yhteiskuntien toimintaa: aiemmin (mahdollisesti laajastikin) hyväksytyt eettiset periaatteet eivät sellaisenaan ohjaa käyttäytymistä ja toimintaa. Digitaalisuuden on tunnistettu muuttaneen muuan muassa perheen sisäisiä vuorovaikutussuhteita (mm. Taipale 2019). Muutos määrittelee tai haastaa määrittelemään uudelleen keskeisiä sosiaali- ja terveysalan käsitteitä, lähtien niistä ihmisistä, joiden kanssa työtä tehdään: kansalainen, asiakas, potilas. Edelleen keskiössä on apua tarvitseva ihminen, jolla on jakamaton ihmisarvo. (mm. Granholm 2016; Ollila 2019; Pohjola 2017.)

”Sosiaali- ja terveysalan toimijoiden on sekä mukauduttava muutokseen että oltava aloitteellisia, jotta tapahtuvat muutokset mieluummin vahvistavat ihmisarvoisen elämän mahdollisuuksia kuin heikentävät niitä.”

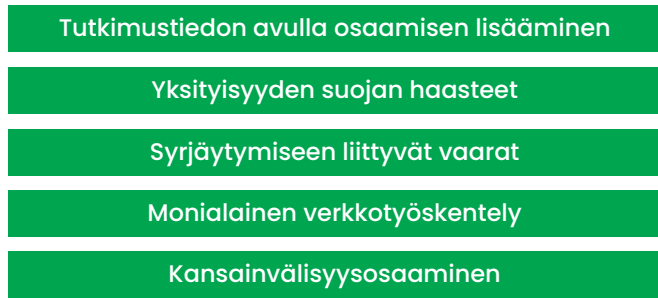
Teknologia tuo mukanaan sekä uusia mahdollisuuksia että riskejä, joita tulee tarkastella monipuolisesti eri näkökulmista. Sosiaali- ja terveysalan toimijoiden on sekä mukauduttava muutokseen että oltava aloitteellisia, jotta tapahtuvat muutokset mieluummin vahvistavat ihmisarvoisen elämän mahdollisuuksia kuin heikentävät niitä esimerkiksi sosiaalisen syrjäytymisen prosesseja kiihdyttäen. Kansainväliseen keskusteluun osallistuminen on tärkeää, koska monia digitaalisuuteen liittyviä ratkaisuja tehdään Suomen rajojen ulkopuolella ja niihin vaikuttaminen on oleellista myös kansallisesta näkökulmasta. Ratkaisut vain suomalaista sosiaali- ja terveysalaa ja palvelujärjestelmää sekä koulutusjärjestelmää kehittämällä eivät ole kestäviä. Esimerkiksi palvelujen käyttäjät ja alan työntekijät ovat tulevaisuudessa yhä enemmän myös Suomen ulkopuolelta tulevia. (mm. Harrikari & Rauhala 2018.)

Sosiaalityön ja terveydenhuollon palvelujen tulisi olla siellä, missä apua ja tukea tarvitsevat ihmiset ovat. Myös digitaalisten palvelujen kohdalla olisi tärkeää ottaa eri käyttäjäryhmät mukaan jo suunnitteluvaiheessa, että voidaan luoda oikeasti käyttäjäystävällisiä palveluja ja välttää palvelujen käyttöön liittyviä ongelmia. (mm. Krog 2018; Amann & Rubinelli 2017.)

Muutos luo tarpeen hakea uutta otetta eettisiin kysymyksiin: yhteiskunnallinen muutos ja digitalisaatio on vahvasti otettava huomioon palveluiden organisoinnissa ja järjestämisessä. Jatkossa kaikkeen, myös kaupalliseen toimintaan, tulisi liittää alkuvaiheessa myös eettinen arviointi. Etukäteen tulisi pohtia kuka korvaa haitat, jos tekoäly tekee virheen, kenen vastuulla se lopulta on? Vastuut ja velvollisuudet eri toimijoiden välillä tulevat erityisen tarkastelun aiheeksi digitalisaation myötä. Ihmisten ja robottien roolit tulee selvittää ja asiakas- ja potilasturvallisuuteen liittyvät riskit on aina arvioitava erikseen. (mm. Ollila 2019)

Sote-alan eettinen, digitalisaation edellyttämä osaaminen

Toinen tutkimuskysymyksemme oli, millaista eettistä osaamista sosiaali- ja terveysalan digitalisaatio tulevaisuudessa edellyttää. Tutkimusaineistosta nousi viisi pääteemaa: Tutkimustiedon avulla osaamisen lisääminen, yksityisyyden suojan uudet haasteet, syrjäytymiseen liittyvät vaarat, monialainen verkostotyöskentely ja kansainvälisyysosaaminen (kuvio 2).

Kuvio 2. Eettinen osaaminen tulevaisuuden sosiaali- ja terveysalan työssä

Sosiaali- ja terveysalan kehittymisen keskeinen väline on osaamisen tunnistaminen. Tutkimustiedon rooli tiedon tuottajana korostuu. On tarve hyödyntää olemassa olevaa tutkimustietoa ja tutkia lisää sosiaali- ja terveysalan tulevaisuuden osaamistarpeita erityisesti alan arvolähtökohdista käsin, kuten toisiaan täydentävinä sosiaaliryö ja hoitotyö. (mm. Linturi & Kuusi 2018; Redecker & Punie 2017.)

Yksityisyyden suojaan liittyvät kysymykset korostuvat, kun sähköinen tiedonsiirto nopeuttaa arkaluontoisenkin tiedon saatavuutta. Työntekijöiden tulisi tuntea salassapito- ja tietosuojaa-asetuksiin liittyvät ajankohtaiset ohjeistukset ja lainsäädäntö. Työntekijän tulee aina tietää, millaisten tietojen katseluun hänellä on oikeus ja mitkä ovat asiakkaan oikeudet. (mm. Nigam ym. 2019.)

Asiakkaiden yksilöllinen, kokonaisvaltainen ja voimavaralähtöinen kohtaaminen on edelleen sosiaali- ja terveysalan osaamisen keskiössä. Uudet vuorovaikutusmenetelmät ja -kanavat luovat haasteita työntekijöiden osaamiselle sekä teknisesti että sisällöllisesti. Tässäkin tulee tunnistaa kansalaisten syrjäytymiseen liittyvät vaarat. Ammattilaisten tulee työssään muistaa, että yhdenvertaiset mahdollisuudet palvelujen saamiseen on taattava myös tietotekniikan osaamista vaativassa palvelutarjonnassa. (mm. Taipale 2019; Kivistö 2017; Granholm 2016.)

”Uudet vuorovaikutusmenetelmät ja -kanavat luovat haasteita työntekijöiden osaamiselle sekä teknisesti että sisällöllisesti.”

Digitalisaation näkökulmasta on tärkeää luoda laajempi ymmärrys sosiaali- ja terveydenhuollosta monialaisesti tarkasteltuna. Verkostotyöskentely on ollut pitemmän aikaa tärkeässä roolissa, mutta erityisesti digitalisaatio korostaa moniammatillisen osaamisen merkitystä verkostotyöskentelyssä. (mm. López Peláez & Marcuello-Servós 2018; Pohjola 2017.) Tärkeää on, että viranomaistoiminnan muutostarpeita on lähdetty tarkastelemaan tekoälyn vaikutuksiin liittyen, sekä erityisesti eettisten kysymysten ja yhteiskunnallisen hyväksyttävyyden näkökulmasta (mm. Koivisto ym. 2019)

Kansainvälisyysosaaminen tulee esille myös digitalisaatioon liittyvissä eettisissä kysymyksissä. Eettiset standardit eroavat niin kulttuurisesti kuin yleismaailmallisesti ja työnte-

kijän tulisi olla niistä tietoinen. Kun tarkastelun kohteena on sosiaali- ja terveysala ja siihen liittyvän koulutuksen kehittäminen, on koulutukseen osallistuvien aikuisten ryhmän moninaisuus oleellista. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisina työskentelee yhä enemmän paitsi heitä, jotka ovat ensimmäisen koulutusalan mukaisissa töissä, myös alan vaihtajia ja muista kulttuureista Suomeen tulleita työntekijöitä. (mm. Coco ym. 2018; Muurinen 2014.)

Pohdintaa

Oikea kysymys on jo todella lähellä oikeaa vastausta. Yksin ja yhdessä kyseleminen on olennainen osa ammatillisen osaamisen jatkuvaa kehittämistä, tapahtuu se sitten keskellä työn arkea tai osana vaikkapa täydennyskoulutusta. Digitalisaatio ja teknologisen kehityksen mukanaan tuomat uudet kysymykset edellyttävät erityistä avoimuutta ammatti- tai tieteenalat ylittävään pohdintaan. Kyselemisen tärkeydestä muistutti viimeisiksi jääneissä teksteissään myös fyysikko ja kosmologi Stephen Hawking.

”Muistakaa siis suunnata katseenne ylös tähtiin eikä alas jalkoihinne. Yrittäkää saada selkoa siitä, mitä näette, ja ihmetelkää, miksi maailmankaikkeus on olemassa. Olkaa uteliaita. Ja vaikka elämä tuntuisi kuinka hankalalta, aina on jotain mitä voi tehdä ja onnistua siinä. Tärkeintä on, ettei anna periksi. Vapauttakaa mielikuvituksenne. Muovatkaa tulevaisuutta.” (Hawking 2019, 230.)

Päihittääkö tekoäly meidät? on yksi Hawkingin kirjan suurista kysymyksistä. Suomalaisittain kiinnostavan avauksen aiheeseen tarjoaa Timo Honkelan vuonna 2017 ilmestynyt teos Rauhankone: tekoälytutkijan testamentti. Honkela, kuten myös Hawking on pyrkinut tuomaan osaamistaan yhteisen hyvän palvelukseen. Yhtenä yhteisenä nimittäjänä heidän työssään voi tunnistaa sen, että he asiantuntemuksensa pohjalta näkevät teknologian ja esimerkiksi tekoälyn valtavat mahdollisuudet; kykenevät näkemään niissä piilevän voiman sekä hyvään että pahaan. Pahojen tai itsekkäiden pyrkimysten palvelukseen teknologiaa ja tekoälyä tullaan heidän mukaansa joka tapauksessa käyttämään. Tästä syystä ratkaisuja siihen, kuinka näitä voimia käytetään hyvän edistämiseen, on haettava aktiivisesti. Honkela on Rauhankoneen ideallaan hyvin konkreettinen ja nostaa esille sen, kuinka merkityksellistä on tuottaa tekoälyn käyttöön hyvän puolella olevia käsitteitä. Näiden tieteen taitavien popularisoijien esimerkki haastaa myös meitä sosiaali- ja terveysalan toimijoita aktiiviseen toimintaan. Huomionarvioista esimerkeiksi nostettujen teosten osalta on myös se, että sekä Hawking että Honkela ovat hyödyntäneet tekstiensä tuottamisessa edistynyttä avustavaa teknologiaa sekä ystäviään ja asiantuntijaverkostojaan. Kyky monialaiseen yhteistyöhön ja teknologian tarkoituksenmukaiseen hyödyntämiseen on myös sosiaali- ja terveydenhuollon eettisten kysymysten tarkastelussa keskeistä.

Kommunikaatiosta ja yhteistyöstä on syvimmillään kyse myös digitalisaatiossa. Teknologisen kehityksen myötä kommunikaatioon liittyvä informaatio on nopeasti ja tehokkaasti siirrettävissä ja tallennettavissa, uudelleen käytettävissä. Digitalisaatio edellyttää kuitenkin digitaalista muotoa, jolloin vain tietyn tyyppinen informaatio välittyy. Silloin kun on kyse kommunikaatiosta, sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten voisi olettaa olevan keskeisesti mukana niissä ratkaisuissa, joissa kommunikaation reunaehdot määritellään uudelleen. Tässä suhteessa alan käytännön toimijat, mutta myös tutkijat ovat olleet hitaita reagoimaan, puhumattakaan proaktiivisuudesta; siitä, että kehittämisaloitteet olisivat tulleet alan asiantuntijoilta. Mistä tämä mahdollisesti johtuu? Onko niin, että teknologian, erityisesti informaatio- ja kommunikaatioteknologian hyödyntäminen on tullut sosiaali- ja terveysalalle bitit ja eurot edellä ja aiheuttanut alan sisällä jonkinlaisen siilipuolustusreaktion? Digitalisaation mahdollisuuksia ei ole oikein osattu nähdä. (vrt. Coco ym. 2018.)

Kirjallisuuskatsauksen koostamisen sekä muiden SotePeda 24/7 -hankkeen käytännön toimien myötä on vahvistunut kuva siitä, että digitalisaation mukanaan tuomista muutoksista huolimatta alalla ja yhteiskunnassa yleensä on monia asioita, jotka ovat pysyneet perussisällöiltään muuttumattomina. Meneillään olevia ja ennakoitavissa olevia muutoksia, mutta myös jatkuvuuksia on hyvä lähteä tarkemmin analysoimaan sosiaali- ja terveysalan tulevaisuuden työtä ja digitalisaatiota pohtiessa. Eettiset kysymykset kuuluvat näihin. Ikaikaikaiset kysymykset hyvästä ja oikeasta, niin ajatuksen kuin käytännön toimienkin tasolla ovat edelleen vahvasti läsnä ihmisen elämässä. Pahan ja väärän tunnistamisen herkkyyks on sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten työssä tärkeä taito. Nämä kysymykset koskettavat ihmisryhmiä ja yhteisöjä. Tämän tunnistettavan jatkuvuuden myötä on yhä tärkeämpää kysyä näitä isoja kysymyksiä ja ulottaa keskustelu monialaiseksi. Länsimaisten yhteiskuntien yhtenä ominaispiirteenä voidaan pitää pitkälle edennyttä erikoistumista: moni tehtävä vaatii syventymistä joihinkin erityiskysymyksiin ja niiden ratkaisemiseen liittyvien taitojen kehittämistä. Tämä kehitys on hyvin selkeästi nähtävissä sosiaali- ja terveysalalla ja yleisemmin hyvinvointivaltioiden toiminnassa. Tästä erikoistumisesta huolimatta on kyettävä myös tarkastelemaan kokonaisuuksia, jotta yksittäiset ratkaisut eivät tuota eettisesti ongelmallisia seurauksia apua, ohjausta, tukea ja hoitoa tarvitsevien ihmisten elämään. Keskeinen osaamisen ja oppimisen haaste tulevaisuudessa onkin, kuinka turvataan riittävän monipuolinen ja laaja-alainen osaaminen niin, että myös erityisosaamisesta pidetään huolta.

Lähteet

Amann, J. & Rubinelli, S. 2017. Views of Community Managers on Knowledge Co-creation in Online Communities for People With Disabilities: Qualitative Study. *Journal of Medical Internet Research* 19(10), e320.

Coco, K., Kangasniemi, M. & Rantanen, T. 2018. Care Personnel's Attitudes and Fears Toward Care Robots in Elderly Care: A comparison of Data from the Care Personnel in Finland and Japan. *Journal of Nursing Scholarship* 50(6), 634-644.

Finfgeld-Connett, D. 2014. Use of content analysis to conduct knowledge-building and theory-generating qualitative systematic reviews. *Quality Research* 14(3), 341-352.

Granhölm, C. 2016. Social work in digital transfer - blending services for the next generation. Mathilda Wrede Institute Research Reports 1/2016.

Harrikari, T. & Rauhala, P. 2019. *Towards Glocal Social Work in the Era of Compressed Modernity*. London: Routledge.

Hawking, S. 2019. *Lyhyet vastaukset suuriin kysymyksiin*. Helsinki: WSOY.

Honkela, T. 2017. *Rauhankone Tekoälytutkijan testamentti*. Helsinki: Gaudeamus.

Kangasniemi, M., Utriainen, K., Ahonen, S-M., Pietilä, A-M., Jääskeläinen, P. & Liikanen, E. 2013. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus: eteneminen tutkimuskysymyksestä jäsenettyyn tietoon. *Hoitotiede* 25(4), 291-301.

Kivistö, M. 2017. Sosiaalityö digitalisaatiossa ja eettisyyden vaade. Teoksessa Kivistö M & Pyykkönen K (toim.). *Sosiaalityö digitalisaatiossa*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 58.

Koivisto, R., Leikas, J., Auvinen, H., Vakkuri, V., Saariluoma, P., Hakkarainen, J. & Koulou, R. 2019. *Tekoäly viranomaistoiminnassa - eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 14/2019.

Krog, M.D., Nielsen, M.G., Le, J.V., Bro, F., Christensen, K.S. & Mygind, A. 2018. Barriers and facilitators to using a web-based tool for diagnosis and monitoring of patients with depression: a qualitative study among Danish general practitioners. *BMC Health Services Research* 18, 503.

Linturi, R. & Kuusi, O. 2018. Suomen sata uutta mahdollisuutta 2018–2037: yhteiskunnan toimintamallit uudistava radikaali teknologia. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2018. Helsinki.

López P.A. & Marcuello-Servós, C. 2018. e-social work and digital society: reconceptualizing approaches, practices and technologies. *European Journal of social Work*, 21(6), 801 – 803.

Muurinen, H. 2014. Eettisyys ihmistyössä – sosiaalityön tutkimuksen päivät 13. – 14.2.2014 Kuopio. *Janus* 22(2), 207–211.

Nigam, A., Johnson, R.A., Wang, D. & Chawla, N.V. 2019. Characterizing online health and wellness information consumption: A study. *Information Fusion* 46, 33–43.

Ollila, M-R. 2019. Tekoälyn etiikka. Helsinki: Otava.

Pohjola, A. 2017. Sosiaalityöohjautuva digitalisaation kehittäminen. Teoksessa Kivistö, M. & Pääkkönen, K. (Toim.). Sosiaalityö digitalisaatiossa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 58. 181–190.

Redecker, C. & Punie, Y. 2017. European Framework for the Digital Competence of Educators. DigCompEdu. JRC Science for Policy Report. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/european-framework-digital-competence-educators-digcompedu>

STM 2014. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tieto hyvinvoinnin ja uudistuvien palvelujen tukena - Sote-tieto hyötykäyttöön -strategia 2020. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/70321/URN_ISBN_978-952-00-3548-8.pdf?sequence=1

Taipale, S. 2019. Intergenerational Connections in Digital Families. Cham: Springer.

THL 2019. Terveystietokeskus. Tiedonhallinta sosiaali- ja terveysalalla. <https://thl.fi/fi/web/tiedonhallinta-sosiaali-ja-terveysalalla>

VM 2019. Valtiovarainministeriö. Digitalisaatio. <https://vm.fi/digitalisaatio>

3 Mitä etiikka on?

Johdatus etiikkaan

Mikko Malkavaara

Etiikka käsittelee hyvää ja pahaa, arvoja ja normeja, oikeuksia ja velvollisuuksia. Kun arvot ja normit ajautuvat keskinäiseen ristiriitaan, syntyy eettinen ongelma. Sanaa etiikka käytetään usein samassa merkityksessä kuin sanaa moraalii, mutta yleensä etiikan sisältö on laajempi, koska se sisältää moraalisen pohdinnan ja moraalien tutkimuksen. Moraali viittaa käytännön elämään ja siinä vallitseviin tapoihin ja oikeaan käytökseen.

Etiikka ja moraalii

Etiikka voidaan määrittää elämän kunnioitusta ja suojelemista lähtökohtanaan pitäväksi päättelytaidoksi ja ohjeistoksi, jonka avulla arvioidaan yleisen ja yksityisen hyvän toteutumista muita loukkaamattomalla tavalla. Yksinkertaistettuna etiikka on oppi hyvästä ja pahasta. Sitä tarvitaan, kun pitää toimia oikein.

Etiikan lähikäsite ja osittain päällekkäinen sen kanssa on moraalii, jota voidaan kuvata käytännön hyvän elämän tavoitteluksi. Se muodostuu arvoista, hyveistä, käytännöistä ja toimintatavoista. Yleensä moraalii viittaa vallitseviin käsityksiin oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta. Sellaisena moraalii on luonteeltaan preskriptiivistä eli kehottavaa tai käskevää, universaalii eli yleistä, autonomista sekä muista arvoalueista riippumatonta. Moraalii voi kutsua myös sosiaaliseksi systeemiksi, joka on syntynyt korjaamaan ihmisen itsekkyyden aiheuttamia haittoja. (Airaksinen 1987, 62–72, 91, 118.)

Moraalii on näin ollen empiirinen ilmiö, josta voidaan tehdä havaintoja. Se on yhteisöjen ja niiden jäsenten toiminnan piirre. Teko voidaan arvioida moraalittomaksi tai epämoraaliseksi, jos se on tehty hyväksytyjen sääntöjen vastaisesti. Sana moraalii tulee latinan kielen tapaa tarkoittavasta sanasta *mos*, jonka monikko on *mores*. Latinan sana *moralis* tarkoittaa tapoja koskevaa. Etiikalla ja moraalilla tarkoitetaan tottumuksia, tapoja ja rajoituksia, jotka säätelevät ihmisten keskinäistä elämää.

Etiikka on myös moraalien tutkimista, moraalii koskevaa teoretisointia. Se tutkii moraalifilosofian kysymyksiä, moraalisten arvostelmien ja teorioiden luonnetta ja pätevyyttä sekä eettisten käsitteiden alkuperää ja merkitystä. Se kuvaa ja selittää moraalii näkemyksiä, toisaalta se perustelee, miten tulee toimia. Näin se voidaan nähdä moraalii laajemmaksi, mutta lopulta ero ei ole kovin selvä.

Etiikasta ja moraalista voidaan erottaa moraalifilosofia, joka tutkii, selittää ja luo etiikkaa, mutta usein se ymmärretään etiikan synonyymiksi. Toisten mielestä etiikka eli moraalifilosofia ei osallistu arjen moraalikeskusteluun vaan tyytyy vain selvittämään sen luonnetta. Soveltava käytännöllinen etiikka on kuitenkin arkea ja ihmisten elämää varten. Moraalifilosofian käsitteenä etiikka ei merkitse itsessään hyvää ja oikeaa, vaan se on ihmisen kykyä kysellä ja muodostaa vastauksia moraalii sääntöihin, jolloin moraalilla tarkoitetaan jonkin ihmisryhmän tai yhteisön luomaa tai sopimaa käyttäytymissäännöstöä, normistoa. (Pietarinen & Poutanen 1998, 12–15; Häyry 2003, 11–18.)

Jokaisella ihmisellä on jokin moraalii, sillä jokainen tavoittelee hyvää, jotakin hyvää, sellaista, mitä hän pitää hyvänä. Moraalii tarkoittaa oikeastaan kykyä tehdä ero hyvän ja

pahan välillä. Hyvä ei ole käsitteenä kuitenkaan yksiselitteinen. Hyvän tavoittelemista pidetään arvokkaana, mutta hyvä ei ole läheskään aina moraalinen tai moraalin piiriin mahtuva käsite. Moottorisaha voi olla hyvä, samoin talvitakki tai tennismaila, mutta niiden hyvyys ei tee niistä sen moraalisempia kuin muista vastaavista moottorisahoista, talvitakeista tai tennismailoista. Sama koskee äidin valmistamaa hyvää lihamurekettä, vaikka siihen liittyisi kuinka paljon hyviä muistoja ja tunteita. Sen sijaan ruokaa perheelleen tai kotiin saapuville vieraille valmistavan äidin tekemistä voidaan arvioida moraalin kannalta ja eettisesti: äiti haluaa ruuan maistuvan ja riittävän kaikille, ja hän ottaa huomioon aterialle tulevien yksilölliset tarpeet.

“Yksinkertaistettuna etiikka on oppi hyvästä ja pahasta. Sitä tarvitaan, kun pitää toimia oikein.”

Kun tarkoitetaan tavoittelemisen arvoista moraalista hyvää, tarkoitetaan ihmisluontoon ja ihmisen tekoihin liittyviä asioita. Moraali edellyttää vapautta ja valinnan mahdollisuutta. Jokainen ihminen on moraalinen toimija, jonka valinnat ovat hyviä tai huonoja, oikeita tai väriä.

Moraali perustuu ihmisen kykyyn tehdä valintoja, mutta moraaliiin vaikuttaa myös tieto, vaikka moraali ei ole kiveen hakattua eikä absoluuttista. Pikemmin moraali ja moraalisiin pidetyt teot ovat kulttuurisidonnaisia ja voivat vaihdella ajan, paikan ja kulttuurin mukaan. Moraali on siis suhteellista, vaikka omassa ympäristössään se olisi ehdotonta ja tiukkaan napitettua.

Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan ETENEn määrittelyn mukaan ”etiikka kuvaa ja perustelee hyviä ja oikeita tapoja elää ja toimia maailmassa, jonka ihminen jakaa muiden kanssa. Etiikka koostuu arvoista, ihanteista ja periaatteista, jotka koskevat hyvää ja pahaa, oikeaa ja väärää.” (ETENE 2002.) Etiikan universaalit ja laajalti hyväksytyt periaatteet ovat haitan välttäminen, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo, arvokkuus, hyödyn tuottaminen, itsemääräämisoikeus ja toteutettavuus (Hamman, Zaiane & Sobsey 2010).

Etiikan jaottelut

Moraalin ja etiikan lähtökohtia on neljä: 1. Elämä on keskeisin hyvä, sitä pidetään arvossa ja sitä puolustetaan. 2. Moraali koskee ihmisluontoa ja ihmisen tekoja. 3. Ihminen toimii omaksi hyväkseen ja toteuttaa omaa hyväänsä luonnostaan, eikä sitä pidetä epämoraalisenä, jos se ei aiheuta haittaa toiselle. 4. Moraali koskee ihmisen suhdetta toisiin ihmisiin ja ympäristöön.

Kukaan ei pysty elämään täysipainoisesti ilman kokemusta turvasta. Sen takia elämän suojeleminen on ensisijaista. Ihmislaji on sosiaalinen ja vastavuoroisiin suhteisiin kykenevä sekä yhteisöjä rakentava laumaeläin. Yhteisöt ovat merkinneet yksilöille ja pienemmille ryhmille turvaa. Ihmisten yhteisöt ovat kehittyneet valtioiksi, joiden sisällä on sen yhteisyyttä ja järjestystä ylläpitäviä ja turvaavia sääntöjä, lakeja ja instituutioita. Julkista valtaa ja yhteisiä toimintoja tarvitaan suojaamaan etenkin niiden elämää ja ruumiillista koskemattomuutta, jotka eivät voi itse puolustaa oikeuksiaan.

Oikein toimimiseen kehottavaa etiikkaa voidaan kutsua preskriptiiviseksi tai normatiiviseksi etiikaksi. Se perustelee, mitkä asiat ovat moraalisesti hyviä ja mitkä normit ovat sellaisia, että niitä tulisi myös noudattaa. Sitä taas jäsennetään osiin sillä perusteella, mikä ajatellaan oikein toimimisen lähtökohdaksi. Normatiivinen etiikka pyrkii muotoilemaan mahdollisimman päteviä moraaliperiaatteita ja sääntöjä ja niille perusteluja. Se perustuu rationaaliseen kriittiseen ajatteluun. Perinteinen moraalifilosofia on suurelta osin normatiivista. (Pietarinen & Poutanen 1998, 14.)

Normatiivisen eli preskriptiivisen etiikan rinnalla on toisenlainen, kuvailevan eli deskriptiivisen etiikan perinne, joka tutkii, millaisia moraalisia arvoja ihmiset kannattavat ja millaisia käytäntöjä he toteuttavat. Deskriptiivinen etiikka ei siis ota kantaa, ovatko nuo arvot tai käytännöt sinänsä hyviä vai pahoja. Sitä voidaan käyttää myös analyttisen etiikan nimitystä. Kuvaileva etiikka on oikeastaan metaetiikkaa, jolle on ominaista, että se ei aseta normeja vaan se tarkastelee eettisten teorioiden rakennetta, eettisten käsitteiden käyttötapoja ja esimerkiksi sitä, mitä hyvän, pahan, oikean, väärän, oikeudenmukaisuuden, vapauden, oikeuden tai velvollisuuden käsitteellä tarkoitetaan. Se tutkii myös moraaliväitteiden luonnetta ja yleensä moraalikeskustelua, mutta ei ota kantaa sen sisältöön eikä tarjoa ratkaisuja. Kuvailevaa etiikkaa edustaa myös moraalipsykologia, joka tarkastelee moraalista empirisenä, toiminnassa havaittavana ja mitattavana ilmiönä. (Määttänen 1995, 153; Pietarinen & Poutanen 1998, 13–14.)

Omatunto ja luonnollinen moraalilaki

Kun puhutaan etiikasta, harvemmin pysähdytään perusteisiin. Etiikasta ruvetaan puhumaan, kun pohditaan tiedettyä ongelmaa. Välineet ovat tuttuja, sovellettavissa olevia periaatteita ja arvoja kuten rehellisyys, tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, tasapuolinen kohtelu tai reiluus. Teorioita ei tarvita, vaan edetään heti itse ongelmaan, vaikkapa väärään ja epäoikeudenmukaiseen kohteluun.

Eteneminen suoraan etiikan sovellusalueisiin kertoo, että tiedämme jo valmiiksi paljon etiikasta, oikeasta ja väärästä. Oikea ja väärä sekä hyvä ja paha ovat läsnä koko elämämme ajan ja niiden tunnistamiseen opetetaan pienestä pitäen. Tällainen tieto ei voi olla vaikuttamatta. Hyvin monien elämänikäinen eettinen ohjenuora perustuu omassa kodissa ja muussa lähipiirissä tutuksi tulleeseen ja turvallisuudentunnetta vahvistavaan eettiseen ajatteluun.

”Oikea ja väärä sekä hyvä ja paha ovat läsnä koko elämämme ajan ja niiden tunnistamiseen opetetaan pienestä pitäen.”

Aristoteleen mukaan ihminen on rationaalinen ja sosiaalinen eläinlaji. Ihminen toimii yhdessä toisten kanssa. Hän on aina jonkin yhteiskunnan jäsen ja sen takia velvollinen toimimaan yhteiskunnan parhaaksi. Yhdessä toimimisen ja keskinäisen riippuvuuden takia ihmiset tarvitsevat yhteistä etiikkaa ja yhteisiä pelisääntöjä. (Sihvola 2004, 11–12.)

Nykyäikää kohti tultaessa on yhä selvemmäksi vakiintunut käsitys, että eettisten periaatteiden omaksuminen on ihmisen sisäinen ratkaisu. Kunkin ihmisen tulee voida tavoitella mielekkäinä ja oikeina pitämiänsä asioita. Sitä tarkoittaa omantunnonvapaus. (Yrjönsuuri 1996, 12.) Meillä itse kullakin on oma järki ja siihen sisältyvä omatunto, siis kyky arvioida itseämme moraalisessa mielessä sekä kyky erottaa hyvä pahasta.

Omantunnon käsite on lähellä moraalin vaatimukset tunnistavan luonnollisen moraalitajun käsitettä. Jo Sokrates katsoi, että moraaliiin liittyvät asiat ovat objektiivisesti olemassa ihmisessä itsessään. (Häyry 2003, 29.) Platon on kirjannut Sokrateen ajatukseksi sen, että ihmisen tulee olla jatkuvasti tietoinen omastatunnostaan, kun taas häntä varhaisemmat kreikkalaiset ajattelijat olivat halunneet torjua kokemuksen oikean ja väärän ennalta tietämisestä.

Omatunto esiintyy roomalaisen oikeusoppineen Ciceron ja stoalaisen filosofin Senecan ajattelussa, mutta kenties eniten omaantuntoon ja luonnolliseen moraalitajuun eettisen päättelyn lähteenä on vedonnut roomalaiskatolinen ja sen vanavedessä luterilainen teologia. Sitä vastoin reformoitu eli kalvinistinen teologia ja siten laaja ja moninainen protestanttinen perinne on ajatellut ihmisen luonnollisen moraalitajun olevan syntiinlankeemuksen seurauksena niin surkea, ettei siihen voi luottaa, vaan tarvitaan Jumalan käskyjä.

Omaatuntoa on myös arvosteltu. Sitä on moitittu voimattomuudesta, suhteellisuudesta ja epätarkkuudesta. Valistusaika purki omastatunnosta sen jumalalliseksi ajateltua luonnetta. Jälkimmäinen kuitenkin lähinnä voimisti omantunnon käsitettä, kun se vapautettiin kristillisistä ennakkoehdoista. (Sihvola 2011, 96; Ojakangas 2013, 7–8, 30–51, 65–89.)

Ajatus omastatunnosta ja luonnollisesta moraalitajusta vie luonnonoikeudeksi tai luonnolliseksi laiksi kutsuttuun ajatusperinteeseen, jossa moraalin ja lainsäädännön perus-

periaatteet on ymmärretty objektiiviseksi, järjellä tajuttaviksi ja ihmisluontoon perustuviksi. Aatehistoriallinen vaikutushistoria voidaan tässä kirjoittaa ketjuksi, jossa ensin tulevat varhaiset kreikkalaiset filosofit, sitten Aristoteles, joka hyväksyi edellisiltä omaksumansa erottelun luonnonoikeuden ja kirjoitetun lain välillä, Cicero ja stoalaiset, joiden mukaan hyveellistä elämää eletään harmoniassa luonnon kanssa ja luonto on pohjimmiltaan rationaalinen, Augustinus, joka pohti kaikkeudessa luonnonlakina ilmenevää ikuista jumalallista järjestystä, skolastikot, jotka toimivat välittäjinä ja joidenkin käsitteiden kehittäjinä sekä Tuomas Akvinolainen, joka kokosi yhtenäisen luonnonoikeusteorian.

Tuomaan teoriassa ikuinen laki on koko todellisuuden ideaalimalli ja järjestys, joka on ollut ennalta olemassa Jumalassa. Jumalan viisaus ohjaa luomakunnan liikkeitä ja tekoja kullekin sopivalla tavalla. Jumala juurruttaa koko luontoon sen oikeiden toimintojen periaatteet. Omantunto on ihmisen luonnollinen ja olennainen taipumus. Se on kyky tiedostaa eettiset perusperiaatteet, minkä takia luonnonoikeusteorian mukaan ihmisellä on synnynnäinen kyky tietää luonnollisen lain opetukset. Tuomaan mukaan luonnollinen laki on sama kaikille, koska kaikki ihmiset ovat rationaalisia ja ihmisellä on taipumus toimia järjellisesti. (O'Connor 1969, 66–72; Sihvola 1998, 90–92; Työrinoja 1998, 127, 132.)

Luonnonoikeus sisältää ajatuksen, että etiikka ja arvot ovat loogisesti riippumattomia Jumalasta sikäli, että niiden periaatteet voidaan muotoilla mainitsematta Jumalaa, johon keskiajan katolisen maailman filosofisen ajatustavan mukaan kaikki kuitenkin viittasi. Myös eettiset periaatteet perustuivat Jumalan omiin ominaisuuksiin, ja Jumala oli varustanut ihmisen inhimillisellä luonnolla. (Hick 1969, 22.)

*“Eettiset säännöt ja käskyt
eivät ole vain ulkonaisia lakeja,
vaan perustuvat omaantuntoon,
sisäisen tiedon yhteisyyteen,
omantunnon sisimpään pyhäkköön,
hiljaiseen omantunnon
kutsuun tai lujaan uskoon.”*

Ihmistä lukuun ottamatta luomakunnan jäsenten ajateltiin noudattavan ikuista lakia ikään kuin automaattisesti. Vapaalla tahdollaan eli kyvyllään tehdä tietoisia päätöksiä ihminen pystyi osallistumaan Jumalan suunnitelmien toteuttamiseen. Ihmisen tietoisuutta Akvinolainen kutsui luonnonlaiksi. Reformaatio ja uuden ajan murros saivat yhä useammat ajattelemaan, että moraaliperiaatteet eivät perustu ikuisen järjen periaatteille vaan ovat säädöksiä tai lakeja, joiden säätämisessä Jumalan rooli ei ole olennainen. Reformaatiossa pessimistinen ihmiskuva alkoi korostaa ihmisen syntiä ja egoismia kuin Jumalan harmonista suunnitelmaa. Näin moraalilähtökohtana alettiin korostaa lain roolia. (Korkman 1998, 240–241.)

Aika muutti kuitenkin kieltä ja ajatustapaa. Tuomas Akvinolaiselle riitti sana laki eikä hän eritellyt sen merkityksiä. Luonnontiede on kasvattanut sanan merkityksiä. Laki voi tarkoittaa moraalisääntöä tai yhteiskunnallista sääntöä, joka on julkinen, jonka tarkoituksena on

saada aikaan tietynlaista käyttäytymistä ja jonka rikkomisesta rangaistaan. Preskriptiivisenä laki tarkoittaa ohjetta tai määräystä. Luonnossa ilmenevää säännönmukaisuutta merkitsevä laki on deskriptiivinen. Sellainen laki ei ohjaa eikä kontrolloi, se vain kertoo, mitä tapahtuu. (O'Connor 1969, 69.) Ikuinen luonnonlaki voisi olla todellisuutta kuvaava, deskriptiivinen. Preskriptiiviseksi ymmärretystä Jumalan laista modernin maailman enemmistöt ovat halunneet päästä eroon.

Valistusaikaa ja valistusfilosofien moraalifilosofisia ratkaisuja yhdisti pyrkimys rakentaa moraalilain teologista perustaa. Ratkaisuja etsittiin sosiaalisista tunteista ja onnellisuudesta, ihmisten välisistä sopimuksista sekä yhteiskunnan hyödyistä ja eduista. Koska reativismin vaara oli aina lähellä, universaalia perustaa etsittiin myös luonnosta ja järjestä.

Valistuksen ohjelmana oli vapautua auktoriteeteista. Sellainen oli mahdollista, jos voitiin uskoa johonkin, jonka voisi korvata auktoriteetit. Immanuel Kantille, 1700-luvun valistusfilosofille, tämä auktoriteetin korvike oli järki. Kant vei ajattelua pitemmälle kuin edeltäjänsä, joilta puuttui usko kaikille tasa-arvoisesti jaettuun järkeen. Demokraattisesti jaettu järki, jonka avulla kaikki voivat arvioida kriittisesti auktoriteetteja ja osallistua päätöksentekoon, ei ole kuitenkaan mikään luonnontuote tai luonnonoikeuden seuraus. Se on pikemmin aktiivisen politiikan, siis modernin demokratian ja sen systemaattisen koulutustoiminnan tavoite ja tuote. Valistuksen ihanteiden toteuttamisessa kaikille tasa-arvoiset koulutusmahdollisuudet ovat olleet keskeisiä. Universaali järki on modernin maailman aikaansaannos ja sellaisena sosiaalinen ja historiallinen, ei ikuinen.

Valistuksen aikaansaannokset, kuten tieteellinen ajattelu, ihmisoikeudet, kansanvalistus, demokratia, kansalaisyhteiskunta sekä mielipiteen-, ilmaisun- ja uskonnonvapaus ovat länsimaissa nykyisin niin itsestään selviä, että niitä herkästi pidetään "luonnollisina". Useimmat osaavat selittää evoluution perusidean ja hyväksyvät ajatuksen kehityksestä luonnossa. Moraalisäännöt perustellaan viittaamalla Jumalaan tai pyhiin kirjoituksiin. Unelma järjen hallitsemasta onnellisesta ihmiskunnasta ei ole toteutunut vapaudesta huolimatta.

Valistus on merkinnyt edistystä ja se vapautti ihmisiä pelosta, tuijasta ja myyteistä, mutta ei pystynyt takaamaan onnellisuutta tai rauhaa. Valistuksen edistysajattelu johti luonnon objektivoimiseen ja alistamiseen sekä eettisesti tuhoisaan, välineelliseen ja teknologiseen järjen käyttöön. Filosofit Alasdair MacIntyre on pyrkinyt osoittamaan, että valistuksen pyrkimykset rakentaa moraalille uusi pohja olivat tuomittuja epäonnistumaan. (Kaitaro 1998, 304–306.)

Valistus on valtavirta. Modernin ja postmodernin rajamaastossakin länsimainen kulttuuri edustaa ja jatkaa mitä suurimmassa määrin valistusta. Mutta vaikka rationaalisuudella pyrittiin korvaamaan auktoriteetit, omantunnon merkitystä ei sammutettu. Eettiset säännöt ja käskyt eivät ole vain ulkonaisia lakeja, vaan perustuvat omaantuntoon, sisäisen tiedon yhteisyyteen, omantunnon sisimpään pyhäkköön, hiljaiseen omantunnon kutsuun tai lujaan uskoon, kuten eri filosofit sitä parin viime vuosisadan ajan ovat eri yhteyksissä nimittäneet. (Ojakangas 2013, 227–228.)

Länsimaisessa kulttuurissa on aina ajateltu, että omatunto on toinen ääni minussa, ei minun. (Ojakangas 2013, 8.) Mikael Agricolan muodostama suomenkielinen sana omatunto vie ajatuksen ihmisen sisäisiin tuntoihin. Monissa eurooppalaisissa kielissä se viittaa pikemmin yhteiseen tietämiseen, niin kuin ruotsissa, *samvete*, tai kreikassa, *synderesis*, tai latinassa, *conscientia*, tai niin kuin monissa latinaan pohjautuvissa kielissä kuten englannissa, *conscience*. Taju oikean ja väärän tunnistamisesta on yhteisöllistä ja yhteisöissä syntyvää yhteistä tietoa.

Martti Lutherista ja varsinkin Immanuel Kantista alkaen ajatus hyvästä omastatunnosta on ollut epäilyttävä. Omaatuntoa tutkineen Mika Ojakankaan mukaan modernin ajan

merkittävimmän omantunnon teoreetikon, saksalaisen Martin Heideggerin, mielestä hyvä omatunto ei mahdu omantunnon käsitteeseen lainkaan, minkä ranskalainen Jacques Derrida tiivistä ajatukseen, että eettisyyttä tavoittelevan on vältettävä hyvää omaatuntoa hinnalla millä hyvänsä. Takana oli moderni ajattelutapa, joka ei ottanut huomioon jumalallisen läsnäoloa, kaitselmusta ja luonnollista moraalilakia, vaan hyvä omatunto nähtiin vain huonon omantunnon poissaolona. Tunnetuin huonon omantunnon kriitikko on puolestaan saksalainen Friedrich Nietzsche, joka kuitenkin piti omantunnon ajatusta oman filosofiansa keskiössä ja sanoo juuri omantunnon vapauttavan ihmisen tavanmukaisesta moraalista. (Ojakangas 2013, 8–9.)

Filosofi Hannah Arendt määrittää omantunnon ihmisen kyvyksi keskusteluun itsensä kanssa ja ihmisen eheydeksi. Omatunto säätelee ihmisen omaa toimintaa. Sen työpari on arvostelukyky, joka antaa merkityksiä ja arvioi maailmaa ja muita. Arendtin määrittelemä omatunto on ajattelun sisäistä dialogia. Arvostelukyky Arendtin ajatusmaailmassa nousee todennäköisesti Immanuel Kantilta ja vieläkin kauempaa eli Aristoteleen käyttämästä *phronesisen* käsitteestä. Se tarkoittaa toimintaa ohjaavaa käytännöllistä järkeä. Arendt on Kantiin nojaavassa tarkastelussaan kiinnostunut ensi sijassa sivustaseuraajista ja heidän taaksepäin kohdistuvista katseistaan. Sellainen arvostelukyky ei tarjoa niinkään lähtökohtia teoille, vaan tarkastelee tapahtumien merkityksiä. (Hyvönen 2013.)

Moraaliset teot

Suomalaisen teologin ja moraalifilosofin Jaana Hallaman mukaan moraalisesti hyvä teko on teko, joka saa aikaan jotain lähimmäiselle hyvää. (Hallamaa 2017, 86.) Hallamaa kuitenkin muistuttaa, että moraalisen tarkastelun ääneen lausumaton lähtökohta on, että ihminen toimii omaksi hyväkseen ja toteuttaa omaa hyvänsä luonnostaan. Toisten hyväksi toimiminen ja toisten hyvän toteuttaminen edellyttää enemmän. (Hallamaa 2017, 70.)

Hallaman mukaan ”moraalisen tarkastelun lähtökohtana on ajatus hyvästä toiminnasta, joka on hyvää toiminnan kohteiden kannalta ja edistää heidän hyvänsä riippumatta sen välineellisestä arvosta toimijan oman hyvän toteutumiseksi.” Siten moraalinen hyvä on toimijan muille ihmisille tuottamaa tai aikaansaamaa hyvää. (Hallamaa 2017, 72.)

”Ihminen siis pystyy hyvään, joka ei kuitenkaan koskaan ole välttämättä riittävän hyvää tai joissakin olosuhteissa se voi olla myös pahaa.”

Näin määriteltyinä moraaliset teot liittyvät aina toisiin tai toiseen ihmiseen. Siksi on ymmärrettävä myös filosofi Sami Pihlströmin ajatus, että ihminen on syyllinen, vaikka ei olisi tehnyt mitään väärää. Moraalissa ihminen jää aina vajaaksi. Vaikka ihmisen teko olisi ”oikea”, aina on mahdollista, että jossain yhteydessä se olisi väärin tai olisi ollut syytä tehdä jokin tärkeämpi oikea teko. Moraalinen näkökulma maailmaan edellyttää jatkuvan mahdollisuuden olla syyllinen. (Pihlström 2018, 41–42, 44–45.)

Moraali ei ole väline hyvän olon tai menestyksen saavuttamiseksi. Pihlström muistuttaa, että moraali ei lähde siitä, että ihminen tekee hyviä tekoja, vaan siitä, että ihminen potee huonoa omaatuntoa, kun ei pysty toimimaan moraalisesti. Usko omaan hyvyyteen turmelee moraalin. Pihlströmin mielestä myöskään hyvän teon hyvät seuraukset eivät tee teosta moraalista. (Pihlström 2018, 65–73.) Näin tulee ymmärretyksi myös se, miksi hyvän oman tunnon vakuuttelu on pulmallista ja miksi esimerkiksi Luther ja Kant esittivät kritiikkiä hyvää omaatuntoa kohtaan. Kant jopa totesi, että moraalilaki väistämättä nöyryyttää jokaisen ihmisolennon. (Ojakangas 2013, 225.)

Ihminen siis pystyy hyvään, joka ei kuitenkaan koskaan ole välttämättä riittävän hyvää tai joissakin olosuhteissa se voi olla myös pahaa. Ihmisen elämä toteutuu hyvän ja riittämättömyyden välissä, ja yleensä molemmat ovat totta samanaikaisesti. Ihminen on kuitenkin moraalinen toimija, joka pystyy suhteuttamaan toimintaansa kärsimykseen, pahuuteen ja kaikkeen mikä on moraalisesti väärin tai ongelmallista. Ihminen tiedostaa myös sen, milloin hän on hyötyjä ja edunsaaja, milloin taas ei.

Kun kaikilla ihmisillä on omatunto, kaikilla on myös myötäsytynen oikeudenmukaisuuden taju. Jo pieni lapsi reagoi siihen, minkä hän kokee epäreiluksi. Lapsista nähdään myös, että oikeudenmukaisuuden ymmärrys kehittyy. Hyvin pienillä lapsilla tasajako voi edustaa oikeudenmukaisuutta, mutta kasvaessaan lapset ottavat käyttöön monimutkaisempia malleja, joissa otetaan samaan aikaan huomioon esimerkiksi tarpeita ja ansioita. (Herne 2018, 197.)

Lähteet

Airaksinen, T. 1987. Moraalifilosofia: Helsinki: WSOY.

Hallamaa, J. 2017. Yhdessä toimimisen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.

Hamman W. S, Zaiane O. R., Sobsey, D. 2010. Towards a Definition of Health Informatics Ethics IHI'10, November 11–12, 2010, Arlington, Virginia.

Hick, J. 1969. Uskonnonfilosofia. (Alkuperäisteos Philosophy of Religion 1969, suomentaneet T. Nieminen ja H. Kirjavainen.) Helsinki: Kirjapaja.

Hyvönen, A-E. 2013. Arendt, Hannah. – Filosofia.fi, Logos-ensyklopedia. Julkaistu 15.5.2013, muokattu 9.9.2014, päivitetty 25.1.2017. <https://filosofia.fi/node/6539#Internet-%C3%A4hteet>.

Häyry, M. 2003. Hyvä elämä ja oikea käytös. Historiallinen johdatus moraalifilosofiaan. Helsinki: Yliopistopaino.

Kaitaro, T. 1998. Ranskalainen valistus ja järjen kritiikki. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Korkman, P. 1998. Moderni moraali ja ihminen. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Määttänen, P. 1995. Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin. Helsinki: Gaudeamus.

O'Connor, D. J. 1969. Tuomas Akvinolainen ja luonnollinen moraalilaki. (Alkuperäisteos Aquinas and Natural Law, suomentanut T. Nieminen.) Helsinki: Kirjapaja.

Ojakangas, M. 2013. The Voice of Conscience. A Political Genealogy of Western Ethical Experience. New York: Bloomsbury.

Pietarinen, J. & Poutanen, S. 1998. Etiikan teorioita. Helsinki: Gaudeamus.

Pihlström, S. 2018. Ota elämä vakavasti – Negatiivisen ajattelijan opas. Helsinki: Ntamo.

Sihvola, J. 1998. Hellenistinen filosofia: epikurolaisuus, stoalaisuus ja skeptisismi. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Sihvola, J. 2004. Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

Sihvola, J. 2011. Maailmankansalaisen uskonto. Helsinki: Otava.

Työrinoja, R. 1998. Platonismi, aristotelismi ja teologia keskiajalla. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Yrjönsuuri, M. 1996. Hyvän olemus. Johdatus etiikkaan. Helsinki: Kirjapaja.

Hyve-etiikka

Mikko Malkavaara

Hyve-etiikka nojaa ennen muuta Aristoteleen ajatuksiin. Valitsemisen arvoinen elämän päämäärä Aristoteleen mukaan oli onnellisuus, jonka voi saavuttaa toimimalla hyveellisesti ja järkevästi yhdessä muiden kanssa. Ihmisen hyve toteutuu luonteen ja ajattelun yhteistoimintana. Jos ulkoiset ehdot sallivat, hyveellisen ihmisen elämästä tulee hyvä ja onnellinen. Hyveajattelustaan tunnettuja olivat myös stoalaiset.

Hyve-etiikan lähtökohdat

Klassinen etiikka oli suurelta osalta hyve-etiikkaa, joka pyrki määrittelemään hyveitä ja paheita. Antiikin Kreikan neljä hyvettä olivat viisaus, rohkeus, oikeudenmukaisuus ja kohtuullisuus. Sokrateen mukaan hyve on tietoa eli pahat teot johtuivat tiedon puutteesta.

Hyve-etiikka korostaa eettisen motivaation merkitystä. Hyve-etiikka on normatiivisen etiikan suuntaus, jonka mukaan tekojen moraalista luonnetta arvioidaan siitä näkökulmasta, kuinka moraalisesti ihanteellinen eli hyveellinen henkilö toimisi. (Vainio 2016.) Hyveeseen eli hyvään on mahdollista kasvattaa ja hyveitä voi harjoitella ja oppia. Kristillinen etiikka pohjautuu usein hyve-etiikkaan. Klassisista etiikan teoreettisista suuntauksista hyve-etiikka on vanhin.

”Hyve-etiikka on normatiivisen etiikan suuntaus, jonka mukaan tekojen moraalista luonnetta arvioidaan siitä näkökulmasta, kuinka moraalisesti ihanteellinen eli hyveellinen henkilö toimisi.”

Hyve-etiikan keskiössä ovat ihmisen hyveet, luonteenpiirteet ja ominaisuudet. Sen mukaan käytännöllisesti järkevä tai viisas ihminen tietää, mitä hyvä elämä tai onnellisuus todellisuudessa on, ja tunnistaa eri tilanteissa merkitykselliset tekijät. (Rydenfelt 2014.)

Kreikkalaiseen ajattelutapaan oli jo vanhastaan kuulunut, ettei mikään ollut ihmiselle tärkeämpää kuin oman etevyyden, hyveen (aretē) kehittäminen ja hyvän elämän saavuttaminen yhteiskunnassa. Hyve tarkoitti omaa hyvää ja omaa erinomaisuutta, jonkinlaista erottautumistekijää muista. Platonia varhaisempi sofistien koulukunta alkoi korostaa hyveen tiedollisia puolia. (Thesleff 1998, 33–35.)

Platonin mukaan vain filosofit, pieni vähemmistö, kykenivät saavuttamaan tason, jossa voitiin saada kokonaisnäkemys siitä, mikä on kaikille hyvää. Sen takia Platonin ihan-

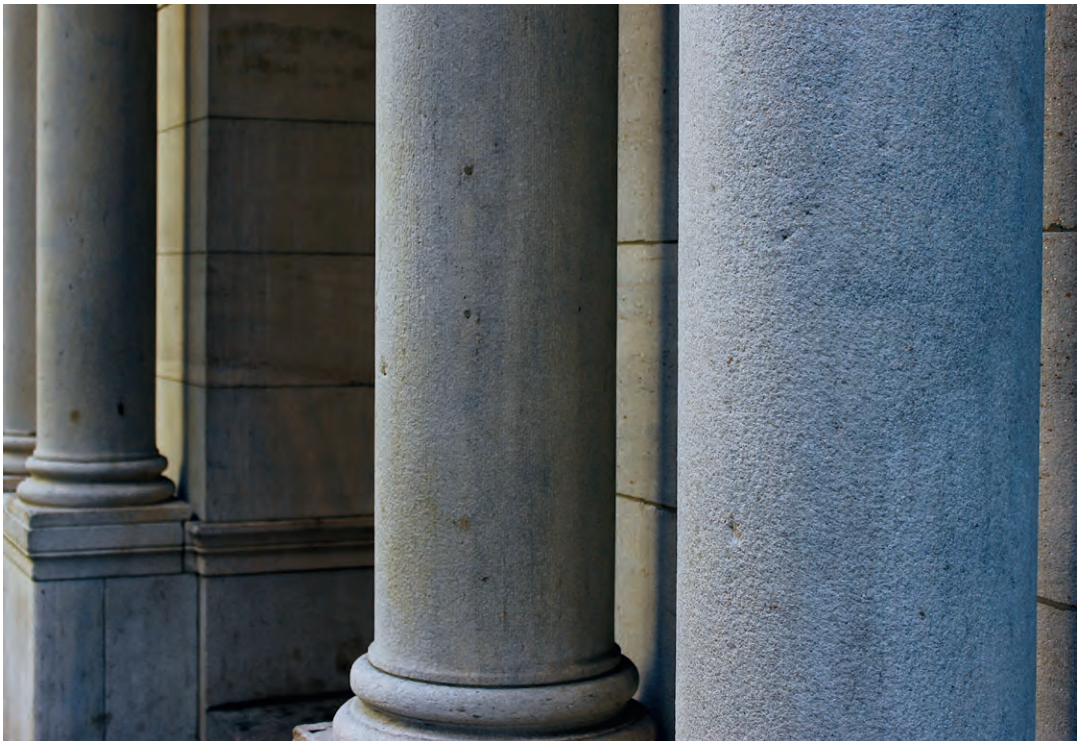
neyhteiskunnassa filosofit ja heidän avustajansa muodostivat johtavan kerroksen. Heidän tuli elää askeettisesti täydellisessä kommunismissa ja jaettava keskenään vastuu ja valta sekä vaatimattomat elämän edellytykset. Naiset olivat tasa-arvoisia miesten kanssa. Perimmäisenä tavoitteena oli löytää ”hyvän” idea. (Thesleff 1998, 38–40.)

Useissa dialogeissaan Platon mainitsee kardinaalihyveiksi kutsumansa viisauden, urheuden, maltin, oikeamielisyyden ja hurskauden, jotka vastasivat sielun ja yhteiskuntaluokkien ihannetapauksia. Esimerkiksi oikeamielisyyttä toteutui, kun kaikki yhteiskunnan osat täyttivät omat tehtävänsä yhteisen hyvän vuoksi. (Thesleff 1998, 41–42.)

Aristoteles hyve-eetikona

Keskeisin klassisen hyve-etiikan edustaja on Aristoteles. Aristoteleen mielestä hyveet ovat ne ominaisuudet, jotka tekevät ihmisestä hyvän. ”Jos kaikki kilpailisivat jaloudessa ja jännittäisivät voimansa hyvien tekojen tekemiseksi, yhteisö saisi kaiken tarvitsemansa ja kukin itselleen suurimman hyvän, sillä hyve on sellainen”, Aristoteles kirjoitti tunnetuimmassa etiikkaa käsittelevistä teoksistaan, *Nikomakhoksen etiikassa*. Aristoteleen isä oli Makedonian kuninkaan henkilöäkäri Nikomakhos ja Aristoteleella itsellään oli poika nimeltä Nikomakhos. Etiikkateoksen nimi viittaa ilmeisesti ennen muuta poikaan. (Tuominen 2011.)

Eurooppalaisen eettisen oikeudenmukaisuusajattelun perustan muodostavat Aristoteleen teokset ja stoalishenkisen moraalifilosofian lähteet. Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikka* on länsimaisen moraalifilosofian eniten siteerattuja ja kommentoituja klassikkoja. Sen näkökulma etiikkaan on hyve-etiikan mukainen. Aristoteles selvittää, minkälainen on hyvä inhimillinen elämä ja millaiset valmiudet ihmisellä tulisi olla, jotta hänen elämänsä kokonaisuudessaan voisi olla hyvä. Näitä valmiuksia Aristoteles kutsuu hyveiksi. (Knuuttila 2018, 248–249.)

Aristoteleen etiikan samoin kuin hänen yhteiskunnallisen ajattelunsa elinvoimaisuus länsimaisessa perinteessä on perustunut niiden pyrkimykseen vastata konkreettisiin kysymyksiin elämän onnistumisesta ja yhteisön kehittämisestä. Lähestymistavan erityispiirteitä ovat elämän tarkastelu kokonaisuutena ja ajatus hyvästä elämästä yhteisössä.

Nikomakhoksen etiikan lähtökohtana on kysymys, miten elämästä tulisi hyvä ja onnellinen. Tärkeää hyvässä elämässä on kykyjen ja toiminnan harmonia. Hyvän elämän edellytys on, että haluaa asioita ja tuntee tunteita erilaisissa tilanteissa oikein, ei liikaa eikä liian vähän. Ihmisellä tulee olla hyvin toimiva käytännöllinen järki, joka tunnistaa erilaisissa elämäntilanteissa, millainen toiminta juuri siinä parhaiten edistää hyvää elämää. (Knuuttila 1998, 67; Mäentakanen 2012, 15.)

Aristoteles korostaa valinnan mahdollisuutta. Ihminen voi olla eettisesti hyvä tai paha tai luonteeltaan hyveellinen tai paheellinen. Hyveet ovat oikeastaan kahden paheen keskivälejä. Esimerkiksi rohkeus on keskiväli uhkarohkeuden ja pelkuruuden välillä. Rohkuteen siis kuuluu, että ihminen pelkää, sillä muuten pelon voittaminen ei ole mahdollista, ja täysin vailla pelkoa syntyy vain uhkarohkeutta ja harkitsemattomuutta. Juuri hyveiden toteuttamisessa käytännöllisen järjen oikea soveltaminen on tärkeää eli käytännöllinen järki auttaa ”kultaisen keskitien” löytämisessä. Osuminen keskiväliin on oikean hetken oivaltamista.

Ihmisen toiminnan päämäärä on Aristoteleen mukaan onnellisuus (*eudaimonia*) tai peräti kukoistus, koko elämän hyvä toteutuminen. Tämä ei tarkoita kuitenkaan, että aina olisi harkittava erikseen, mikä parhaiten lisää koko elämän onnellisuutta. Kussakin tilanteessa riittää arvio senhetkisestä hyvästä. Korkein tavoiteltava hyvä, siis *eudaimonia*, muodostuu kyvyistä, jotka ohjaavat tietoon ja toisaalta auttavat toimimaan parhaalla tavalla käytännön elämässä.

Älyllistä toimintaa edistävät kyvyt ovat intellektuaalisia hyveitä ja käytäntöä palvelevat kyvyt luonteen hyveitä. Jälkimmäisiä ovat esimerkiksi rohkeus, kohtuullisuus, anteliaisuus, ystävällisyys, liiallisen tai liian vähäisen kunnianhimon keskiväli, jolla ei ole nimeä, rauhallisuus eli keskiväli suhteessa vihastumiseen, totuudellisuus sanoissa ja teoissa ja itsensä esille tuomisessa eli keskiväli suhteessa itseen, rehellisyys ja oikeudenmukaisuus. Hyveetiikassa huomio siirtyy eettisestä teosta tekijän eettiseen luonteeseen.

Ainoa tapa saavuttaa hyvä elämä on saavuttaa hyveellinen luonne, koska vain pysyvät hyvät toimintavalmiudet takaavat sen, että ihminen pystyy läpi elämänsä toimimaan hyvin. Hyveet eivät kuitenkaan voi taata elämän onnellisuutta. Hyveellisyys on siis onnellisen elämän välttämätön mutta ei riittävä ehto. Tässä Aristoteles poikkeaa sekä Platonista että stoalaisista, joiden mukaan hyveellisyys on sekä välttämätön että riittävä ehto onnellisuudelle. Aristoteleen mukaan hyvä elämä vaatii hyveiden harjoittamisen lisäksi ”hyvää onnea” eli suotuisia ulkoisia tekijöitä.

Inhimillinen hyve on inhimillisen tehtävän hyvää toteuttamista. Vaikka yksittäinen toiminta on yksilön itsensä valittavissa, ihmisen hyvä ei ole. Subjekttiivinen kokemus ei määritä ihmiselämän hyvää onnistumista ensisijaisesti, vaan ihmisen tehtävä tarjoaa objektiiviset kriteerit hyvälle elämälle. (Sihvola 2004, 58–59; Tuominen 2011; Mäentakanen 2012, 15–16.)

Luonteen hyveet ja intellektuaaliset hyveet Aristoteles erottaa toisistaan. Järki on harkitseva ja luonne ihmisen ei-harkitseva ulottuvuus. Järkeen kuuluu myös hyvän haluaminen, mutta ei-harkitseva puoli haluaa nautintoa ja tunnustetuksi tulemista. Luonteen hyveet ilmenevät tavoista, jotka ovat opittavissa. Luonteessa on pysyviä ja muokattavia ominaisuuksia. Jälkimmäiset alleviivaavat kasvatuksen merkitystä. Tavat syntyvät kasvatuksen tuloksena toiminnan jäljittelyn kautta. Toistuvien harjoitusten tavat voivat vakiintua luonteen hyveiksi. Luonteen hyveet ovat siten hankittuja ominaisuuksia, ja ihminen pystyy Aristoteleen mukaan vaikuttamaan valinnoillaan luonteen hyveisiinsä ja käyttäytymiseensä. (Sihvola 2004, 57–58.)

Hyvä elämä on hyvää, harjoitusta edellyttävää toimintaa, joka toteutuu hyveellisessä yhteisössä, ilman että mikään estää hyveen toteutumista. Hyve toteutuu yhteisössä, ja hyvä tarvitsee niitä, joille tehdä hyvää. Ihminen on luonnostaan toisten kanssa elävä olento, joten yksityisen ihmisen ja valtion päämäärä, elämä hyveen mukaan, on sama. Hyvässä valtiomuodossa hallitsijat ovat kiinnostuneita hallittavien eduista ja haluavat tehdä kansalaisista hyviä. Sen takia lait ovat oikeudenmukaisia ja ne ohjaavat yhteisöä hyveelliseen ja oikeudenmukaiseen elämään. Jos laeissa on aukkoja, niiden tulkintaa ohjaa ja korjaa kohtuullisuus. (Saarinen 1994, 66–71.)

Aristoteles esitti perustellun ja monipuolisen kuvauksen niistä kyvyistä, kokemuksen tavoista ja muista ominaisuuksista, jotka välttämättä kuuluvat ihmisenä olemiseen ja joiden hyvä toteutuminen tekee ihmisen elämästä onnellisen. Ihminen ei ole vain paha ja itsekäs, vaan hyvin monenlainen samaan tapaan kuin hän on välillä hyvin erillinen ja yksinäinen ja välillä yhteisöllinen ja kulttuuristaan ja sosiaalisista suhteistaan riippuvainen. Hänen monet piirteensä yhdessä muodostavat sen perusihmisyyden, jonka tukeminen ja kunnioittaminen on moraalien ja yhteiskunnallisen järjestyksen tehtävä. (Sihvola 2004, 66–67.)

Stoalainen hyveoppi

Hellenistiseksi kutsutaan 300-luvun lopussa ja 200-luvun alussa (eKr.) syntyneitä uusia filosofisia koulukuntia, joista tärkeimmät olivat stoalaisuus, epikurolaisuus ja skeptisismi. Hellenistinen kausi vaihtui Rooman keisariajaksi keisari Augustuksen valtaannoususta alkaen (27 eKr.), mutta filosofian pääsuunnissa ei tapahtunut muutoksia. Platonin filosofiaa harjoitettiin myös hellenistisellä kaudella. Uusplatonismi (200-luvulta jKr. lähtien) toi uudenlaisia kysymyksenasetteluja.

Kaikkia hellenistisiä suuntauksia yhdisti näkemys, jonka mukaan filosofia oli perusteltua vain, jos se tuki mielenrauhaa ja onnellista elämää. Vaikka stoalaiset, epikurolaiset ja skeptikot ajattelivat tiedon ja todellisuuden luonteesta keskenään eri tavalla, ne olivat kilpailevia mielenrauhan kauppiaita hellenistisillä terapiamarkkinoilla. (Sihvola 1998, 77–78, 103.)

Hellenistisen etiikan peruskysymys oli: miten minun on järjestettävä elämäni, jotta se olisi kokonaisuutena onnistunut. Elämän laadun parantamisessa keskeistä oli luonteen muokkaaminen. Onnellisen elämän keskeinen piirre oli rauhallisuus, valmius säilyttää tyyneys ulkoisen maailman aiheuttamien myllerrysten edessä. Epikurolaiset korostivat onnellisuutena mahdollisimman paljon nautintoa ja mahdollisimman vähän tuskaa. Nautinto tarkoitti tuskan, kivun ja ahdistuksen poissaoloa. Nautintojen ja halujen luokitteluissa ja laatueroissa epikurolaisuus ajautui ongelmiin. (Sihvola 1998, 103–106.)

Yhteiskuntajärjestyksistä epikurolaisten mielestä oikeudenmukainen oli vain sellainen, joka edisti sen jäsenten onnellisuutta. Yksilön oli järkevää olla oikeudenmukainen. Rikos ei kannattanut, sillä kiinnijäämisen pelko esti nautinnollisen elämän. Yhteisöllinen elämä ystävien kanssa oli nautinnollista ja ystävyyden kokemus oli nautinnollinen. (Sihvola 1998, 108–109.)

Stoalaisuus samasti toisiinsa hyveen ja onnellisuuden. Jos hyve ei ollut samaa kuin onnellisuus, se oli vähintään onnellisuuden välttämätön ja riittävä ehto. Ulkoisen hyvän määrä ei vaikuttanut onnellisuuteen lainkaan. Hyveellinen toiminta oli stoalaisten mukaan ihmislunnon mukaista, ja se kehittyi elämänkaaren vaiheiden mukaan.

Stoalaisen viisaan ainoa hyvänä tavoiteltava päämäärä oli hyve eli ihmislunnon muusta luonnosta erottavan piirteen, järjellisyys, täydellistyminen. Järjellinen viisas oli myös onnellinen. Viisaan hyve oli sielun sisäinen tila, mutta hyveellä oli aina ulkomaailmaan kuuluva tavoite, nimittäin valikoida hyvyyteen ja huonouteen nähden samantekevistä asioista ne, jotka edistivät ihmisen lajityypillistä elämänmuotoa. Samantekevät asiat olivat viisaan hyveen materiaalia.

Viisaan ja tavallisen välillä ei ollut eroa sikäli, että yleensä he valitsivat samat kohteet. Asenne ja motivaatio olivat erilaiset. Viisaan hyve ei ollut yksittäisissä valinnoissa vaan systemaattisessa koko olevaisen järjestykseen suuntautuvassa tietämyksessä, joka teki viisaan valinnoista erehtymättömiä. Saavutettu hyve oli hyvin vakaa ja pysyvä tila, mutta myös hyvin vaativa, minkä takia viisaista ei juuri ollut. Hyveeseen suuntautunut pyrkimys oli motivoitua, mutta päämäärä oli lähes mahdoton saavuttaa. (Sihvola 1998, 106–107.)

Stoalainen ottaa toisen huomioon toiminnassaan, milloin se on oikeudenmukaista, mutta lopulta päämäärä on oma hyve. Mielenrauha on tunteista vapautumista, ja se mitä lopulta tapahtuu, on samantekevää. Toisen huomioon ottava ystävyys samoin kuin aidon myötätunnon kokeminen toisia kohtaan ovat stoalaisen etiikan sisäistäneille ongelmallisia kohtia. (Sihvola 1998, 109.)

Stoalaiset toivat filosofiaan globaalin näkökulman ajatuksillaan kosmopoliittisesta maailmankansalaisuudesta ja koko ihmiskuntaa koskevasta oikeudenmukaisuudesta. Ihmisyyden liittyi heidän mukaansa kaikille ihmisille yhteiseen järkeen ja moraaliin. Heidän ansiostaan eurooppalaiseen filosofiseen perintöön tuli myös ajatus yleisestä ihmisarvosta, jonka kristityt ajattelijat omaksuivat heiltä. (Sihvola 2004, 68–69, 98–102.)

Stoalainen hyveoppi, joka painotti ajattelevan ihmisen luonnollisia velvollisuuksia ja viisaan riippumattomuutta ulkoisesta hyvästä, omaksuttiin miltei sellaisenaan platonismiin. Sillä on ollut vaikutusta myös kristinuskon tulkintoihin. (Thesleff 1998, 51, 55.)

Hyveet ja onnellisuus

Hyveet tekevät ihmisistä hyviä. Samalla ne tekevät ihmiselle itselleen hyvää. Kaikissa kulttuureissa on kaikkina aikoina tiedetty, millainen on hyvä ihminen ja mikä tekee ihmisestä hyvän. Hyveet ovat siten universaaleja ja ikivanhoja. Ne kuuluivat tavalliseen kielenkäyttöön, kunnes 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla ne oudosti katosivat. Siiten asti oli korostettu, että hyvään eli hyveeseen on mahdollista kasvattaa ja että hyveitä voi harjoitella ja oppia. Hyveiden arvostus ja niiden tietoinen viljely niin kasvatuksessa kuin muillakin elämäntilanteilla kuitenkin lakkasi. (Heinimäki 2012, 77.)

”Oikealle teolle olennaista on oikea sisäinen asenne, jolloin tekoa ei tehdä itsekkäistä motiiveista vaan siksi, että se on oikein. Hyvät teot eivät synny sattumalta vaan harkinnan tuloksena.”

Hyve-etiikka korostaa eettisen motivaation merkitystä. Kristillinen etiikka pohjautuu usein hyve-etiikkaan. Hyveen ja arvon välisen eron voi määritellä niin, että arvot ovat ihanteita, joita kohti pyritään. Vasta kun oikeasti toimitaan näiden ihanteiden mukaan, niistä on tullut hyveitä.

Myötätuntoisuus voi olla arvo, joka mahdollisesti jossakin tilanteessa osoittautuu myötätuntoiseksi osoittautuneen henkilön hyveeksi. Myötätuntoinen henkilö huomaa herkästi lähimmäisensä hädän ja hakeutuu tilanteisiin, joissa ihmiset ovat kärsineet vääryyttä. Hän

eläytyy heidän tunteeseensa, tahtoo kääntää tilanteen ja auttaa kärsineitä. Näin toimissaan hän ilmentää myötälämistä ja huolenpitoa. Näin kuvattu moraalisuus on muuta kuin jonkin säännönmukaisen teon tekeminen.

Hyve-etiikalle tyypillisiä käsityksiä ovat ainakin seuraavat: Luonteenpiirteet käsitetään pysyviksi, vaikeasti muutettaviksi taipumuksiksi, jotka ilmentävät johdonmukaista käyttäytymistä samankaltaisissa tilanteissa. Moraalinen kasvu ymmärretään moraalisen esimerkin jäljittelyksi. Oikealle teolle olennaista on oikea sisäinen asenne, jolloin tekoa ei tehdä itsekkäistä motiiveista vaan siksi, että se on oikein. Hyvät teot eivät synny sattumalta vaan harkinnan tuloksena. Hyveellinen henkilö arvioi käytännöllistä järkeä käyttämällä oikein ja tasapainoisesti sekä tuntee että järjen toiminnassaan. (Vainio 2016.)

Lähteet

Heinimäki, J. 2012. Taskuetiikka. Helsinki: Kirjapaja.

Knuuttila, S. 1998. Aristoteles. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Knuuttila, S. 2018. Oikeudenmukaisuus antiikin filosofiassa. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Mäentakanen, E. 2012. Hyveistä ja hyvästä elämästä: viestejä Aristoteleen maailmasta. – Tieteessä tapahtuu 5/2012.

Rydenfelt, H. 2014. Oikean ja väärän teorit. Etiikka.fi. <https://etiikka.fi/teoria/oikean-ja-vaaran-teorit/>.

Sihvola, J. 1998. Hellenistinen filosofia: epikuroalaisuus, stoalaisuus ja skeptisismi. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Saarinen, E. 1994. Filosofia. Helsinki: WSOY.

Sihvola, J. 2004. Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

Thesleff, H. 1998. Platon ja platonismi. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Tuominen, M. 2011. Aristoteles. – Filosofia.fi, Logos-ensyklopedia. Julkaistu 7.1.2011, muokattu 9.9.2014. <https://filosofia.fi/node/5562>.

Vainio, O-P. 2016. Hyve-etiikka. – Filosofia.fi, Logos-ensyklopedia. Julkaistu 17.5.2016. <https://filosofia.fi/node/7187>.

Velvollisuusetiikka

Mikko Malkavaara

Immanuel Kant on historian tärkein velvollisuusetiikan edustaja. Hänen mukaansa moraalilaki kuuluu jokaisen ihmisen käytännöllisen järjen rakenteeseen. Kaikki voivat tunnustaa sen ja kunnioittaa sitä. Sen ensimmäinen periaate on kategorinen imperatiivi, joka käskee toimimaan vain yleistettävien periaatteiden mukaan ja kohtelemaan jokaista toista ihmistä päämääränä eikä koskaan välineenä. Moraalilaki on niin ankara, että sen käytäntöön soveltamista on pidetty mahdottomana.

Etiikan perustana kokemus tai järki

Moraalia määrittäville normatiivisille teorioille on etsitty yhteisiä nimittäjiä siinä kunnolla onnistumatta. Skotlantilainen 1700-luvun filosofi David Hume ajatteli, että todellisuutta koskevan tiedon tulee perustua kokemukseen ja havaintoihin. Hän oli tietoteoreettisen empirismin kehittäjä, mutta moraalille hänen empirisminsä ei anna yhteistä pohjaa. Onnellisuudesta voi tehdä havaintoja, mutta hyviä asioita yhdistävästä moraalisesta hyvästä ei ole pystytty löytämään yhteistä nimittäjää. Kokemus kertoo, miten asiat ovat, mutta moraalinen hyvä on havaintojen ulottumattomissa.

Hume ajatteli, että käsitys hyvästä perustuisi tottumukseen. Hän etsi moraalisten arvoitelmien perustaa kysymällä, pohjautuuko moraalinen järki tunteeseen. Näistä hän löysi vastaukseen jälkimmäisen. Hän piti moraalin perustana sympatiana ja moraalisesti oikeina tekoja, jotka tuottavat hyötyä, iloa ja onnea mahdollisimman monille. Tätä utilitarismissaan Hume ei selittänyt loogisesti eikä perustellut sitä havaintojen mukaan, vaan antoi lähinnä psykologisen selityksen, että utilitarismi syntyy sympatian tunteesta.

David Humen jälkeen englantilainen aistihavaintoon perustuva empirismi ajautui henkiseen vararikoon. Aatehistoria tuntee Humen suurena nimenä hänen metodisen skeptisen kritiikkinsä takia, mutta hänet muistetaan myös yhdestä merkittävästä tiivistyksestä. Humen giljotiiniksi kutsutaan lausetta: Tosiasioista ei voi johtaa järjen avulla arvoja eli tosiasioita kuvaavista lauseista ei voida päätellä normatiivisia, velvoittavia lauseita. Rationaalinen päättely ei siis voi olla moraalisesti velvoittava. (Hartnack 1974, 122–123; Määtänen 1995, 154–155, Juti 1998, 229–235.) Saman ajatuksen voi muotoilla myös niin, ettei ihannetta voi koskaan johtaa sitovasti todellisuudesta. (von Wright 1961, 52.)

Platonille moraalinen hyvä oli ollut rationaalisesti tiedostettavan hyvän idea, joka oli kaiken opetuksen ja kasvatuksen perimmäinen tavoite. Samoin stoalainen luonnonoikeusoppi piti arvoja ja normeja rationaalisesti tiedostettavina, kaikille ihmisille yhtäläisiä ja välttämättömiä periaatteita.

Saksalaisen valistusfilosofin Immanuel Kantin kerrotaan suorastaan järkyttyneen, kun hän huomasi Humen tietoteorian vieneen pohjaa järjen moraaliseltselvelvoittavuudelta. Hume oli osoittanut, ettei syysuhteita voida havaita. Kantin näkemyksen mukaan mieli voi kuitenkin lisätä kokemukseen sitä jäsentävän lisäosan, minkä takia syysuhde voidaan oikeuttaa. Syysuhde onkin käsitteellinen väline, ennakkoehto. Kysymys on tiedon lajeista. Hume oli korostanut empiiristä tietoa, joka saadaan havainnosta ja kokemuksesta. Se on tietoa *a posteriori* (tietoa, joka seuraa kokemuksesta), mutta ihmisellä on myös tietoa *a priori* (ennen kokemusta).

Kant kiinnitti huomion yksittäisistä havainnoista edellytyksiin, jotka tekevät havainnon mahdolliseksi. Mikään tieto ei syntynyt itsestään, vaan kaikki tieto edellytti ensin käsitteen. Kuitenkin käsitteet ilman havaintoa olivat tyhjiä. Siten tieto edellytti käsitteet, havainnon, järjen ja kokemuksen. (Hartnack 1974, 124–125; Saarinen 1994, 146–149; Määttänen 1995, 154, 156.) Kant käänsi tiedostuksen suunnan. Kokemuksesta ja havainnoista riippumattoman ymmärryksen käsitteet määrittivät kokemuksen rajat. Puhdas järki sääteli ymmärrystä, ja myös moraalialia oli tarkasteltava tältä kannalta.

Kant oli moraalifilosofi, joka ei keskittynyt käytännön elämänohjeiden antamiseen. Hän ei esimerkiksi pitänyt moraalisesti arvokkaana ystävälle lahduuttamistarkoituksessa tehtyä hyvää tekoa. Sellainen voi ansaita kiitoksen mutta ei kunnioitusta. Hänen mielestään moraalialia oli noudatettava sen itsensä takia, ei keinona johonkin muuhun. Moraalin oli oltava pyyteetöntä.

Kantin moraalialia on ankaraa ja inhimillisesti lähes tavoittamatonta. Hänen mielestään tekojen seuraukset eivät olleet yhdentekeviä, mutta niiden merkitys ei koskettanut itse moraalialia. Moraalin ylimpiä periaatteita tuli noudattaa velvollisuudentunteesta moraalialia itseään kohtaan. Mikään ei määritä moraalialia paitsi moraalialia itse. Se on riippumaton ominaisuus eikä siihen voinut sekoittaa tekojen vaikuttimia, ei yleviäkkään. Olennaista oli moraalialien velvollisuuksien yleispätevyys. (Saarinen 1994, 158–161; Määttänen 1995, 156.)

”Moraalia määrittäville normatiivisille teorioille on etsitty yhteisiä nimittäjiä siinä kunnolla onnistumatta.”

Kant lähti määrittämään tahdon apriorisesta määräytyvää ja empiirisestä sisällöstä vapaata ja sillä tavoin ”puhdasta” järkeä. Esimerkiksi Humein etiikan perustaksi määrittämää sympatiamia hän piti empiirisenä. Jos järki määrää tahtoa, se voi luoda lakeja. Koska järjen laki on apriorinen, sen täytyy olla yleispätevä ja välttämätön. Lain täytyy Kantin mukaan olla sellainen, ettei koskaan menetellä muutoin kuin siten, että voidaan sanoa, että toimintaperiaatteesta tulisi yleinen laki.

Kant hyväksyi Humein väitteen, ettei järki sinänsä voi olla toiminnan motiivi, vaan tarvittiin tunnetta. Tässäkään Kant ei hyväksynyt empiriamia, vaan edellytti apriorista tunnetta, joka hänen mukaansa oli moraalialien kunnioitus. Tämän lain noudattaminen oli velvollisuus. Esimerkiksi sääli olisi empiirinen tunne, jollaisen perusteella tehty hyvä teko ei ollut Kantin mukaan moraalialien.

Kant haki moraalialien velvollisuuksien yleispätevää kaavaa, jonka mukaan määrittely moraalialien perusta on muuttumaton, vaikka kukaan ei noudattaisi sitä. Moraalialia ei tarvitse kokemusperäistä vahvistusta, kun sen perusteet ovat a priori. (Hartnack 1974, 140–141; Saarinen 1994, 161–162.)

Kant liittyy ajatusperinteeseen, jossa ihminen on luonnon vastakohta. Oikeastaan hän on kahden valtakunnan kansalainen. Luonnonolentona hän on osa luontoa ja luonnonlakien alainen. Hän on kuitenkin myös järkiolento tai olento sinänsä. Olentona sinänsä ihmisellä on moraalialia ja vapaa tahto.

Kantille ihmisyyt oli samalla kertaa päämäärä ja ehdoton arvo. Ihminen sellaisenaan oli epäpyhä, mutta ihmisyyt hänessä oli pyhä. Moraalin perusta oli sen takia tahto. Se mitä

ihmisen pitää tehdä, hänen oli myös voitava tehdä. Se tarkoittaa, että moraalilla edellytti vapautta. Vain vapaa järjellinen olento saattoi olla moraalinen. Moraali edellytti oikeutta valita, siis vapautta.

Vapaa tahto on järjen ilmenemistä maailmassa. Vapauden Kant määritteli puhtaaksi ideaksi, jonka objektiivista todellisuutta ei voitu osoittaa. Vapaus ja moraalit kuuluivat samaan kategoriaan oliot sinänsä. Niille ei ole selityspohjaa eikä niitä voi todistaa tiedollisesti päteväällä tavalla.

Se, että ihminen on järjellinen olento, merkitsee, että hän on potentiaalisesti moraalinen olento mikä on sama kuin että hän on vapaa olento. Moraalilaki ja kategorinen imperatiivi ovat ehdottomia, eivät välineitä johonkin muuhun vaan päämääriä itsessään. Moraalilla on absoluuttinen arvo, se ei ole suhteellinen mihinkään muuhun nähden. Tämä seuraa siitä, että ihmisellä on absoluuttinen arvo järjellisenä, sillä moraalilaki on järjen apriorinen laki. Ihminen on sen takia järjellinen olento, jolla on itsessään päämäärä ja absoluuttista arvoa. Kantin mukaan hänen arvokkuutensa on ihmisyyttä, minkä tähden hän on persoona. Tämän vastakohtana on kaikki se, millä on arvoa vain välineenä, siis markkina-arvoa. Sellainen on tavaraa.

Koska ihminen on päämäärä sinänsä ja hän on arvokas, voidaan ihmistä koskeva moraalilaki ilmaista myös seuraavasti: Toimi niin, ettei ihmisyyttä omassa persoonassasi eikä kenessäkään toisessa persoonassa koskaan kohdella välineenä, vaan aina päämääränä. (Hartnack 1974, 142–144, 147, Saarinen 1994, 163; Määtänen 1995, 164–165.)

David Humen yritykset ratkaista etiikan kysymyksiä ja Immanuel Kantin vastaukset niihin toimivat johdatuksena etiikan erilaisiin luokituksiin. Voidaan puhua hyve-etiikasta, jolloin lähtökohdaksi on oikein toimiminen klassisten hyveiden perusteella, tai velvollisuus-etiikasta, jolloin toimijan velvollisuus tai velvollisuudentunne on hyveitä tai seurauksiakin tärkeämpää, oikeusperustaisesta etiikasta, jolloin lähtökohdaksi ovat oikeudet, tai seurausetiikasta, jolloin arvioidaan erilaisia hyötyjä joko toimijalle itselleen ja vaikkapa hänen onnellisuudelleen, tai toiminnan laajemmalle kohteelle kuten valtiolle, ekosysteemille, biosfäärille tai jopa maailmankaikkeudelle.

Velvollisuusetiikka

Valistusaikana länsimaisessa moraalifilosofiassa yleistyi velvollisuusetiikka. Nimensä mukaisesti velvollisuusetiikassa ajatellaan, että on oikein toimia velvollisuuden tai oikeuden tai vastaavan periaatteen mukaan.

Velvollisuusetiikka eli deontologinen etiikka (kreikan *deon* merkitsee velvollisuutta) on etiikan suuntaus, joka keskittyy toiminnan vaikuttimien tai syiden oikeuteen tai vääryyteen oikeuksien, velvolluuksien tai muiden periaatteiden kunnioittamisen näkökulmasta – erotuksena tekojen seurausten oikeudesta tai vääryydestä. Deontologisten teorioiden kannattajat suosittelevat mielellään toimintaohjetta, jossa kehoitetaan tekemään teko, koska sääntö sanoo niin.

Velvollisuusetiikassa ajatellaan, että toimittaessa oikean velvollisuuden, oikeuden tai muun periaatteen vaikuttamina, toimitaan oikein. Toivotut seuraukset eivät tee hyväksi tekoa tai käytäntöä, jota ei ole tehty velvollisuudesta. Deontologian mukaan järki osoittaa yleispätevät periaatteet, joita kaikkien tulee kaikissa tilanteissa noudattaa.

Velvollisuusetiikan lähtökohdat ovat kuitenkin valistusaikaa paljon varhaisemmassa voluntaristisessa etiikassa. Kun Aristoteles oli opettanut, että etiikassa oli kysymys järjestä ja sen käytöstä, 1300-luvun alkupuolella vaikuttanut fransiskaanimunkki ja filosofi William Ockham opetti, että eettisessä valinnassa oli aina kysymys tahdon ratkaisusta. Voluntaristinen etiikka koskee tahdonratkaisuja, ei järjen niille antamia perusteita eikä tekojen ulkoisia tuloksia. Siitä seuraa, että etiikka velvoittaa ihmisen aina seuraamaan omaatun-

toaan, myös silloin, kun se on väärässä. Tällainen itsenäinen oman omantunnon takana seisominen tunnetaan historiasta hyvin esimerkiksi Martti Lutherin reformatoristen teesien puolustamisen yhteydestä. (Yrjönsuuri 1998, 155–156.)

Velvollisuusetiikka poikkeaa hyve-etiikasta, jonka mukaan hyveet ratkaisevat, eivät tulokset tai teot. Velvollisuusetiikan mukaan pitää tehdä oikein, vaikka tulos ei olisikaan hyvä, koska oikein tekeminen on aina oikein. Sellaisena se poikkeaa seurausetiikasta, jonka mukaan pitää päästä mahdollisimman hyvään lopputulokseen. Sen mukaan myöskään mitkään tunteet, kuten myötätunto tai sääli, eivät voi olla moraalin perustana. (Yrjönsuuri 1996, 73–74.)

”Nimensä mukaisesti velvollisuusetiikassa ajatellaan, että on oikein toimia velvollisuuden tai oikeuden tai vastaavan periaatteen mukaan.”

Velvollisuusetiikka on seurausetiikan pääasiallinen kilpailija. Velvollisuusetiikkaa voi kutsua myös sääntöetiikaksi, koska sen mukaan oikea toiminta on velvollisuuden tai oikean säännön mukaista. Sen juuret ovat kristillisissä näkemyksissä, joiden mukaan oikea toiminta on Jumalan tahdon mukaista. Hyvä toimii velvollisuutensa ja oikean säännön mukaan. (Rydenfelt 2014.)

Immanuel Kant ja kategorinen imperatiivi

Immanuel Kant nimesi luomansa moraaliteorian kategoriseksi imperatiiviksi. Sen mukaan jokaisen teon tulisi perustua ehdottomaan käskyyn ja yleispätevään moraalilakiin tai jokaisen teon tuli olla sellainen, josta on johdettavissa yleinen moraalilaki (toimi aina niin, että toimintatapasi voitaisiin yleistää kaikkia koskevaksi säännöksi). Sama moraalinen laki koskee poikkeuksetta kaikkia ja sitä on noudatettava seurauksiin katsomatta. Kategorinen imperatiivi rakentuu ajatukselle, että ihmisillä on tiedossaan kaikille sopiva hyvä. Kantin etiikka ei tutki kuitenkaan hyvää ja pahaa, vaan oikeaa ja väärää. (Yrjönsuuri 1996, 77–79; Häyry 2003, 122–124.)

Kantin mukaan kategorinen imperatiivi voitiin muotoilla myös ihmisten yhteisöllisten suhteiden näkökulmasta. Tällöin se kehottaa kohtelemaan kaikkea inhimillistä sekä itässä että jokaisessa muussa arvokkaana päämääränä eikä koskaan alistumaan itse tai alistamaan toista ihmistä pelkästään välineen asemaan. Kategorinen imperatiivi kehottaa myös muodostamaan yhteiskunnan, jossa kaikkien kansalaisten ihmisarvoa kunnioitetaan eikä ketään alisteta pelkästään välineen asemaan. (Häyry 2003, 126–128; Sihvola 2004, 168.)

Positiivinen velvollisuus on toimimista normien edellyttämällä tavalla toisten hyväksi. Negatiivinen velvollisuus on kieltä olla loukkaamatta muiden oikeuksia. Velvollisuus ei Kantin mukaan tule ulkoapäin vaan juontuu meistä jokaisesta sisältä päin. Ihmisiä yhdistää järki, joka sanelee oikean toiminnan periaatteen, kategorisen imperatiivin. Ainoastaan järjen oman lain mukaan toimiva ihminen on autonominen ja itsenäinen. (Rydenfelt 2014.)

Kantin eettinen teoria on velvollisuusetiikkaa, mutta se on vain yksi deontologisen etiikan muoto. Kantin mielestä teon moraalinen arvo ei ole sen enempää sen tuottamassa kokonaisyhdyssä (niin kuin ajatellaan utilitarismissa) kuin onnellisuudessa (niin kuin eudaimonismissa) vaan teon motivaatiossa. Teon hyvyttä eivät määritä sen seuraukset, vaan hyvyys on käskyn itsensä ominaisuus. Eettisesti hyvä teko on tehty velvollisuudesta universaalialla moraalilakia kohtaan, eivätkä teon mahdollisesti tuottamat epätoivotut seuraukset vaikuta sen eettisyyteen. Universaalialla moraalilain eli kategorisen imperatiivin muotoilee käytännöllinen järki. (Häyry 2003, 128–129; Kannisto, Toni 2007.)

Kantin etiikka perustuu vapaudelle. Hänen mukaansa vain vapaita olentoja voidaan velvoittaa eettisesti. Tilanteissa, joissa ei ole kuin yksi vaihtoehto, toimija ei ole vastuussa toiminnastaan. Moraalilain on oltava riippumaton ulkoisista ja satunnaisista tekijöistä. Jos sitä määrittäisi jokin ulkopuolinen, se ei olisi vapaa. Se on riippumaton jokaisesta eettisestä subjektista ja hänen ominaisuuksistaan, tunteistaan, uskomuksistaan ja ympäristöstään. Moraalilain on oltava myös universaalialla eli sen on veloitettava kaikkia samalla tavalla aina ja kaikkialla.

Koska moraalilaki perustuu vapaudelle, sen on nojaututtava johonkin, joka on hyvä sellaisenaan. Jos moraalilaki perustuisi jollekin, jonka hyvyys riippuu ulkoisista tekijöistä, se olisi riippuvainen näistä tekijöistä eikä se siten olisi universaalialla. Moraalilain on siten perustuttava jollekin, jolla on itseisarvoa eikä vain välinearvoa jonkin toisen tavoitteen saavuttamiseksi. Kantin päättelyn mukaan tällainen ei voinut olla mikään muu kuin hyvä tahto, joka yksin on hyvä sellaisenaan. Tahto on Kantille kykyä toimia periaatteiden mukaisesti. Kun mikään ulkopuolinen voima ei häiritse tätä kykyä, tahto on autonominen ja kykenee määräämään omat lakinsa. Eettinen velvollisuus on näin tahdon velvollisuutta omaa autonomiaansa kohtaan eli tahdon johdonmukaisuutta noudattaa asettamiaan lakeja. Hyvä teko nojautuu näin puhtaasti hyvään tahtoon eikä sillä pyritä saavuttamaan mitään toista tavoitetta kuten onnellisuutta tai suurinta yhteistä hyvää. (Kannisto, Toni 2007.)

Kantin mukaan jokainen ihminen ymmärtää luonnostaan rikkovansa rationaalista tahtoaan vastaan, jos hän toimii tavalla, joka ei ole sopuoinnussa yleisen lainmukaisuuden vaatimuksen kanssa. Oikeastaan on kyse johdonmukaisuuden vaatimuksesta. Vain teot, jotka perustuvat puhtaaseen rationaaliseen tahtoon tehdä oikein eli noudattaa moraalilakia, ovat aidosti hyviä ja esimerkkejä hyvän tahdon toiminnasta. Mitkään henkilökohtaiset toiveet, himot ja halut eivät saaneet vaikuttaa moraalisiin toimintapäätöksiin, vaan toiminnan periaatteena tuli olla vain oma rationaalinen tahto noudattaa yleistä lainmukaisuutta. (Korkman 1998, 261.)

Itse etiikka ei Kantin mielestä taannut onnellisuutta. Kant ajatteli, että onnellisuuden tavoittelu oli välttämätöntä jokaiselle rationaaliselle oliolle, mutta onnellisuus oli liian epämääräistä ollakseen moraalilain perusta. Tässä kantilaisuus eroaa jyrkästi muista eettisistä teorioista. Se mitä kukin tarvitsee ja mikä tekee kenetkin onnelliseksi, on satunnaista. Siksi onnellisuus on moraalilain tavoite mutta ei sen perusta.

Eettiseksi perustaksi se ei kelvannut myöskään siksi, että onnellisuus nojautuu haluilla ja niiden tyydyttämiselle, siis empiirisille asioille. Etiikassa ei saanut olla mitään empiiristä. Etiikka ja onnellisuus eivät sinänsä olleet ristiriidassa keskenään eikä ollut mitään syytä kieltää omaa onnellisuutta. Onnellisuus oli inhimillinen tavoite, ei eettinen tavoite. Eettisyydessä oli kyse onnellisuuden arvoisena olemisesta, siis eräänlaisesta ansaitsemisesta. Pahakin saattoi olla onnellinen, mutta hän ei ansainnut sitä.

Hyvän ja eettisen elämän välillä saattoi vallita vaikea konflikti. Maailma voi olla hyvin epäoikeudenmukainen. Joskus hyvien ihmisten elämä on jatkuvaa kärsimystä, ja samalla itsekkäät ja välinpitämättömät menestyvät. Moraalilain veloitus tuli Kantinkin mukaan osoitetuksi melko kohtuuttomaksi. Ihmisellä oli sen tähden lupa toivoa, että jokin voima tasoittaisi tämän ja että eettiset ihmiset saisivat ansaitsemansa onnellisuuden. Tämä voi-

ma oli Kantin mukaan Jumala. Moraalilakia ei kuitenkaan pitänyt noudattaa sen takia, että saavuttaisi iäisen onnellisuuden. Jumala oli Kantille pikemmin kuin lohtu, jonka avulla ihminen jaksoi toteuttaa eettisen velvollisuutensa.

Ihmisen hyvyyden suhteen Kant oli pessimistinen. Kant painotti jokaisen ihmisen moraalista aistia eli omaatuntoa, joka ei ollut kuitenkaan aina luotettava. Se oli kuin suuntavaisto, joka toisilla toimii paremmin kuin toisilla ja sekoaa helposti. Sen takia tarvittiin etiikan tiedettä, joka kykenisi ratkaisemaan, mikä oli oikein ja mikä ei. (Kannisto, Toni 2007.)

Jako teoreettiseen ja käytännölliseen järkeen on Kantin filosofiassa tärkeä. Edellinen niistä koskee tietoa, jälkimmäinen toimintaa. Etiikka kuuluu käytännöllisen järjen alaan. Filosofissa oli Kantin mukaan kolme peruskysymystä: mitä voin tietää, mitä minun tulee tehdä ja mitä voin toivoa. Teoreettinen järki vastasi näistä ensimmäiseen, käytännöllinen kahteen jälkimmäiseen. Käytännöllinen järki oli näistä ensisijainen, vaikka se ei voinutkaan kumota teoreettisen järjen tuloksia. Oikeastaan oli kyse järjen teoreettisesta ja käytännöllisestä käytöstä.

Kristillis-altruistinen vastaus kysymykseen, mitä ihmisen tulisi tehdä, lienee aina: hyvää lähimmäisille eli kaikille. Subjektiviisen ja empiirisen kannan mukaan hyvä määrittyy sen pohjalta, mitä ihminen pitää hyvänä ja joka on kokemuksen mukaan hyvää. Objektiviisen käsityksen mukaan hyvä taas on jotakin itsestä riippumatonta. Molempia kantoja Kant piti epätydyttävänä. Hyvän samastaminen hyvänä pitämiseen teki siitä satunnaisen ja

epäluotettavan. Jos hyvä olisi meistä riippumatonta, emme voisi tietää, mitä sen on. Niin hän johti ajatuksen käytännöllisen järjen ohjaamasta moraalilaista, jota noudattamalla on toimittava moraalisten periaatteiden mukaan ja luovuttava onnellisuuspyrkimyksistä, jos ne ovat ristiriidassa moraalien vaatimusten kanssa. (Kannisto, Heikki 1998, 324–325; Kannisto, Toni 2007.)

Moraalilakiin alistuva ihminen ei Kantin mukaan alistu vieraaseen tahtoon. Kant korosti, että ihminen on järjellinen ja vapaa. Järjellisyttä ja vapautta ihminen toteuttaa parhaiten noudattamalla omasta itsestään, omasta järjestään ja omasta tahdostaan kohoavaa ohjetta. Kunnioittaessaan moraalilakia ihminen kunnioittaa omaa järjellistä luontoaan. Moraali ilmentää sitä arvokkuutta, joka kuuluu jokaiselle vapaalle ja järjelliselle olennolle. Usein siteerattu Kantin ajatus on kuva kahdesta asiasta, jotka herättävät hänessä syvän kunnioituksen ja ihailun tunteen: yllämme kaareutuva tähtitaivas ja sisimmästämme kumpuava moraalilaki. (Kannisto, Heikki 1998, 325.)

Kant loi universaalien systemaattisen filosofisen järjestelmän, johon sisältyi myös tasa-arvo. Se painotti teon tarkoitusta eikä sen onnistumista ja erotti teon eettisen hyvyyden sen käytännöllisestä hyödystä. Näistä hyvistä puolistaan huolimatta sitä on myös arvosteltu paljon.

Kantin etiikka soveltuu huonosti hankaliin eettisiin dilemmoihin ja tavallisten eettisten elämänkysymysten ohjenuoraksi. Vanha kysymys, joka esitettiin jo Kantille, koskee sitä, tuleeko murhaajalle paljastaa ystävän piilopaikka vai valehdella. Kantin mukaan valehdella ei voi eikä saa edes hätätapauksessa, mikä on vastoin monien moraalitajua. Käytännön elämässä jonkinlainen sääntöjen rikkominen tuntuu olevan välttämättömyys. Esimerkiksi murhassa avustamista pidetään yleisesti pahempana asiana kuin pientä valehtelua hätävarjeluksi. Se taas on ristiriidassa sen kanssa, että kategorisen imperatiivin säännöt eivät ole koskaan ristiriidassa.

Kantin ohjeen mahdottomuutta on yritetty höllentää lievittämällä jotakin sääntöä tyylisiin: et saa valehdella, ellei. Se ei ole kuitenkaan Kantin ajatuksen mukainen. Samaan tapaan on mietitty Kantin esimerkkiä edistää toisen onnellisuutta ja yritetty rakentaa jotakin suhteellisuutta siinä, missä määrin itse kunkin on pyrittävä toisen onneen, vai onko siihen käytettävä kaikki resurssit koko ajan. On myös pohdittu, että kenties jokaisen tulisi kantaa vastuu vain omista teoistaan. Se taas vaikuttaa egoismissaan Kantille sopimattomalta. (Kannisto, Toni 2007.)

Ihmisten välisiin suhteisiin sovellettuna Kantin kategorinen imperatiivi velvoittaa kunnioittamaan jokaista ihmistä itsessään arvokkaana päämääränä ja kieltää alistamasta ketään pelkän välineen asemaan. Ihmisarvon kunnioittamisen vaatimuksesta on pidettävä kiinni kaikissa tilanteissa ja kaikenlaisissa yhteiskunnallisissa järjestelyissä. Kantia voidaan seurata myös siinä, että olemme kaikki yhden ja saman maailmanjärjestyksen alaisia ja sellaisina voimme asettua toistemme asemaan ja harkita toimintamme seurauksia toisen kannalta. (Sihvola 2004, 212–213.)

John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria

Nykyajan filosofisista rakennelmista velvollisuuseettisen perinteen edustajina on pidetty ennen muita saksalaisen Jürgen Habermasin diskurssietiikkaa ja yhdysvaltalaisen John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa. Habermasin mukaan pelkästään osallistuminen viestinnälliseen diskurssitilanteeseen ja Rawlsin mukaan kansalaisuus sitovat ihmisiä velvollisuuksiin, jotka toimivat tarkempien eettisten tai yhteiskunnallisten normien perustana.

Perustavat velvollisuudet ovat siten peräisin toiminnan rooleista sekä muiden niitä koskevista odotuksista. Joidenkin mukaan pelkkä toimijuus sinänsä tuottaa velvollisuuksia. (Rydenfelt 2014.)

John Rawlsin pääteosta *A Theory of Justice* (1971) pidetään lähtökohdiltaan kantilaisena. Sen mukaan syntyisi oikeudenmukainen yhteiskunta, mikäli ihmiset kokoontuisivat päättämään laeista ennen kuin tietäisivät paikkaansa maailmassa, eräänlaisen ”tietämättömyyden verhon” (*veil of ignorance*) takaa. Ajatus tulee lähelle Kantin muotoilua autonomiasta: Jokaisen rationaalisen olion on toimittava ikään kuin hän olisi maksiimiensa mukaisesti aina samalla lakiasäätävä jäsen universaalissa päämäärien valtakunnassa. (Sihvola 2004, 184; Häyry 2018, 210.)

Oikeudenmukaisuusteorioita on ollut tapana jaotella kahteen ryhmään sen perusteella, painottavatko ne ihmisten hyvinvointia vai resurssien ja oikeuksien jakoa. Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian julkaisemisen jälkeen oikeuksien ja resurssien jakautumiseen keskittyvät teoriat ovat tulleet enemmän etusijalle. Rawls vastasi teoriallaan konservatiiviseen tasa-arvoteorioiden arvosteluun, jonka mukaan niissä unohdetaan yksilöiden vastuu omasta tilastaan. Rawls osoitti monet yksilöiden käyttäytymiseen vaikuttavat tekijät mielivaltaisiksi ja päätteli siitä, että oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa täytyy vallita tasa-arvo. Rawlsin mukaan resurssien epätasa-arvo voidaan oikeuttaa vain, jos sillä parannetaan yhteiskunnan huono-osaisimpien asemaa. (Haaparanta 2018, 127–129.)

”Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriasta on tullut niin vaikutusvaltainen, että moraalifilosofian teoreetikot eivät voi sitä ohittaa.”

Yhteiskuntaetiikan pohdinta on usein monimutkaista. Jos moraalifilosofian tiivistyksenä pidetään kysymystä, onko se reilua, ollaan oikeudenmukaisuuden maailmassa. Oikeudenmukaisuus ei ole kuitenkaan sama asia kuin moraalii, joka käsittelee sitä, mikä on oikein tai väärin, mikä on hyvää tai pahaa. Oikeudenmukaisuus on osa laajempaa moraalijärjestelmää. Moraalin monet rajoittaisivat mielellään koskemaan vain yksilöitä, kun taas sosiaalinen oikeudenmukaisuus koskee tällaisen ajattelutavan mukaan yhteisöjä ja yhteiskunnallisia instituutioita. (Herne 2018, 198–199.) Reiluus ja oikeudenmukaisuus ovat kuitenkin selkeitä ja hyviä moraalikäsitteitä sekä yksilöiden että yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkasteluun.

Rawlsin johtoajatuksena oikeudenmukaisuusteoriassa on kaikille reilu sopimus. Yhteiskunta toimii hänen mallissaan oikein, kun sen toimintaperiaatteet valitsee rationaalinen yksilö tietämättä omia ominaisuuksiaan, kykyjään ja asemaansa. Rationaalinen tarkoittaa, että valitsija ajaa oman pitkän aikavälin etuaan, välttää riskejä eikä ole kateellinen muiden menestyksestä silloin kun se ei vaikuta hänen omiin etuihinsa. Hän tuntee talouden, yhteiskunnan ja psykologian yleiset lait, mutta juuri omaa itseä koskevan yksilöidyn puute asettaa hänet tietämättömyyden verhon taakse. Näin henkilöt, jotka eivät tiedä yhteiskunnallista asemaansa eivätkä voi pelata omaan pussiinsa, neuvottelevat keskenään, mitkä oikeudenmukaisuuden periaatteet tuottaisivat reilumman yhteiskunnan.

Yhteiskunnan tehtävä on järjestää instituutionsa, joilla edistetään ja ylläpidetään kansalaisten omanarvontuntoa ja itsevarmuutta toimia omien suunnitelmiensa mukaan. Kaikille taataan yhtäläiset poliittiset perusvapaudet ja perusoikeudet sekä hyvinvointiin liittyvät ensisijaiset hyvät (*primary goods*), jotka yhdessä mahdollistavat kansalaisten tasavertaisen aseman. Yhdellä saa olla enemmän kuin muilla, jos ja vain jos huonoimmassa

asemassa olevat hyötyvät tästä järjestelystä ja kaikilla on yhtäläinen mahdollisuus päästä mihin tahansa asemaan.

Rawlsin kansalaiset ovat vapaita, valitsevia ja tasa-arvoisia, mutta he tarvitsevat yhteiskunnan luomia edellytyksiä vapauden ja tasa-arvon toteutumiseksi. He ovat järkeviä ja pystyvät tavoittelemaan elämässään arvokkaaksi kokemaansa, mutta kykenevät myös arvioimaan näitä tavoitteita kriittisesti. Lisäksi he ovat kohtuullisia, mikä tarkoittaa, että he pystyvät reiluun yhteistoimintaan, vaikka se olisi heille epäedullista. Järkevän ja kohtuullisen kansalaisen ihannekuva liittyy Rawlsin teorian perusoletukseen vastavuoroisuudesta. Yksilöt ymmärtävät, että heidän kannattaa tehdä yhteistyötä. Kaikki hyötyvät, jos kaikki kantavat kortensa kekoon. Oikeudenmukaisessa vastuunjaossa yhteiskunta huolehtii ensisijaisten hyvien takaamisesta kansalaisille, ja yhteistyön hyödyllisyyden ymmärtävät kansalaiset pitävät yllä yhteiskunnan perusrakennetta sekä reilun pelin sääntöjä noudattaen sijoittavat omat suunnitelmansa kokonaisuuden mukaisiin ehtoihin. (Häyry 2018, 210; Ahola-Launonen 2018, 223–225.)

Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriasta on tullut niin vaikutusvaltainen, että moraalifilosofian teoreetikot eivät voi sitä ohittaa. Siihen kohdistuva kritiikki on muodostanut myös uusia laajasti vaikuttavia koulukuntia.

Toimintakykyjen etiikka

Rawlsin teorian ongelmia on esimerkiksi sen suositus kasvuun panostamisesta, vaikka huomiota kiinnitetäänkin huono-osaisten aseman parantamiseen. Lopulta ihmiset kuitenkin tavoittelevat elämässään niin monenlaisia ja keskenään erilaisia asioita, ettei niitä voida mitata yhdellä mittarilla. Hyvät asiat ovat keskenään yhteismitattomia. Jos yksittäistä ihmistä autetaan onnellisen elämän tavoittelemisessa, avun luonne pitäisi intialaisen filosofin Amartya Senin ja hänen yhdysvaltalaisen työtoverinsa Martha Nussbaumin mielestä ymmärtää toisin kuin Rawls teki.

Sen ja Nussbaum ovat kehittäneet toimintakykyihin ja toiminnan todellisiin mahdollisuuksiin keskittyvää näkökulmaa ja esittäneet, että oikeudenmukaisuusteoriassa olisi puhuttava enemmän perustarpeiden tyydyttämisestä sekä kykyjen ja toimintavalmiuksien kehityksen tukemisesta kuin taloudellisista resursseista. He ajattelivat, että oikeudenmukaisen yhteiskunnan päämääränä tuli olla kansalaisten mahdollisuuksien tasa-arvo. Heidän teoriaansa kutsutaan usein toimintakykyjen etiikaksi mutta myös globaalin oikeudenmukaisuuden teoriaksi, joka edellyttää takuun ihmisarvoisen elämän mahdollisuuksiin. Toimintamahdollisuuksien takaaminen on sekä kansallisen että kansainvälisen yhteisön tehtävä.

Moraalifilosofian päälinjoista Senin ja Nussbaumin teoriaa on pidetty myös seurausetiikkana, vaikka Rawlsin katsotaan kuuluvan velvollisuusetiikan perinteen jatkajiin. Nussbaum on laatinut kymmenkohtaisen toimintakykyjen luettelon (elämä, terveys, vapaus, elämäntähtäminen, ruumiillinen koskemattomuus, ihmissuhteet, uskonnon kunnioitus, yhteisön tuki, poliittinen osallistuminen ja mahdollisuus vaikuttaa omaan elinympäristöön) inhimillisen hyvinvoinnin ja oikeudenmukaisuuden minimistä, jonka saavuttamiseen kaikilla tulisi olla aito mahdollisuus. Tällainen ajattelu pohjautuu puolestaan aristoteeliseen hyve-etiikkaan. (Sihvola 2004, 190–191; Vehmas 2018, 48–49; Haaparanta 2018, 134; Häyry 2018, 212–213.)

Lähteet

Ahola-Launonen, J. 2018. Oikeudenmukainen vastuun jakaminen. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Haaparanta, P. 2018. Kansallisesta kansainväliseen oikeudenmukaisuuteen. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Hartnack, J. 1974. Filosofian ongelmia. Helsinki: Gaudeamus.

Herne, K. 2018. Oikeudenmukaisuus filosofisena kysymyksenä. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Häyry, M. 2003. Hyvä elämä ja oikea käytös. Historiallinen johdatus moraalifilosofiaan. Helsinki: Yliopistopaino.

Häyry, M. 2018. Sopimuksellinen oikeudenmukaisuus ja sen vaihtoehdot. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Juti, R. 1998. Empirismi ja tieto. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Kannisto, H. (1998), Kant ja järjen itsekritiikki. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Kannisto, T. 2007. Kant: etiikka. – Filosofia.fi, Logos-ensyklopedia. Julkaistu 26.9.2007, muokattu 17.9.2014. <https://filosofia.fi/node/2426>.

Korkman, P. 1998. Moderni moraalit ja ihminen. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Määttänen, P. 1995. Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin. Helsinki: Gaudeamus.

Rydenfelt, H. 2014. Oikean ja väärän teoriat. Etiikka.fi. <https://etiikka.fi/teoria/oikean-ja-vaaran-teoriat/>.

Saarinen, E. 1994. Filosofia. Helsinki: WSOY.

Sihvola, J. 2004. Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

Vehmas, S. 2018. Vammaisuuden luokittelu, sosiaaliset haitat ja yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

von Wright, G. H. 1961. Ajatus ja julistus. Helsinki: WSOY.

Yrjönsuuri, M. 1996. Hyvän olemus. Johdatus etiikkaan. Helsinki: Kirjapaja.

Yrjönsuuri, M. 1998. Via moderna – yksilön synty. Teoksessa P. Korkman ja M. Yrjönsuuri (toim.), Filosofian historian kehityslinjoja. Helsinki: Gaudeamus.

Seurausetiikka

Mikko Malkavaara

Anglosaksisissa maissa vahvistui 1800-luvulla utilitarismiksi kutsuttu poliittinen filosofia, jonka mukaan yhteiskunnassa piti arvioida ratkaisuja ja ihmisten toimintaa vain hyödyllisyyden perusteella. Hyöty liitettiin yleensä nautintoon, hyvinvointiin ja onnellisuuteen, mutta ei niinkään itselle. Utilitaristien tavoite oli ”mahdollisimman suuri onnellisuus mahdollisimman monelle”. Utilitarismista tuli pitkiksi ajoiksi keskeinen, ellei vallitseva etiikan pääsuunta etenkin yhteiskuntaetiikassa. Esimerkiksi hyvinvointivaltion eettinen perustelu on utilitaristinen.

Moraalisen arvon mittapuuna hyöty

Siinä missä velvollisuusetiikka palauttaa hyvän oikeaan, seurausetiikka palauttaa oikean hyvään. Seurausetiikan mukaan oikein on sellainen teko, joka tuottaa hyvää. Normatiivisen etiikan kolmesta teoreettisesta pääsuuntauksesta seurausetiikka on nuorin. Sen lähtökohdat ovat 1800-luvun teollistuvassa, kapitalisoituvassa ja demokratisoituvassa Englannissa kehittyneessä utilitarismissa, jonka oppi-isiä olivat Jeremy Bentham, James Mill ja John Stuart Mill. Utilitarismi eli hyötyetiikka on kuitenkin vain yksi seurausetiikan muoto.

Jeremy Bentham löysi eettiselle teorialleen perustan suurimman mielihyvän ja onnellisuuden tavoittelusta. Hänen ajatuksensa perustui hedonistiseen psykologiaan, tuskan välttämiseen ja mielihyvän saamiseen, mikä samaan tapaan kuin antiikin epikurolaisilla ei tarkoittanut välittömien nautintojen keräilyä. Ihminen oli hänen mukaansa luonnostaan egoisti ja vain rajoitetusti altruisti, mutta järjen, lain, moraalien ja uskonnon tehtävä oli tehdä heistä ”universaalisesti altruisteja”. Oikein oli tuottaa mahdollisimman paljon onnellisuutta mahdollisimman monelle. (Häyry 2003, 130–132.)

Bentham ei nähnyt suuria eroja lain, uskonnon ja yleisen mielipiteen välillä, vaan niiden kaikkien piti tähdätä mahdollisimman monien onnellisuuteen. Ihmisten piti pyrkiä kaikissa valinnoissaan edistämään omaa ja muiden onnellisuutta. Hän kehitti hedonistiseksi kalleksi nimittämänsä laskentatavan kauaskantoisia ja laajoja julkisia päätöksiä varten, jotta mielihyvien ja tuskien määrää voitaisiin verrata toisiinsa täsmällisesti. Koska ihmiset luonnostaan ajattelivat omaa etuaan enemmän kuin toisten, kasvatuksen, lakien ja yleisen mielipiteen tehtävänä oli kannustaa kaikkia toimimaan onnellisuusperiaatteen mukaan. Julkinen yhteiskunta piti järjestää tämän mukaan. (Häyry 2003, 138.)

John Stuart Mill oli sananvapauden ja yksilönvapauden puolustaja, jolle yksilönvapaus oli tärkeää mielipiteiden moninaisuuden turvaamiseksi. Hän haki näin oikeudenmukaisuuden reunaehjoja, jolloin hänen utilitarisminsa perustui oikeastaan vahingon välttämisen periaatteelle. Eettisen pohdintansa lähtökohtana hän korosti puolueettomuuden arvoa. (Haaparanta 2018, 142; Herne 2018, 202.)

Seurausetiikassa tekojen moraalisen arvon mittapuu on niiden tuottama hyöty ja haitta. Käytännössä seurausetiikka antaa varsin selkeän toimintaohjeen: Pitää toimia niin, että seurausten kokonaisyöty suhteessa haittoihin on mahdollisimman suuri. Oma hyöty ei ole mitenkään muiden hyödyn yläpuolella. Tekoja pitää arvioida niiden hyödyn perusteella, käytännössä vertailla hyötyjä ja haittoja, ja tehdä niistä johtopäätös. (Yrjönsuuri 1996, 60–61.)

John Stuart Mill määritteli utilitarismin opiksi, joka olettaa ”moraalin perustaksi hyödyn tai suurimman onnellisuuden periaatteen”. Utilitarismin mukaan teot ovat siten oikein silloin, kun ne edistävät onnellisuutta ja väärin silloin, kun niillä on taipumus tuottaa onnettomuutta. Moraalisesti hyvän toiminnan mittapuuna toimiva onnellisuus ei ole kuitenkaan toimijan omaa onnellisuutta, vaan kaikkien niiden onnellisuutta, joita toiminta koskee.

Utilitarismissa moraalisen toiminnan arviointiperusteena käytettävän hyödyn merkitys poikkeaa hieman arkikielen merkityksestä. Hyöty ei ole ainakaan onnellisuuden, kauniin tai mielihyvän vastakohta, vaan tarkoittaa myös kaikkia näitä. Suurimman onnellisuuden periaatteesta johdetaan, että moraalisen teon on tuotettava mahdollisimman suuri määrä onnellisuutta mahdollisimman suurelle määrälle ihmisiä. Utilitarismi on siis oikeastaan ”yleisen hyvän edistämistä”. (Airaksinen 1987, 136–138.)

Koska tekojen ennakoitavuus sekä niiden aiottujen ja tosiasiallisten seurausten mittaaminen on vaikeaa, hyötyjen ja haittojen määrittelemisen ja mittaaminen tuottavat ongelmia. Utilitaristien näkemystä on pidetty ongelmallisena juuri siksi, että tekojen seurauksia on yleisesti mahdotonta tietää ennalta. Ennakoimattomien seurausten vuoksi hyvä aikomus ei usein johda hyvään, ja päinvastoin pahoista aikeista huolimatta hyvää voi lopulta seurata. On esitetty, että oikea on pikemminkin sellainen teko, jonka tarkoitus on johtaa tai joka todennäköisesti johtaa suurimpaan hyvään. Seurausetiikka etsii vastauksia tällaisiin pohdintoihin. (Rydenfelt 2014.)

”Siinä missä velvollisuusetiikka palauttaa hyvän oikeaan, seurausetiikka palauttaa oikean hyvään. Seurausetiikan mukaan oikein on sellainen teko, joka tuottaa hyvää.”

Hyötyä voivat olla hyvinvointi, mielihyvä tai onnellisuus. Jos onnellisuus maksimoidaan ja se asetetaan päämääräksi, puhutaan eudaimonismista eli onnellisuusetiikasta. Jos taas vastaavasti ylin arvo on nautinto, puhutaan hedonismista.

Varhaisten utilitaristien mukaan hyödyn mittapuuna tulisi käyttää toiminnan seurausten tuottamaa tyytyväisyyttä, mielihyvää tai nautintoa, ja haitan vastaavasti tyytymättömyyttä, mielihyvästä tai tuskaa. (Pietarinen 2015.) Utilitarismin perusajatuksen mukaan eettisesti oikein on sellainen teko, joka tuottaa mahdollisimman paljon nautintoa suhteessa sen tuottamaan kärsimykseen kaikille yhteenlaskettuna. Myöhemmät seurausetiikat ovat hylänneet noin selkeän hedonismin ja kannattaneet nautintoa selvästi monipuolisempia ja kattavampia käsityksiä hyvästä. (Rydenfelt 2014.)

Seurauseettisiä teorioita yhdistää näkemys, että positiivisen hyvän tuottaminen on moraalisisessa toiminnassa ensisijaista. Olennaisia ovat niillä aikaansaadut tai niistä koituvat seuraukset. Arvioinnissa keskeistä on hyvien ja huonojen seurausten suhde, on valittava tarjolla olevista mahdollisuuksista kokonaisvaikutuksiltaan paras. Eroja seurauseettisten teorioiden välillä tuottaa se, miten tavoiteltava hyvä määritellään. Samoin ero syntyy, jos teorian pitää ottaa huomioon vain toimijoiden lähipiiri, yhteiskunta tai globaalisti koko ihmiskunta ja ekosysteemi. (Hallamaa 2017, 92.)

Onnellisuus ja merkityksellisyys

Uudempien aikojen seurausetiikan edustajat ovat ruvenneet puhumaan nautinnon sijaan laajemmin hyvinvoinnista tai onnellisuudesta. Tässä mielessä voi sanoa hyve-etiikan ja seurausetiikan lähentyneen toisiaan. Utilitarismin mukaan moraalisesti oikeaa on toiminta, joka maksimoi jonkin suuremman tai pienemmän ihmisryhmän tai vaikka kaikkien ihmisten tai elollisten olentojen hyvinvoinnin. Se tarkoittaa, että tällä toiminnalla voidaan tuottaa suurin määrä onnellisuutta tai tyydyttää suurin määrä preferenssejä. Voidaan myös sanoa, että preferenssien tyydytys mittaa tietyllä tavalla mielihyvää tai hyvinvointia. Tällöin pitäisi ottaa samalla painolla huomioon jokaisen yksilön ”hyvä”. Seurausten hyödyn mittana voidaan käyttää muutakin kuin utilitaristien suosimaa hyvinvointia, esimerkiksi oikeudenmukaisuutta tai tasa-arvoa. (Pietarinen 2015.)

Nykyajan seurausetiikan mukaisia keskusteluja käydään esimerkiksi demokraattisessa poliittisessa keskustelussa, jossa mietitään rahojen kohdentamista ja riittävyttä samanaikaisesti vaikkapa lastensairaalaan, urheilustadioniin ja liikenneväylien parantamiseen. Seurauseettisiä pohdintoja ovat myös sellaiset käytännön kysymykset, kuten ohjelmoidaanko robottiauto kriisitilanteessa valitsemaan suistumissuunnakseen aina sen, jossa on vähemmän ihmisiä.

”Nykyajan seurausetiikan mukaisia keskusteluja käydään esimerkiksi demokraattisessa poliittisessa keskustelussa, jossa mietitään rahojen kohdentamista ja riittävyttä.”

Seurausetiikalle ongelmallisia tilanteita voi keksiä helposti lisää. Karkea sellainen on Henrik Rydenfeltin esimerkki lääkäristä, joka toimisi oikein tappaessaan terveen potilaan, jos hänen elimiensä avulla olisi pelastettavissa viisi muuta, kuolemassa olevaa potilasta. Mutta lähes kenen tahansa mielestä ihmishengen riistäminen kuvatussa tilanteessa on väärin – seurauksista riippumatta. Tyydyttävää seurauseettistä ratkaisua ongelmaan ei ole kehitetty. Lääkärin velvollisuus näyttäisi menevän hänen toimintansa seurausten edelle. (Rydenfelt 2014.)

Usein korostetaan teon eettisenä ja oikeana päämääränä sen merkityksellisyyttä. Useimmiten sillä tarkoitetaan tuloksekasta toimintaa yhteisön tai toisten hyväksi. Tällöin on mahdollista, että perustelut muodostuvat yhtä aikaa hyveistä, velvollisuudesta ja teon seurauksista eli hyödystä. Lähtökohtana ainakin on, että toimitaan oikein.

Ihmiset ovat tyypillisesti huonoja arvioimaan omia perusteitaan, mutta hyviä arvioimaan muiden perusteita. Siksi yhteisöllinen järkeily on tärkeää. Ilman sitä jokainen jää omien vinoumiensa vangiksi ja päätyy toimimaan epärationaalisesti.

Nämä periaatteet ovat kuitenkin hyödyllisiä silloin, kun ihmiset ovat yhtä mieltä tavoittelavasta päämäärästä. Niiden teho heikkenee huomattavasti silloin, jos erimielisyys päämäärästä kasvaa liian suureksi. Tässä tilanteessa on hyvin luonnollista pitää toista joko hulluna, typeränä tai jopa pahana.

Utilitaristinen hyvinvointiyhteiskunta

Hyvinvointiyhteiskunnan moraalisen perustan voi katsoa rakentuvan utilitarismille. Se tukeutuu yleiseen hyvään ja sen päätösten on tuotettava mahdollisimman paljon hyvää mahdollisimman monille. Agraariyhteiskunnasta ensin teollisuusmaaksi ja vähitellen palveluyhteiskunnaksi muovautuneessa maassa, jossa pääosa ihmisiä oli varsin köyhiä, ajatus ”kansalaisen parhaasta” oli hedelmällinen. Sillä hylättiin vanha ajatus talouspolitiikan ja sosiaalipolitiikan etujen vastakkaisuudesta ja korostettiin, miten tulojen tasauksella tähdätään jatkuvaan taloudelliseen kasvuun ja kaikkien kansalaisten hyvinvoinnin ja sosiaalisen turvallisuuden takaamiseen.

Hyvinvointivaltiossa haluttiin turvata koko väestölle lakisääteiset palvelut, joiden tuottajina olivat kunnat tai järjestelmää varten synnytyt laitokset. Hyväosaisten myötätuntoon ja oikeudenmukaisuuteen vetoamisen sijasta tavoiteltiin poliittisesti säädelyä integraatiota sekä tiedettyjä oikeuksia ja palveluita. Koko väestö sidottiin palvelujärjestelmään ”kaikki maksavat – kaikki saavat” -periaatteella. Mallin ja yleisen vaurastumisen avulla synnyttiin suuri suhteellisen hyvinvoipa keskiluokka. Koska se muodostaa enemmistön, kriittiset äänet ovat alkaneet sanoa hyvinvointivaltion johtavan itsekkääseen saavutettujen oikeuksien tyranniaan ja samalla vähäosaisten unohtamiseen. Malli ei olekaan kyennyt tukemaan niitä, jotka sitä eniten tarvitsisivat.

Vapaa markkinatalous perustuu taloudelliselle liberalismille, jonka yksi ajatus on, että oman edun ajaminen ei sellaisenaan ole paheksuttavaa. Ihmisen itsekkyyden on myös skotlantilaisen moraalifilosofin ja klassisen liberalismiin isänä pidetyn Adam Smithin pääteoksen, *The Wealth of Nations*, keskeinen ajatus. Itsekäät valinnat johtavat markkinoilla yhteisen hyvän kasvuun kysynnän ja tarjonnan kohdatessa toisensa. Täyttääkseen Smithin asettamat ehdot vapaa kilpailu edellyttää kuitenkin korkeaa moraalialia.

Utilitarismia on kritisoitu paljon. Se jättää oikeastaan huomiotta moraalisesti sallitun tai luvallisen toiminnan, siis teot, joita saa tehdä mutta joiden tekeminen ei ole velvollisuus. Hyödyn maksimoimisen periaate osoittaa vain, mitä pitää tai mitä ei saa tehdä. Seurausetiikka ei ota oikeastaan kantaa myöskään sellaisiin moraalisesti hyviin ja kiitettäviin tekoihin kuten esimerkiksi uhrautumiseen toisen hyväksi.

Samoin seurausetiikka on tavallaan kykenemätön ottamaan kantaa hyvinvoinnin tai tyytyväisyyden sisältöön, kun kaikki, mistä ihmiset nauttivat tai saavat tavoittelemaansa etua, on otettava huomioon keskenään samalla painolla. Kaikkia haluja ja tärkeysjärjestyksiä on vaikea pitää samanarvoisina, ja seurausetiikka ei pysty ratkaisemaan, millaista hyötyä tai hyvinvointia tulisi maksimoida. Näyttäisi selvältä, että toiminnan moraalisen arvon määräytyminen pelkästään seurausten perusteella johtaa myös toisella tavalla vaikeasti hyväksyttäviin tuloksiin. Juuri tällainen on esimerkki lääkäristä, joka saisi uhraata ihmisen, jotta tämän elimillä voidaan pelastaa muita. Seurausetiikka näyttää joutuvan säännöllisesti vaikeuksiin, kun pohditaan moraalisia velvollisuuksia, kieltoja ja sääntöjä. (Pietarinen 2015.)

Myös John Rawls arvosteli utilitarismia. Hän itse piti oikeudenmukaisuusteoriaansa ennen muuta utilitaristisen ajattelun kritiikkinä. Rawlsin mielestä utilitaristiseen ajatteluun sisältyy kaksi virhettä. Ensimmäinen niistä on, että yksilöiden oikeudet uhrataan kokonaisedulle. Kun tehdään hyötyjen ja haittojen kokonaislaskentaa, osaa ihmisistä voi kohdella miten tahansa. Toinen virhe on, että utilitarismi ei ota huomioon, että ihmiset nauttivat erilaisista asioista ja ymmärtävät onnellisuuden ja hyvän eri tavoin. Yksilöiden väliset erot jäivät ottamatta huomioon. Utilitarismi näin uhraa yksilöiden oikeudet ja yksilölliset mieltymykset kokonaisedun takia. Tämän takia Rawls piti loukkaamattomina yksilöiden perusoikeuksia, ja niistä ennen muuta vapautta valita omat arvonsa ja ihanteensa. (Sihvola 2004, 188.)

Lähteet

Haaparanta, P. 2018. Kansallisesta kansainväliseen oikeudenmukaisuuteen. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Hallamaa, J. 2017. Yhdessä toimimisen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.

Herne, K. 2018. Oikeudenmukaisuus filosofisena kysymyksenä. Teoksessa M. Häyry, T. Takala ja J. Ahola-Launonen (toim.), Oikeudenmukaisuuden ongelma. Helsinki: Gaudeamus.

Häyry, M. 2003. Hyvä elämä ja oikea käytös. Historiallinen johdatus moraalifilosofiaan. Helsinki: Yliopistopaino.

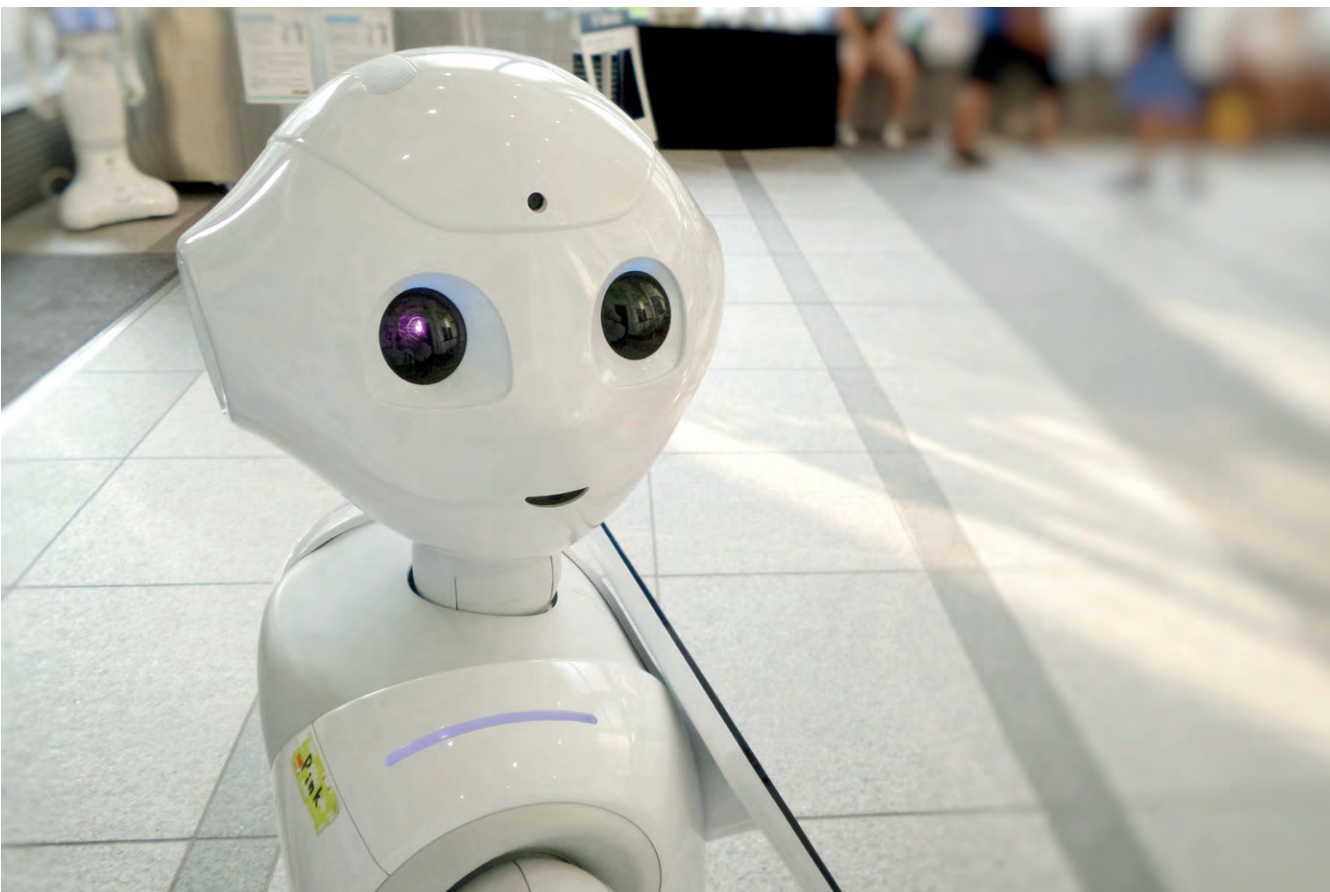
Pietarinen, J. 2015. Etiikka. Filosofia.fi, Logos-ensyklopedia. Julkaistu 3.3.2015. <https://filosofia.fi/node/6985>.

Rydenfelt, H. 2014. Oikean ja väärän teorit. Etiikka.fi. <https://etiikka.fi/teoria/oikean-ja-vaaran-teorit/>.

Sihvola, J. 2004. Maailmankansalaisen etiikka. Helsinki: Otava.

Yrjönsuuri, M. 1996. Hyvän olemus. Johdatus etiikkaan. Helsinki: Kirjapaja.

4 Digitalisaatio ja sen tuomat haasteet eettiselle toiminnalle

Tulevaisuuden teknologiat ja tekoälyn etiikka

Jaana Hallamaa, Jaana Leikas, Mikko Malkavaara ja Olli Vesterinen

Ukkonen tai runsas lumentulo voivat katkaista haja-asutusalueen sähköt pahimmillaan muutamiksi vuorokausiksi. Kaupunkilaiset sen sijaan ovat tottuneet siihen, että lämpöä, vettä ja virtaa riittää ja langattomat tietoverkot toimivat. Tekniikka pelaa ja lisää on luvassa: digitaalistumisen ja tekoälyn kehittymisen sanotaan tarjoavan meille yhä uusia mahdollisuuksia. Millaisesta muutoksesta on kysymys? Mihin suuntaan kuljemme? Voimmeko vaikuttaa asioihin?

Apuvälineet muuttavat tapaa toimia ja elää

Ihminen on apuvälineitä käyttävä eläin. Jo vipuvarren, kaltevan pinnan ja pyörän avulla ihminen moninkertaisti lihasvoimansa. Yhdistämällä mekaanisiin laitteisiin ulkopuolisen voimantuoton tulen, tuulen ja veden avulla mekaanisten apuvälineiden tehokkuus kasvoi entisestään. Koneiden ja laajamittaisen energiantuotannon liittäminen markkinakapitalismin innoittamaan teolliseen vallankumoukseen on johtanut viimeisten 200 vuoden kuluessa kokemaamme, koko maapalloa koskevaan ihmislajin elintavan ja luonnonympäristön yhä kiihtyvään muutokseen.

”Keksintöjen aiheuttamat muutokset ovat sosio-teknisiä. Muutokset ovat kahtalaisia: niistä koituu hyötyjä ja ne tarjoavat uudenlaisia mahdollisuuksia, mutta ne aiheuttavat myös haittaa ja tuovat mukanaan menetyksiä.”

Kun laitteisiin alettiin yhdistää voimantuotto ja rakentaa automaatteja, koneista tuli parempia kuin ihminen, jonka tehtäväksi tuli huolehtia koneesta ja sen tarpeista. Englannissa luddiitit pyrkivät 1700- ja 1800-luvun vaihteessa vielä taistelemaan oman työnsä ja elinkeinonsa puolesta tuhoamalla kutomakoneita. Heidän taistelunsa kehittyvää kapitalismia ja uudenlaista hintojen määräytymistä vastaan jäi kuitenkin pelkäksi alaviitteeksi yhteiskunnan automatisoitumisen historiassa. (Landes 1969.)

Auma, närte ja haasia eivät kuulu monenkaan nykysuomalaisen sanastoon, ja vain harva pystyy kuvaamaan, millaisia laitteita sapilaat, koukkari ja koppuri ovat. (Historiallinen maatalous, hakemisto) Keksinnöt eivät ole vain sitä, että ihmiset ottavat käyttöönsä jonkin ennen näkemättömän laitteen tai omaksuvat uuden tavan tehdä asioita. Ne muuttavat myös tapaa ajatella ja elää maailmassa.

Keksintöjen aiheuttamat muutokset ovat sosio-teknisiä. Muutokset ovat kahtalaisia: niistä koituu hyötyjä ja ne tarjoavat uudenlaisia mahdollisuuksia, mutta ne aiheuttavat myös haittaa ja tuovat mukanaan menetyksiä. Uudenlaisista näkymistä innostuneet korostavat odotettavissa olevia hyötyjä, kun taas ne, joiden totuttua elämää keksintö uhkaa horjuttaa, tunnistavat muutoksessa pelon aiheen. Sosio-tekniset muutokset luovat uusia mahdollisuuksia samalla, kun entisenlaisia toimintamahdollisuuksia häviää. Ihmisten näkökulmasta hankalaa on se, etteivät hyödyt ja haitat osu yksiin, vaan muutos tuottaa aina sekä voittajia että häviäjiä. (Geels 2004.)

Filosofinen näkökulma muutokseen

Monet ajattelijat ovat pohtineet yhteiskunnan muutosilmiöitä ja tekniikan asemaa niissä. Suomessa erityisesti filosofi Georg Henrik von Wrightin (1916–2003) esseekokoelma *Humanismi elämänasenteena* vuodelta 1981 sisältää yhä ajankohtaisia pohdintoja, vaikka vanhimmat teoksen kirjoituksista on kirjoitettu lähes 50 vuotta sitten.

von Wrightin pohdinnat osoittavat, että hän ymmärsi tietotekniikan perustuvan matemaattisten teorioiden kehitykseen. Automaation hän määrittelee ihmisen ajattelukyvyyn vahvistamiseksi ja laajentamiseksi koneilla, minkä vuoksi automaation teoria on osa ajattelun teoriaa. (von Wright 1981, 107.) von Wright yhdistää teknisen kehityksen tieteen vallankumoukseen, johon kuuluvat astronominen maailmankuva, matematiikka ja kokeisiin perustuva luonnontiede. Teollisuus merkitsi perusteissaan työn organisoimista niiden tuotantotavoitteiden saavuttamiseksi, jotka tekniikka oli mahdollistanut. Ilman tiedettä se ei olisi voinut tapahtua. von Wright pitää luddiittien hengenheimolaisina kaikkia, jotka ajattelevat koneiden ja teknisten keksintöjen sinänsä uhkaavan ihmistä – käsittämättä, että ihmisen ainoa vaara, on ihminen itse. (von Wright 1981, 111–116.)

Oppivien koneiden tai tekoälyn nopea kehittäminen on sittemmin voimistanut pelkoa, että on syntymässä koneiden uusi sukupolvi, joka kykenee ajattelemaan ja voi siksi syrjäyttää ihmisen. Pelkoa lietsovien joukossa on ollut nimekästä väkeä. Tunnetuimpia ovat englantilainen fyysikko ja kosmologi Stephen Hawking, Microsoft-ohjelmistoyhtiön perustaja ja pitkäaikainen johtaja Bill Gates ja PayPalin, SpaceX:n ja Tesla-autojen kehittäjä Elon Musk. (Ollila 2019.) Pelottavan ennustuksen tekoälyn kaappaamasta tulevaisuuden maailmasta muotoili israelilainen historioitsija ja menestyskirjailija Yuval Noah Harari, jonka mukaan ihmisen lopulta korvaa tekoäly, joka voi tehdä kaiken mitä mekin, ja vielä enemmän. (Harari 2017, 321–336, 396–405.)

Suomessa Pekka Vahvanen kiistää digitalisaation ja tekoälyn edut kirjassaan *Kone kaikkivaltias*. Kuinka digitalisaatio tuhoaa kaiken meille arvokkaan. Vahvanen haluaa tuoda esiin digitalisaation kääntöpuolen epäillessään, tuottaako meneillään oleva kehitys onnea tai onnellisuutta kenellekään. Ihmiskunta uskoo teknologian kykyyn ratkaista ongelmia, minkä vuoksi luotamme siihen, että sen avulla voidaan selvitä ilmastonmuutoksesta ja ohjata robotit tekemään puuduttavat työt puolestamme. Vahvanen väittää, että digitaalinen teknologia heikentää todellisuudessa elämänlaatua, sirpaloi ajattelua ja tyypistä ihmissuhteita. Jatkuva valvonta vie yksityisyyden. Ihmisen menestyspyrkimykset huipentuvat tekoälyyn, jonka kehittäminen tuhoaa lopulta koko lajin. (Vahvanen 2018.)

Vahvanen edustama kriittinen näkökulma on jyrkän pessimistinen. Jo 1970-luvun alussa automaation kehittymistä pohtinut von Wright ennakoி huolestuneena, kuinka valtaa

voidaan keskittää automaatio- ja tietokonetekniikan avulla, kun ihmistä voidaan valvoa ja ohjalla valtavassa mittakaavassa ilman, että ohjailtava tietää siitä mitään. (von Wright 1981, 117–118.) Vahvasen ajattelussa ihmisen kehittämä tekoäly uhmaa kaikkia rajoja ihmisen omaksi vahingoksi. Myös von Wright pohti ihmisen taipumusta ylittää rajat.

Antiikin aikana luonnon ajateltiin olevan hallitsevassa asemassa suhteessa ihmisiin ja jumaliin. Keskiajalla järjestys muuttui, kun Raamatun luomiskertomusta käytettiin perustelemaan ajatusta ihmisestä luonnon herrana ja luomakunnan kruununa, joka on luonnon yläpuolella. Ajattelutapa on johtanut siihen, että ihminen on ylittänyt rajansa ja järkyttänyt luonnon järjestystä. Koska luonto on kokonaisuus ja järjestelmä, jonka osat vaikuttavat toisiinsa, on odotettavissa, että luonto iskee takaisin ja kostaa ihmiselle. von Wright kuvaa ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta käyttämällä antiikin käsitteitä *hybris* ja *nemesis*. Rajansa ylittävän ihmisen on vallannut *hybris*, tasapainoa horjuttava toiminta, joka perustuu itsetyytyväiseen ylvästelyyn. Tällaista käytöstä seuraa kuitenkin luonnon *nemesis*, tasapainon palauttaminen tavalla, joka osoittaa ihmiselle hänelle kokonaisuudessa kuuluvan paikan. (von Wright 1981, 160–162.)

von Wright ajatteli, että ihmiskunnan oli arvioitava suhdettaan luontoon ja tekniikan kehitykseen. Ennen muuta uudelleenarvioinnin olisi kuitenkin kohdistuttava ihmiskäsitykseen; tarvittaisiin uudenlainen näkemys ihmisestä, joka ei ole maailmansa eikä maailmankaikkeuden keskipisteenä vaan omalla paikallaan yhtenä lajina muiden joukossa. (von Wright 1981, 187–191.)

Tässä artikkelissa ei ole mahdollista luoda uutta näkemystä ihmisestä eikä siirtää ihmiskunnan paikkaa maailmankaikkeudessa, vaan pyrimme luonnostelemaan yleiskuvan teknologian muutoksesta ja tekoälyn kehityksestä. Toivomme sen vastaavan yleisimpiin kysymyksiin, mutta myös herättävän lukijoissa uusia kysymyksiä.

Digitaalstuminen

Yhteiskunnan digitaalstuminen on merkinnyt viimeksi kuluneina vuosina ja vuosikymmeninä monen erityyppisen toiminnan laajenemista ja siirtymistä kokonaan sähköisiin kanaviin, sähköisiksi sisällöiksi ja transaktioiksi. Palveluita ja liiketoimintaa toteutetaan yhä enemmän tietoverkoissa, joita fyysisen maailman säännöt ja rajoitukset eivät hidasta. (Ruohonen, Mäkipää & Ingalsuo 2017, 15.)

Digitaalstumisen historia alkoi jo kauan ennen tietokoneen keksimistä 1700-luvulla, kun kehitettiin täsmällinen, symboleihin perustuva ohjelmointikieli *characteristica universalis* (Siukonen & Neittaanmäki 2019, 211). Ensimmäinen teollinen vallankumous loi edellytykset automatisaatiolle ja robotisaatiolle, jotka ovat edelleen johtaneet meneillään olevaan digitaalstumiseen ja ”tekoälysaatioon”. (Marttinen 2018.)

Serbialais-yhdysvaltalainen fyysikko Nikola Tesla (1856–1943), jonka mukaan Elon Musk nimesi sähköautomerkinsä, kuvasi aikanaan rakentamansa alkeellisen robotin mekanismeja lainatuksi älyksi. Ensimmäiset varsinaiset teollisuusrobotit rakennettiin 1950-luvulla. Viime vuosisadan jälkipuoliskolla teollisuusroboteista kehitettiin jo niin tehokkaita, että niiden avulla esimerkiksi autojen tuotantomäärät voitiin kaksinkertaistaa lyhyessä ajassa. (Siukonen & Neittaanmäki 2019.)

Robotit ovat nykyään tietokoneohjattuja, työkappaleita tai työvälineitä käsitteleviä yleiskäyttöisiä laitteita. Yleiskäyttöisyydestä puhutaan, kun laitteen suorittamat liikkeet voidaan ohjelmoida niin, että samaa laitetta voidaan hyödyntää useisiin erilaisiin käyttötarkoituksiin. Robottiikalla tarkoitetaan monentyyppisiä laitteita, jotka voidaan ohjelmoida suorittamaan haluttuja liikesarjoja, usein suhteessa laitteen ympäristöstä koostamiin havaintoihin. Sanaa robotti käytetään myös ohjelmistoista, jotka tekevät automaattisesti niiden suoritettavaksi ohjelmoituja tehtäviä, esimerkiksi osakkeiden robottikauppa tai hakurobotit. (Salmi 2014.)

Tekoälyyn puolestaan kuuluu oppimismekanismi. Käsitteen muotoili Stanfordin yliopistossa vaikuttanut John McCarthy (1927–2011). Vaikka tekoälyyn yhdistetään kyky kerätä ja työstää dataa tavalla, jota voidaan pitää oppimisena, tekoälylle ei ole kyetty muotoilemaan yhteisesti hyväksyttyä, täsmällistä määritelmää (Siukonen & Neittaanmäki 2019). Tekoälyn sijaan voitaisiin puhua ohjelmista, jotka hyödyntävät koneoppimista (Ollila 2019).

Teknologinen harppaus

Digitaalinen murros on nopeutunut 2010-luvulla merkittävästi. Yritykset ja julkinen sektori ovat panostaneet voimakkaasti uusien älykkäiden ohjelmistojen, sensoreiden ja analyysikykyyn perustuvien tuotteiden, ohjausmenetelmien ja automaation kehittämiseen. Samalla on syntynyt uutta liiketoimintaa, jota markkinatalouden kasvuajattelussa aina tarvitaan. Esimerkkejä tavallisten ihmisten jokapäiväiseen elämään ilmaantuneista digitaalisista palveluista ja tuotteista ovat kauppojen asiakasetu- ja bonuskorttijärjestelmät, verkko- ja mobiilipankit, sosiaalisen median eri muodot ja alustat, sähköiset sisällöt, automaattisesti optimoituvat tuulivoimapaistot ja ruuhkatietoja näyttävät navigaattorit. Uusien palveluiden myötä syntyy uusia käyttötapoja, joilla asioiden tekeminen muuttuu sovellusta hyödyntävälle helpommaksi samalla, kun palvelun käyttäminen poikkeaa aikaisemmasta kokemuksesta. (Ruohonen, Mäkipää & Ingalsuo 2017, 17–18.)

Teknologian nopea kehittyminen saa huomion kiinnittymään yhä useammin ongelmiin, joita ei voida ratkaista pelkällä teknologialla vaan on luotava ja kehitettävä aiempaa älykkämpiä prosesseja ja toimintamalleja. Ratkaisuksi on ehdotettu strategiointia ja siihen perustuvaa organisaatioiden ketteryuden kehittämistä. Se voi perustua esineiden internetin, IoT (*Internet of Things*) kehittämiseen, valtavia datamassoja käsittelevän *big data*n ja pilvipalveluiden hyödyntämiseen yhdessä strategioivan suunnitteluotteen kanssa. Näin voidaan vahvistaa ihmisiä hyödyttäviä palveluita, liiketoimintamalleja, prosesseja ja toiminta-arkkitehtuuria. (Ruohonen, Mäkipää & Ingalsuo 2017, 95.)

Miten tulevaisuuden teknologiat muuttavat elämää?

Historiallisesta näkökulmasta digitaalisuuteen perustuvat tekniikat laajentavat ihmisen ja muinoin kehittämien ja käyttämien apuvälineiden, laitteiden ja koneiden toiminta-alaa. Tietotekniikan avulla on voitu moninkertaistaa ihmisen laskentateho ja kyky kerätä dataa. Ohjelmoimalla komentosarjoja erilaiseen dataan on voitu kehittää laitteita ja ohjelmia suorittamaan toimintoja, jotka on aiemmin voitu hoitaa vain ihmisen ajatustoiminnan varassa. Datankäsittelijöinä digitaaliset laitteet ovat monin verroin ihmistä tarkempia ja tehokkaampia, eivätkä yhteiskunnan keskeiset toiminnot olisi enää mahdollisia ilman niitä.

Tekoälysovellukset korvaavat ja täydentävät vielä tätäkin radikaalimmin ihmistoimintaa, koska ne on ohjelmoitu oppiviksi kehittämään itse itseään. Niiden avulla voidaan kerätä mitä erilaisinta dataa, yhdistellä, verrata ja eritellä sitä samalla, kun ohjelmat kehittävät uusia tapoja parantaa omaa toimintaansa. Ei ole enää kysymys vain nopeasta ja laajuudeltaan valtavasta datankäsittelystä, vaan tekoäly tekee digitaalisista järjestelmistä luovia. (Lin & Abney & Jenkins 2017; Marr 2019; Mele 1995.)

Uusien mahdollisuuksien äärellä ei ole ihme, että tekoälykehityksen näkymät sekä kiehtovat että pelottavat. Itse itseään ohjaavien järjestelmien avulla voidaan estää onnettomuuksia, jotka johtuvat ihmisen havaintokyvyn puutteellisuudesta ja virheratkaisuista. Autonominen autojen toivotaan vähentävän liikenneonnettomuuksia ja suunnitelmassa on, että itseohjautuvien laivojen varassa osa merenkulun havereista voitaisiin välttää. Yhtä monipuolisemmiksi tulevien järjestelmien pelätään kuitenkin korvaavan ihmistyövoiman yhä useammilla aloilla myös asiantuntija-ammateissa, kun tekoäly voidaan opettaa käymään läpi asiakirjoja ja analysoimaan niitä, diagnosoimaan sairauksia ja tekemään suurta tarkkuutta vaativia leikkauksia. Ihminen ei enää ole yksinvaltiainen edes taiteellista luovuutta edellyttävillä aloilla, kun tekoälyalgoritmit voidaan suunnitella säveltämään minkä tahansa aikakauden tyylin mukaista musiikkia ja suoltamaan hittikappaleita, joita korva ei erota ihmisen teoksista. (Needham 2017; Thompson 2019.)

Tekoälyteknologian herättämät eettiset huolet

Moraalin avulla ihmisyyhteisöt säätelevät elämän eri ihmisille ja ihmisryhmille epätasaisesti jakamia hyötyjä ja haittoja. Hyvinvointiyhteiskunnan perustana ovat käsitykset kaikille kuuluvasta ihmisarvosta ja perusoikeuksista. Oikeusvaltioperiaate ja demokraattinen yhteiskuntajärjestys ovat nekin ihmiskeksintöjä, jotka vaikuttavat merkittävästi elämäämme ja ajattelutapoihimme. Nämä aatteelliset keksinnöt muodostavat yhteiskunnan moraalisen arvopohjan, ja niille on yhteistä ajatus ihmisten keskinäisriippuvuudesta: hyvässä yhteiskunnassa hyvä elämä kuuluu kaikille ja jokaisen elämä vaikuttaa jokaisen toisen elämään. Keskinäisriippuvuuden ajatus on von Wrightin 1970-luvulla toivomalla tavalla viime vuosikymmeninä laajentunut käsittämään maapallon koko ekosysteemin: kokonaisvaltaisen näkemyksen mukaan ihmisyyhteisöjenkin hyvinvointi lepää sen varassa, että muut eliölajit ja niiden elinympäristöt kukoistavat.

Kokonaisvaltainen käsitys hyvinvoinnista tukee näkemystä, jonka mukaan eettisessä tarkastelussa on – ainakin aika ajoin – otettava huomioon muutakin kuin jonkin järjestelmän käyttämisen välittömät vaikutukset. Koska tekoälyjärjestelmien avulla voidaan hoitaa niin monenlaisia tehtäviä, niiden käyttöönotto muuttaa väijäämättä sekä yksityisiä että yhteisöllisiä ajattelu- ja toimintatapoja. (Zdravkova 2019.)

Hankalaksi asian tekee se, että muutoksen luonnetta ja laajuutta on usein vaikea ennakoida. Maailmanlaajuinen internet on tarjonnut ennennäkemättömät mahdollisuudet hankkia tietoa, mutta se on myös kanava, jota pitkin valheet, vääristelyt, informaatio ja vihamieliset hyökkäykset leviävät tavalla, jota ei voitu päätellä, kun www-verkko luotiin.

Antropologien mukaan ihmisen havaintojärjestelmä ja kyky toimia sosiaalisissa suhteissa ovat parhaimmillaan noin sadan hengen yhteisöissä. Niissä yksilön moraaliharkinta riittää kattamaan myös sosiaaliset kysymykset. (Dunbar 1992; Gladwell 2000, 177–181, 185–186.) Emme kuitenkaan elä tällaisissa pieniyhteisöissä vaan globaalissa ympäristössä. Omien ihmissuhteidensa herättämiä moraalipulmia pohtiva joutuu havaitsemaan, että kaikkiin ongelmiin ei ole tyydyttävää ratkaisua. Poliittiset kiistat puolestaan paljastavat, että vaikka kaikki sanovat puolustavansa oikeudenmukaisuuden ihannetta, käsitykset ihanteen sisällöstä ja tavoista toteuttaa sitä vaihtelevat.

”Tekoölyjärjestelmien mukanaan tuomat eettiset kysymykset eivät ilmesty näyttämölle, jolla kaikki muut moraaliongelmat olisi jo ratkaistu, vaan niitä joudutaan pohtimaan entisten kysymysten rinnalla ja suhteessa niihin.”

Tekoölyjärjestelmien mukanaan tuomat eettiset kysymykset eivät ilmesty näyttämölle, jolla kaikki muut moraaliongelmat olisi jo ratkaistu, vaan niitä joudutaan pohtimaan entisten kysymysten rinnalla ja suhteessa niihin. Koska digitaalisuus ja tekoölyjärjestelmät luovat uudenlaisia resursseja, niiden käyttö on osa oikeudenmukaista jakoa koskevaa problematiikkaa. Niiden kehittämiseen ja käyttöön osallistuminen edellyttävät koulutusta, minkä vuoksi tekoölyn etiikassa joudutaan pohtimaan myös yhtäläisten mahdollisuuksien takaamisen ongelmaa.

Syntyy myös uudenlaisia kysymyksiä. Keskeinen niistä koskee datan keräämistä ja käsittelyä. Koneellinen datan kerääminen ja käsittely luovat mahdollisuuden koota ja käyttää mitä tahansa tarjolla olevaa dataa raaka-aineena tuotannollisessa toiminnassa. Myös ihmisiä koskeva data tarjoaa pohjan kaupallisille ansaintamahdollisuuksille. Harva meistä kuitenkaan mieltää esimerkiksi oman ostoskäyttäytymisensä, netin selailuhistoriansa ja päivittäisen liikkumisensa paikasta toiseen taloudellisesti hyödynnettäväksi raaka-aineeksi. (Marr 2019.)

Ajatus, ettei minulla ole mitään salattavaa, johtaa huolettomuuteen, joka jättää huomiotta koneellisen datankäsittelyn laskentatehon ja algoritmisen lähestymistavan. Tekoölyohjelmien avulla ajattelumme ja toimintaamme voidaan verkossa vaikuttaa ja vaikutetaan jatkuvasti tavoilla, joita emme tiedosta emmekä ymmärrä. Koneellisesti kerätty data säilyy ja sitä voidaan myöhemmin käyttää myös johonkin, jolla ei ole mitään tekemistä alkuperäisen keruutarkoituksen kanssa. Kiinassa luotu järjestelmä kansalaisten pisteyttämiseksi digitaalisesti kerättyjen tietojen varassa antaa kuvan siitä, miten kattavaa dataa voidaan käyttää ihmisten ohjailuun. (Ma 2018.)

Monipuolisia data-aineistoja voidaan käyttää myös moraalisesti hyvien tavoitteiden toteuttamiseen. Suomessa viranomaisten hallussa on monipuolinen kokoelma paitsi erilaisia väestötietoja myös terveysdataa ja kudosanalyysiaineistoa. Erilaisia rekisteritietoja yhdistämällä voidaan saada tärkeää tietoa, jonka varassa voidaan tunnistaa terveys- ja

sosiaalisia ongelmia ja haittoja aiheuttavia tekijöitä, kehittää ennaltaehkäisy menetelmiä, kohdistaa tukea ja apua tehokkaasti ja löytää aiemmin tunnistamattomia tautitiloja ja sairauksia. Valvottuna ja suojattuna data-aineistot muodostavat kansallisen sote-tietovarannon, jota voidaan käyttää kaikkien ihmisten hyvinvoinnin lisäämiseen. (Mitä perimä kertoo ihmisen sairastumisriskistä 2019.)

Tarvitaanko uutta etiikkaa?

Tekoälyjärjestelmien toiminta on usein hyvin mutkikasta. Jos systeemiin on ohjelmoitu oppivia piirteitä, edes suunnittelijat eivät pysty sanomaan, kuinka kone päättyy johonkin lopputulokseen. Useimmat ihmiset ovat vain käyttäjiä suhteessa digitaalisiin ratkaisuihin ja tekoälyyn. On helppo vedota omaan tietämättömyyteen ja luottaa asiantuntijan sanaan.

Moraalisen toiminnan keskeinen piirre on vastuun tunnistaminen. Koska tekoäly on ihmisen luomus, ihmiset ovat vastuussa tekoälystä. Käyttäjinä ja hyödyntäjinä olemme kaikki vastuussa siitä, että tekoälyä kehitetään toteuttamaan hyviä tavoitteita ja se tehdään niin, että lopputulos palvelee ihmisten hyvää ja ekologista kestävyttä. Ei tarvitse olla tekoälyasiantuntija osataksaan sanoa, milloin jokin järjestelmä toimii hyvin ja vastaa käyttöä, jota sen on tarkoitus palvella. Moraalista toimijuutta ja vastuuta ei voida eikä pidä luovuttaa älykkäille koneille eikä niiden suunnittelijoille. (Hallamaa & Kalliokoski 2020.)

Tekoälyn etiikkaa on toistaiseksi hahmoteltu laatimalla erilaisia periaatelistauksia. Niissä kehoitetaan kiinnittämään huomiota muun muassa yksityisyyden suojaan ja suunnittelun läpinäkyvyyteen ja huolehtimaan siitä, että algoritminen päätöksenteko ei syrji mitään ihmisryhmää. Periaatteet koostuvat kehotuksista toteuttaa hyvinvointiyhteiskunnalle keskeisiä arvoja. Tällaisia normeja on kuitenkin vaikea soveltaa käytäntöön. Ne ovat liian yleisiä ja niin abstrakteja, että on usein hankala sanoa, mitä niiden noudattaminen edellyttäisi. Ne uhkaavat jäädä kauniiden toiveiden listauksiksi. (Hagendorff 2020.)

“Käyttäjinä ja hyödyntäjinä olemme kaikki vastuussa siitä, että tekoälyä kehitetään toteuttamaan hyviä tavoitteita ja se tehdään niin, että lopputulos palvelee ihmisten hyvää ja ekologista kestävyttä.”

Tekoälyjärjestelmät on suunniteltu tukemaan ihmisen toimintaa. Ne ovat apuvälineitä, joihin on ohjelmoitu autonomisia piirteitä. Tämän vuoksi niiden käyttäminen on ihmisen näkökulmasta vuorovaikutusta, jossa ihminen ja tekoälyjärjestelmä vaikuttavat toistensa toimintaan. Koska tekoälyn hyödyntäminen on dynaamista toisiinsa vaikuttamista, myös eettisiä kysymyksiä on tarkasteltava toiminnan ja toimijuuden näkökulmasta. Voidaan esimerkiksi kysyä, mitä kone tekee ihmisen puolesta ja miten koneen tekeminen vaikuttaa ihmisen asemaan ja toimintamahdollisuuksiin.

Tekoälysovellusten eettisiä pulmia voidaan ymmärtää tarkastelemalla esimerkkejä, jotka havainnollistavat, mistä on kysymys. Ikääntyneille suunnattu teknologia valottaa, milloin haasteiden edessä olemme.

Millaista on ikääntyneille tarkoitettu vastuullinen teknologia?

Ikääntyneiden määrän kasvu ja kotiin keskittyvä hoito ja hoiva luovat uusia markkinoita tekoälypohjaiselle seurantateknologialle (Kohlbacher & Herstatt 2011). Ikääntymisen aiheuttamia päivittäisen toimintakyvyn muutoksia voidaan havainnoida ja tunnistaa luotettavasti tekoälypohjaisten teknologioiden avulla. Jatkuvaan seuraamiseen perustuvat sovellukset tunnistavat ikäihmisen arkirutiinit ja reagoivat nopeasti sellaisiin muutoksiin, jotka viittaavat mahdollisiin ongelmiin. Teknisten järjestelmien väsymättömästi keräämän tiedon avulla voidaan muodostaa kuvauksia, jotka kertovat tarkasti henkilön päivittäisistä toiminnoista. Tätä informaatiota voidaan käyttää paitsi toimintakyvyn muutosten tunnistamiseen pitkän aikavälin kuluessa myös hetkellisten, hälyttävien tilanteiden havaitsemiseen.

Niin yksilön kuin yhteiskunnan kannalta on suuri etu, jos toimintakyvyn muutokset voidaan havaita mahdollisimman aikaisin (Leikas & Launiainen 2016). Päivittäisten rutiinien muuttuminen saattaa olla merkki esimerkiksi lihasvoiman heikkenemisestä, alkavasta muistisairaudesta tai hiipivästä masennuksesta. Jos ongelmat pystytään huomaamaan riittävän ajoissa, niihin voidaan vaikuttaa tehokkaammin ja pysyvämmiin. Oikea-aikainen tuki ja hyvien elämäntapojen vahvistaminen voivat parantaa elämänlaatua ja pidentää elinikää.

Tekoäly voittaa ihmisen havaintokyvyn, kun on arvioitava toimintakyvyn muuttumista. Erilaisten asioiden seurantaan perustuva järjestelmä tallentaa tarkasti dataa ja analysoi sitä objektiivisesti ennalta kehitettyjen algoritmien perusteella. Oleellisinta on kuitenkin tunnistaa, mikä kerätystä datasta on merkityksellistä, ja miksi ja kenelle informaatiota tuotetaan. Data on hyödyllistä vasta, kun se on liitetty johonkin sitä tulkitsevaan merkitykselliseen ja asianmukaiseen viitekehykseen, jolloin perusdata voidaan jalostaa toiminnassa hyödynnettäväksi tiedoksi.

Miten sovitaan itsemääräämisoikeus ja huolenpito toisiinsa?

Läheinen saattaa kaivata tietoa siitä, että iäkäs vanhempi on herännyt aamulla tavanomaiseen aikaan ja on paraikaa kotona. Kotihoidon järjestäjiä puolestaan kiinnostaa tietöön sujumisesta, jotta kotihoito voidaan suunnitella ja toteuttaa tarkoituksenmukaisesti. Ikäihmiselle itselleen lienee merkityksellisintä se, mitä tietoja ja missä muodossa hän haluaa antaa muiden käyttöön. Tällaiset päätökset ovat aina yksilöllisiä ja niihin vaikuttavat monet tekijät, kuten tunne omasta turvallisuudesta ja arjessa selviytymisestä.

Seurantateknologian eettisiä kysymyksiä koskevassa keskustelussa ikäihmisten itsemääräämisoikeuden ja huolenpidon yhteensovittaminen on tavanomainen teema. Jotta palvelu lisäisi ikäihmisen jokapäiväistä hyvinvointia, palvelun suunnittelussa on otettava huomioon kaikki sen tuottamiseen ja käyttämiseen osallistuvat toimijat ja heidän tarpeensa. Tavoitteena tulisi olla sen ymmärtäminen, mitä on kunkin yksilön kannalta hyvä elämä ja hyvä arki, sekä millaiset seikat lisäävät juuri tämän ihmisen hyvinvointia. (Saariluoma, Cañas & Leikas 2016.) Oleellista on tarkastella esimerkiksi ihmisen käsitystä onnellisuudesta ja turvallisuudesta, tottumuksia ja rutiineja sekä sosiaalisia verkostoja.

”On tärkeää, että ikäihmisen toiveet ja teknologian käytön edellyttämä yksityisyyden aste ovat tasapainossa.”

On tärkeää, että ikäihmisen toiveet ja teknologian käytön edellyttämä yksityisyyden aste ovat tasapainossa. Monen ikääntyneen mielestä tunne, että omaa turvallisuutta ja hyvinvointia seurataan teknologisen palvelun avulla, on tärkeämpi kuin yksityisyyden menettämisen pelko. Jokaisella tulee kuitenkin olla oikeus itse päättää, milloin teknologia otetaan käyttöön ja milloin sitä käytetään. Liioiteltu seurantateknologian käyttö voi heikentää elämänlaatua, arjen mielekkyyttä ja oman vapauden tunnetta. Ikäihmisellä tulee olla oikeus ottaa riskejä niin halutessaan. Toisaalta huolella valittu teknologia tarjoaa mahdollisuuden turvalliseen toimintaan, ja turvallisuuden tunteen syntymiseen, jolloin teknologia on helppo ottaa osaksi arjen rutiineja.

Kuka vastaa ikäteknologian eettisyydestä?

Eettisten kysymysten huomioon ottaminen on oleellinen osa ikääntyvien teknologian vastuullista suunnitteluprosessia. ”Hopeamarkkinoille” pyrkivien yritysten tulisi kiinnittää huomiota siihen, kenen ehdoilla suunnittelussa edetään. Ajattelemattomasti suunniteltuina hyödyllisiksi mielletyt sovellukset voivat olla haitallisia ja jopa vahingollisia käyttäjilleen.

Seurantateknologian soveltaminen muistisairaiden henkilöiden valvontaan korostaa ihmisen autonomiaa ja yksityisyyttä koskevien kysymysten tärkeyttä. Jokaisella ihmisellä on oikeus yksityisyyteen, mutta seurantateknologian käyttö voi olla perusteltua esimerkiksi, kun muistisairas henkilö ei sairauden edetessä ymmärrä omaa hyvänsä eikä kykene huolehtimaan itsestään.

Uudet älykkäät tuotteet ja sovellukset päätyvät tuotantoon niin nopeasti, ettei eettinen pohdinta saatikka lainsäädäntö pysy kehityksen vauhdissa. Hyvää elämää korostavan ikäteknologian kehittymisen kannalta on tärkeää, että tekoälyjärjestelmien suunnittelussa huomio kiinnitetään entistä enemmän ihmisarvoa ja haavoittuvuutta, autonomisuutta, oikeudenmukaisuutta, itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyden suojaa koskeviin kysymyksiin.

Yritysten tulisi ottaa huomioon toimintaympäristön systeeminen luonne. Se edellyttää erilaisten toimijoiden sitouttamista ja heidän näkemystensä kuulemista palveluja suunniteltaessa. Kun eettinen pohdinta aloitetaan sidosryhmien kanssa heti palvelusuunnittelun alussa, se voi parhaimmillaan tuottaa ja edistää uusia innovaatioita. (Viljanen & Juuti 2018.) Vastuullisen toiminnan yksi kulmakivi on myös se, että älyteknologian tuoma lisäarvo toteutuu niillekin ikäihmisille, jotka eivät ole yhteiskuntamme hyväosaisia.

Joutuuko ihminen sopeutumaan laitteen toimintalogiikkaan?

Nykyisin käytössä olevaa tekoälyä pidetään määritelmän mukaan kapeana: se on suunniteltu johonkin tehtävään. Määrittelijät puhuvat tekoälystä myös laajassa merkityksessä yleisenä tekoälynä, joka pystyisi tekemään itsenäisiä, sen ohjelmoijasta riippumattomia päätöksiä. Sen ymmärtämiskykyä ja tietoisuutta voisi verrata ihmisen kykyihin. Tällaista tekoälyä ei ole kehitetty, eikä tiedetä, voidaanko sellaista koskaan kehittää.

Kysymys, onko tekoäly aina kone, joka on ihmisen käytössä ja ihmisen vastuulla, vai ylittääkö sen oppimis- ja toimintakyky joskus tekoälyn ohjelmoineen ihmisen asettamat rajat, on edelleen vailla vastausta. Nykyisin arvioidaan, että ihmisen ei tarvitse sopeuttaa elämänsä koneisiin, vaan ihmiset käyttävät koneita. Vaikka koneiden väärinkäytön mahdollisuuksia on paljon, ne johtuvat ihmisten, eivät koneiden ominaisuuksista.

Tekoälyjärjestelmät ovat uutta teknologiaa, jonka käyttö on saanut aikaan suuren sosio-tekni- sen muutoksen myös sosiaali- ja terveysalalla. Vaikka ajattelu, käytännöt ja tapa tehdä monia asioita muuttuvat, sosiaali- ja terveysalan perusarvot pysyvät. Tavoitteena on tekoälyn aikanaikin tarjota kestävästi hyvää hoitoa ja hoivaa, lievittää kipua ja kärsimystä, voimauttaa ihmisiä oman elämänsä subjekteiksi ja välittää inhimillistä läsnäoloa. Tekoälyn etiikka muodostuu sen varaan, että tekoälyä kehitetään ja arvioidaan näiden tavoitteiden näkökulmasta.

Lähteet

Dunbar, R. I. M. 1992. "Neocortex size as a constraint on group size in primates". *Journal of Human Evolution*. 22 (6): 469–493.

Gladwell, M. 2000. *The Tipping Point – How Little Things Make a Big Difference*. Little, Brown and Company: New York.

Geels, F. W. 2004. From sectoral systems of innovation to socio-technical systems Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Research Policy*. www.elsevier.com/locate/econbase.

Hagendorff, T. 2020. "The Ethics of AI Ethics: An Evaluation of Guidelines." *Minds & Machines*. <https://arxiv.org/abs/1903.03425>.

Hallamaa, J. & Kalliokoski, T. 2020. How AI Systems Challenge the Conditions of Moral Agency? M. Rauterberg (Ed.): *HCI 2020, Culture and Computing*, 54–64, 2020. Springer Nature Switzerland AG. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50267-6_5.

Harari, Y. N. 2017. *Homo Deus*. Huomisen lyhyt historia. Helsinki: Bazar.

Kohlbacher, F. & Herstatt, C. (Eds.). 2011. *The silver market phenomenon: Marketing and innovation in the aging society*. Second Edition. Heidelberg: Springer.

Landes, D. S. 1969. *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*. Cambridge, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Leikas, J. & Launiainen, H. (Eds.) 2016. *Anni ja Onni*. Huomaamaton teknologia arjen apuna. Helsinki: Miina Sillanpään Säätiön julkaisusarja B:41.

Lin, P., Abney K. & Jenkins, R. (Eds.) 2017. *Robot ethics 2.0: From Autonomous Cars to Artificial Intelligence*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ma, A. 2018. China has started ranking citizens with a creepy 'social credit' system – here's what you can do wrong, and the embarrassing, demeaning ways they can punish you. *Business Insider*, 29.10.2018. <https://www.businessinsider.com/china-social-credit-system-punishments-and-rewards-explained-2018-4?r=US&IR=T>.

Marr, B. 2019. *Artificial Intelligence in Practice: How 50 Successful Companies Used AI and Machine Learning to Solve Problems*. Hoboken, New Jersey: Wiley.

Mele, A. R. 1995. *Autonomous Agents: From Self-Control to Autonomy*. New York: Oxford University Press.

Marttinen, J. 2018. *Palvelukseen halutaan robotti: tekoäly ja tulevaisuuden työelämä*. Helsinki: Aula & Co.

Mitä perimä kertoo ihmisen sairastumisriskistä. 2019. <https://thl.fi/fi/-/mita-perima-kertoo-ihmisen-sairastumisriskista>.

Needham, J. 2017. We are the robots: is the future of music artificial? *FACT Magazine*. <https://www.factmag.com/2017/02/19/we-are-the-robots-could-the-future-of-music-be-artificial>.

Ollila, M-R. 2019. *Tekoälyn etiikkaa*. Helsinki: Otava.

Ruohonen, M., Mäkipää, M. & Ingalsuo, T. 2017. *Ketterä digitalisaatio: strateginen ketteryyys verkostoissa ja ICT:n älykäs hyväksikäyttö*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Saariluoma, P., Cañas, J. J. & Leikas, J. 2016. *Designing for life – a human perspective on technology development*. London: Palgrave MacMillan.

Salmi, T. 2014. Robotiikka – monien mahdollisuuksien tekniikkaa. *VTT Impulssi 2/2014*, 40–44. https://issuu.com/mcipress/docs/impulssi_0214_9.7.2020.

Siukonen, T. & Neittaanmäki, P. 2019. *Mitä tulisi tietää tekoälystä*. Jyväskylä: Docendo.

Thompson, C. 2019. What will happen when machines write songs just as well as your favorite musician? *Mother Jones*. <https://www.motherjones.com/media/2019/03/what-will-happen-when-machines-write-songs-just-as-well-as-your-favorite-musician>.

Vahvanen, P. 2018. *Kone kaikkivaltias. Kuinka digitalisaatio tuhoaa kaiken meille arvokkaan*. Jyväskylä: Atena.

Viljanen, S. & Juuti, P. (toim.) 2018. *Arvovallankumous. Eettisyys innovaatioiden lähteenä yhteiskunnallisissa yrityksissä*. Helsinki: Edita.

von Wright, G. H. 1981. *Humanismi elämänasenteena*. Helsinki: Otava.

Zdravkova, K. 2019. Reconsidering human dignity in the new era. *New Ideas Psychology* 54, 112–117.

Digitalisaation etiikka – sosiaali- ja terveysalan erityiskysymyksiä

Päivi Sihvo, Päivi Sanerma ja Anne Ryhänen

Digitaaliset sosiaali- ja terveyspalvelut ja teknologian hyödyntäminen laajemmin asiakkaiden hoidossa ja palveluissa sekä sote-organisaatioiden toiminnassa ovat kehittyneet huimasti viime vuosina. Kehittyvä teknologia tuo esille uusia haasteita ja eettisiä kysymyksiä. Niiden tunnistaminen on tärkeää eettisen arvioinnin ja päätöksenteon mahdollistamiseksi. Tässä artikkelissa kuvataan, millaisia eettisiä kysymyksiä digitalisaatioon voi liittyä. Konkreettisina esimerkkeinä tuodaan esille etäkuntoutus ja kotihoidon teknologian käyttö. Lisäksi esitellään työväline eettisten kysymysten tunnistamiseen.

Digitalisaatio sulautuu sote-palveluihin

Digitalisaatio on tullut yhä enemmän luonnolliseksi osaksi ihmisten elämää, sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioiden toimintaa ja asiakkaan palveluja. Sen on ennustettu muuttavan myös yhteiskunnan kaikkia rakenteita (Koivisto ym. 2019, 6; Kangasniemi & Andersson 2016). Tätä kehitystyötä on kiihdyttänyt teknologioiden voimakas kehitys, esimerkiksi tekoälyn ja läpimurtoteknologioiden (esim. IoT, robotiikka, lohkoketjuteknologiat, 5G) myötä. Yksittäisten teknologioiden käytöstä ollaan siirtymässä teknologioiden yhtäaikaiseen soveltamiseen, joka mahdollistaa datan liikkumisen eri teknologioiden välillä ja niin sanotun big datan keräämisen hyödynnettäväksi toiminnan kehittämiseksi ja arvioinnissa. (Lehto & Neittaanmäki 2020.)

Digitalisaation tuomien mahdollisuuksien hyödyntäminen ja innovatiivinen kehittäminen ovat olleet viime vuosina aktiivisena kehittämiskohteena niin kansallisesti kuin kansainvälisesti. Nykyisen Marinin hallituksen käynnistämän Digiohjelman myötä digitaaliset laadukkaat julkiset palvelut ovat kansalaisten ja yritysten saatavilla 2023 mennessä. (Valtiovarainministeriö 2020). Valmistelussa olevassa sote-uudistuksessa digitalisaatio palvelee sekä palvelujen että toiminnan uudistamista (Kiuru 2020). Euroopan komission tavoitteena on tehostaa myös terveydenhuolto- ja hoitoalojen digitalisointia esimerkiksi kehittämällä digitaalista palveluinfrastruktuuria, ja tehostaa digitaalisten palvelujen avulla kroonisten sairauksien ehkäisemistä ja hallintaa (EU 2018).

Keväällä 2020 alkaneen koronapandemian myötä erilaisten digitaalisten palvelujen käyttöönotto ja hyödyntäminen lisääntyivät voimakkaasti ja ne ovat jo jääneet luonnolliseksi osaksi organisaatioiden palvelutarjontaa. Erityisesti ikäihmisten erilaisissa palveluissa digitaaliset palvelumuodot ovat yleistyneet. Samoin etäkuntoutuspalveluiden käyttö ja merkitys ovat kasvaneet ja saatujen hyvien kokemusten myötä niiden käyttö tulee lisääntymään tulevaisuudessa. Tarvelähtöisiä digitaalisia palveluja, kuten videoneuvotteluvälineitä, voidaankin pitää nykyajan lähipalveluina etäpalvelun sijaan (Kivistö 2017, 22).

Kysymystä siitä, millaisia eettisiä kysymyksiä digitaalisiin palveluihin ja teknologioihin liittyy, esitetään harvoin. Vasta tekoälyn kehityksen myötä eettiset kysymykset ovat nousseet tarkempaan tarkasteluun niin kansallisella kuin kansainvälisillä foorumeilla. Sosiaali- ja terveydenhuollon näkökulmasta digitalisaation eettisten näkökulmien ja kysymysten tarkastelu on välttämätöntä, koska uudet teknologiat tuovat mukanaan uusia eettisiä haasteita ja kysymyksiä ratkaistavaksi. Sitra onkin jo vuonna 2016 nostanut skenaarioissaan digitaalisen etiikan yhdeksi tulevaisuuden tärkeimmistä teemoista (Kiiski Kataja 2016).

Digitalisaatio ja etiikka

Digitalisaatiolla tarkoitetaan käyttäjälähtöisten toimintatapojen uudistamista, sisäisten prosessien digitalisointia ja palveluiden sähköistämistä (esim. STM 2016). Digitaalitekniikan monipuolisuutta mahdollisuuksia integroidaan osaksi elämän eri toimintoja. Laajemmin kyse on yhteiskunnallisesta muutosprosessista, kun teknologia muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita ja toiminnan tapoja. (Alasoini 2018.) Teknologian tulee palvella ihmisiä ja yhteiskuntaa. Sosiaali- ja terveydenhuollossa teknologian tehtävänä on parantaa ihmisen elämänlaatua (Koivisto 2019) ja tukea ihmisarvoa, itsemääräämisoikeutta, osallisuutta, inhimillistä hoitoa ja huolenpitoa sekä hyvää elämää (ETENE 2010).

Sosiaali- ja terveydenhuollon digitalisaatio tulee nähdä laajana kokonaisuutena joka sisältää innovointia, tutkimusta, suunnittelua, käyttöä sekä arviointia, ja jossa korostuu asiakaslähtöisyys, moniammatillisuus ja monitieteellisyys (Peiponen 2018; Leino-Kilpi & Stolt 2016; Etene 2010). Teknologia on tietoa, taitetta, laitteita, prosesseja ja palveluita, jotka palvelevat ihmisen hyvää. Teknologia itsessään on eettistä ja se liittyy ihmisen hyvään, vapauteen, valinnanvapauteen ja itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen. (Korhonen 2017.) Teknologia on kuitenkin vain väline, joka esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollossa valjastetaan elämän ja inhimillisyyden palvelemiseen (Peiponen 2018; ETENE 2010).

Kun tarkastellaan digitalisaatioon liittyvää etiikkaa sosiaali- ja terveydenhuollossa, törmätään moninlaisiin käsitteisiin, kuten terveysteknologian etiikka, teknologian etiikka, eettinen tekoäly, robotiikan eettisyys, digitaalinen etiikka ja hyvinvointiteknologian etiikka sekä englannin kielellä käsitteisiin digital ethics, the ethics of technology, telehealth/telemedicine/ehealth ethics. Eettisiä asioita tarkastellaan usein teknologioiden näkökulmasta, kuten tekoälyn etiikka ja robotiikan etiikka, tai teknologian käyttöalueen mukaan, kuten terveys-tekniikan etiikka.

Teknologian etiikkaan liittyvien käsitteiden väliset suhteet vaihtelevat ja määritelmillä on erilaisia merkityksiä. Ollila (2019) on esittänyt kirjassaan tekoälyn etiikan alalajin, roboetiikan, neljä määritelmää. Termiä käytetään ensinnäkin tarkoittamaan filosofista ja monialaista etiikan tutkimusta koskien älykkäiden robottisovellusten yhteiskunnallisia vaikutuksia. Roboetiikka voidaan määritellä myös robotin suunnittelijoiden ammattietiikkana, jolloin etiikasta keskustelemaassa ovat robotiikan tutkijat, niiden valmistajat ja käyttäjät sekä asiakkaat. Kolmas määritelmä liittyy robotteihin ohjelmoituun moraalikoodiin, jota robotit noudattavat. Lähtökohtana on, että robotit eivät saisi tuottaa haitta eikä syyllistyä moraalittomiin tekoihin. Neljäs määritelmä liittyy robottien itse valitsemaan moraalikoodiin, jossa robotti kykenee luomaan etiikkaa. Onneksi tämä ei ole vielä mahdollista. (Ollila 2019, 186-188.)

Digitalisaation eettisessä tarkastelussa ja pohdintoissa on hyvä huomioida eri tahot, jotka osallistuvat teknologian suunnitteluun ja käyttöön kuten teknologian käyttäjät (asiakkaat ja ammattilaiset), teknologian kehittäjät ja yhteisönäkökulma (Leikas 2008, 76-77). Eettisessä pohdinnassa voidaan hyödyntää etiikan eri tasoja. Kuvailevassa tasolla pohditaan, mikä teknologiassa sekä sen suunnittelussa ja käytössä on hyvää tai pahaa. Ohjailtavassa tasossa tarkastellaan, miten toimitaan oikein tai väärin. (Leino-Kilven & Soltin 2016, 162; Juujärvi ym. 2007, 7.)

Eettiset kysymykset digitalisaatiossa

Digitalisaatioon liittyvät eettiset kysymykset ja ongelmat myötäilevät sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa yleensä esiintyviä monimuotoisia ja eritulkintaisia haasteita (ETENE 2010, 10). Usein kehittyvä teknologia tuo kuitenkin uusia eettisiä haasteita ja ongelmia, tai olemassa oleville kysymyksille uudenlaisia piirteitä, ulottuvuuksia tai vaikutusalueita (Ojanen ym. 2019). Eettisten kysymysten tarkastelussa on tärkeää huomioida, että niitä on aina tarkasteltava kontekstissaan (Koivisto 2019 ym., 6). Digitaalisten palvelujen kohdalla eettinen tarkastelu koskee koko palvelun elinkaarta suunnittelusta palvelun päättymiseen.

Digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tunnistamisessa ja pohdinnassa voidaan hyödyntää periaatteellista lähestymistapaa, jossa etiikkaa lähestytään ohjaavien periaatteiden ja periaatekokoelmien avulla (Koivisto ym. 2019). Yhteiskunnan digitalisoinnissa esiin nousevia sosiaalisia ja eettisiä kysymyksiä ovat: yksityisyyteen (esim. tietosuoja ja valvonta), autonomiaan (esim. valinnan vapaus), turvallisuuteen (tietoturva, henkilöllisyyspetokset, fyysinen ja psykologinen turvallisuus), ihmisarvoon (esim. oppimisen taidot), oikeudenmukaisuuteen (esim. syrjintä, syrjäytyminen, tasa-arvoinen kohtelu) sekä vallan tasapainoon (esim. hyväksikäyttö, vastuullisuus, algoritmien hallinta ja läpinäkyvyys) liittyvät kysymykset (Royackers et al. 2018). Seuraavaan taulukkoon 1 on koottu eri lähteissä esitettyjä digitalisaatiossa korostuvia eettisen toiminnan periaatteita (Burr et al. 2020, Sihvo ym. 2020, EU 2019, Koivisto ym. 2019, Royackers et al. 2018; ETENE 2010).

Eettisiä periaatteita tai näkökulmia

<ul style="list-style-type: none">• Ihmisarvon ja ihmisten kunnioittamisen• Oikeudenmukaisuuden toteutuminen• Tasa-arvon toteutuminen• Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen• Luottamus	<ul style="list-style-type: none">• Vastuullisuus• Hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen• Riskien ja hyötyjen arviointi• Yksityisyyden suojaaminen ja salassapito, Datat hallinta	<ul style="list-style-type: none">• Inhimillisyyteen, empatiaan ja vuorovaikutukseen liittyviä näkökulmia• Digitaalisen palvelun/ tietojärjestelmien turvallisuus, luotettavuus, läpinäkyvyys ja toimintavarmuus• Yhteiskunnallinen näkökulma
---	--	---

Sosiaali- ja terveydenhuollossa eettiset kysymykset liittyvät esimerkiksi ihmisten huomioimiseen ja kunnioittavaan kohtaamiseen digitaalisissa palveluissa ja digitaalisten palvelujen oikeudenmukaiseen ja tasa-arvoiseen saatavuuteen ja saavutettavuuteen. Erityisen ajankohtainen eettinen kysymys liittyy asiakkaista kerättävän datan omistajuuteen ja hyödyntämiseen muuhunkin kuin asiakkaan omaan hoitoon ja palveluun. Asiakkaan tulee tietää ja luottaa, että hänen omia hyvinvointitietojaan käsitellään, säilytetään ja hyödynnetään vastuullisesti itsemääräämisoikeutta sekä yksityisyyden suojaa ja tietoturvaa kunnioittaen ja lainsäädäntöä noudattaen. Teknologian turvallisuuteen ja vastuullisuuteen liittyvät kysymykset ovat tärkeitä erityisesti soite-alalla, kun kysymys on ihmisten terveydestä ja olemassaolosta. Esimerkiksi robotiikan eettisiä kysymyksiä ovat muun muassa, miten robotiikkaa hyödyntäen voidaan varmistaa asiakkaalle hyvä hoito vastuullisesti ja laadukkaasti, sekä miten robottien kehittämisessä ja käytössä toteutuu potilasturvallisuus ja robottien ominaisuuksien eettisyys. Päätösvalta robottien toiminnasta ja hoidosta säilyy aina terveydenhuollon ammattilaisella ja potilaalla. (Kangasniemi & Andersson 2016.) Eettisiä kysymyksiä tulisi tarkastella myös teknologian mahdollisuuksien näkökulmasta, ei pelkästään negatioiden kautta. Esimerkiksi miten robotiikka voivat olla lisäämässä asiakkaan itsemääräämismahdollisuuksia ja hyvää elämää. (Peiponen 2018.)

Seuraavassa tarkastellaan tarkemmin digitalisaatioon liittyviä eettisiä kysymyksiä etäkuntoutuksen ja ikäihmisten teknologiapalvelujen näkökulmasta.

Etäkuntoutus eettisenä erityiskysymyksenä

”Etäkuntoutuksella tarkoitetaan erilaisten etäteknologiaa (puhelinta, matkapuhelinta, tietokonetta ml. tablettitietokoneet, puhelimen ja tietokoneen yhteiskäyttöä sekä televisiosovelluksia) hyödyntävien sovellusten tavoitteellista käyttöä kuntoutuksessa. Etäkuntoutus on ammattilaisen ohjaamaa ja seuraamaa ja sillä on selkeä tavoite sekä alku ja loppu, kuten muullakin kuntoutuksella.” (Salminen ym. 2016)

Etäkuntoutus on jaettu reaaliaikaiseen ja ajasta riippumattomaan kuntoutukseen. Reaaliaikaisessa kuntoutuksessa ammattilainen ja kuntoutuja ovat reaaliaikaisesti yhteydessä toisiinsa etäteknologian avulla. Tätä menetelmää on käytetty erityisesti puhe- ja psykoterapiassa sekä neuropsykologisessa kuntoutuksessa. (Salminen ym. 2016.) Ajasta riippumattomassa kuntoutuksessa kuntoutuja voi harjoitella omatoimisesti esim. pelien, sovellusten ja erilaisten oppivien ohjelmien avulla. Jälkimmäisissä ohjelmat muokkaavat sisältöä kuntoutujan valintojen mukaisesti. Terapeutit voivat hyödyntää dataa, jota erilaiset sensorit, aktiveettimittarit ja sovellukset keräävät kuntoutujasta. Yleistä on myös nk. sekamallien käyttö, jossa hyödynnetään sekä reaaliaikaista että ajasta riippumatonta etäkuntoutusta ja näihin voidaan yhdistää myös kasvokkain tapahtuvaa kuntoutusta. (Salminen ym. 2016.)

Etäkuntoutukseen liittyy monia eettisiä kysymyksiä (Holmes & Reid 2018) (ks. taulukko 2). Etäkuntoutuksen tulee perustua aina asiakkaan vapaaehtoisuuteen eli sen käytöstä päätetään yhteistyössä asiantuntijan ja kuntoutujan kesken. Alun suhtautuminen voi myös muuttua, kun asiakas saa kokemusta teknologian käytöstä. (Salminen & Hiekkala 2019.) Valviran ohjeistuksessa etäpalveluiden tuottamisesta (2020) todetaan, että etäpalveluun on oltava asiakkaan tietoinen suostumus. Asiakasta tulee informoida mm. tietoturvaan, palvelun rajoituksiin, teknologiaan liittyviin riskitekijöihin ja vikatilanteisiin liittyvistä asioista ymmärrettävästi ennen etäkuntoutuksen aloittamista (Brennan ym. 2016).

Asiakkaalla tulee olla todellinen mahdollisuus valita etäkuntoutus (Sjögren ym. 2019). Sosiaalisten tilanteiden pelko, liikkumisen ongelmat ja pitkät välimatkat saattavat puoltaa etäkuntoutusta soveltuvaksi kuntoutusmuodoksi (Salminen & Hiekkala 2019). Kaikilla kuntoutujilla ei ole taloudellisista tekijöistä johtuen mahdollisuutta hankkia omaa älylaitetta (Holmes & Reid 2016). Lisäksi joillakin alueilla internet-yhteyden puuttuminen tai heikko laatu saattaa vaikeuttaa etäkuntoutuksen toteuttamista (Vuononvirta 2016).

”Tietoturva ja yksityisyyden suoja sekä turvallisuus ovat keskeisiä huomioitavia asioita etäkuntoutuksessa.”

Digitaalisten palvelujen tulee olla esteettömiä eli selkeitä ja helppokäyttöisiä niin, että etäteknologian käyttö olisi mahdollista myös heille, joilla on ongelmia aistitoiminnoissa, motorikassa, puheessa ja/tai kognitiivisissa toiminnoissa (Brennan ym. 2020). Asiantuntijan tulee arvioida yksilöllisesti etäkuntoutuksen soveltuvuus asiakkaalle huomioiden asiakkaan elämäntilanne ja toimintakyky laaja-alaisesti, mm. aistitoiminnot sekä kognitiivinen ja fyysinen toimintakyky. Ei ole todettu tiettyä diagnoosia tai potilasryhmää, jolle etäkuntoutus ei sopisi. (Salminen ja Hiekkala 2019.)

Tietoturva ja yksityisyyden suoja sekä turvallisuus ovat keskeisiä huomioitavia asioita etäkuntoutuksessa. Kaikesta toiminnasta asiakkaan kanssa tallentuu kirjallista tai kuvallista dataa, joka sisältää asiakkaan yksityisiä terveystietoja. Asiantuntijat ovat vastuussa myös tallennetun tiedon säilyttämisestä (Holmes & Reid 2018). Tietoturvan varmistamiseksi tulee huomioida päätelaitteen vahva salanasuojaus, asianmukainen käyttöoikeus (mm. yksilöllinen tunnistautuminen järjestelmään, käyttäjillä vain tarvittava käyttöoikeus), tietty tietokone ja ohjelma vain etäkuntoutuskäytössä, virusturva ja säännöllinen päivitys sekä tietojen salaus- ja tarkistusmenetelmät, jotka dokumentoivat tietojen käytön ja lähettämisen (Naamanka 2016). Etäkuntoutusta tarjoavan palveluntuottajan on ratkaistava

itsenäisesti kuntoutuksen järjestäminen etäyhteydellä. Palveluntuottajan tulee itse varmistaa yhteyden tai sovelluksen järjestävältä yritykseltä, että sen tarjoama palvelu täyttää Valviran ohjeen mukaiset edellytykset tietosuojan, -turvan ja asiakastietojen käsittelyn osalta. (Kela 2020) Etäkuntoutuksesta tulee kirjata potilasasiakirjoihin kuten muustakin kuntoutuksesta (Valvira 2020).

Etäkuntoutuksen järjestäminen vaatii terapiavälineistön, -menetelmien ja terapiaympäristön muokkausta ja soveltamista. Tarvittavat muutokset kasvokkain tapahtuvaan kuntoutukseen verrattuna saattavat tarkoittaa esim. toisen henkilön apua terapiatilanteessa tai harjoitteluympäristön muokkausta. (Brennan ym. 2010.)

Fyysinen turvallisuus tulee taata mm. varaamalla riittävän suuri tila harjoitteluun ja sijoittamalla tarvittavat teknologiset välineet järkevästi. Kuntoutujan yksityisyys tulee turvata kuten kasvokkain tapahtuvassa kuntoutuksessa. Asiantuntijan kanssa samassa tilassa ei saa olla henkilöitä, jotka kuulevat keskustelun. (Naamanka 2016) Joskus saateen tarvita avustaja varmistamaan kuntoutujan turvallisuus, jolloin asiasta on sovittava erikseen (Brennan ym. 2010). Jos asiakas on lapsi, tulee arvioida lapsen kehitystaso huomioiden, tuleeko lapsen vanhemman tai muun turvallisen aikuisen olla läsnä (Kela 2020).

Asiakkaan tunnistamisesta annetussa ohjeessa etäpalveluista Valvira toteaa, että potilaan tunnistamisessa on käytettävä luotettavaa menetelmää, jollaisena pidetään ainakin vahvaa tunnistamista, josta säädetään laissa vahvasta sähköisestä tunnistamisesta ja sähköisistä luottamuspalveluista (617/2009). Tunnistamiseen käytetty menetelmä on pysyttävä osoittamaan jälkikäteen, minkä vuoksi tunnistusmenetelmä tulee kirjata. (Valvira 2020, Kela 2020.)

Organisaatioilla ja asiantuntijoilla on merkittävä vastuu laadukkaiden etäkuntoutuspalveluiden järjestämisessä. Organisaatiot ovat vastuussa laadukkaiden teknologisten välineiden ja ohjelmistojen hankinnasta. (Brennan ym. 2010, Sjögren ym. 2019.) Uusien menetelmien käyttöönotto vaatii perehtymistä ja kouluttautumista paitsi digitaalisiin välineisiin, myös asiakkaan/kuntoutujan ohjausprosessiin verkkoympäristössä. Vuorovaikutus verkkoympäristössä poikkeaa kasvokkain tapahtuvasta vuorovaikutuksesta. Tutkimusten mukaan on vähän tai ei lainkaan näyttöä siitä, että etäkuntoutus vaikuttaisi negatiivisesti terapiasuhteen kehittymiseen. Etäohjausta tulisi kuitenkin harjoitella ennen asiakastyökentelyä. (Brennan ym. 2010, Salminen & Hiekkala 2019, Holmes & Reid 2018.) Teknologisten ratkaisujen valinta ja opettelu vie aikaa sekä asiantuntijalta että kuntoutujalta ja siihen tulee varautua ennen etäkuntoutuksen aloittamista. Kuntoutujalla tulee olla mahdollisuus ottaa yhteyttä sekä kuntoutuksen asiantuntijaan että tekniseen tukeen tarvittaessa koko etäkuntoutusprosessin ajan. (Salminen & Hiekkala 2019.)

Ammatillisten rajojen selkeyttäminen asiakkaalle on tärkeää, sillä asiantuntija on etäkuntoutuksessa usein helposti tavoitettavissa internetin välityksellä. Tämä voidaan huomioida esim. kirjallisessa suostumuksessa, jonka asiakas allekirjoittaa ennen etäkuntoutuksen aloitusta. (Holmes & Reid 2018.)

Eettisten kysymysten tunnistamiseen ja huomiointiin etäkuntoutuksessa tulisi perehtyä. Jokainen etäkuntoutusta toteuttava ammattiryhmä noudattaa omia ammatillisia eettisiä periaatteitaan. Etäkuntoutuksen tulee olla näyttöön perustuvaa ja sen on noudatettava kansallisia ja kansainvälisiä ohjeistuksia kuten kasvokkain tapahtuvan kuntoutuksen. (Brennan ym. 2010.)

Organisaatioiden arvot ja eettiset periaatteet tulisi sisällyttää etäkuntoutuksen kirjatuihin toimintatapoihin (Brennan ym. 2010). Kulttuuriseen pätevyyteen eli kieleen ja etnisyyteen liittyvät seikat voivat myös vaikuttaa etäkuntoutuksen laatuun (Heiskanen 2016). Etäkuntoutuksen ammattilaisten tulisi perehtyä eettisen päätöksenteon malleihin, valita etäkuntoutukseen sopiva malli ja noudattaa sitä työssään sekä dokumentoida minkä mallin mukaisesti ovat toimineet (Holmes & Reid 2016).

Taulukko 2. Etäkuntoutuksen eettisiä erityiskysymyksiä

Eettinen periaate	Eettisten kysymysten kuvaus
Itsemääräämisoikeus	<ul style="list-style-type: none"> Etäkuntoutus perustuu asiakkaan vapaaehtoisuuteen
Oikeudenmukaisuus	<ul style="list-style-type: none"> Asiakkaalla on todellinen mahdollisuus valita etäkuntoutus. Kirjallinen suostumus etäkuntoutuksen toteuttamisesta ja asiantuntijan saavutettavuudesta
Tasa-arvon toteutuminen	<ul style="list-style-type: none"> Kaikilla ei ole mahdollisuutta hankkia ölylaitteita, joita tarvitaan etäkuntoutuksen toteuttamiseen. Internet yhteyden puuttuminen tai heikko laatu estää etäkuntoutuksen toteuttamiseen Palvelujen esteettömyys; palvelu mahdollista myös asiakkaille, joilla on ongelmia esim. aistitoiminnoissa, puheen tuottamisessa
Riskien ja hyötyjen arviointi	<ul style="list-style-type: none"> Asiantuntija arvioi etäkuntoutuksen soveltuvuuden asiakkaalle huomioiden hänen elämäntilanteensa ja toimintakyvyn laaja-alaisesti Fyysisen turvallisuuden varmistaminen; mahdollinen avustaja kuntoutuksessa on sovittava erikseen
Yksityisyyden suojaaminen, salassa pito, datan hallinta	<ul style="list-style-type: none"> Syntyvän kirjallisen ja kuvallisen datan tietoturvallinen käsittely ja säilyttäminen Yksityisyyden turvaaminen etäkuntoutustilanteessa. Asiakkaan vahva tunnistaminen ja sen osoittaminen myöhemmin
Digitaalisen palvelun/ tietojärjestelmien turvallisuus, luotettavuus, läpinäkyvyys ja toimintavarmuus	<ul style="list-style-type: none"> Palvelun tuottaja varmistaa, että etäkuntoutuspalvelu täyttää Valviran ohjeen mukaiset tietosuojan ja -turvan vaatimukset ja asiakastietojen tietoturvallisen käsittelyn. Organisaatio vastaa laadukkaan teknologian ja ohjelmistojen hankinnasta ja käytöstä. Asiakkaan riittävä opastus etäkuntoutusprosessissa tulee varmistaa. Asiakkaan mahdollisuus tekniseen tukeen tulee varmistaa
Vastuullisuus	<ul style="list-style-type: none"> Ammattilaisen riittävä osaaminen tulee varmistaa ja sitä tulee kehittää. Etäkuntoutuksen tulee olla näyttöön perustuvaa

Kotihoidon teknologian käyttö eettisenä erityiskysymyksenä

Kotihoidon valtakunnallisena tavoitteena on iäkkään ihmisen kotona asuminen mahdollisimman pitkään ja tarvittavien palvelujen tarjoaminen kotiin (THL 2020). Kotihoidolla tarkoitetaan palvelukokonaisuutta, joka sisältää sosiaalihuoltolain ja terveydenhuoltolain määrittämän palvelukokonaisuuden (Sosiaalihuoltolaki 0310/ 2014; Terveydenhuoltolaki 1326/ 2010). Euroopan unionin tavoitteena on mahdollistaa tasavertaiset kotihoidon palvelut iäkkäille ihmisille kaikissa Euroopan maissa (Spasova et al. 2018, Van Eenoo et al. 2018). Kotihoidon palvelujen tulee olla asiakaslähtöisiä ja palvelujen tarjonta perustuu asiakkaan palvelun ja hoidon tarpeen määrittämiseen ja arvioimiseen hänen henkilökohtainen elämäntilanteensa huomioiden. Näin palveluun kohdentuu yksilöllisesti asiakkaan tarvitsemaan palveluun ja tukeen. (Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvasta 2012.) Kotihoidossa käytetään tällä hetkellä useimmin turvateknologiaa, lääkähoidossa käytettävää robotiikkaa, etähoivaa videoyhteyden välityksellä tai tiedon keräämistä ja välittämistä terveyskeskukseen ja lääkärille.

Kaikkien kotihoidon palvelujen toteutuksen lähtökohtana on asiakaslähtöisyys, asiakkaan kunnioitus ja arvostus, hänen arvojen ja elämäntilanteensa huomioiminen, itsemäärääminen ja osallisuus sekä yhdenvertaisuus ja tasapuolisuus (Etene 2011; Muntinga et al. 2014). Käytännössä tämä tarkoittaa vuorovaikutuksessa toteutuvaa asiakkaan palvelujen tarpeen arviointia ja muutoksen seuranta, huolellista asiakas- ja palveluohjausta, asiakkaan näkökulman selvittämistä ja jaettua päätöksentekoa sekä hänen toiveidensa kunnioittamista. Asiakkaan ohjaaminen siten, että asiakas ja perhe ovat tietoisia omiin valintoihinsa liittyvistä seikoista, kuten kustannuksista, huoltovarmuudesta, teknisestä tuesta ja tietoturva, ovat keskeisiä teknologian käyttöönnotossa. Asiakkaan huolellinen kuunteleminen korostuu teknologian käyttöönnoton yhteydessä. (STM 2017.)

”Teknologian käyttö integroiduissa palveluissa tarkoittaa osaamishaasteita henkilöstölle, joka ohjaa, perehdyttää ja tukee asiakkaita ja perheitä palvelujen käytössä.”

Kotihoidon teknologiset palvelut pitäisi olla tasavertaisesti palvelun tarpeeseen perustuen asiakkaiden palveluvalikoimassa koko maassa. Kotihoidon palvelujen laatuosuutuksessa ja hallituksen kärkihankkeessa vuoteen 2020 on linjattu teknologian hyväksikäytöstä vanhuspalveluissa ensisijaisiksi kysymyksiksi asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutuminen ja omahoidon toteutuminen, turvateknologian ja robotiikan käyttö ja kehittäminen kotihoidossa. Tämä edellyttää henkilöstön osaamisen vahvistamista sekä asiakkaiden omaisten, perheenjäsenten ja avustajien tukemista ja kouluttamista toimimaan teknologian kanssa. (STM 2017.)

Kotihoidossa teknologisten palvelujen käyttö perustuu asiakkaan itsemääräämisoikeuteen ja valinnanvapauteen palvelujen käytössä (ks. taulukko 3). Iäkkään henkilön ja hänen läheistensä kanssa yhteistyössä tämä tarkoittaa perusteellista asiakkaan ohjaamista palvelujen valinnassa. Asiakkaan tulee ymmärtää tekemiinsä valintoihin liittyvät näkökohdat ja teknologian käyttöön liittyvät kysymykset, jotta hän voi tehdä omat valintansa. Palvelun toimivuus ja ominaisuuksien tunteminen liittyy myös luottamukseen, joka on edellytys palvelun turvalliselle käytölle. Käytön turvallisuutta voidaan parantaa sujuvalla toimijoiden yhteistyöllä ja yhteisillä toimintamalleilla. (Tepponen ym. 2017.) Teknologisen ratkaisun käytön mahdollisuudet ja soveltuvuus määritellään usein palvelun tarpeen arvioinnin yhteydessä ja kotihoidon palveluprosessin kuluessa arvioidaan ja seurataan asiakkaan palvelun käyttöä (Viitikko & Lehmus 2017).

Palvelujen tasavertainen saavutettavuus kotihoidon teknologisten palvelujen osalta on vielä kehittymässä kuntien palvelujen tarjonnassa. Kaikilta osin teknologiset ratkaisut eivät ole vielä iäkkäiden ihmisten käytettävissä. Iäkkäät henkilöt voivat hankkia teknologiaa käyttöönsä oman harkintansa mukaisesti. Teknologian käyttö integroiduissa palveluissa tarkoittaa osaamishaasteita henkilöstölle, joka ohjaa, perehdyttää ja tukee asiakkaita ja perheitä palvelujen käytössä. Sekä henkilöstön täydennyskoulutus että kotihoidon teknologian integroimien sosiaali- ja terveysalan koulutukseen on edellytys sen käytölle asiakkaiden palvelu- ja hoitoprosesseissa. Osaamisen vahvistamista ja varmistamista tarvitaan sekä asiakas- ja palveluohjauksessa että teknologian tuntemuksessa ja integroimisessa palveluprosesseihin.

Kotihoidon ratkaisuihin liittyy aina kiinteästi yksityisyyden suoja, tietoturva ja luottamusellisuus. Asiakkaan ja perheen on tärkeää tietää ja ymmärtää, minkälaista tietoa kodista ja asiakkaasta mahdollisesti kerätään, mihin se tallentuu, miten pitkäksi aikaa ja kuka sitä saa nähdä ja ketkä osallistuvat tiedon käsittelyyn ja analysointiin. Myös etäyhteydessä mahdollinen, hätätilanteessa käytettävä pakotettu soitto on yksi osa videoyhteyteen liittyviä asiakkaan kanssa keskusteltavia kysymyksiä. (Immonen & Koivuniemi 2017.)

”Digitaalisessa kohtaamisessa hoitajan ja asiakkaan vuorovaikutuksen onnistumisella on aivan erityinen merkitys.”

Digitaalisessa kohtaamisessa hoitajan ja asiakkaan vuorovaikutuksen onnistumisella on aivan erityinen merkitys. Hoitajan on tärkeää muistaa kohdatessaan asiakasta digitaalisesti esimerkiksi artikuloinnin selkeys sekä ilmeiden että eleiden näyttäytyminen. Hoitaja saattaa näyttää videoyhteydessä esimerkiksi vihaiselta, vaikka ei sitä olisikaan. Digiyhteydessä on eettisesti tärkeää tarkentaa, ketkä ovat mukana keskusteluissa ja kuka esimerkiksi on asiakkaan kotona kuulemassa keskustelua. (Pönttiö & Sanerma 2020.) Myös muistisairaana asiakkaan kohtaamisen erityisyys on erityisosaamisen alue etähoivassa. Digitaalisen kohtaamisen erityisyys on myös hoitajien uutta osaamisaluetta jatkossa. (Tuuva 2020.)

Taulukko 3. Kotihoidon teknologian käytön eettisiä erityiskysymyksiä

Eettinen periaate	Eettisten kysymysten kuvaus
Itsemääräämisoikeus	<ul style="list-style-type: none"> • Asiakkaalla on oikeus valita omassa hoidossa tai palvelussa käytettävä teknologiapalvelu • Asiakkaan ohjaaminen palvelun valinnassa • Asiakkaan tulee ymmärtää tekemäänsä valintaan liittyvät näkökohdat
Oikeudenmukaisuus	<ul style="list-style-type: none"> • Kaikilla ei ole mahdollisuutta teknologisten ratkaisujen käyttöön, jos palvelujen tarjoajalla ei ole tarjota asiakkaille teknologisia ratkaisuja
Tasa-arvon toteutuminen	<ul style="list-style-type: none"> • Kotihoidon teknologiset palvelut ovat tasavertaisesti saatavilla kaikille
Yksityisyyden suojaaminen, salassa pito, datan hallinta	<ul style="list-style-type: none"> • Asiakkaan ja perheen on tärkeää tietää ja ymmärtää, minkälaista tietoa kodista ja asiakkaasta mahdollisesti kerätään, mihin se tallentuu, miten pitkäksi aikaa ja kuka sitä saa nähdä ja ketkä osallistuvat tiedon käsittelyyn ja analysointiin
Digitaalisen palvelun/ tietojärjestelmien turvallisuus, luotettavuus, läpinäkyvyys ja toimintavarmuus	<ul style="list-style-type: none"> • Asiakkaiden, omaisten, avustajien ja henkilöstön osaamisen varmistaminen ja tukeminen toimimaan oikein teknologian kanssa • Ongelmatilanteisiin varautuminen, esim. etäyhteystilanteessa
Luottamus	<ul style="list-style-type: none"> • Asiakas luottaa, että teknologiapalvelu toimii turvallisesti ja hän tietää siihen liittyvät asiat
Inhimillisyyteen, empatiaan ja vuorovaikutukseen liittyviä kysymyksiä	<ul style="list-style-type: none"> • Digitaalisissa kohtaamisissa tarkistetaan, ketkä ovat mukana keskustelussa asiakkaan kotona • Muistisairaana asiakkaan kohtaamisessa huomioidaan hänen tilanteensa • Henkilöstön digitaalisen kohtaamisen osaaminen • Asiakkaan kohtaamisessa digitaalisesti on hyvä kiinnittää huomiota artikuloinnin selkeyteen sekä ilmeiden että eleiden näyttäytymiseen. Hoitaja saattaa näyttää videoyhteydessä esimerkiksi vihaiselta, vaikka ei sitä olisikaan

Kohti ihmisen hyvää ja hyvinvointia palvelevaa eettistä teknologiaa

Eettiset kysymykset digitalisaatiossa ovat ajankohtaisia ja vaativat oman tarkastelun. Eettisten kysymysten ja haasteiden tunnistamisessa voidaan hyödyntää sosiaali- ja terveydenhuollon eettisiä periaatteita, jotka toimivat käytännön suuntaajina ja auttavat tunnistamaan palvelun ja toiminnan eettisiä ulottuvuuksia, haasteita ja arvioimaan eettisen toiminnan toteutumista. Eettisten kysymysten ja ongelmien havaitseminen ja tunnistaminen sekä arviointi ovat eettisen ongelmanratkaisun edellytys eettisesti kestävässä toiminnassa (ks. artikkeli 2.2 eettisen toimintamallin reflektiivinen prosessi). Tämä vaatii työntekijältä eettistä herkkyyttä (Juujärvi ym. 2007). Kehittyvän teknologian tuomien uusien mahdollisuuksien eettinen arviointi ja arvottaminen voi kuitenkin olla vaikeaa, koska kaikkia vaikutuksia ei vielä tunneta. Ei myöskään tiedetä kuinka uusia teknologisia mahdollisuuksia tulisi kuvata moraalisisilla käsitteillä (hyvä, paha, oikea, väärä) ja periaatteilla, kuten itsemääräämisoikeus, luottamus, yksityisyyden suojaaminen, vastuullisuus. (Launis 2009.)

Kuten artikkelissa esitetyt esimerkit eettisistä kysymyksistä etäkuntoutuksessa ja ikäihmisten kotihoidossa käytettävässä teknologiassa osoittavat, monet periaatteet ovat yhteneviä riippumatta teknologiasta tai sen käyttökohteesta. Näitä periaatteita ovat ihmisen arvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvon toteutuminen sekä turvallisuus ja yksityisyyden suojaaminen. Vastuullisuudessa korostuvat asiakkaiden ja henkilöstön osaaminen käyttää palveluja ja toimia digitalisoituvasa palveluympäristössä. Kyseiset periaatteet korostuvat myös tulevaisuudessa. SotePeda-hankkeessa toteutetun virtuaalisen eettisen foorumin osallistujat arvioivat, että tulevaisuudessa korostuvat digitalisaation eettiset kysymykset liittyvät vastuullisuuteen, tasa-arvoon sekä riskien ja hyötyjen arviointiin. Erityistä huolta kannettiin digitaalisesta eriarvoistumisesta, yksityisyyden suojasta ja datana hallinnasta sekä teknologian turvallisuudesta ja vastuukysymyksistä. Tekoäly ja sen käytön vaarat puhuttivat myös paljon. (Sihvo ym. 2020.)

Digitalisaation eettisistä ja yhteiskunnallisista vaikutuksista tarvitaan lisätietoa. Digitalisaatio vaikuttaa tärkeisiin julkisiin arvoihin, siksi myös digitalisaation vaikutuksia tulisi arvioida arvojen näkökulmasta. Keskeiset eettiset teemat liittyvät kansainvälisissä sopimuksissa ja kansallisissa perustuslaeissa asetettuihin tärkeisiin arvoihin kuten yksityisyyden ja oikeudenmukaisuuden kaltaisiin kysymyksiin. (Royackers et al. 2018.) Yhteiskunnallista keskustelua digitalisaation ja teknologian eettisyydestä ja eettisistä kysymyksistä laajemmin tulee käydä samalla tavalla kuin esimerkiksi tekoällyn etiikasta on käyty. Yhteiskunnan arvojen mukainen eettinen toiminta on tärkeää myös monialaisessa ja tieteellisessä käyttäjälähtöisessä teknologioiden kehittämisessä. Etiikalla voi olla tärkeä rooli tekniikan kehittämisessä ja toteuttamisessa tavalla, joka edistää paremmin ihmisten oikeuksia ja hyvinvointia (Véliz 2019). Digitalisaatiossahan on perimmäisenä kysymyksenä se, miten teknologia valjastetaan palvelemaan ihmisen hyvää eettisesti kestävällä tavalla.

Digitalisaation etiikka ja siihen liittyvät näkökulmat ovat haaste myös koulutukselle. Miten koulutuksessa käsitellään uusien teknologioiden mukanaan tuomia eettisiä ja yhteiskunnallisia vaikutuksia, miten kehitetään herkkyyttä havaita eettisiä ongelmia ja osaamista eettiseen yhteisöllisyyttä hyödyntävään ongelmanratkaisuun? Digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tunnistamiseen on kehitetty SotePeda 14/7 -hankkeessa tarkistuslista (liite 3). Sen avulla voidaan tunnistaa ja arvioida teknologian käyttöön liittyviä eettisiä näkökulmia. Tarkistuslistaa voidaan hyödyntää esimerkiksi digitaalisten palvelujen suunnittelussa, niiden kokeilussa, käytön arvioinnissa sekä digitalisaation johtamisessa ja etiikan opetuksessa.

Lähteet

Alasoini, T. 2018. Digitalisaatiolla työn uudelleenajatteluun. Millaista tutkimusta ja kehittämistä tarvitaan? Työterveyslaitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:9789522618429.27.9.2020>.

Brennan, D., Tindall, L., Theodoros, D., Brown, J., Campbell, M., Christiana, D., Smith, D., Cason, J., Lee, A. 2010. A Blueprint for Telerehabilitation Guidelines. *International Journal of Telerehabilitation*. 2010 Fall; 2(2): 31–34.

Burr, C., Taddeo, M. & Floridi, L. 2020. The Ethics of Digital Well-Being: A Thematic Review. *Science and Engineering Ethics* (2020) 26: 2313–2343. <https://doi.org/10.1007/s11948-020-00175-8>

ETENE. 2010. Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalan hoidossa ja hoivassa. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. ETENE-julkaisuja 30. Helsinki: Yliopistopaino Oy. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3081-0> 28.9.2020.

ETENE. 2011. Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta. Etene julkaisuja 32. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20150422620228.9.2020>.

Euroopan komissio, EU. 2019. Ethics Guidelines for Trustworthy AI. <https://ec.europa.eu/futurium/en/ai-alliance-consultation/guidelines> . 28.9.2020.

Euroopan komissio, EU. 2018. Terveys- ja hoitoalan digitaalimurroksen edellytyksistä digitaalisilla sisämarkkinoilla: kansalaisten voimaannuttaminen ja terveemmän yhteiskunnan rakentaminen. Komission tiedonanto. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0233&rom=FI>. 29.9.2020

Heiskanen, T. 2016. Hallinnolliset ja eettiset kysymykset etäkuntoutuksessa. Teoksessa Salminen, A-L, Hiekkala, S., Stenberg, J-H. (toim) Etäkuntoutus. Tampere: Juvens print, 51–59.

Holmes, C.M., Reid, C.A. 2018. Ethics in Telerehabilitation: Looking Ahead. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*. 49(2), 14–23.

Immonen, M. & Koivuniemi, J. 2017. Teknologialla tuetut toimintamallit. Julkaisussa Tepponen ym. 2017. Uudistuva palvelukokonaisuus – kuntouttava kotihoito ja asiakaslähtöinen kotona asumisen tuki. Kuntouttavat toimintamallit iäkkäiden palveluissa (TEAS) -hankkeen loppuraportti. Valtioneuvoston selvitys ja tutkimustoiminta. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-456-6> 28.9.2020.

Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. 2007. Eettinen herkkyyden ammatillisessa toiminnassa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Kangasniemi, M. & Andersson, C. Enemmän inhimillistä hoivaa. Teoksessa Andersson, C., Haavisto, I., Kangasniemi, M., Kauhanen, A., Tikka, T., Tähtinen L., Törmänen, A. (toim.) Robotit töihin. Koneet tulivat – mitä tapahtuu työpaikoille? EVA Raportti 2/2016. <https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2016/09/Robotit-t%C3%B6ihin.pdf> . 28.9.2020.

Kela. Etäkuntoutus. <https://www.kela.fi/yhteistyokumppanit-kuntoutuspalvelut-ohjeita-palveluntuottajille-etakuntoutus#milloin-voin-toteuttaa-etakuntoutust-1>. 28.9.2020.

Kiiski Kataja, E. Megatrendit 2016. Tulevaisuus tapahtuu nyt. Sitra. https://www.sitra.fi/julkaisut/Muut/Megatrendit_2016.pdf

Kiuru, K. Sote-uudistus: valtionavustukset. Mediatilaisuus 30.6.2020. Valtioneuvosto. https://soteuudistus.fi/documents/16650278/25751862/Sote_valtionavustukset_Kiuru_info300620_FINAL+%E2%80%93+kopio.pdf/dd209cbf-3816-9c2a-6e64-146ed703644d/Sote_valtionavustukset_Kiuru_info300620_FINAL+%E2%80%93+kopio.pdf?t=1593447209930 28.9.2020

Kivistö, M. 2017. Sosiaalityö digitalisaatiossa ja eettisyyden vaade. Teoksessa: Kivistö, M & Pyykkönen, K. (toim.) Sosiaalityö digitalisaatiossa. Lapin yliopisto. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 58. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-035-7>

Koivisto, R., Leikas, J., Auvinen, H., Vakkuri, V., Saariluoma, P., Hakkarainen, J & Koulou, R. 2019. Tekoäly viranomaistoiminnassa - eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 14/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-643-0>

Korhonen, E-S. 2017. Technology and its ethics. Caring Science Faculty of Education and Welfare Studies. Åbo Akademi University. Vaasa, Finland. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/134748/korhonen_eila.pdf?sequence=2&isAllowed=y . 28.9.2020.

Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 980/ 2012

Launis, V. 2009. Etiikka(a) voi parantaa. Tehy ry. Aikamoisia arvoja. Pohdintoja hoitamisen etiikasta. Tehyn julkaisusarja F: 1/2009. H. https://www.tehy.fi/fi/system/files/mfiles/julkaisu/2009/2009_f_1_aikamoisia_arvoja_hoitamisen_etiikasta_id_48.pdf . 28.9.2020.

Lehto, M. & Neittaanmäki, P. 2020. Suomen tekoälytuettu digitaalinen SOTE- ja koulujärjestelmä 2025. Jyväskylän yliopisto. Informaatioteknologian tiedekunnan julkaisuja No. 84/2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8173-0> 28.9.2020.

Leikas, J. 2008. Ikääntyvät, teknologia ja etiikka. Näkökulmia ihmisen ja teknologian vuorovaikutustutkimukseen ja -suunnitteluun. VTT Working Papers 110. <https://www.vttresearch.com/sites/default/files/pdf/workingpapers/2008/W110.pdf> . 28.9.2020.

Leino-Kilpi, H. & Stolt, M. Terveysteknologia ja hoitotyön etiikka. Teknologia sosiaali- ja terveydenhuollossa. Hoitotyön vuosikirja 2016. Suomen sairaanhoitajaliitto ry. Helsinki.

Muntinga, M. E., Mokkink, L. B., Knol, D. L., Nijpels, G., & Jansen, A. 2014. Measurement properties of the client-centered care questionnaire (CCCQ): Factor structure, reliability and validity of a questionnaire to assess self-reported client-centeredness of home care services in a population of frail, older people. *Quality of Life Research*, 23(7), 2063–2072. <https://doi.org/10.1007/s11136-014-0650-7>

Naamanka, J. 2016. Teknologia ja turvallisuus etäkuntoutuksessa. Teoksessa Salminen, A-L, Hiekkala, S., Stenberg, J-H. (toim.) Etäkuntoutus. Tampere: Juvens print, 27-50.

Ojanen, A., Oljakka, N., Sahlgren, O., Tuikka, M. & Vaiste, J. Opas tekoälyn etiikkaan. Turku AI Society. https://aisociety.fi/sites/aisociety.fi/files/opas_tekoalyn_etiikkaan_v1.pdf . 28.9.2020.

Peiponen, A. 2018. Palvelujen tuottaminen, hoivateknologia ja etiikka. Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014-2018. ETENE-julkaisuja 46. <https://etene.fi/documents/1429646/12259990/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu/5a137eb6-6e68-8f50-96bb-ac844397343e/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu.pdf> . 28.9.2020.

Pöntti, I. & Sanerma, P. 2020. Kotihoidon eettisiä kysymyksiä Smart Home ympäristössä. Sote/Peda 24/7 video. Micro, kotihoidon eettisiä kysymyksiä. www.aoe.fi

Royackers, L., Timmer, J., Kool, L. & van Est, R. Societal and ethical issues of digitization. *Ethics and Information Technology*. 2018; 20: 127–142. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10676-018-9452-x> . 1.9.2020

Salminen, A-L, Heiskanen, T., Hiekkala, S., Naamanka, J., Stenberg, J-H., Vuononvirta, T. 2016. Etäkuntoutuksen ja siihen läheisesti liittyvien termien määrittelyä. Teoksessa Salminen, A-L, Hiekkala, S., Stenberg, J-H. (toim.) Etäkuntoutus. Tampere: Juvenes print, 11-18.

Salminen, A-L. & Hiekkala, S. 2019. Suositukset etäkuntoutukseen teoksessa Salminen, A-L & Hiekkala, S. (toim) Kokemuksia etäkuntoutuksesta. Kelan etäkuntoutushankkeen tuloksia. Helsinki: Erweko, 289-293.

Sjögren, T., Anttila, M-R., Kivistö, H., Haapaniemi, V., Paajanen, T. & Piirainen, A. 2019. Innovatiiviset etäkuntoutuspalvelut. Teoksessa Salminen, A-L. & Hiekkala, S. (toim.) Kokemuksia etäkuntoutuksesta. Kelan etäkuntoutushankkeen tuloksia. Helsinki: Erweko, 206-225.

Sihvo, P., Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Parviainen, T. 2020. Katse tulevaan: Dialogia eettisessä virtuaalisessa foorumissa I. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja C, Raportteja: 69, Karelia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-275-311-3> 28.9.2020.

Sihvo, S. 2018. Kaipaavatko eettiset periaatteet päivitystä? Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014-2018. ETENE-julkaisuja 46. <https://etene.fi/documents/1429646/12259990/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu/5a137eb6-6e68-8f50-96bb-ac844397343e/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu.pdf> . 28.9.2020.

Sosiaalihuoltolaki 0310/2014. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2017. LAATUSUOSITUS hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi 2017-2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3960-8> 28.9.2020.

Spasova, S., Baeten, R., Coster, S., Ghailani, D., Peña-Casas, R. & Vanhercke, B. 2018. Challenges in long-term care in Europe. A study of national policies. European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.

STM. 2016. Digitalisaatio terveyden ja hyvinvoinnin tukena. Sosiaali- ja terveysministeriön digitalisaatiolinjaukset 2025. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3782-6> 28.9.2020.

Tepponen, M. 2017. Teknologialla tuettuja malleja, Case esimerkkejä. Julkaisussa Tepponen ym. 2017. Uudistuva palvelukokonaisuus – kuntouttava kotihoito ja asiakaslähtöinen kotona asumisen tuki. Kuntouttavat toimintamallit iäkkäiden palveluissa (TEAS) -hankkeen loppuraportti. Valtioneuvoston selvitys ja tutkimustoiminta. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-456-6> 28.9.2020.

Terveydenhuoltolaki 1326/2010. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101326>

Tuuva, T. 2020. Kotihoito siirtyy etäaikaan-”En aavistanut, että kohtaaminen voi olla näin hyvä”. Tehy. 23.7.2020.

Valtiovaraministeriö 2020. Digitalisaation edistämisen ohjelma. [https://vm.fi/digitalisaation-edistämisen-ohjelma](https://vm.fi/digitalisaation-edistamisen-ohjelma) 17.9.2020.

Valvira 2020. Potilaille annettavat terveydenhuollon etäpalvelut. https://www.valvira.fi/terveydenhuolto/yksityisen_terveydenhuollon_luvat/potilaille-annettavat-terveydenhuollon-etapalvelut. 28.9.2020.

Van Eenoo, L., Van der Roest, H., Onder, G., Finne-Soveri, H., Garms-Homolova, V., Jonsson, P., Draisma, S., van Hout, H. & Declercq, A. 2018. Organizational home care models across Europe: A cross sectional study. *International Journal of Nursing Studies* 77:39-45. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2017.09.013>

Veliz, N. 2019. Three things digital ethics can learn from medical ethics. *Nature Electronics* 2, 316-318.

Viitikko, T. & Lehmus, R. 2017. Integroitu palvelupolku ja asiakkuuden johtaminen. Julkaisussa Tepponen ym. 2017. Uudistuva palvelukokonaisuus – kuntouttava kotihoito ja asiakaslähtöinen kotona asumisen tuki. Kuntouttavat toimintamallit iäkkäiden palveluissa (TEAS) -hankkeen loppuraportti. Valtioneuvoston selvitys ja tutkimustoiminta. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-456-6>. 28.9.2020.

Vuononvirta, T. 2016. Etämenetelmät vaativassa lääkinnällisessä kuntoutuksessa. Etäfyysioterapia. Teoksessa Salminen, A-L, Hiekkala, S., Stenberg, J-H. (toim.) Etäkuntoutus. Tampere: Juvenes print, 86-107.

Digitalisaation johtaminen ja etiikka – eettistä arviointia ja luottamuksen rakentamista

Kristiina Helminen, Raija Koskinen, Päivi Sanerma, Päivi Sihvo

Kokeneet sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset sekä opetus- ja tutkimustehtävissä toimivat asiantuntijat ovat digitalisaation myötä monien uusien kysymysten edessä. Tämä teksti on rakentunut asiantuntijapuheenvuoron muotoon pohtiessamme omaa eettistä vastuutamme ja asiantuntijuuttamme digitalisaation johtamisessa. Pohdintamme lähtökohtana on eettinen osaaminen ja sen uudelleen määrittelyn tarpeet monialaisessa, digitalisoituvassa toimintaympäristössä. Jäsennämme artikkelimme teemaa seuraavista kolmesta näkökulmasta, jotka ovat muutoksen johtaminen, digitalisaation eettinen johtaminen sekä eettinen arviointi ja luottamus. Tekstissä nostamme esiin tunnistamiamme, eettisesti arvioiden hyviä ratkaisuja sosiaali- ja terveydenhuoltoalan digitalisaation johtamisessa.

Eettisen osaamisen uudelleen määrittelyn tarpeet osana digitalisaation johtamista

Etiikka elää ja tulee haastetuksi ja käytännössä testatuksi niissä käytännön tilanteissa, joissa olemme vuorovaikutuksessa muiden ihmisten ja ympäristömme kanssa. Monet näistä käytännön vuorovaikutustilanteista liittyvät johtamiseen. Digitalisaation myötä sekä ympäristöt että ihmisten toiminta niissä, kuten myös ihmisten vuorovaikutus toistensa kanssa ovat muuttuneet. Tästä muutoksesta johtuen eettinen keskustelu velvoitteista, oikeudenmukaisuudesta, hyveistä sekä hyvästä elämästä yhteiskunnassa on entistä tärkeämpää. Eettinen osaaminen liittyy eettiseen ymmärrykseen ja tietoisuuteen, moraaliseen arviointitaitoon ja halukkuuteen tehdä hyvää. Eettinen osaaminen vaatii hyvää ammatillista, inhimillistä kommunikointia, eettistä tietoa ja organisaation tukevaa ympäristöä. (Kulju ym. 2016)

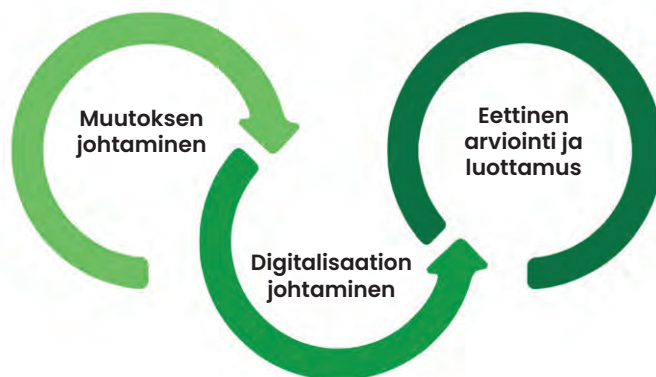
Digitalisaatio ja sen myötä eri alojen käytännön työn muutokset pakottavat tarkastelemaan kriittisesti ihmisen ja teknologian suhdetta. Digitalisaation eettiseen johtamiseen tarvitaan uutta käsitteellistä ajattelua. Suomalaisen sosiaali- ja terveysalan kohdalla oleellista on tunnistaa ne kysymykset ja tilanteet, joissa ihmisten tulee tehdä teknologiaa koskevia päätöksiä ja arvioida niiden vaikutuksia. Johtamistehtävissä oleelliseksi eettiseksi kysymykseksi muotoutuukin kysymys siitä, kuinka samanaikaisesti johdetaan sekä ihmisiä että teknologioita ja näistä rakentuvia monimuotoisia verkostoja. Monet suuretkin muutokset ovat saaneet alkunsa aluksi pieneltäkin näyttäneestä teknologisesta keksinnöstä ja sen käyttöönotosta. Digitalisaatio korostaakin johtamisen inhimillistä ulottuvuutta: kuinka inhimillistä vuorovaikutusta ja yhteistä arviointia edellyttävät päätöksentekotilanteet tunnistetaan ja kuinka niitä hyödynnetään. Tässä tarkoituksessa SotePeda 24/7 -hankkeessa kehitetty eettinen toimintamalli ja eettisen osaamisen määrittely tukevat käytännön johtamista monialaisissa toimintaympäristöissä.

Asiantuntijahavainnot

Ajatellen digitalisaatiota ja johtamista on muun muassa modernien yhteiskuntien tutkija Barbara Czarniawska (2014) kehittänyt uusia tapoja tutkia organisaatioiden toimintaa. Hän käyttää ilmaisua varjostaminen (shadowing) menetelmästä, jossa tutkija asettuu esimerkiksi organisaation johtajan varjoksi tehtävänään havainnoida kaikkea, mitä päivien, viikkojen ja kuukausien aikana tapahtuu osana kyseisen johtajan työtä. Varjostamisen käsitettä on hyödynnetty myös palvelumuotoilussa (vrt. Tuulaniemi 2011). Sen lisäksi, että varjostaminen tarjoaa mahdollisuuden havaintojen tekemiseen johtajan toiminnasta, varjona toimivan tutkijan mielenkiinto kohdistuu myös esimerkiksi niihin materiaaliisiin ympäristöihin, joissa johtaja toimii. Tämä näkökulma herkistää varjostajan organisaatiossa käytössä olevan teknologian havaitsemiselle, sekä sille, millä tavoin inhimillinen toiminta kietoutuu tekniikan toimimiseen muodostaen erilaisia verkostoja, kudelmia ja sommitelmia. (Czarniawska 2014.) Yhteistoiminnallista pohdintaamme ohjaavana kysymyksenä on toiminut: Mitä eettisesti arvioiden hyviä ratkaisuja tunnistamme sosiaali- ja terveydenhuoltoalan digitalisaation johtamisessa?

”Mitä eettisesti arvioiden hyviä ratkaisuja tunnistamme sosiaali- ja terveydenhuoltoalan digitalisaation johtamisessa?”

Osana eettisesti vastuulliseksi kokemaamme toimintaa olemme aktiivisesti pyrkineet tunnistamaan niitä johtamisen aineksia, joita digitalisaation eettinen johtaminen edellyttää. Ratkaisukeskeisesti – keskittyen siihen, mikä toimii – olemme pyrkineet saamaan esille sitä, mitä pitäisi johtamisessa vahvistaa (vrt. Savolainen 2016). Edelleen olemme rikastuttaneet yksilöllisiä havaintojamme yhteistoiminnallisen työskentelyn kautta. Pohdintamme tukena olemme hyödyntäneet aiheeseen liittyvää kirjallisuutta. Työskentelyprosessin tulokset kiteytyvät havainnoiksi digitalisaation johtamisesta muutoksen johtamisen ajankohtaisena sisältönä (kuvio 1). Digitalisaation johtaminen edellyttää jatkuvaa eettistä arviointia sekä luottamuksen vahvistamista muutoksessa.

Kuvio 1. Eettinen arviointi ja luottamus digitalisaation johtamisen muutosvoimina

Muutoksen johtaminen

Sosiaali- ja terveydenhuolto on jatkuvien muutospaineiden kohteena. Niin kansalliset kuin kansainvälisetkin, joskus yllättävästikin muuttuneet olosuhteet pakottavat organisaatiot reagoimaan kehittämällä toimintoja tilanteen vaatimusten mukaisiksi. Muutos lähtee aina ihmisistä, joten jokaisen organisaation työntekijän ja esimiehen oikeus sekä velvollisuus on käyttää ammattitaitoansa organisaation hyväksi, kun joudutaan uuden tilanteen eteen. Uusien toimintamallien ja käytäntöjen kehittämisessä tarvitaan koko työyhteisön sitoutumista prosesseihin. Tällä hetkellä pinnalla olevien tiimijohtamisen ja valmentavan esimiestyön teorioissa korostetaan johtajan roolia motivoijana ja tavoitteiden mukaisen toiminnan ohjaajana. (Laaksonen & Ollila 2016.) Johtamisessakin vaaditaan muuttuneissa tilanteissa uusia näkökulmia ja johtajan on hyvä jatkuvasti arvioida omaa johtamisosaamistaan sekä kehittää sitä uusien vaatimusten mukaiseksi (Allio 2018). Esimiesten tulee tunnistaa oma johtamistyylinsä ja sen vaikutus erilaisiin työntekijöihin, että hän osaa mukauttaa toimintaansa tilanteen vaatimalla tavalla (Griffith ym. 2018).

Tulevaisuuden asiakaslähtöisessä terveydenhuollossa ja sosiaalityössä on entistä suuremmat paineet sille, että toiminta perustuu parhaaseen saatavilla olevaan tutkimusnäyttöön. Myös palvelujen kehittämiseen liittyvien muutosprosessien tulee perustua tutkittuun tietoon siitä, mitkä ovat niitä parhaiksi havaittuja menetelmiä saada toivottuja muutoksia aikaan. Kun on todettu tarve muutokselle, tulee prosessia ohjata ja tarkastella vaiheittain: tavoitteiden asettaminen, muutosedellytysten tunnistaminen, tutkimusnäytön etsiminen ja arviointi, muutoksen toteuttaminen, arviointi ja vakiinnuttaminen. (vrt. Anttila ym. 2015, Jackson & Leung 2018, Kauhanen 2018.)

”Tekoälyn ja digitalisaation täysipainoinen hyödyntäminen vaatii sosiaali- ja terveysalan esimiehiltä tietoja, taitoja ja ymmärrystä siitä, miten tietotekniikan ja työntekijöiden välinen vuoropuhelu saadaan toimivaksi.”

Teknologiset ratkaisut mahdollistavat sen, että voimme olla samanaikaisesti mukana jopa monissa vuorovaikutustilanteissa; läsnäolon intensiteetin vaihdellessa. Parhaimmillaan teknologiavälitteinen yhteistyö tuottaa sekä hyvää mieltä yhteistoiminnan mutkattomuudesta ja vaivattomuudesta että tavoiteltuja tuloksia. Samalla aiempien kasvokkaisten kohtaamisten vähentyminen tuottaa uusia ja hankaliakin kysymyksiä ratkaistavaksi niin yksittäisille ihmisille kuin organisaatioillekin. Sosiaali- ja terveysalan kontekstissa tapahtuvissa kohtaamisissa eettinen osaaminen johtaa potilaan ja asiakkaan kannalta parhaisiin mahdollisiin ratkaisuihin, vähentää moraalista kärsimystä työssä ja vahvistaa yhteiskunnan kehitystä ja demokratisoitumista. (Kulju ym. 2016)

Kun sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen tuottamisen tavat muuttuvat, vaaditaan esimiehiltä erityisosaamista, kuten toiminnan johtamisen ja kehittämisen osaamista, että haasteisiin voidaan vastata (Kantanen ym. 2017). Työntekijöiden erilaisuuden hyväksyminen ja tukeminen muutostilanteissa auttaa tuottamaan uusia toimintatapoja työn tekemi-

seen, samalla lisäten organisaatioon sitoutumista ja työtyytyväisyyttä (Collins ym. 2019). Parhaat hyödyt digitalisaation kehittyessä saadaan siten, että tekniikkaa hyödynnetään niissä tehtävissä, joissa se toimii ihmistä paremmin. Tavoitteena on siis paras mahdollinen lopputulos asiakkaan näkökulmasta ja siihen muutokseen tarvitaan myös kriittisiä puheenvuoroja, jotta kehitys voisi olla toivotunlainen. (Shukla, Wilson, Alter & Lavieri 2017.)

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että tekoälyn ja digitalisaation täysipainoinen hyödyntäminen vaatii sosiaali- ja terveysalan esimiehiltä tietoja, taitoja ja ymmärrystä siitä, miten tietotekniikan ja työntekijöiden välinen vuoropuhelu saadaan toimivaksi. Yhteiskunnallinen vastuu palvelujen vaikuttavuuden ja tehokkuuden näkökulmasta on esimiesten päätöksissä joka hetki läsnä.

Digitalisaation eettinen johtaminen

Eettinen osaaminen näkyy käytännön toiminnassa ammatillisten arvojen ja oman ammatillisen roolin toteuttamisessa sekä kliinisessä päätöksenteossa. Lisäksi eettinen osaaminen ilmenee käytännössä ammatillisissa interventioissa sekä kognitiivisissa taidoissa. (NMC 2018, Sastre-Fullana et al. 2014.) Digitaalisessa toimintaympäristössä nämä osaamisen alueet korostuvat.

Digitalisaatio edellyttää - alasta riippumatta - uudenlaista otetta johtamisessa ja johtamisen etiikassa organisaatioiden toimintakyvyn säilyttämiseksi. Organisaatioiden haasteita kilpailutilanteessa ovat tehokkuus, taloudellisuus ja vaikuttavuus. Eettinen osaaminen ja toimintamallit yhdistetään hyvään tuottavuuteen ja tulokseen. (Dignum ym. 2018.) Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön antaman digitaalisia palveluja kotihoidossa koskevan laatusuosituksen perusteella johtamisen tehostamiseksi hyödynnetään toiminnanohjausjärjestelmiä, joiden avulla työntekijöiden työaika voidaan kohdentaa asiakastyöhön erityisesti kotihoidossa. Myös toistuvien hallinnollisten toimien, kuten työvuorolistojen laatimisen, tukena hyödynnetään sovelluksia, jotka vapauttavat työaika strategisesti tärkeämpiin kohteisiin. (STM 2017.)

Eettinen osaaminen johtamisessa ilmenee perinteisesti viestinnässä, ihmissuhteissa sekä ryhmätyökyvyissä. (NMC 2018; Sastre-Fullana et al. 2014.) Juuri nämä osa-alueet ovat digitalisaation myötä muutoksessa. Siitä syystä eettisessä johtamisessa on merkityksellistä keskittyä yhä vahvemmin moraalisiin periaatteisiin, kuten eettiseen päätöksentekoon, luottamukseen, eettisesti vahvaan ammatilliseen toimintaan sekä työympäristöjen kehittämiseen. Eettinen johtaminen toteutuu jatkossakin eettisistä valinnoista, kuten ”mikä on oikein tai väärin”. Käytännössä tämä tarkoittaa oikeiden tai väärin toimintamallien ja toimintojen valintaa.

Eettinen johtaminen tarkoittaa moraalisia valintoja, eheyden toteuttamista, eettisiä sääntöjä ja lakien noudattamista. Johtaja vahvistaa myös organisaation arvoperustaa, toimii eettisenä roolimallina ja vahvistaa eettistä organisaatiokulttuuria. Johtamisen ja hallinnan etiikan keskeisiä tutkimusaiheita ovat eettinen päätöksenteko ja johtaminen, organisaatioiden etiikan vahvistaminen, eettinen lainsäädäntö, julkisten palvelujen luotettavuus ja eettinen toimintaympäristö sekä globalisaatio ja eettiset kysymykset eri ammatillisilla aloilla. (Pitkänen & Salminen 2012) Eettisen johtamisen tehtävä on mahdollistaa ihmisille sosiaali- ja terveyspalvelut, jotka ovat tasavertaisia ja saavutettavia ja joissa toteutuu yksityisyyden suoja ja tasavertaisuus. Digitaalisessa ympäristössä eettistä digijohdantamista haastaa kansalaisten mahdollisuudet käyttää digitaalisessa muodossa tarjottuja palveluja. Nurmen (2019) mukaan 9 % suomalaisista ei ole koskaan käyttänyt internettiä. Kun digitaalisten sote-palvelujen määrä tulee kasvamaan, kysymyksenä on erityisesti, miten johtamisen keinoin mahdollistetaan kaikille kansalaisille yhtä lailla saavutettavat, tasalaatuiset sote-palvelut.

Digitalisaation johtaminen osana esimiestyötä korostuu yhä enemmän. Se ei ole enää pelkästään ylimmän johdon tai tietohallinnon asia. Lisääntyvä digitalisaatio haastaa myös sote-organisaatioiden päivittäisen johtamisen, kun järjestelmiä ja digitaalisia palveluja otetaan käyttöön yhä kiihtyvällä tahdilla. Tähän avuksi THL (2019) on laatinut suositukset digitalisaation hallintaan. Tutkimustuloksiin ja asiantuntija-arvioihin perustuvien suositusten avulla organisaatioilla on mahdollisuus hyödyntää digitalisaation tuomia mahdollisuuksia mahdollisimman hyvin ja tukea henkilöstöä digipalveluiden ja järjestelmien käytössä.

Digitaalisen osaamisvajeen synnyttämä syrjäytyminen ei kohdistu vain kansalaisiin. Se voi koskettaa myös organisaation työntekijöitä (Hyppönen & Ilmarinen 2019), Osaamisen kehittämisen ja johtamisen avulla huolehditaan ja tuetaan niin asiakkaiden kuin ammattilaistenkin digitaalisen osaamisen kehittymistä jatkuvan oppimisen menetelmillä vastamaan tulevaisuuden toimintaympäristön vaatimuksia ja ennaltaehkäisemään digitaalisia osaamiskuiluja (taulukko 1).

Taulukko 1. Osaamisen ja oppimisen kivijalka digitalisaatiossa (Alasoini 2018, 47)

Kyky elinikäiseen oppimiseen (metataito)

Ehdollistajina:

Yhteiskunnan oppimisympäristö, työn sisältö ja organisointi, työpaikan koulutus ja kannustinjärjestelmät sekä ihmisen omat ajankäyttövalinnat

Työtehtävän vaatimat erityistaidot, mukaan lukien digitaidot

Luova älykyys (geneerinen taito)

Kuten ainutlaatuisuus ja taiteellisuus

Sosiaalinen älykyys (geneerinen taito)

Kuten sosiaalinen havainnointi, suostuttelu, neuvottelu sekä toisten auttaminen ja toisista välittäminen

Toimintaympäristön muutos perinteisestä toimintaympäristöstä digitaalisten toimintajen palveluprosessien johtamiseen haastaa johtajan eettistä osaamista. Eettisesti vahva johtamisen osaaja ymmärtää toimintaympäristössä syntyvät eettiset haasteet ja pyrkii vahvistamaan omalla toiminnallaan organisaation eettisiä toimintatapoja ja ilmapiiriä organisaatiossaan. (Makaraff et al. 2014.) Hallinnollinen menettely on tärkeä osa henkilöstön kokemusta eettisyydestä johtamisessa. Lainsäädäntö on viitekehys etenkin ongelmatilanteissa myös silloin, kun reaali maailma on paljon monimutkaisempi kuin lainsäädäntö. Hallinnon ja organisaation toiminta vaikuttavat arkisiin aktiviteetteihin yhteisten arvojen kautta. Johtaja johtaa organisaation eettisyyttä. (Kangasniemi et.al. 2013, Poikkeus et al. 2014.)

Eettinen arviointi ja luottamus

Digitalisaation johtamiseen ja erityisesti digitaalisten palvelujen suunnitteluun, hankintaan ja käyttöönottoon tulisi liittää eettinen arviointi, myös ennakoivasti (esim. Peiponen 2018). Ennakointinäkökulma eettiseen arviointiin toteutuu esimerkiksi digitaalisten palvelujen kehittämisessä, jolloin pohditaan esimerkiksi sitä, miten palvelussa tulee toteutumaan

asiakkaan yksityisyys tai miten mahdollistuu luottamuksellinen asiakassuhde, miten tietoturvallinen palvelu tulee olemaan ja miten asiakkaan itsemääräämisoikeus huomioidaan palvelun käytössä. Luottamuksen näkökulmasta digitaalisen palvelun hankintaan liittyvä eettinen arviointi on tärkeää ja vaatii johtajilta ja esimiehiltä erityistä hankinta- sekä riskien ennakointi- ja hallintaosaamista.

Älykkään teknologian, kuten tekoälyn, kehitystyön myötä eettiset kysymykset nousevat yhä merkittävämpään rooliin, kun on varmistettava yhteiskunnan arvojen mukainen eettinen toiminta ja siitä kumpuava luottamus. Tekoälyn käyttöönoton suunnittelussa ja toteutuksessa viranomaistoiminnassa suositellaan hyödynnettäväksi eettistä toimintamallia, johon kytkeytyy eettinen arviointi. (Koivisto 2019.) Uusia terveys- ja hyvinvointisovelluksia tulisi aina arvioida ennen käyttöönottoa ja huomioida sovellusten käyttäjälähtöisyyttä esimerkiksi saatavilla olevan koulutuksen näkökulmasta (Hamari ym. 2020). Eettisessä arvioinnissa huomioidaan tarpeen mukaan eri toimijat: ammattilaiset, asiakkaat, johto ja eri tasoilla toimivat päätöksentekijät. (Etene 2010, 31-32.) Sosiaali- ja terveydenhuollon digitaalisten palvelujen ja sovellusten arviointiin on kehitetty arviointityökaluja, joita voidaan soveltuvin osin myös eettiseen arviointiin. Näitä ovat esimerkiksi Digi-HTA-arviointityökalu (Haverinen ym. 2019), Qvalidi 2019 -tarkistuslista (Hamari ym. 2020) ja Julkisten digitaalisten palvelujen laatukriteerit (VM 2018).

”Johtajuuden merkitys eettisissä periaatteissa tulisi nostaa vahvemmin esille, vastaahan johto organisaatioissa resurssien käytöstä ja jakamisesta, eettisesti kestävien valintojen tekemisestä sekä työntekijöiden ammattitaidon ylläpidosta ja hyvinvointia tukevasta työilmapiiristä.”

Tekoälyn ja robotiikan myötä myös eettisten kysymysten huomiointi omana alueenaan on nostettu selkeämmin esille erilaisissa toimintamalleissa (esim. Koivisto ym. 2019, EU 2019), joita voi hyödyntää eettisessä arvioinnissa. Esimerkiksi Lehto & Rantanen (2018) totesivat tutkimuksessaan, että kotihoidon työntekijät suhtautuivat hoivarobotteihin myönteisesti, mikäli robotin käytettävyys oli sujuvaa ja vuorovaikutteista. Mikäli digitaalisten apuvälineiden käyttöönoton arvioidaan kuormittavan työntekijöitä entisestään lisää, niihin suhtaudutaan helposti kielteisesti. Kotihoidon työntekijät pitivät hoivarobottien käyttöön liittyviä eettisiä kysymyksiä, kuten asiakkaan integriteetin vähenemiseen ja asiakkaan kokemaan epävarmuuteen uudessa tilanteessa, tärkeänä ottaa huomioon, kun suunnitellaan teknologia-avusteisia palveluja (Lehto & Rantanen 2018).

Digitalisaation myötä luottamuksen merkitys on korostunut kansainvälisessä ja tietointensivisessä verkostotaloudessa. Suomalainen luottamusyhteiskunta on mahdollistanut laadukkaat julkiset palvelut sekä uusien ja monimuotoisten digitaalisten palvelujen kehittämisen ja tekoälyn hyödyntämisen. Taustalla on ollut viranomaisten oikeus saada kattavasti kansalaisia koskevia tietoja. Luottamus digitaalisissa palveluissa edellyttää vastuul-

lisuutta, luotettavuutta ja läpinäkyvyyttä. Eettisessä arvioinnissa on hyvä tiedostaa, mitkä asiat lisäävät tai heikentävät digitaalisiin palveluihin ja digitaaliseen toimintaympäristöön kohdistunutta luottamusta. Näin voidaan osaltaan varmistaa, että palvelut ja järjestelmät toimivat eettisten periaatteiden, säädösten ja sovittujen toimintamallien mukaisesti. (VM 2017)

Digitaaliteknikan kehitys mahdollistaa työn teon uudenslaisin tavoin. Monet sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioista ovat niin sanottuja hajautettuja organisaatioita. Tällöin esimiehillä saattaa olla eri puolilla maakuntaa työyhteisöjä tai tiimejä johdettavanaan, jolloin johtaminen tapahtuu pitkälti teknologiavälitteisesti. Puhutaan e-johtajuudesta eli sosiaalisen vaikuttamisen prosessista informaatioteknologian avulla. (Savolainen 2016) E-johtajuus ja digitalisaation johtaminen luovat haasteita työyhteisön ja organisaation luottamuksen rakentamiseen sekä eettiseen toimintaan.

Luottamuksen rakentamiseen tarvitaan jatkuvaa ja toista arvostavaa vuorovaikutusta esimiehen ja työntekijöiden välillä. E-johtamisessa vuorovaikutustilanteet rakentuvat sähköisesti, jolloin vuorovaikutusaika on usein lyhyempi ja vaarana on erilaiset kommunikaatio-ongelmat ja väärinymmärrykset. Luottamuksen rooli teknologiavälitteisessä esimies-alaisuudessa on jopa vahvempi kuin perinteisessä Luottamuksen rakentamisessa korostuu säännöllinen kohtaaminen, yhteydenpito, vuoropuhelu ja se että esimies on tavoitettavissa. (Savolainen 2016)

Luottamusta ja johtajuutta on esitetty uusiksi teemoiksi eettisiin periaatteisiin. Johtajuuden merkitys eettisissä periaatteissa tulisi nostaa vahvemmin esille, vastaahan johto organisaatioissa resurssien käytöstä ja jakamisesta, eettisesti kestävien valintojen tekemisestä sekä työntekijöiden ammattitaidon ylläpidosta ja hyvinvointia tukevasta työilmapiiristä. Digitalisoituvan sosiaali- ja terveydenhuollon näkökulmasta luottamukseen kuuluu myös kansalaisten luottamus digitaalisiin palveluihin. (Sihvo 2018, 57–58.) Sama koskee myös henkilöstöä. Luottamus digitaalisen palvelun toimintaan on yksi teknologian hyväksyttävyyden edellytys ja yhteydessä siihen otetaanko palvelu käyttöön (esim. Kaasinen 2005). Luottamuksen syntymisen edellytyksiä ovat eettisyys ja hyväksyttävyys (Koivisto ym. 2019, 6).

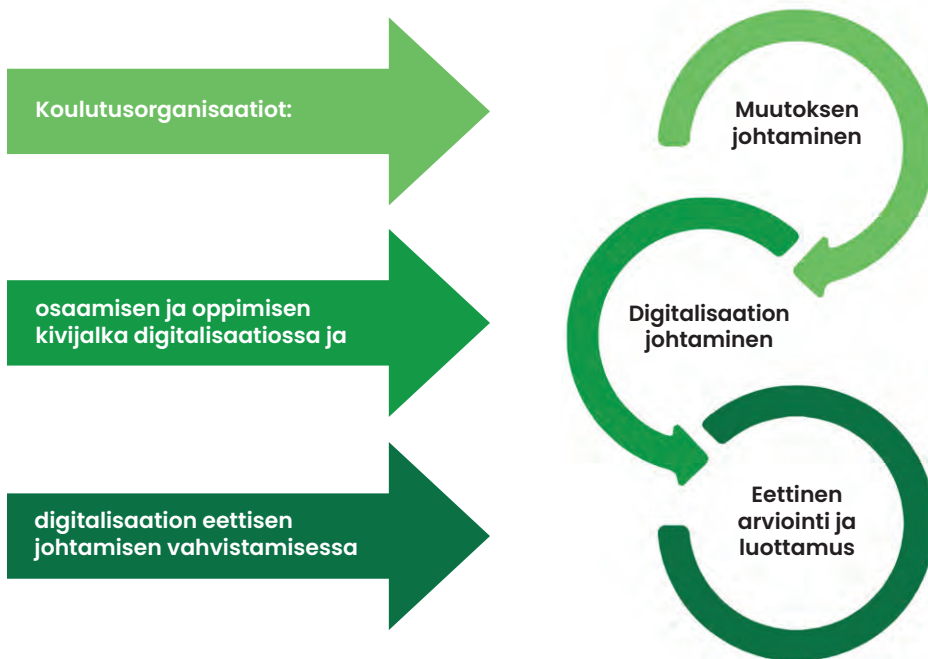
Kohti eettisesti vahvaa digitalisaation johtamista

Johtaminen organisatorisissa kokonaisuuksissa sisältää kysymyksiä rajauksista: mikä on organisoituneen toiminnan tavoite ja millä tavoin tämä tavoitteellinen toiminta asemoituu omaan toimintaympäristöönsä. Digitalisaation johtamiseksi on organisatorisessa toiminnassa tunnistettava niitä kokonaisuuteen vaikuttavia ratkaisuja, joita erilaisilla teknologisilla ratkaisuilla tuotetaan.

Digitalisaation myötä johtaja kohtaa haasteita, joiden ratkaiseminen voi olla entistä monimutkaisempaa ja herättää paljon kysymyksiä: Miten palvelujen tarjontaa ja henkilöstön osaamista tuetaan ja rakennetaan niin, että myös tulevaisuudessa kansalaisilla on käytössään vastuullisesti tuotettuja ja johdettuja sote-palveluja. Kuinka johdetaan siten, että yksityisyyden suoja ja tietoturva on toteutettu turvallisesti? Entä, kuinka palveluja osataan ohjata niiden käyttäjille ja kuinka kaikkea näissä prosesseissa kertyvää tietoa osataan käyttää oikealla tavalla hyödyksi myös palvelujen kehittämisessä? (Nurmi 2019, THL 2020.) Vaikka digitaalista tietoa kerätään monipuolisesti tietojärjestelmiä käytettäessä, tätä tietoa ei vielä saada riittävästi hyödynnettyä johtamisen, kehittämisen ja innovaatiotoiminnan tueksi (Hyppönen ym. 2018). Jatkossa olisi tärkeää tarkastella tietojen keräämistä ja kertymistä sekä hyödynnettävyyttä eettisestä näkökulmasta. Digitalisaation eettinen ja luottamusta vahvistava johtaminen korostuu tulevaisuudessa entistä enemmän, mutta niiden huomioiminen käytännössä vaatii uusia työvälineitä.

Erityisenä digitalisaation johtamisen haasteena näyttäytyy teknologisen kehityksen nopeus. Eettinen ennakoarviointi voi jäädä aikataulusyistä tekemättä. Teknologioiden käyttöönoton jälkikäteinen arviointi ei juuri tue luottamuksen vahvistamista, eikä myöskään digitalisaation eettistä johtamista. Eettisen johtamisen näkökulmasta on oleellista pyrkiä tunnistamaan ja ennakoimaan näitä vaikutuksia ennen uusien teknologioiden käyttöönottoa. Kun kehittäminen ja sen arviointi on avointa, voivat eri toimijat omista lähtökohdistaan ajoissa arvioida ratkaisujen luotettavuutta ja eettistä kestävyyttä.

Edustamme tämän artikkelin kirjoittajina neljää eri koulutusorganisaatiota ja meistä kukin on tuonut tähän artikkeliin oman asiantuntijuutensa koskien soite-alaa ja alan työn eettistä johtamista digitalisaatiossa. Kokemuksemme on, että koulutusorganisaatioilla on keskeinen rooli muutoksen johtamisessa, kuten digitalisaatiossa ja sen edellyttämän monialaisen osaamisen vahvistamisessa (vrt. Kuvio 2). Erityisesti soite-alan toimijoiden tulee olla aloitteellisia ja luoda edellytyksiä eettiselle arvioinnille, luottamuksen vahvistamiselle sekä digitalisaation eettiselle johtamiselle.

Kuvio 3. Koulutusorganisaatioiden rooli digitalisaation eettisen johtamisen vahvistamisessa

Johtaminen ei ole yksilösuoritus. Vielä vähemmän sitä on eettinen johtaminen digitalisoituvassa yhteiskunnassa ja soite-alan toiminnassa, jossa työn tavoitteita ei voida saavuttaa ilman yhteistyötä kansalaisten, asiakkaiden ja potilaiden kanssa. Digitalisaation johtaminen on tahtoa ja taito johtaa yhteistoimintaa, mahdollistaa kaikkien toimintaan osallisten aito toimijuus omien voimavarojensa käyttöön, oman toimintansa johtamiseen ja ohjaamiseen muuttuvissa toimintaympäristöissä. Osallistumalla digitalisaation eettiseen johtamiseen meistä jokainen voi olla mukana rakentamassa luottamusta, joka kantaa tulevaisuuteen.

Lähteet

Alasoini, T. 2018. Digitalisaatiolla työn uudelleenajatteluun. Millaista tutkimusta ja kehittämistä tarvitaan? Työterveyslaitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:9789522618429>

Allio, R.J. 2018. Becoming a leader – first, take charge of our own learning process. *Strategy & Leadership* 46(3), 21–28.

Anttila, A., Kärki, A., Wikström-Grotell, C. & Kettunen, J. 2015. Käsikirja sosiaali- ja terveyspalveluiden käytäntöjen kehittämiseen, käyttöönottoon ja arviointiin tutkimusnäytön pohjalta. *Arcada Working Papers* 3/2015.

Collins, B.J., Galvin, B.M. & Mayer, R.D. 2019. Situational Strength as a Moderator of the Relationship Between Organizational Identification and Work Outcomes. *Journal of Leadership & Organizational Studies* 26(1), 87–97.

Czarniawska, B. 2014. *A Theory of Organizing* (2.). Cheltenham: Edward Elgar.

Dignum, V., Baldoni, M., Baroglio, C., Caon, M., Chatila, R., Dennis, L., Ğ'enoza, G., Kließ, M., Lopez-Sanchez, M., Micalizio, R., Pav'ón, J., Slavkovik, M., Smakman, M., van Steenberge, M., Tedeschi, S., van der Torre, L., Villata, S., de Wildt, T. & Haim, G. 2018. Ethics by Design: Necessity or Curse? Conference: the 2018 AAAI/ACM Conference. Project: Responsible Artificial Intelligence. https://www.researchgate.net/publication/330302386_Ethics_by_Design_Necessity_or_Curse

Etene. 2010. Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalanhoidossa ja hoivassa. *Etene (STM)*: 30. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3081-0>

Griffith, J.A., Gibson, C., Medeiros, K., MacDougall, A., Hardy III, J. & Mumford, M.D. 2018. Are you thinking what I'm thinking?: The influence of leader style, distance, and leader-follower mental model congruence on creative performance. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. Vol 25(2), 153–170.

Hamari, L., Parisod, H., Skogberg, M., Aromaa, M., Leppänen V. & Salanterä, S. 2020. Digitaalisten terveys- ja hyvinvointisovellusten kehittäminen, arviointi ja raportointi: Qvalidi 2019-tarkistuslistan kehittäminen ja sisältö. *Hoitotiede* 32(1), 52–66.

Haverinen, J., Keränen, N., Falkenbach, P., Maijala, A., Kolehmainen, T., & Reponen, J. 2019. Digi-HTA: Health technology assessment framework for digital healthcare services. *Finnish Journal of EHealth and EWellfare*, 11(4), 326–341. <https://doi.org/10.23996/fjhw.82538>

Hypönen, H., Vänskä, J., Reponen, J., Vehko, T., Heponiemi, T., Lääveri, T. 2018. Digitieto sote-johtamisen tukena? *THL. Tutkimuksesta tiiviisti* 10(30). <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-196-6>

Hypönen, H. & Ilmarinen, K. 2019. Sähköisten sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjonta, palvelujen käyttö ja esteet. *Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201903016764>

Jackson, N.C. & Leung, O.M.C. 2018. Evidence-based management for today's ambidextrous organizations. *Strategy & Leadership*. Vol 46 (4), 28–36.

Kaasinen, E. 2005. User acceptance of mobile services - value, ease of use, trust and ease of adoption- Espoo 2005. VTT Publications 566. <https://www.vttresearch.com/sites/default/files/pdf/publications/2005/P566.pdf>

Kangasniemi, M., Vaismorandi, M. & Jasper M. 2013 Ethical issues in patient safety: implications for nursing management. *Nursing Ethics* 20, 8, 904–916. <https://doi.org/10.1177/0969733013484488>

Kantanen, K., Kaunonen, M., Helminen, M. & Suominen, T. 2017. Kunta-alan hoitotyön johtajien johtamisosaamisen muutos. *Tutkiva Hoitotyö* 15(1), 26–37.

Kauhanen, J. 2018. Esimies tuottavuuden kehittäjänä. *Helsingin seudun kauppakamari*.

Koivisto, R., Leikas, L., Auvinen, H., Vakkuri, V-, Saariluoma, P., Hakkarainen, J & Koulou, R. 2019. Tekoäly viranomaistoiminnassa - eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyys. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja* 14/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-643-0>

Kulju, K., Stolt, M., Suhonen, R. & Leino-Kilpi, H. 2016. Ethical competence: A concept analysis. *Nursing ethics* 23, 4, 401–412. <https://doi.org/10.1177/0969733014567025>

Laaksonen, H. & Ollila, S. 2016. *Lähijohtamisen perusteet terveydenhuollossa*. Helsinki: Edita.

Lehto, P. & Rantanen, T. 2018. Kotihoidon työntekijöiden käsitykset hoivarobotiikasta ikääntyneen hoidossa. *Tutkiva Hoitotyö* 16(2), 3–10.

Makaroff, K.S., Storch, J., Pauly, B. 2014. Searching for ethical leadership in nursing. *Nursing Ethics* 21, 6, 642–6. <https://doi.org/10.1177/0969733013513213>

NMC. 2018. The Code Professional standards of practice and behaviour for nurses, midwives and nursing associates <https://www.nmc.org.uk/globalassets/sitedocuments/nmc-publications/nmc-code.pdf>

Nurmi, J. 2019. Sote, digi ja etiikka. <https://sotedigi.fi/blogi/sote-digi-ja-etiikka/>

Peiponen, A. 2018. Palvelujen tuottaminen, hoivateknologia ja etiikka. Teoksessa *Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014–2018*. ETENE-julkaisuja 46. <https://www.vttresearch.com/sites/default/files/pdf/publications/2005/P566.pdf>

Pitkänen, L. & Salminen, A. 2012. Johtamisen etiikka: kysymys integriteetistä, koodeista ja esimiestyöstä, teoksessa K. Lehto (toim.) *Pirullisista ongelmista hyvään hallintoon*, 29–40. Vaasan Yliopiston julkaisuja, *Opetusjulkaisuja* 56, *Hallintotieteet* 2.

Poikkeus, T., Leino-Kilpi, H. & Katajisto, J. 2014. Supporting ethical competence of nurses during recruitment and performance reviews – the role of nurse leader. *Journal of Nursing Management* 22, 6, 792–802. <https://doi.org/10.1111/jonm.12033>

Sastre-Fullana, P., Pedro-Gomez, D., Benasar-Veny, M., Serrano-Gallardo, P. & Morales-Asencio, J.M. 2014. Competence frameworks for advanced practice nursing: a literature review. *International Nursing Review* 61, 4, 534–542.

Savolainen, T. 2016. Luottamus – digijohtamisen voimavara ja taitohaaste. *Ratkes* 1/2016, 23–30.

Shukla, P., Wilson, J., Alter, A. & Lavieri D. 2017. Machine reengineering: robots and people working smarter together. *Strategy & Leadership*. Vol 45 (6), 50–54.

Sihvo, S. 2018. Kaipaaivatko eettiset periaatteet päivitystä? Teoksessa *Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014–2018*. ETENE-julkaisuja 46. <https://www.vttresearch.com/sites/default/files/pdf/publications/2005/P566.pdf>

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) 2017. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi 2017–2019. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017/6. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80132/06_2017_Laatusuositusjulkaisu_fi_kansilla.pdf

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). 2019. Suositukset organisaatioille digitalisaation hallintaan laatinut suositukset digitalisaation hallintaan. <https://thl.fi/fi/web/tiedonhallinta-sosiaali-ja-terveysalalla/tiedonhallinnan-ohjaus/sote-digitalisaation-seuranta/suositukset-organisaatioille-digitalisaation-hallintaan>

Tuulaniemi, J. 2011. *Palvelumuotoilu*. Helsinki: Talentum.

Valtiovarainministeriö (VM). 2017 Eettistä tietopolitiikkaa tekoälyn aikakaudella –selonteko. <https://vm.fi/documents/10623/7768305/Eettist%C3%A4+tietopolitiikka+teko%C3%A4lyn+aikakaudella+-selonteko.pdf/bf0ef101-5e11-175e-a87a-dea78359780c>

Valtiovarainministeriö (VM). 2018. Digitaalisten palveluiden laatu. <https://vm.fi/digipalveluiden-laatu>

5 Ammattietiikka muutoksessa

Lainsäädäntö ja ohjeistukset eettisesti kestävästä yhteistoiminnan perustana

Raija Koskinen & Päivi Sihvo

Vankkana perustana sosiaali- ja terveysalan toiminnassa ovat ajantasainen lainsäädäntö sekä eettiset ohjeistukset. Tarkastelemme artikkelissamme tätä perustaa aluksi pitempiä kehityskulkuja kuvaten. 2020-luvun alun tilannekuvaan nostamme lisäksi eettisen tietopolitiikan käytännön ratkaisuja koronapandemian ajalta. Digitalisoituvassa yhteiskunnassa sote-alan toimijat kohtaavat nopeita muutoksia. Asianmukainen ja perusteltu, eettisesti kestävä toiminta edellyttää herkkyyttä yhteiskunnallisille muutoksille, jatkuvaa osaamisperustan vahvistamista ja valmiutta yhteistoimintaan.

Johdanto

Sosiaali- ja terveysalan (sote) ammattilaisten työtä ohjaavat monet eettiset ohjeistukset ja periaatteet. Viime vuosina digitalisaation hyödyntämistä koskevaa lainsäädäntöä on uusittu voimakkaasti. Myös sote-alan lainsäädäntöä on uudistettu monin tavoin. Sote-uudistus lainsäädäntöperustaisista toimintajärjestelmän muutoksista suurimpana on ollut vireillä pitkään. Lainsäädäntöprosessit ovat hitaita teknologian nopeaan kehitykseen nähden. Tästä syystä eettisten ohjeiden ja suositusten merkitys sekä muutostarpeet korostuvat muutosten aikana.

Tämän julkaisun liitteisiin on koottu sote-alan digitalisaatioon ja digitaalisiin palveluihin liittyvää lainsäädäntöä ja ohjeistusta, jotka osaltaan edistävät eettistä toimintaa sote-alalla. Tarve lainsäädännön ja ohjeistusten koonnille on tullut esille SotePeda 24/7 -hankkeen aikana järjestetyissä virtuaalisissa eettisissä foorumeissa (Sihvo ym. 2020). Liitteet kattavat keskeisen sote-alan digitalisaatiota koskevan lainsäädännön (Liite 1) ja keskeiset eettiset ohjeet ja suositukset (Liite 2). Tässä artikkelissa nostamme esiin näistä joitakin artikkelimme teemoihin keskeisimmin liittyviä sisältöjä.

Lainsäädäntö muutoksessa

Ajantasainen lainsäädäntö sekä sen muutokset määrittävät yhteiskunnallista toimintaa merkittävällä tavalla. Lakialoitteet, lainsäädännön valmistelu ja uusista laeista päättäminen ovat keskeinen tapa luoda, uudistaa ja ylläpitää yhteiskunnallisia rakenteita: päätöksentekoa, päätösten toimeenpanoa sekä päätösten arviointia. Lainsäädännön kehitys heijastelee yhteiskunnan arvoja ja normeja. Jokaisen yksittäisen, esimerkiksi sosiaali- ja terveysalaa koskevan lakiuudistuksen myötä alan toiminnan odotetaan muuttuvan. Kehitys näyttäytyy myös toimintaympäristön muutoksina. Sote-alan toimijoiden aktiivinen osallistuminen alaa koskevan lainsäädännön kehittämiseen nousee alan eettisistä periaatteista ja sitoumuksista. Eettinen toiminta sote-alalla edellyttää jatkuvaa valppautta ja eettistä herkkyyttä.

Lainsäädännön sote-alaa koskevia muutoksia on hyvä tarkastella osana yleisempää yhteiskunnallista kehitystä, jossa juridisella säätelyllä on yhä vahvempi rooli (Esim. Kotkas & Lindroos-Hovinheimo 2010). Sote-alan digitalisaatiokehitystä on perusteltua tarkastella ensinnäkin lainsäädännön kehityksen kansallisista lähtökohdista. Lisäksi Suomi Euroopan unionin jäsenmaana on sidoksissa EU-tason lainsäädäntöön ja osa paineista lainsäädäntömuutoksiin liittyy yleiseurooppalaiseen kehitykseen. Yhtenä etiikan kannaltakin keskeisenä ajankohtaisena esimerkkinä on tietosuojalainsäädännön kehitys (Tietosuojalaki 1050/2018).

”Sote-alan toimijoiden aktiivinen osallistuminen alaa koskevan lainsäädännön kehittämiseen nousee alan eettisistä periaatteista ja sitoumuksista. Eettinen toiminta sote-alalla edellyttää jatkuvaa valppautta ja eettistä herkkyyttä.”

Sote-alan toimintaa käsitellään monissa yhteiskunnallisissa keskusteluissa yhtenä isona kokonaisuutena. Vaikka sote-alan työtä voisi määritellä melko yleisesti toiminnaksi, jolla vastataan ihmisten erilaisiin avun, tuen ja hoidon tarpeisiin, on sekä sosiaalialalla että terveysalalla paljon kumpakaikin alaa erikseen määrittävää lainsäädäntöä ja eettisiä ohjeistuksia. Molempien alojen sisällä toimii myös lukuisia ammattiryhmiä omine ohjeineen. Digitalisaation myötä sote-alan toimijoita ovat yhä useammin myös ammattilaiset, jotka edustavat koulutustaustaltaan mahdollisesti kokonaan sote-alan ulkopuolista osaamista. Eettisesti kestävä toiminnan kannalta nämä monet jakolinjat ovat oleellisia tunnistaa.

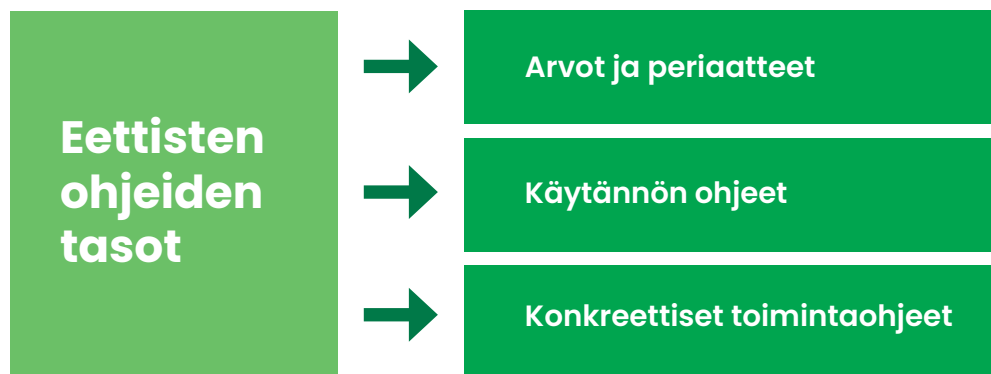
Digitalisoituvaa sote-alan työtä, palveluja sekä niissä käytettävän teknologian kehittämistä ohjaavat lainsäädännön lisäksi kansalliset ja kansainväliset eettiset ohjeistukset, sekä kansalliset ohjelmat ja strategiat, kuten Sote-tieto hyötykäyttöön -strategia (Seppälä & Puranen, 2019). Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön alainen Hyvinvoinnin tekoäly ja robotiikka -ohjelma tukee tekoälyn ja robotiikan hyödyntämistä alan palveluissa ja toimintaprosesseissa sekä monitoimijaista keskustelua näihin liittyvistä eettisistä kysymyksistä. (STM, n.d.) Vaikka kukin ministeriö ohjaa oman toimialansa kehittämistä, on valtiovarainministeriöllä vaikutusvaltaa näihin kaikkiin koskien tietohallintoa, rakenteiden kehittämistä, yhteisiä palveluja ja palvelutuotantoa sekä sähköisen asioinnin ja tietoturvallisuuden yleisiä perusteita. Valtiovarainministeriön koordinoiva rooli julkisen hallinnon digitalisaation edellytysten luomisessa on viime vuosikymmenen aikana noussut keskeiseksi. Ministeriö valmistelee myös yleistä tieto- ja hallintopolitiikkaa sekä näitä koskevaa lainsäädäntöä. (VM, n.d.)

Tekoälyn ja robotiikan kehittyminen ovat nostaneet eettiset kysymykset omana erityisalueenaan esille ja vauhdittaneet myös eettisten ohjeistusten uudistamistyötä. Tästä esimerkkejä ovat kansainväliset ohjeistukset, kuten Euroopan Unionin Luotettavaa tekoälyä koskevat eettiset ohjeet (High-Level Expert Group on AI 2019) ja kansainvälisten järjestöjen suosituksukset (esim. IMIA, ACM, IEEE) (ks. liite 2). Digitalisaation kehityksen myötä eettisten ohjeistusten ja periaatteiden merkitys on lisääntynyt. Myös niiden aktiivinen päivitystarve on korostunut, kun kehittyneen teknologian myötä syntyy uusia eettisiä kysymyksiä huo-

mioon otettavaksi sote-alan käytännön työssä. Esimerkiksi robotiikan monipuolinen hyödyntäminen edellyttäisi alalle ja ammattilaisten käyttöön selkeitä ja yhteisiä eettisiä ohjeistuksia, jotka vielä puuttuvat (Peiponen 2018).

Eettiset ohjeistukset ja periaatteet

Eettiset ohjeet muodostavat eri tasoista koostuvan kokonaisuuden: arvot ja periaatteet ovat ylimmällä tasolla, sitten tulevat käytännön ohjeet ja konkreettiset toimintaohjeet ovat alimpana (kuvio 1).

Kuvio 1. Eettisten ohjeiden tasot

Eettisyys näkyy sote-alan ammattilaisten työssä toisaalta ajattelussa ja toisaalta toiminnassa. Ajattelun tasolla etiikka ilmenee sekä omien että yhteisesti hyväksytyjen arvojen ja periaatteiden tuntemisena. Etiikka ilmenee myös kykyinä ja valmiutena soveltaa tietoa tapauskohtaisesti ja kohdata ihmisiä erilaisissa elämäntilanteissa. Eettisesti perusteltu, tilannekohtainen toiminta edellyttää myös ajantasaisen lainsäädännön tuntemusta, muun muassa koskien asiakkaan asemaa ja palvelujärjestelmän eri toimijoiden rooleja. (Kangasniemi et al. 2018; ETENE 2011.)

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE on keskeinen toimija yleisten ohjeistusten ajantasaisuuden näkökulmasta (ks. koonti taulukossa 1). ETENE on julkaissut sosiaali- ja terveydenhuollon eettisiä periaatteita koskevia suosituksia vuosina 2001 ja 2011, joista jälkimmäinen on kohdennettu nimenomaan koko sote-alalle (ETENE 2001, 2011.)

Vuonna 2010 ETENE julkaisi ensimmäisen teknologiaa ja etiikkaa sote-alan hoidossa ja hoivassa koskevat eettiset periaatteet. Arvoperustana teknologian tarkasteluun on ihmisarvo ja sen haavoittuvuus. Itsemääräämisoikeus ja oikeudenmukaisuus olivat mukana jo vuonna 2001 julkaistuissa periaatteissa. Uusina erityisesti teknologian hyödyntämistä koskevin periaatteina tuodaan esille hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen, yksityisyyden suoja ja turvallisuus. (ETENE 2020.) Eettisten periaatteiden täsmentäminen vastaamaan kutakin aikaa ja yhteiskunnallisia ilmiöitä on tärkeää. Digitalisaation ja robotisaation nopea kehitys ja yhteiskunnan muutokset tuovat uusia eettisiä haasteita ja siten tarpeita tarkastella eettisiä periaatteita ja niiden painotuksia uudelleen (Sihvo 2018).

Eettiset periaatteet voidaan ymmärtää sosiaali- ja terveydenhuollon arvoina. Eettiset periaatteet toimivat käytännön suuntaajina ja tarjoavat jatkuvuutta ja arvojen pysyvyyttä eettiseen keskusteluun ja toimintaan. Eettiset periaatteet voivat auttaa, kun arvioidaan

Taulukko 1. ETENE:n julkaisemien eettisten periaatteiden kehittyminen. (Etenen julkaisut 2001, 2010, 2011, Sihvo 2018)

Eettiset periaatteet terveydenhuollossa (2001)	Teknologian hyödyntämisen keskeisiä eettisiä periaatteita (2010)	Eettiset suositukset sosiaali- ja terveysalalle (2011)	Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet, täydennystarpeet (2018)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Oikeus hyvään hoitoon 2. Ihmisarvon kunnioitus 3. Itsemääräämisoikeus 4. Oikeudenmukaisuus 5. Hyvä ammattitaito ja hyvinvointia edistävä ilmapiiri 6. Yhteistyö ja keskinäinen arvonnanto 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen 2. Itsemääräämisoikeus 3. Yksityisyyden suoja 4. Oikeudenmukaisuus 5. Turvallisuus 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sosiaali- ja terveysalan toimijat kunnioittavat asiakkaidensa ja potilaidensa ihmisarvoa ja perusoikeuksia (ihmisen perusoikeudet, itsemääräämisoikeus ja valinnanvapaus) 2. Sosiaali- ja terveydenhuollon lähtökohtana on asiakkaiden ja potilaiden etu (hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen; oikeudenmukaiset ja yhtäläisin perustein järjestetyt palvelut, inhimillinen ja yksilöllinen kohtelu). 3. Sosiaali- ja terveydenhuollossa on kysymys vuorovaikutuksesta (toisen arvostaminen ja inhimillisuus, luottamus, molemminpuolinen sitoutuminen sovittuihin tavoitteisiin ja toimintaan). 4. Ammattihenkilöstö vastaa työnsä laadusta (työn laatu ja palvelujen oikeudenmukaista tarjontaa, mahdollisuus kouluttautua ja kehittyä työssä) 5. Hyvä hoito ja palvelu edellyttävät vastuullisia päätöksiä ja toimintakulttuuria (järjestyvä ja johdonmukainen päätöksenteko, ammattihenkilöiden omat eettiset periaatteet ja kannustava työilmapiiri) 	<p>uusia asioita vuoden 2011 eettisiin periaatteisiin:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Osallisuus (osallisena omassa hoidossa tai palvelussa; osallisuus yhteisöissä ja toimiminen yhteisen hyvän edistämiseksi) • Johtajuus • Yhteistoiminnallisuus (sote-ammattilaisten ja asiakkaiden/potilaiden yhdessä ja tasavertaisena toimimista ja dialogia) • Asiakkaan velvollisuudet (sitoutuminen, vastuunotto) • Luottamus (aito, yhdenvertainen vuorovaikutus ja kohtaaminen, luottamus asiakas/potilastietojärjestelmiin)

palvelun ja toiminnan eettisiä ulottuvuuksia ja eettisen toiminnan toteutumista. Sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskeva lainsäädäntö on eettisten periaatteiden pohjana, mutta ne edustavat pysyvämpää toiminnan viitoittajaa kuin lainsäädäntö. (ETENE 2011) Eettiset ohjeet antavat suuntaviivat, joiden soveltamisessa tarvitaan aina yksilöllistä harkintaa. Sen takia on tarpeellista kehittää eettistä ajattelua ja herkkyyttä tunnistaa uusia eettisiä ongelmatilanteita toimintayksiköissä ja työyhteisössä yleisesti ja jokaisen niissä toimivan henkilökohtaisesti. (ETENE 2011; Juujärvi ym. 2007.)

Sote-alalla toimivien ammattilaisten työtä ohjaavien yhteisten eettisten ohjeiden ja periaatteiden lisäksi useilla sosiaali- ja terveydenhuollossa toimivilla ammattiryhmillä on omia ammattieettisiä ohjeistuksia (Esim. Sairaanhoidajat n.d.; Suomen fysioterapeutit n.d.; Terveydenhoitajaliitto n.d.). Eettinen ohjeistus tai koodisto kuvaavat oikeaan ja väärään liittyviä moraalisia periaatteita ja hyväksyttäviä toimia. Osa näistä ammattieettisistä ohjeista on päivitetty 2010-luvun viimeisinä vuosina ja niissä on huomioitu digitalisoituvat toimintaympäristöt. Esimerkiksi sosiaalialan ammattihenkilöiden vuonna 2017 päivitettyissä Talentian ohjeissa kuvataan digitalisaation tarjoamia mahdollisuuksia sekä sosiaaliryönten asiakas- että rakenteelliselle työlle, mutta myös erityistä eettisen harkinnan tarvetta digitalisaatiota hyödynnettäessä. (Heikkinen 2017, 46–47; vrt. myös Kivistö & Pääkkönen 2017.)

Lääkäriliitto on laatinut erilliset ohjeet etälääketieteen ja sosiaalisen median käytös-

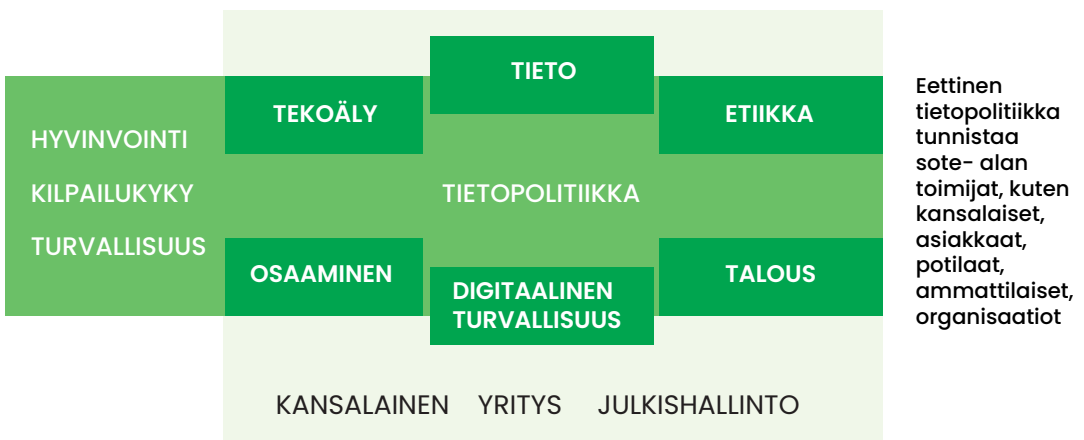
tä (Lääkäriliitto n.d.). Sairaanhoidajaliitto on julkaisut oman Sähköisten terveystalvelujen strategian vuosille 2015–2020. Sen avulla on haluttu nostaa esille sairaanhoidajan roolia kansalaisten osallisuutta vahvistavien sähköisten terveystalvelujen käytössä ja kehittämässä. (Sairaanhoidajaliiton eHealth-asiantuntijaryhmä 2015) Perinteisten sote-alan ammattilaisten lisäksi alalla työskentelee paljon tietohallinnon tai tietojenkäsittelyn ammattilaisia, jotka suunnittelevat digitaalisia ratkaisuja ja ratkaisevat digitalisaatioon liittyviä ongelmia. Eri ammattiryhmille on kehitetty eettisiä ohjeistoja, jotka limittyvät osin toisiinsa. Esimerkiksi terveyden informatiikan etiikassa yhdistyvät yleinen etiikka, tiedonhallinnan ja informatiikan etiikka sekä ohjelmistoteknologian etiikka (IMIA n.d.)

Tilannekuva digitalisaatiossa – toimijat, etiikka ja lainsäädäntö

Pyrimme seuraavaksi havainnollistamaan suomalaisessa yhteiskunnassa tunnistettavia kehityskulkuja, joissa kytkeytyvät yhteen lainsäädännön muutokset, ohjeistukset ja eettiset sitoumukset sekä digitalisaatio. Erityisesti mielenkiintomme kohdistuu siihen, millä tavoin nämä tuottavat sote-alan ammattilaisten digitalisoituvassa arjessa ammattietiikan muutostarvetta. Konkretisoimme tätä ilmiötä syyskuuhun 2020 ajoittuvalla tilannekuvalla lainsäädännöllisistä muutoksista ja sote-alan eettisestä perustasta digitalisaatiossa (kuvio 3). Jäsennyksemme lähtökohtana ovat vallankäytön lajit: lainsäädäntövalta, toimeenpanovalta ja tuomiovalta. Vallan lajien erillisyydellä on suomalaisessa (ja länsimaisessa/eurooppalaisessa) oikeusvaltiossa, demokratiassa ja kansalaisten elämässä erityinen arvonsa (Alhanen & Perhoniemi 2017, 137–151). Suomalaista sote-alaa ja sen eettistä perustaa sellaisena kuin sen nykyään tunnemme ei olisi olemassa ilman, että yhteiskuntamme on järjestäytynyt demokratia. Alhanen ja Perhoniemi (2017, 9) kuvaavat demokratiaa monisäikeiseksi rihmastoksi toisiaan täydentäviä, tukevia ja syventäviä ideoita ja ydinkäsitteitä kuten tasa-arvo, vapaus, kansalainen, kansanedustus, perustuslaki, ihmis-oikeudet ja sananvapaus.

Sote-alan ammattietiikan digitalisaatioon liittyvien muospaineiden kannalta toimeenpanon tarkastelu nostaa esiin niitä lukuisia toimijoita, jotka omista lähtökohdistaan käsin pyrkivät vaikuttamaan myös lainsäädännön muutoksiin poliittisen järjestelmän tarjoamia mahdollisuuksia hyödyntämällä. Nämä toimijat on tunnustettu myös valtiovarainministeriön selonteossa Eettistä tietopolitiikkaa tekoälyn aikakaudella (Valtiovarainministeriö 2018). Olemme tarkastelleet eettisen tietopolitiikan keskeisiä ulottuvuuksia sote-alan monien toimijoiden kannalta. Myönteinen havaintomme on, että ulottuvuuksien sisällä on vaivatta tunnistettavissa tilaa sote-alan monille toimijoille: kansalaiset, järjestöt, pop up-toimintayhteisöt, sote-alan ammattilaiset, asiakkaat, potilaat, yritykset ja julkishallinnon organisaatiot. Sote-alan ammatillisen toiminnan yksi keskeinen ominaispiirre on moniin tehtäviin sisältyvä oikeus ja velvollisuus käyttää virkavastuista julkista valtaa lainsäädännön asettamissa rajoissa. Eettinen tietopolitiikka ulottuu monitoimijaisen sote-alan digitalisoituvaa toimintaan (kuvio 2).

Kuvio 2. Eettinen tietopolitiikka ulottuu sote-alan digitalisoituvaa toimintaan (Mukaellen Tietopolitiikan keskeisiä ulottuvuuksia, Valtiovarainministeriö 2018, 5).

Syyskuun 2020 tilannekuvassa (kuvio 3) on nostettu esille koronapandemiaan liittyviä lainsäädännöllisiä muutoksia, jotka ovat olleet tarpeen uuden teknologian käyttöön-otossa. Koronavilkku-sovellus otettiin käyttöön nopeasti edenneen kehitystyön tuloksena. Sovelluksen kehittämiseksi yhteistyötä tekivät monet toimijat, jotka on kuvattu eettinen tietopolitiikka -mallissa (kuvio 2.). Kehittämistyö ja käyttöönotto edellyttivät lainsäädännöllisiä muutoksia. Koronavilkkuä käytetään tilanteessa, jossa koko sote-alan toimijoiden työtä määrittävä soteuudistus on edelleen valmistelussa. Kehitystyössä on otettu huomioon monia eettisesti keskeisiä asioita, muun muassa sovelluksen käyttäjien yksityisyys on vahvasti suojattu ja sovelluksen käyttö perustuu vapaaehtoisuuteen. (Koronavilkku, n.d.)

Uusien tarpeiden tunnistaminen eri toimijoiden voimin synnyttää jatkuvasti uutta, tarvelähtöistä teknologiaa. Tämä kehitys puolestaan haastaa lainsäädäntöä ja eettisiä ohjeistuksia pysymään vauhdissa mukana. Lainsäädäntöä on myös kehitetty turvaamaan digitalisaatiota hyödyntävien palvelujen turvallista ja luotettavaa toimintaa, mikä mahdollistaa osaltaan eettisesti kestävä digitalisaation hyödyntämisen sote-alalla. Digitaalisten palvelujen saatavuutta, laatua ja yhdenvertaista käyttöä tukemaan astui voimaan tänä vuonna laki digitaalisten palveluiden tarjoamisesta (306/2018). Samoin voimaan astui Toisilaki (552/2019), jonka tavoitteena on mahdollistaa sote-alan toiminnassa sekä

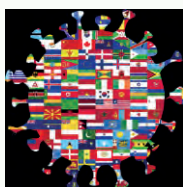
Lainsäädännön ajankohtaisia muutoksia:

Tartuntatautilain määräaikainen muutos koskien Covid-19-tartuntaketjujen katkaisua tehostavaa tietojärjestelmä voimaan ajalle 31.8.2020 – 31.3.2021

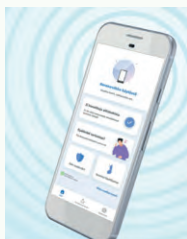
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161227?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=tartuntatautilaki>

Sote-uudistus lakipaketti valmistelussa ja lausunnoilla 25.9.2020 asti. Ennakoitavissa toimijaroolien merkittäviä muutoksia:

<https://soteuudistus.fi/lakiuunnos-15.6.2020>

COVID-19

KORONAVILKKU

Eettisen perustan vahvistaminen toiminnalle muutoksessa:

ETENE:
Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta, 2011

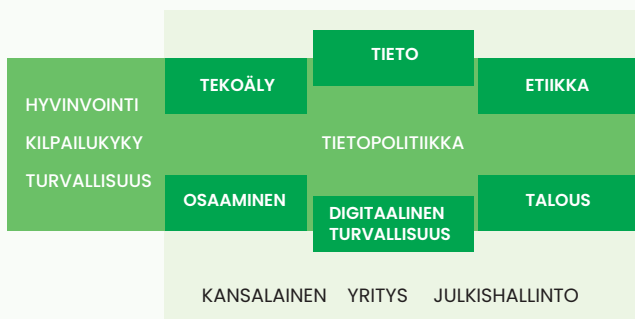
<https://etene.fi/documents/1429646/1559058/ETENE-julkaisu+32+Sosiaali-+ja+terveysalan+eettinen+perusta.pdf/13c517e8-6644-4fa5-8c5f-193cfdce9841/ETENE-julkaisu+32+Sosiaali-+ja+terveysalan+eettinen+perusta.pdf>

”Eettistä keskustelua tarvitaan myös ... – – ... teknologian, teknisten apuvälineiden ja tietotekniikan lisääntyvästä käytöstä palveluissa ja hoivassa”

<https://etene.fi/toiminta>

Valtiovarainministeriön tietopolitiikassa (2018) tunnistettu etiikan ulottuvuus

<https://vm.fi/documents/10623/7768305/Eettiset%203%A4+tietopolitiikka+teko%20C3%A4lyn+aikakaudella+selonteko.pdf/bf0ef01-5e11-175e-a87a-dea78359780c>

Eettinen tietopolitiikka tunnistaa sote- alan toimijat, kuten kansalaiset, asiakkaat, potilaat, ammattilaiset, organisaatiot

Kuvio 3. Tilannekuva syyskuu 2020. Koronapandemian edellyttämät lainsäädännölliset muutokset ja sote-alan eettinen perusta

alan ohjaus-, valvonta-, tutkimus- ja tilastotarkoituksessa tallennettujen henkilötietojen tehokas ja tietoturvallinen käsittely ja hyödyntäminen muun muassa tiedolla johtamisessa. Lailla turvataan yksilön luottamuksensuoja sekä oikeudet ja vapaudet henkilötietoja käsiteltäessä. Lääkinnällisiä laitteita eli terveysteknologioita koskeva regulaatio eli sääntely on muuttunut vuonna 2017 voimaan astuneen EU-lainsäädännön myötä. Esimerkiksi Omaolo-palvelut ovat tämän sääntelyn alaisia digitaalisia palveluja.

Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnon alalla sote-alan tiedonhallintaa on kehitetty koordinoitusti 2010-luvulta lähtien. Terveystieteiden tutkimuksessa potilastiedon määränuotoinen kirjaaminen sähköisiin järjestelmiin on jo osa alan vakiintunutta toimintaa ja Omakanta-palvelut ovat monille kansalaisille tuttuja. Sosiaalialalla on edelleen paljon vaihtelevia tapoja asiakastietojen käsittelyssä ja meneillään on suuri toimintakulttuurin muutos. Asiakastiedon arkisto osana Kanta-palveluja mahdollistaa keskitetyn, sähköisten sosiaalihuollon asiakastietojen aktiivisen käytön ja pysyvän säilyttämisen. Sosiaalihuollon organisaatioiden liittymisvelvoitteesta arkistoon tullaan säätämään uudistuvassa laissa sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä. (THL n.d.; Kanta n.d.) Yhteinen digitaalinen infrastruktuuri vahvistaa koko sote-alan toimintaedellytyksiä tulevaisuudessa. Muutos myös edellyttää eettisen osaamisen vahvistamista tiedolla johtamisessa.

Uudistuvaa lainsäädäntöä on syytä tarkastella sote-alan eettisten periaatteiden ja ammattietiikan valossa. Ammattieettisesti haastavia kysymyksiä nousee eri toimijoiden ajantasaiseen lainsäädäntöön perustuvista odotuksista. Uutta lainsäädäntöä on syntynyt turvaamaan eri toimijoiden, kuten sote-alan asiakkaiden ja potilaiden sekä alan ammattilaisten oikeuksia. Toisaalta lainsäädäntö on turvaamassa myös esimerkiksi elinkeinonharjoittamisen vapautta Suomessa. Kokonaiskuvassa on tunnistettava, kuinka teknologian kehitys on luonut huomattavia liiketoiminnallisia, usein myös kansallisvaltion rajat ylittäviä mahdollisuuksia ja uudenlaista tarvetta säätelyyn. Sote-alan ammattilaisen arjessa nämä eri toimijoiden odotukset näkyvät usein jo lakisääteisinä velvoitteina. Haasteeksi nousee ehkä keskenään ristiriitaistenkin velvoitteiden yhteensovittaminen ammattieettisesti perustellulla ja kestäväällä tavalla.

Yksi keskeinen kysymys liittyy sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja yhdenvertaiseen kohteluun. Sote-alan ammattilaisen työssä jokaisen asiakkaan ja potilaan oikeudet ovat yhtäläisiä. Jo ennen digimurrosta on ollut nähtävissä kehitys, jonka myötä omat oikeutensa tuntevat asiakkaat ja potilaat osaavat hyödyntää myös palvelujärjestelmää paremmin kuin ne, joilla voimavaroja ei syystä tai toisesta ole omien oikeuksiensa selvittämiseen. Digitaalisuus näkyy paitsi uusina mahdollisuuksina tavoittaa palveluntarvitsijoita entistä yhdenvertaisemmin, myös eriarvoistumiskehityksenä, joka voi konkretisoitua digitaalisina kUILUINA, ulossulkemisina. (esim. Laitinen 2018; Rotkirch & Tammisalo 2020; Taipale 2019.)

Yhteistoiminnallinen eettinen ammatillisuus

Yhteiskunnan muutos ja kehittyvä teknologia muovaavat jatkuvasti ammatteja ja työtä. On syntynyt uusia tarpeita ja tarpeisiin vastaavia ammatillisia koulutuksia, työtehtäviä ja vastuita. Päätöksiä tehdään lähes joka tehtävässä ja toimeenpanovalta on moninaistunut. Ammattilaisten päätökset heijastuvat globalisaation myötä kauas. Eettisten kysymysten kirjo on laajentunut koskemaan vastuuta tulevaisuudesta, kun on alettu ymmärtää kokonaiskuormitus, minkä ihmisten toiminta maapallolle ja sen ekosysteemille aiheuttavat.

”Työn murroksen tuoma monialaisuuden vaade vaikuttaa siihen, miten eri ammattiteissa toimivat tekevät työtä yhdessä, pohtivat eettisiä kysymyksiä ja ratkaisevat eettisiä dilemmoja.”

Työn murroksen tuoma monialaisuuden vaade vaikuttaa siihen, miten eri ammattiteissa toimivat tekevät työtä yhdessä, pohtivat eettisiä kysymyksiä ja ratkaisevat eettisiä dilemmoja. Ammatillinen toiminta ei ole enää sidoksissa tiettyyn ammattiin, vaan ammattien rajat hälvenevät. Ammattietiikka näyttäytyy yhä moninaisempana.

Digitalisaation myötä tarve yhteisille eettisille ohjeistuksille kasvaa. Leino-Kilpi ja Stolt (2016, 167) esittävät, että yleisten ammattieettisten ohjeiden lisäksi pohdittaisiin, miten eettisyys varmistetaan osana teknologian käyttöä. SotePeda 24/7 -hankkeessa toteutetussa virtuaalisessa eettisessä foorumissa tuotiin esille, että sote-alan digitalisaatioon liittyviä

eettisiä ohjeita ja toimintamalleja ei ole riittävästi ammattilaisten käyttöön. Olemassa olevat ohjeistukset eivät ole vielä konkreettisia ja ovat usein hajallaan tai hankalasti löydettävissä. Varsinkin suomenkielistä ohjeistusta on vähän saatavilla. (Sihvo ym. 2020.) Ohjeet voivat olla myös muodoltaan ja sisällöltään vieraantuneita käytännön etiikan luonteesta, sen moniulotteisuudesta, tilannekohtaisuudesta ja herkkyydestä. Monialainen jatkuva eettinen keskustelu nostaa esille eettisten ohjeistuksien päivitystarpeita ja merkityksiä. Keskustelu antaa mahdollisuuden pohtia omia arvojäsennyksiä, nostaa keskusteluun yksilöiden kohtaamia kysymyksiä, epäilyksiä ja pulmia ja siten oppia toisilta. (Saxén & Saxén 2016.)

Monialaista, ilmiöpohjaista eettistä ohjeistusta tarvitaan yhtenäistämään käytäntöjä eettiseen arviointiin ja toimintaan sekä riskienhallintaan digitalisaatioissa, kun eri ammattilaiset peilaavat omaa toimintaansa ohjeistuksiin (ks. myös Malkavaara ym. 2019). Yksi tapa konkretisoida keskustelua ja hakea suuntaa eettisesti perustellulle yhteistoiminnalle on rajatun tilannekuvan luominen ajankohtaisten kysymysten ja lainsäädännön muutosten pohjalta tässä artikkelissa kuvatulla tavalla (vrt. kuvio 3). Elämmehän jatkuvasti muutoksessa olevassa ekosysteemissä, johon osaltamme väistämättä vaikutamme.

Lähteet

Alhanen, K. & Perhoniemi, T. 2017. Demokraattinen perintömme. Tampere: Vastapaino.

Suomenfysioterapeutit (n.d.) Fysioterapeutin eettiset ohjeet. Haettu 14.9.2020 osoitteesta https://www.suomenfysioterapeutit.fi/wp-content/uploads/2018/01/Fysioterapeutin_Eettiset_Ohjeet_2014.pdf

ETENE. 2001. Terveystieteiden yhteinen arvopohja, yhteiset tavoitteet ja periaatteet. Etene-julkaisuja / Valtakunnallinen terveydenhuollon eettinen neuvottelukunta, Sosiaali- ja terveysministeriö : 1. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504225746>

ETENE. 2010. Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalan hoidossa ja hoivassa. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. ETENE-julkaisuja 30. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504225725>

ETENE. 2011. Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE. Sosiaali- ja terveysministeriö. ETENE-julkaisuja 32. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3195-4>

Heikkinen, A. (Toim.). 2017. Arki, arvot ja etiikka Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry.

High-Level Expert Group on AI. 2019. Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence. Luotettavaa tekoälyä koskevat eettiset ohjeet. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai> 14.9.2020.

IMIA (n.d.) The IMIA Code of Ethics for Health Information Professionals.

<https://imia-medinfo.org/wp/wp-content/uploads/2015/07/IMIA-Code-of-Ethics-2016.pdf> 14.9.2020.

Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. 2017. Eettinen herkkyys ammatillisessa toiminnassa. Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Kangasniemi, M., Hipp, K., Häggman-Laitila, A., Kallio, H., Karki, S.-Y., Kinnunen, P., ... Waldén, A. 2018. Optimoitu sote-ammattilaisten koulutus- ja osaamisuudistus. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 39/2018 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-545-7>

Kanta (n.d.) Kanta on kaikkia varten: kansalaiset, sote-ammattilaiset, järjestelmäkehittäjät. <https://www.kanta.fi/14.9.2020>.

Kivistö, M. & Pyykkönen, K. (Toim.). 2017. Sosiaalityö digitalisaatiossa. Rovaniemi: Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-035-7>

Koronavilkku (n.d.) Koronavilkku on Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tuottama sovellus. <https://koronavilkku.fi/14.9.2020>.

Kotkas, T. & Lindroos-Hovinheimo, S. (Eds.). 2010. Yhteiskuntateorioiden oikeus. Helsinki: Tutkijaliitto.

Laitinen, M.-L. (Toim.). 2018. "DIGI VIE, SOTE VIKISEE" Kokemuksia sote-alan digitalisaatiosta DigiSote-hankkeessa Etelä-Savossa. Mikkeli: XAMK Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu.

Lääkäriliitto (n.d.) Lääkäriliiton tietopankki: Kuinka toimin lääkärinä. <https://www.laakariliitto.fi/laakarin-tietopankki/kuinka-toimin-laakarina/14.9.2020>.

Malkavaara, M., Vesterinen, O. & Välikangas, K. 2019. Jatkuva eettinen arviointi. Blogi SotePeda 24/7 -hanke. <http://sotepeda247.fi/2019/05/16/jatkuva-eettinen-arviointi/> 30.9.2020.

Peiponen, A. 2018. Palvelujen tuottaminen, hoivateknologia ja etiikka. Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014–2018. ETENE-julkaisu 46. <https://etene.fi/documents/1429646/12259990/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu/5a137eb6-6e68-8f50-96bb-ac844397343e/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu.pdf> 15.9.2020.

Rotkirch, A. & Tammissalo, K. 2020. Poliittiset toimenpiteet digitaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta. <https://tietokayttoon.fi/julkaisu?pubid=35701> 14.9.2020.

Sairaanhoidajaliiton eHealth-asiiantuntijaryhmä, Ahonen, O., Kouri, P., Liljamo, P., Granqvist, H., Junttila, K., ... Saranto, K. 2015. Sairaanhoidajaliiton sähköisen terveyspalvelujen strategia vuosille 2015–2020. Suomen sairaanhoidajaliitto ry.

Sairaanhoidajat (n.d.). Sairaanhoidajien eettiset ohjeet. <https://sairaanhoidajat.fi/wp-content/uploads/2020/01/Sairaanhoidajien-eettiset-ohjeet.pdf> 14.9.2020.

Saxén, H. & Saxén S. 2016. Miten bioetiikka voi muuttaa suomalaista terveydenhuoltoa? Kaks – kunnallialan kehittämissäätö. Polemia-sarjan julkaisu nro 104. https://kaks.fi/wp-content/uploads/2016/09/Polemia_104.pdf 30.9.2020.

Seppälä, A. & Puranen, K. 2019. Sote-tieto hyötykäyttöön 2020 strategian väliarviointi : Loppuraportti 14.11.2018. Raportteja ja muistioita 2019:1. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4023-9>

Sihvo, P., Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Parviainen, T. 2020. Katse tulevaan: Dialogia eettisessä virtuaalisessa foorumissa 1. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisu C, Raportteja: 69, Karelia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-275-311-3>

Sihvo, S. 2018. Kaipaaivatko eettiset periaatteet päivitystä? Teoksessa Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet – ovatko ne valideja tulevaisuudessa? Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014–2018. ETENE-julkaisu 46. <https://etene.fi/documents/1429646/12259990/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu/5a137eb6-6e68-8f50-96bb-ac844397343e/ETENE+julkaisu+46+Eettiset+perusteet%2C+kausijulkaisu.pdf> 30.9.2020.

STM (n.d.) Hyvinvoinnin tekoäly ja robotiikka -ohjelma Hyteairo. <https://stm.fi/hyteairo> 14.9.2020.

Stolt, M. & Leino-Kilpi, H. 2016. Terveysteknologia ja hoitotyön etiikka. Teoksessa M. Stolt & H. Leino-Kilpi (Toim.) Teknologia sosiaali- ja terveydenhuollossa Hoitotyön vuosikirja 2016.

Taipale, S. 2019. Intergenerational Connections in Digital Families. Cham: Springer.

Terveydenhoitajaliitto (n.d.) Terveydenhoitajan eettiset suositukset. https://www.terveydenhoitajaliitto.fi/ammatti/terveydenhoitajan_eettiset_suosituks 14.9.2020

THL (n.d.) Tiedonhallinta sosiaali- ja terveysalalla. <https://thl.fi/fi/web/tiedonhallinta-sosiaali-ja-terveysalalla> 14.9.2020.

Tietosuojalaki 1050/2018.

Valtiovarainministeriö. 2018 Eettistä tietopolitiikkaa tekoälyn aikakaudella -selonteko. <https://vm.fi/documents/10623/7768305/Eettistä+tietopolitiikkaa+tekoälyn+aikakaudella+-selonteko.pdf/bf0ef101-5e11-175e-a87a-dea78359780c/Eettistä+tietopolitiikkaa+tekoälyn+aikakaudella+-selonteko.pdf/Eettistä+tietopolitiikkaa> 14.9.2020.

VM (n.d.) Julkisen hallinnon ICT <https://vm.fi/julkisen-hallinnon-ict> 20.9.2020.

Tutkimus- ja kehittämistyön eettisiä kysymyksiä digitaalisessa ajassa

Raija Koskinen, Miia Pasanen, Päivi Sanerma

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, millaisia uusia kysymyksiä ja huolia herää, kun digitaaliset työskentelymenetelmät ja -aineistot ovat jo arkipäivää tutkimus- ja kehittämistyössä. Digitaalisissa toimintaympäristöissä etiikan ytimeen sijoittuvat kysymykset, kuten henkilön autonomia, yksityisyys ja rajat sekä valinnanvapaus saavat uudenlaisia sisältöjä. Digitalisaatio saattaa myös luoda tilanteita, jotka vaativat tutkimuseettisesti uudenlaisia ratkaisuja. Näin ollen yhteistoiminnallisuuden ja reflektoinnin merkitys korostuu eettisessä päätöksenteossa ja eettisten kysymysten ratkaisemisessa. Artikkelissa liikutaankin eettisen toimintamallin ytimessä, pohditaan tutkijoiden, kehittäjien ja tutkimus- ja kehittämistyötä ohjaavien henkilöiden eettistä herkkyyttä pysähtyä eettisten kysymysten äärellä.

Tiekartta avoimeen digitaalisen ajan tutkimus- ja kehittämistoimintaan

Ammattikorkeakoulujen yksi keskeinen tehtävä on tutkimus-, kehittämis- sekä innovaatio-toiminta (ns. TKI-toiminta). Omine alakohtaisine erityispiirteineen kaikelle TKI-toiminnalle on ominaista edetä ideasta suunnittelun kautta toteutukseen, tulosten hyödyntämiseen ja arviointiin. TKI-toiminta on käsitejoukko, joka on tässä ajassa muodostunut yhdeksi tieksi pärjätä globaalissa kilpailussa ja päästä eteenpäin myös poikkeavissa pandemiaolosuhteissa. Tätä ajatellen on luotu esimerkiksi Kansallinen TKI-tiekartta (Valtioneuvosto 2020).

Tutkimus- ja kehittämistoimintaa, kuin myös opetustoimintaa, värittää tässä ajassamme avoimuuden kulttuuri. Avoimen tieteen julistuksessa (2020) johon ammattikorkeakoulutkin ovat sitoutuneet, puhutaan niin toimintakulttuurin, tutkimusjulkaisujen, -aineistojen ja -menetelmien avoimuudesta kuin oppimateriaalien avoimuudesta. Tutkimus- ja kehittämistyön avoimuuteen ja globaalisuuteen kietoutuvat osaltaan myös digitaaliset välineet ja digitaalinen osaaminen sekä avoimet oppimateriaalit verkkoympäristöissä. (Avoimen tieteen ja tutkimuksen 2020–2025 julistus 2020). Onkin ennakoitu, että tämä yksi megatrendimme – digitaalisuus – haastaa ja mahdollistaa tulevaisuuden sosiaali- ja terveysalan osaamista. Samaan aikaan kasvaa arvojen ja eettisten kysymysten reflektoinnin merkitys. (Opetushallitus 2019.)

Digitalisaatiossa on kyse siitä, että ihmiset käyttävät yhä monipuolisempia korkean teknologian tarjoamia mahdollisuuksia toimintojen organisoimiseksi uudella tavalla. Samalla nämä teknologiat ja ihminen kietoutuvat yhteen jatkuvasti muuntuvin sidoksin tuottaen sekä uusia mahdollisuuksia että pakkoja (Fuller 2008; Kullman & Pyyhtinen 2015; Oulasvirta 2011; Pickering 1995). Digitalisaatio – tämä ihmisten valintojen aikaansaama muutos – toimii parhaillaan kokonaisvaltaisesti kiihdyttävänä voimana, niin että ihmisen: yksilön, yhteisön ja kokonaisten yhteiskuntien, on osin vaikea pysyä mukana. Tässä tilanteessa eettisesti merkityksellisiä peruskysymyksiä ihmisenä olemisen ehdoista (vrt. Kylmälä, 2019), ihmiskäsityksestä ja hyvän tekemisestä on pohdittava uudelleen. SotePeda 24/7 -hankkeessa kehitetyssä eettisessä toimintamallissa kuvattu reflektiivinen prosessi antaa osaltaan konkreettisia välineitä ja valmiuksia kohdata uusia digieettisiä kysymyksiä (ks. luku 1).

”Digiaika on tuonut uudet eettiset haasteet tutkimus- ja kehittämistoiminnan toimintaympäristölle. Uusi aika kaipaasi myös uutta eettistä koodistoa ja uudenlaista ymmärrystä tietosuojasta ja eettisistä periaatteista.”

Digi-eettisten kysymysten äärellä: Tietosuoja, yksityisyydensuoja, valinnanvapaus ja kontekstialisuuden puute

Etiikassa olemme ihmisenä olemisen peruskysymysten äärellä: Mikä on ihminen? Minkälaisen tiedon perusteella ja minkälaisessa suhteessa tietoon ihminen toimii ja elää? Tässä ajassa olevat digitalisaation liittyvät huolenaiheet kytkeytyvät sekä ihmisenä olemisen että tiedon luonteen kysymyksiin. On olennaista tarkastella, miten vapaa, itsemäärävä ja tietosuojan (Peiponen 2018) omaava ihminen on suhteessa some-maailmaan ja siellä olevaan aineistoon, jota myös tutkimusaineistoina käytetään. Digitalisaatio vaikuttaa tiedon luonteeseen ja päätöksentekoomme sekä johtopäätöksiimme eettisistä ydinkysymyksistä, kysymyksistä oikeasta ja väärästä. (Etene 2018.)

Digiaika on tuonut uudet eettiset haasteet tutkimus- ja kehittämistoiminnan toimintaympäristölle. Uusi aika kaipaisi myös uutta eettistä koodistoa ja uudenlaista ymmärrystä tietosuojasta ja eettisistä periaatteista. (Sihvo 2018.) Uudenlainen julkisuus, joka sosiaalisen median maailmassa on siirtynyt yksityisyyden rinnalle, tuottaa henkilöistä tai asioista kuvaa, jotka he haluavat somessa välittää. Kun tätä informaatiota käytetään tutkimusaineistoina, on olemassa riski, että asioista tehdään väärä tulkintoja. Kun aineisto irrotetaan kontekstistaan eikä tausta- tai kontekstitietoja ole olemassa, voidaan tutkimuskohteelle tehdä vahinkoa tai vääryyttä. (Winter & Lavis 2020.) Tutkimuskysymys on tutkijan keskeinen eettinen valinta tutkimusprosessissa. Samoin se, minkälaisen tutkimusaineiston avulla siihen voidaan vastata. Kun ihmisten yksityisyys on avautunut digitaalisessa mediassa ja esimerkiksi perheet jakavat yksityiselämänsä somessa, miten he voivat enää valita, missä heidän yksityisyytensä raja kulkee. Kun näitä aineistoja käytetään tutkimusaineistoina saattaa eettisiä ongelmia tuottaa tutkimustulosten kontekstualisointi kun tarpeelliset aineiston taustatiedot saattavat puuttua. (vrt. Ravn et al. 2020.)

”Erityisesti henkilötietojen käsittely ja tietosuojaan liittyvät asiat vaativat tutkimuseettisesti perusteltuja ratkaisuja riippumatta tutkimusalasta.”

Autonomian ja itsemääräysoikeuden merkitys

Mitä sitten konkreettisesti tarkoitetaan tutkimuseettisillä kysymyksillä? Kysymykset koskevat koko tutkimusprosessia: Mitä tutkitaan, kuinka tutkimus suunnitellaan ja toteutetaan, kuinka tuloksista raportoidaan julkaisuissa ja muulla tavoin. Tutkimuseettiset kysymykset liittyvät kaikenlaiseen tutkimustoimintaan, yhtä hyvin isoihin tutkimushankkeisiin kuin pienempiin opinnäytetöihin, yksin tehtävään tutkimukseen aivan yhtä lailla kuin tutkimusryhmienkin toteuttamiin tutkimuksiin. (Clarkeburn & Mustajoki 2007; Karjalainen, Launis, Pelkonen & Pietarinen 2002.) Tutkimusetiikka haastaa tutkijan eettisesti perusteltuihin valintoihin riippumatta siitä, minkä alan tutkimuksesta on kyse. Tieteellisen tutkimuksen osalta keskeistä on akateemisen yhteisön jatkuva ja kriittinen itsearviointi. Ongelmalliseksi tämä vaade osoittautuu monitieteisessä tutkimuksessa: mikä ja mitkä ovatkaan ne akateemiset

yhteisöt, joiden tulisi tehdä yhteistyötä kulloinkin käsiteltävään teemaan liittyen. Käytännön kehittämisen ja tutkimustoiminta on digitalisaation myötä yhä useammin monialaista ja monitoimijaista. Tästä syystä kaikkien toiminnassa mukana olevien, kuten tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden on yhteistoiminnallisesti tärkeää vahvistaa tutkimuseettistä herkkyyttä. Herkkyyttä voi vahvistaa esimerkiksi tarkastelemalla, kuinka tutkimuseettiset kysymykset digitalisaatiossa liittyvät autonomiaan ja itsemääräämisoikeuteen. (Hakula 2011; Laakkonen, Lamminpää & Malaprade 2011.) Erityisesti henkilötietojen käsittely ja tietosuojaan liittyvät asiat vaativat tutkimuseettisesti perusteltuja ratkaisuja riippumatta tutkimusalasta (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto. 2020).

Sosiaali- ja terveysalan työtehtävien ja toiminnan tutkimuksessa oma erityinen kysymyksensä ovat digitaaliset aineistot. On paljon ihmisiä koskevaa tietoa, mikä on jo digitaalisessa muodossa. Alan tutkimuksessa erityinen kysymys koskee niin sanottua luonnollista aineistoa, joka kertyy osana sosiaali- ja terveysalan käytännön toimintaa: asiakastietoa, potilastietoa. (Huuskonen 2014; Kuusisto-Niemi 2016; Pohjola, Kääriäinen & Kuusisto-Niemi, 2010; Saario 2011, 2014; Tiillä & Karvinen 2017.) Tutkimusprosessin eettinen hallinta edellyttää valppautta ja hereillä oloa koko ajan, sekä harkittuja ja tarkoituksenmukaisia valintoja koskien tutkimuksen avoimuutta ja läpinäkyvyyttä. Tutkimuseettiset kysymykset eivät oleellisesti muutu digitalisaatiossa. Digitalisaatio, kuten siihen vahvasti kytkeytyvä globalisaatiokin, on läpileikkaava ilmiö elämässä, arjessa ja yhteiskunnassa. (Dominelli 2010; Harrikari & Rauhala 2019.) Perinteisempikin ymmärrys tutkimusprosessin kulusta antaa riittäviä valmiuksia myös digiajan ilmiöiden reflektivaan tutkimiseen.

”Tutkimusprosessin eettinen hallinta edellyttää valppautta ja hereillä oloa koko ajan, sekä harkittuja ja tarkoituksenmukaisia valintoja koskien tutkimuksen avoimuutta ja läpinäkyvyyttä.”

Käytännössä tutkimusprosessin ja kehittämistyön reflektointi eettisen toimintamallin avulla pitää sisällään sen, että uteliaisuudelle ja herkkyydelle on erityistä tarvetta. Kukin toimija joutuu uudella tavalla kysymään uudenlaisia kysymyksiä heti tutkimuksen suunnittelusta lähtien. Millä tavalla otetaan huomioon toimintaympäristön digitalisoituminen, hyödynnetäänkö mahdollisesti sen tarjoamia melko rajattomiakin mahdollisuuksia esimerkiksi tutkimusaineiston keruun tai julkaisukanavien osalta. (Clarkeburn & Mustajoki 2007; Laakkonen et al. 2011; Taipale 2019.) Oleellista on sijoittaa toistuvasti oma toimijuutensa kontekstiin, ja tarkastella kokonaisuutta reflektoiden. Tuloksena tästä kriittisestä reflektiosta toiminnan suuntaa voi perustellusti muuttaa, tai jatkaa aiempien suunnitelmien pohjalta eteenpäin.

Eettinen herkkyyden tunnistaa osallisuuden kysymyksiä

Tutkimus- ja kehittämistyön prosessia tarkasteltaessa voidaan pohtia, miten erilaisien digitaalisten ympäristöjen käyttö mahdollistaa ja haastaa kansalaisten osallisuutta. Osallisuus, tuo aikamme trendikäsite, on myös perusoikeus. Meillä esimerkiksi kuntatasol-

la on lakiin kirjattu oikeus vaikuttaa ja osallistua kunnan toimintaan eri tavoin (Kuntalaki 410/2015, luvun 5, 22§). Toimenpidesuosituksissa (kuten Sosiaali- ja terveysministeriö 2019) asiakas ja kansalainen onkin noussut aktiiviseksi palveluiden kehittäjäksi ja toimijaksi – nyt korostetaan yhteiskehittämisen ja asiakkaiden asiantuntemuksen hyödyntämisen merkitystä (Pohjola, Kairala, Lyly & Niskala 2017).

Mitä tällainen vahva yhteistoimijuus ja –kehittäminen voisi tarkoittaa digiajan tutkimus- ja kehittämistyössä? Erilaiset kehittämistyö- ja tutkimustyön koulukunnat tarjoavat meille oman viitekehyksen osallistamiseen, mutta digitaalisten ympäristöjen eriarvoistavat rakenteet vaativat meiltä kaikilta koulukunnasta riippumatta eettistä herkkyyttä. Tunnistammeko digitaalisten toimintaympäristöjen eriarvoistavia rakenteita, ja miten kriittisesti refleктоimme ympäristöihin liittyviä omia olettamuksiamme? Esimerkiksi 90 % kansalaisista on tilastojen mukaan käyttänyt viimeisen kolmen kuukauden aikana internetiä, eli 10 % ei ole siellä ollut ollenkaan (Tilastokeskus 2019). Digitalisaatioprosessi onkin edennyt eri tavoin yhteiskunnan eri osissa. Korkeasti koulutetut, hyvätuloiset ja suurissa kaupungeissa asuvat käyttävät eniten sähköisiä palveluja. Maaseutu-ympäristössä, matalammalla koulutuksella ja tulotasolla varustetut iäkkäämmät ihmiset taas vähemmän. (Koironen, Räsänen & Södergård 2016.) Näiden kysymysten kriittinen reflektio onkin tärkeää meille kaikille kehittämis- ja tutkimustyön prosessin suunnittelijoille ja ohjaajille.

”Tunnistammeko digitaalisten toimintaympäristöjen eriarvoistavia rakenteita, ja miten kriittisesti refleктоimme ympäristöihin liittyviä omia olettamuksiamme.”

Osallisuuden kysymyksissä voimme tukeutua myös ammattieettisiin periaatteisiin ja reflektioon. Digiympäristöjen ja ammattietiikan äärellä on syntynyt uusia käsitteitä. Esimerkiksi sosiaalityön lähtökohdista käsin on rakennettu sosiaalityöohjautuvan digitalisaation käsite (ks Pohjola 2017). Käsitteen ytimenä ovat ammattieettiset periaatteet, ja ympärillä työn peruslähtökohdat: arki, konteksti ja vastuullisuuden, turvallisuuden ja luottamuksen periaatteet. Sosiaalityöohjautuva teknologian kehittäminen tuo uusia kysymyksiä ammatillisuuteen ja asiakkaiden kohtaamiseen. Palaamme työmme peruslähtökohtiin, joihin digitalisaation mahdollistamat välineet tuovat uudenlaisia työn perusymmärryksen, ammatillisuuden, osaamisen ja eettisyyden tarpeita. (Pohjola 2017.) Hoitotyön näkökulmasta uudessa digitaalisessa ympäristössä tulee entistä merkityksellisemmäksi asiakkaan ohjaaminen ja digitaalisen kohtaamisen laatu. Hoidon ja hoivan luottamuksellisuus ja turvallisuuden sekä yksityisyyden varmistaminen vaativat erityistä huomiota. Hoitajan eettisessä osaamisessa korostuvat palvelujen toteutuksen asiakaslähtöisyys ja asiakkaan osallisuuden varmistaminen digitaalisessa ympäristössä. (Ignatowics ym. 2018.) Teknologian ja robotiikan käyttö asiakkaan hoidossa ja tutkimuksessa ei saa vahingoittaa asiakasta tai hänen hoitotuloksiaan eikä vaarantaa asiakkaan tietoturvaa. Tämä edellyttää intensiivistä yhteistyötä teknologian asiantuntijoiden ja terveydenhuollon osaajien välillä. (Stahl & Coeckelbergh 2016.)

”Hoitajan eettisessä osaamisessa korostuvat palvelujen toteutuksen asiakaslähtöisyys ja asiakkaan osallisuuden varmistaminen digitaalisessa ympäristössä.”

Pohdinta

Digiaika korostaa herkkyyttä ymmärtää digiympäristöjen erityisyyttä. Ympäristöt mahdollistavat mutta myös poissulkevat toimijoita. Eettiset ydinkysymykset säilyvät, mutta digitalisaation keskellä tarvitaan uusia ratkaisuja ja työkaluja. Voimmekin palata ammatillisen työmme peruslähtökohtiin. Keskiöön nousee eettisen toimintamallin ydin eli eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi.

Toimijoina yhteisissä kehittämis- ja tutkimusprosesseissa ovat kontekstista riippuen niin moniammatilliset tutkijat ja kehittäjät (ks. esimerkiksi Hakula 2011; Laakkonen, Lamminpää, & Malaprade 2011) kuin asiakkaat ja kansalaiset (Pohjola, Kairala, Lyly & Niskala 2017). Tarvitsemme yhteistoiminnallisia areenoita, joiden kautta on mahdollista vahvistaa kaikkien toimijoiden eettistä herkkyyttä. Tarvitaan eri toimijoiden välistä yhteistyötä, jotta tunnustetaan uusia kysymyksiä ja löydetään myös yhteisiä ratkaisuja.

Lähteet

- Avoimen tieteen ja tutkimuksen 2020–2025 julistus. 2020. Vastuullisen tieteen julkaisusarja 1:2020. Helsinki: Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta ja Tieteellisten seurain valtuuskunta. https://avointiede.fi/sites/default/files/2020-08/2020_1_avoimentieteenjatutkimuksenjulistus_FIN.pdf. 20.09.2020.
- Clarkebun, H. & Mustajoki, A. 2007. Tutkijan arkipäivän etiikka. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Dominelli, L. 2010. *Social Work in a Globalizing World*. Cambridge: Polity Press.
- Etene 2018. Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet- Ovatko ne valideja tulevaisuudessa? STM, Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014–2018. Etene julkaisuja 46. Helsinki.
- Fuller, S. 2008. *The Philosophy of Science and Technology Studies*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Hakula, J. 2011. Autonomian käsitteen tarkastelua modernin tietoteknologian tukemassa lääketieteellisessä päätöksenteossa: käsite- ja arvopohdintaa toiminnan teorian viitekehyksessä. Teoksessa Laakkonen, M., Lamminpää, S., & Malaprade, J. *Informaatioteknologian filosofia*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 289–308.
- Harrikari, T. & Rauhala, P.-L. 2019. *Towards Global Social Work in the Era of Compressed Modernity*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Huuskonen, S. 2014. Recording and use of information in a client information system in child protection work. Tampere University Press. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/94893>. 20.09.2020.
- Karjalainen, S., Launis, V., Pelkonen, R. & Pietarinen, J. (toim.). 2002. *Tutkijan eettiset valinnat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ignatowicz, A., Slowther, A., Elder, P., Bryce, C., Hamilton, K., Huxley, C., Forjaz, V., Sturt, J. & Griffiths, F. 2018. Ethical implications of digital communication for the patient–clinician relationship: analysis of interviews with clinicians and young adults with long term conditions (the LYNC study). *BMC Medical Ethics* 19, (11). <https://doi.org/10.1186/s12910-018-0250-0>. 20.09.2020.
- Koiranen, I., Räsänen, P. & Södergård, C. 2016. Mitä digitalisaatio on tarkoittanut kansalaisen näkökulmasta? *Talous ja Yhteiskunta* (3), 24–29.
- Kullman, K., & Pyyhtinen, O. 2015. Toimijaverkosto. Teoksessa Eriksson, K., Telivuo, J., Koivusalo, M., Pyyhtinen, O., Kullman, K., Hänninen, S., Pihlström, S., Anttiroiko, A., Johanson, J., Smedlund, A., Ruuskanen, P. & Kauko, K. (2015). *Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa*. Gaudeamus Helsinki University Press, 109–126.
- Kuntalaki 210/2015. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410>. 20.09.2020.
- Kuusisto-Niemi, S. 2016. Tiedon hallinta sosiaalihuollossa Tiedonhallinnan paradigma opetuksen ja tutkimuksen perustana. University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2279-3>. 20.09.2020
- Kylmä, T. 2019. *Life of Artifice. Ontology beyond the human condition*. Tampere University dissertations 40. Tampereen Yliopisto.
- Laakkonen, M., Lamminpää, S. & Malaprade, J. (toim.). 2011. *Informaatioteknologian filosofia*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Oulasvirta, A. (toim.). 2011. *Ihmisen ja tietokoneen vuorovaikutus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Opetushallitus. 2019. Osaaminen 2035. Osaamisen ennakointifoorumin ensimmäisiä ennakointituloksia. Raportit ja selvitykset 2019:3. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/osaaminen_2035.pdf. 20.09.2020.

- Peiponen, A. 2018. Palveluiden tuottaminen, hoivateknologia ja etiikka. Teoksessa. Etene. Sosiaali- ja terveysalan eettiset periaatteet-Ovatko ne valideja tulevaisuudessa? STM, Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta 2014-2018. Etene julkaisu 46, Helsinki, 41-51.
- Pickering, A. 1995. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. London: The University of Chicago Press.
- Pohjola, A., Kääriäinen, A., & Kuusisto-Niemi, S. (toim.). 2010. *Sosiaalityö, tieto ja teknologia*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pohjola, A., Kairala, M., Lyly, H. & Niskala, A. (toim.). (2017). Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi: asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveystalv palveluissa. Tampere: Vastapaino.
- Pohjola, A. 2017. Sosiaalityöohjautuva digitalisaation kehittäminen. Teoksessa Mari Kivistö & Kirsi Pääkkönen (toim.) *Sosiaalityö digitalisaatiossa*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 58. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 181-190. https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63035/Sosiaalityo_digitalisaatiossa_pdfA.pdf?sequence=1&isAllowed=. 20.09.2020.
- Ravn, S., Barmwell, A. & Neves B. 2020. What is "Publicly Available data"? Exploring Blurred Public-private Boundaries and Ethical Practices Through a Case Study on Instagram. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 15 (1-2), 40-45. <https://doi.org/10.1177/1556264619850736>. 20.09.2020.
- Saario, S. 2011. Arviointitekniikat ja mielenterveystyö - tutkimus ammattilaisten luovinnasta työn arvioinnissa ja seurannassa. Teoksessa Ilpo Helén (toim.), *Reformin pirstaleet Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen*, 182-230. Tampere: Vastapaino.
- Saario, S. 2014. *Audit techniques in mental health. Practitioners' responses to electronic health records and service purchasing agreements*. Tampere: Tampere University Press.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2019. *Tiekartta 2030. Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulevaisuus selvitys. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:41*. Helsinki. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161612/R41_19_Tiekartta_2030.pdf?sequence=1&isAllowed=y. 20.09.2020.
- Stahl, B. & Coeckelbergh, M. 2016. Ethics of healthcare robotics: Towards responsible research and innovation. *Robotics and Autonomous Systems* 86, 152-161. <https://doi.org/10.1016/j.robot.2016.08.018>. 20.09.2020.
- Taipale, S. 2019. *Intergenerational Connections in Digital Families*. Cham: Springer.
- Tiillilä, U. & Karvinen, K. (toim.). 2017. *Elämän ja kuoleman tekstit. Kirjoittaminen sosiaali- ja hoitotyössä. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 50*. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk50/Elaman_ja_kuoleman_tekstit.pdf. 20.09.2020.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto. 2020. <https://tietosuoja.fi/etusivu>. 20.09.2020
- Tilastokeskus. 2019. *Suomalaisten internetin käyttö. Väestön tieto- ja viestintätekniikan käyttö, 1*. Helsinki. http://www.stat.fi/til/sutivi/2019/sutivi_2019_2019-11-07_kat_001_fi.html. 20.09.2020.
- Valtioneuvosto. 2020. *Kestävän ja kehittyvän yhteiskunnan ratkaisuja tuottava Suomi. Kansallisen TKI-tiekartan tavoitteet ja päämäärät: Yritysten ja tutkimusorganisaatioiden TKI-yhteistyön uusi alku*. 23.4.2020. <https://minedu.fi/documents/1410845/4449678/Tutkimus-%2C+kehitt%C3%A4mis-+ja+innovaatiotoiminnan+tiekartta/259864dc-a31c-cbcf-30ad-e222724ccfa/Tutkimus-%2C+kehitt%C3%A4mis-+ja+innovaatiotoiminnan+tiekartta.pdf>. 20.09.2020
- Winter, R. & Lavis, A. 2020. Looking, But Not Listening? Theorizing the Practice and Ethics of Online Ethnography. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 15(1-2), 55-62. <https://doi.org/10.1177/1556264619857529>. 20.09.2020.

6 Jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen

Eettinen osaaminen digitalisaatiossa – työpajatyöskentelyn satoa

Arja Koski, Päivi Sihvo, Raija Koskinen, Birgitta Lehto

Tulevaisuustyöskentely SotePeda24/7 -hankkeen työpajoissa vuosina 2018–2019 oli sarja arvokkaita kohtaamisia sosiaali- ja terveysalan (sote) ammattilaisten, asiakkaiden, aiheesta kiinnostuneiden kansalaisten sekä eri koulutusasteen opettajien ja opiskelijoiden kesken. Dialogisessa, fasilitoidussa työskentelyssä työpajoissa konkretisoitiin tulevaisuuden eettistä osaamista sekä erityisesti sitä, mitä digitalisaatiokehitys eettiseltä osaamiselta edellyttää. Kehittämisprosessissa tunnistettiin eettisiä kysymyksiä, jäsennettiin eettisiä periaatteita ja luotiin kuvauksia eettisestä osaamisesta. Työpajoissa koottu laaja aineisto palveli eettinen osaaminen -käsitteen määrittelyä sekä eettisen toimintamallin kehittämistä.

Tulevaisuus on jo täällä – kumppanuudella kohti yhteistyötä

Työelämä muuttuu yhteiskunnallisen murroksen myötä. Muuttuva väestörakenne, teknologian kehittyminen ja kansalaisten tarpeet osallisuuteen haastavat työelämän rakenteet, toimintakäytännöt ja osaamisen uudella tavalla. Myös sote-alan työ on muutoksessa. Tämä edellyttää alan toimijoilta uudistuvaa osaamista ja eettistä pohdintaa yhä enemmän myös digitaalisten ratkaisujen kehittämisessä ja hyödyntämisessä. Muutoksen luonne edellyttää eri kansalaisryhmien aktivoimista mukaan mahdollisimman laajasti. Ammatillisesti yhä tärkeämmäksi nousee monialaisen ja monitieteisen työskentelyn tarve. (Demos Helsinki & Demos Effect 2017.)

Tulevaisuuteen suuntautuva kehittämistyö edellyttää yhteistä, jaettua ymmärrystä siitä, mihin suuntaan ja miten lähdetään liikkeelle. Kehittämistyö on parhaimmillaan jatkumo, prosessi, jossa toisiaan seuraavissa kohtaamisissa luodaan ja kehitetään uutta ymmärrystä, tietoa, menetelmiä, tuotteita jne. Voimme sanoittaa prosessia yhteiskehittämisenä tai tutkimuksellisenä kehittämisprosessina. Tausta-ajatuksena on, että luomalla yhteisiä foorumeita kansalaisille, opiskelijoille, ammattilaisille ja esimiehille voidaan luoda yhteistä ymmärrystä tulevaisuuden työstä ja eettisestä osaamisesta. Juuri tästä on SotePeda24/7-hankkeessa ollut kyse työpaketissa Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen.

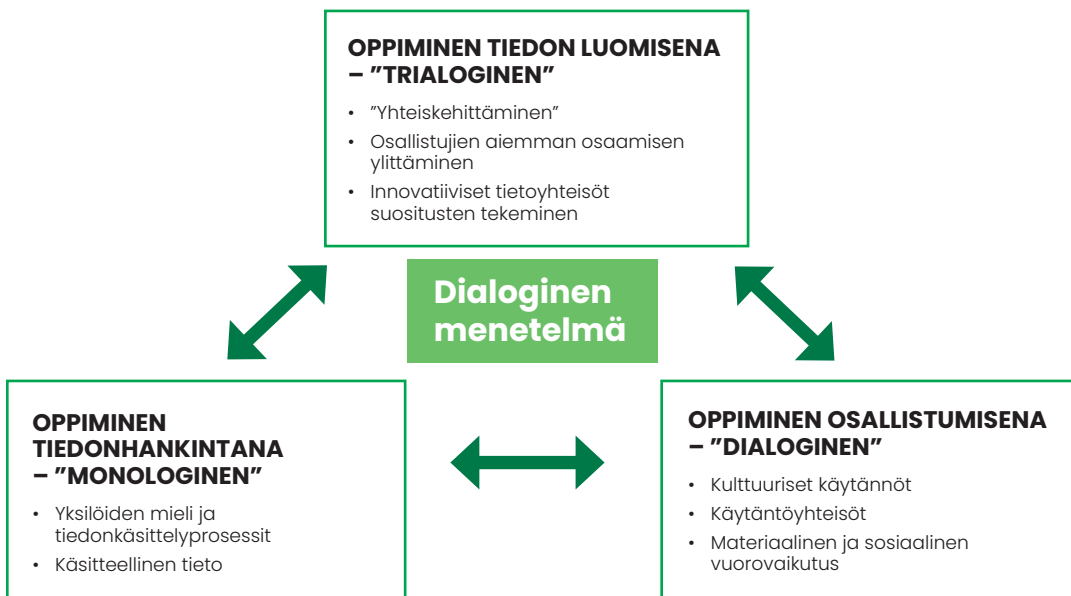
Tulevaisuustyöpaja – tätä ilmaisua käytettiin ensimmäisistä työpajoista syksyllä 2018. Avoimella kutsulla rakennettiin SotePeda 24/7 -kumppaniverkostoa ja haettiin kiinnostuneita etsimään kanssamme vastausta siihen, mitä/millaista eettistä osaamista digitalisaatio edellyttää. Työpajatyöskentelyissä haastoimme osallistujia seuraavilla keskusteluteemoilla: Millaista on työ sote-alalla tulevaisuudessa, kun digitalisaatio ja asiakkaan valinnanvapaus muuttavat vanhoja toimintatapoja? Mitä on tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen monitoimijaisissa ja digitalisoituvissa toimintaympäristöissä? Tässä artikkelissa kuvataan toimintaa alueellisissa työpajoissa sekä sitä, millaisia vastauksia löydettiin yhteisesti esitettyihin kysymyksiin.

Työpajat yhteiskehittämisen ja trialogisen oppimisen foorumeina

Sote-alan tulevaisuuden työtä ja eettistä osaamista ajatellen merkityksellisten ratkaisujen hakemista tukevat teoreettiset mallit ovat hyvä tuki käytännön toiminnassa. Työpajojen sisällön suunnittelua ja käytännön toteutustapojen valintaa ovat keskeisesti ohjanneet yhteiskehittämisen periaatteet ja trialogisen oppimisen malli. Yhteiskehittämisen edellytyksenä on toimijoiden kokemus osallisuus, tunne siitä, että on mukana pohtimassa itselle merkityksellisiä kysymyksiä sekä tuottamassa yhdessä uutta. Osallisuus on osallistumista, vaikuttamista ja demokratiaa. Osallisena olemisen kokemus perustuu luottamukseen, keskinäiseen kunnioitukseen ja arvostukseen. (Isola ym. 2017, Vuokila-Oikkonen 2020.) Yhteiset merkitykset syntyvät dialogissa, jolla on tarkoitus.

Yhteiskehittämisen prosessissa syntyy parhaassa tapauksessa yhteistä ymmärrystä ja sen myötä uusia ajatuksia ja tapoja toimia. Tämä on mahdollista, mikäli kehittämisen foorumeilla, tässä tapauksessa työpajoissa vallitsee positiivinen ja luottamuksellinen, dialoginen ilmapiiri. (Mönkkönen 2018, 108.) Avainasemassa ovat toiminnan mahdollistajat, fasilitaattorit. Selkeä toiminnan rakenne ja aikataulutus, työskentelyn tarkoituksen sanoittaminen ja vastavuoroisuus vuorovaikutuksessa, riittävän suuri ja tarkoituksenmukainen fyysinen tila, työmenetelmät ja välineet mahdollistavat innostuneen ilmapiirin syntymisen ja sen myötä onnistumisen. (Best, Koski, Walsh & Vuokila-Oikkonen 2018.)

Trialoginen oppiminen nähdään Paavolan (2012) mukaan lähestymistapana yhteisölliseen oppimiseen, jossa työskennellään yhdessä määritellyn kohteen ympärillä. Oppijan mielessä tapahtuvan asioiden prosessoinnin lisäksi oppimisessa korostuvat sosiaaliset käytännöt ja verkostot sekä osallistujien kehittämä ja muokkaama tieto jatkokäyttöä varten. Yksilöiden oma toiminta, tiedon hankinta ja osaaminen rikastuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jossa sovitusti työestetään sovituja asioita, kohteita. Ristiinpölytykset; uudelleen muotoutuvat ryhmät tuottavat uusia näkökulmia oppimiseen ja kehittämiseen. (Paavola 2012.) Työpajojen suunnittelussa hyödynnettiin trialogista oppimista mahdollistavia peri-

Kuvio 1. Dialoginen menetelmä trialogisen oppimisprosessin tukena (mukaiillen Paavola 2012)

aatteita: monialaista yhdessä tekemistä – monitoimijuutta, eri tiedon muotojen (hiljainen tieto, käsitteellistäminen) hyödyntämistä ja osallistujien vastuuta sekä omasta oppimisesta että yhteisestä kehittämisestä ja tuotoksen syntyemisestä sekä dialogista työtettä (kuvio 1). Työpajat toteutettiin face-to-face-tilanteina oppilaitosten tiloissa, koska haluttiin mahdollistaa aito kohtaaminen ja yhdessä toimiminen yhteisöllisessä dialogissa. Verkko-työskentelyä hyödynnettiin hankkeessa myöhemmin virtuaalisissa eettisissä foorumeissa.

Työpajat – toimintaa ja tutkimuksellista otetta

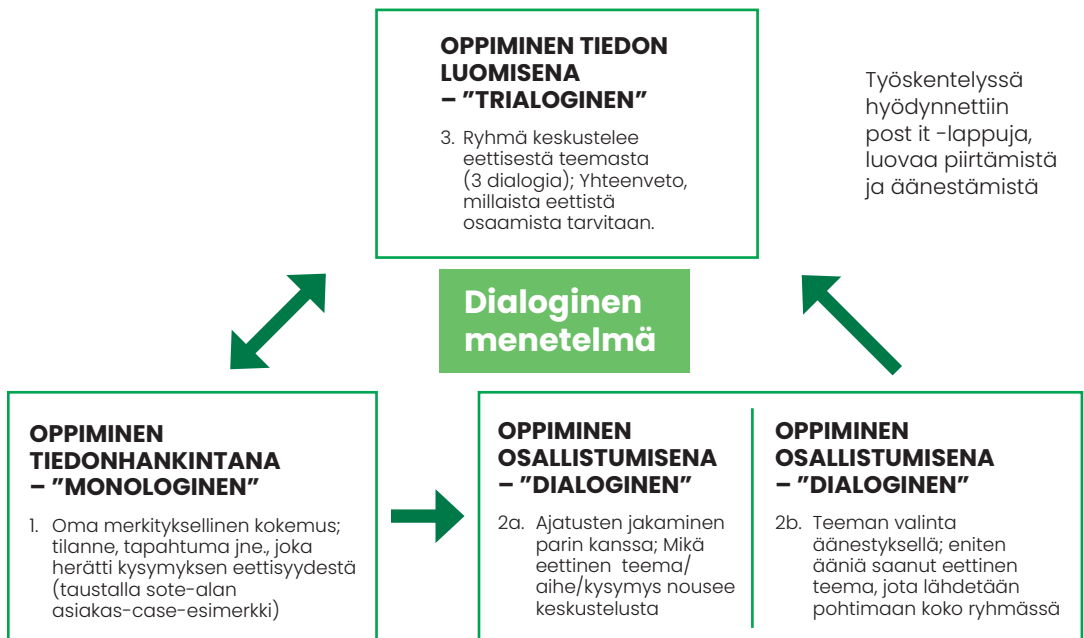
Hankkeen käynnistymisvaiheessa vahvistui ajatus alueellisista työpajoista tutkimuksellisenä foorumeina. Ne suunniteltiin alun perin yhteistyössä viiden ammattikorkeakoulun (Diaconia-ammattikorkeakoulu, Hämeen ammattikorkeakoulu, Karelia-ammattikorkeakoulu, Saimaan ammattikorkeakoulu, Lahden ammattikorkeakoulu) yhteistyönä. Myöhemmin kaksi jälkimmäistä yhdistyivät LAB ammattikorkeakouluksi.

Työpajojen suunnittelussa hyödynnettiin alustavia kuvailevan kirjallisuuskatsauksen tuloksia. Työpajat suunniteltiin yhdessä siten, että työskentely eri vaiheineen toteutui samalla periaatteella ja menetelmillä eri alueilla. Tämä edellytti hyvinkin yksityiskohtaista yhteistä suunnittelua aina kutsun kirjoittamisesta lähtien. Huolellinen suunnittelu mahdollisti sen, että työpajojen fasilitaattorit pystyivät toteuttamaan työpajat sekä niihin liittyvän aineistonkeruun samalla tavalla eri alueilla. Yhteissuunnittelussa tuli näkyväksi myös eri ammattikorkeakoulujen alueellinen kehittämistyö ja verkostot, joista jaettiin kokemuksia ja tietoa.

Työpajat toteutettiin syksyllä 2018 kuudella paikkakunnalla ja keväällä 2019 neljällä paikkakunnalla, yhteensä 12 työpajaan osallistui yhteensä 227 henkilöä. Työpajoissa kansalaiset, opiskelijat, ammattilaiset ja esimiehet pohtivat yhdessä tulevaisuuden työtä, eettisiä kysymyksiä ja eettistä osaamista sote-alan työssä. Eettisen osaamisen pohdinta työpajoissa perustui jokaisen osallistujan omiin kokemuksiin, yhteiseen jakamiseen ja pohdintaan tulevaisuuden työstä.

Tutkimuksellinen ote työpajoissa edellytti huolellista hankkeen tutkimussuunnitelman toteuttamista ja tutkimuseettisten periaatteiden varmistamista. Työpajoihin osallistuneet allekirjoittivat suostumuslomakkeen, jonka pohjalta heidän tuottamaansa tietoa voi hankkeen tuloksissa hyödyntää. Työpajojen työskentely dokumentoitiin monimuotoisesti: havainnointi, ryhmätöiden kirjalliset tuotokset (fläpiti, canvakset), keskustelujen nauhoitteet, työpajoissa käytetyt orientaatio- ja työskentelyohjeet sekä työskentelymuistiot. Työpajojen aineistot teemoiteltiin jokaisessa ammattikorkeakoulussa. Tämän jälkeen aineistoa tarkasteltiin koko työpaketti 6:n kehittäjäryhmän kanssa yhdessä ja luotiin yhteiset yläteemat koko aineistosta. Seuraavaksi luotiin kuvaukset tulevaisuuden työn eettisistä kysymyksistä ja digitalisaation edellyttämästä eettisestä osaamisesta. Työpaja-aineistoa on hyödynnetty myös muiden hankkeen työpakettien työskentelyssä.

Ensimmäisissä työpajoissa eettisen pohdinnan lisäksi työstettiin sote-alan palveluihin ja niiden kehittämiseen liittyviä teemoja. Tulevaisuuden sote-palveluja tarkasteltiin kuvitteellisten asiakaskuvauksien (case) avulla. Jokaisessa työpajassa eri paikkakunnilla oli oma case-tarina: nuoren opiskelijan, lapsiperheen, ikäihmisen tai kehitysvammaisen pojan tarinat. Monitoimijuus korostui ensimmäisten työpajojen osatyöskentelyssä, jossa hyödynnettiin palvelumuotoilua (Häyhtiö 2017). Eettisessä pohdinnassa hyödynnettiin dialogia yhteistyömenetelmänä. Dialogisen työskentelyn vaiheet rytmittyivät osallistujan omaan pohdintaan, ajatusten jakamiseen parin kanssa sekä osallistujien yhteiseen dialogiin ja siinä työstettyyn yhteenvedoon siitä, millaista eettistä osaamista tarvitaan. Työskentely käynnistyi oman kokemuksen mieleen palauttamisesta ja sen reflektoinnista. (vrt. Juujärvi & Pessa 2008). (Kuvio 2.)

Kuvio 2. Työpaja I. Yhteisöllinen työskentely teemasta: merkityksellisten eettisten kysymysten tunnistaminen ja eettisen osaamisen tarve.

Toisessa työpajassa keskityttiin tarkastelemaan millaista eettistä osaamista digitaalisuus edellyttää. Tavoitteena oli tunnistaa tulevaisuuden työelämän digitalisaatioon kytkeytyviä eettisiä kysymyksiä, osaamistarpeita sekä ratkaisuja. Työskentelyn virittämiseksi hyödynnettiin hankkeessa työstettyä mikro-oppimismateriaalia ja yhteinen toiminta organisoitiin ryhmäkeskusteluina sekä Learning cafe -työskentelynä (kuvio 3).

Työpajatyöskentelyn mahdollistamisessa korostui fasilitoinnin merkitys. Tulevaisuuden tarkastelu ei aina ole ihmisille luontaista ja varsinkin digitalisaatioon liittyvien teemojen pohdinta on osittain vierasta. Fasilitaattorin rooli korostui työskentelyn alussa, jolloin luotiin yhdessä ymmärrystä siitä, mikä on työskentelyn tarkoitus. Visuaalisesti selkeät, vaihteellisesti esitetyt ohjeet diaesityksinä helpottivat osallistujien orientoitumista ja työskentelyä työpajojen aikana.

Fasilitaattorit hyödynsivät työskentelyn aikana erilaisia työvälineitä, kuten etiikkakortteja ja post it -lappuja tulevaisuuden digitalisaation eettisten kysymysten tunnistamisessa. Tärkeänä periaatteena oli, että jokaisen osallistujan kokemus tai ajatus kirjataan sellaisenaan kuin hän sen ilmaisee. Kun kirjaukset tehdään samanaikaisesti työskentelyssä, lisää se avoimuutta ja osallistujien kokemus osallisuudesta vahvistuu. Visuaalisuus työskentelyssä toi näkyväksi ryhmässä käytyä keskustelua, ja kirjausten tarkastelun avulla fasilitaattorit tekivät prosessia edistäviä kysymyksiä. Fasilitoinnissa korostui myös positiivisen palautteen anto ja liittyminen yhteiseen dialogiin sekä kriittiseen asioihin tarkasteluun osallistujien kanssa. Näin fasilitoinnissa pysyttäydytään prosessin mahdollistamisessa kysymysten ja rohkaisun avulla eikä niinkään puututa keskustelujen sisältöihin tai ohjata niitä. (Kupias 2015, Nummi 2010.)

Kuvio 3. Työpaja II. Yhteisöllisen työskentelyn organisoituminen työpajoissa.

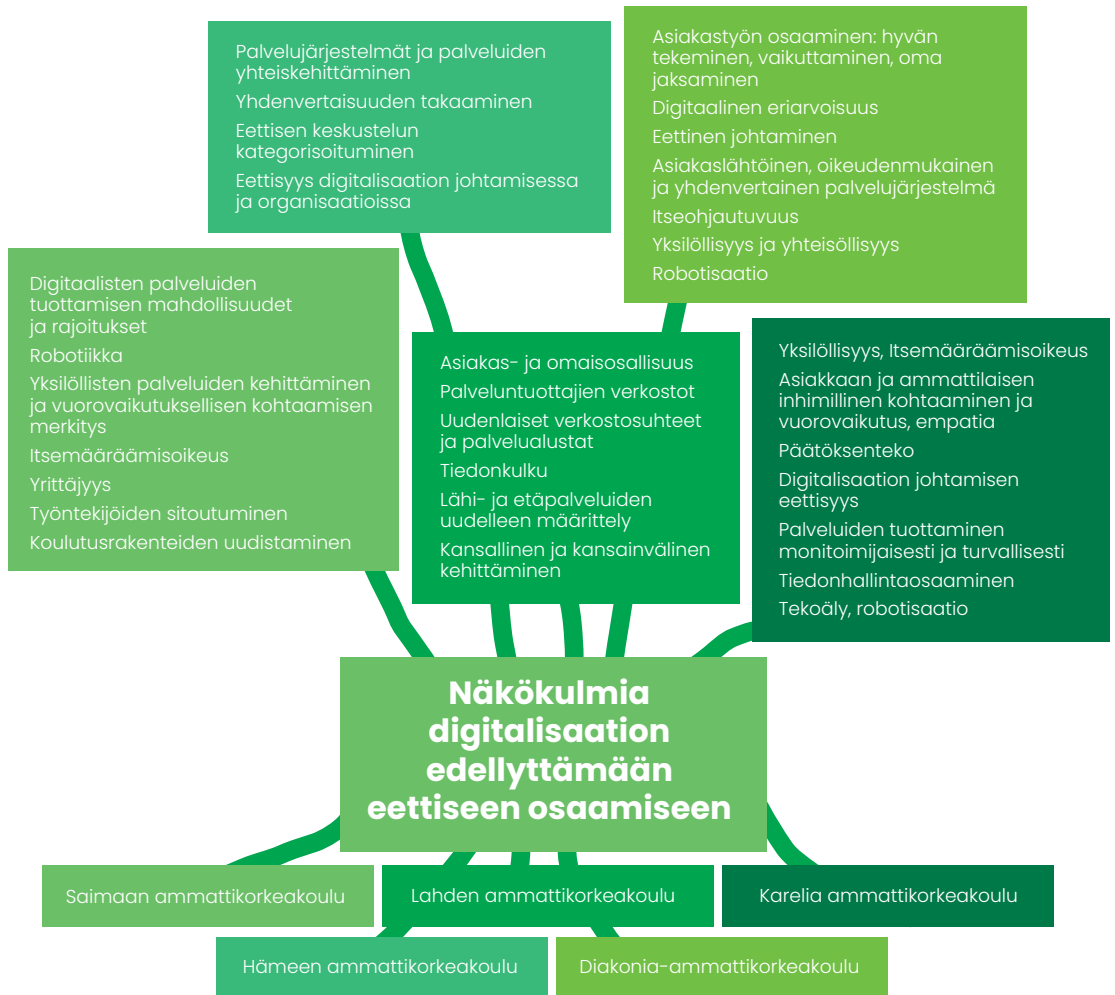
Digitalisaation edellyttämä eettinen osaaminen

Kaikki työpajat olivat ainutlaatuisia vuorovaikutuksellisia tilanteita. Yksityiskohtien kautta syntyi tuloksia, jotka kytkeytyivät osin myös ammattikorkeakoulujen alueellisiin erityispiirteisiin. Työpaja-aineiston analyysiprosessin myötä kiteytettiin eettisen osaamisen käsitte sekä tunnistettiin eettisen osaamisen osa-alueita, joita digitalisaatio tulevaisuudessa edellyttää kehitettävän monialaisesti. Kiteytetty digitalisaation edellyttämä eettinen osaaminen ja sen eri osa-alueet ovat olleet ohjaamassa hankkeen työtä muun muassa eettistä osaamista koskevan opetusmateriaalin tuottamisessa. Alustavia havaintoja on nostettu myös osaksi monialaista työelämän tutkimusta jo hankkeen aikana (Koski, Lehto, Sihvo & Välikangas 2019).

Alueellisia erityispiirteitä - havaintoja työpajoista

Eri ammattikorkeakoulujen toteuttamat työpajat toteutettiin eri kaupungeissa: Helsingissä, Hämeenlinnassa, Lahdessa, Lappeenrannassa, Valkeakoskella, Joensuussa ja Vaasassa. Työpajoihin osallistuneet olivat osin tuttuja, osin vieraita keskenään. Toisten jo ennalta tunteminen vauhditti työskentelyn käynnistymistä ja syvensi vuorovaikutusta. Uudet tuttavuudet mahdollistivat verkostoitumisen ja sen myötä uusienkin yhteistyösuhteiden luomisen. Yhteinen dialogi digitalisaatiosta ja etiikasta oli innostunutta ja haastoi syvälliseen pohdintaan teemojen äärellä. Työskentelyn (vrt. Kuvio 3) tuloksena syntyi oksia etiikan puuhun (Kuvio 4). Eri alueiden työpajoissa toistuivat pohdinnat inhimillisestä, yhdenvertaisesta asiakkaiden kohtaamisesta ja digitaalisten palveluiden kehittämisestä palvelujärjestelmässä sekä johtamisen etiikasta. Tekoälyn merkitystä, teknologiaa ja robotisaatiota

tarkasteltiin kaikissa työpajoissa toisaalta mahdollisuutena, toisaalta asiakaslähtöistä työtä osin rajoittavanakin. Eettinen ja kannustava johtaminen sekä digitaalisten palveluiden kehittäminen tulivat näkyviksi lähes kaikissa työpajoissa.

Kuvio 4. Etiikan puu: Näkökulmia digitalisaation edellyttämään eettiseen osaamiseen. Työpajatyöskentely ammattikorkeakoulujen alueilla 2018–2019.

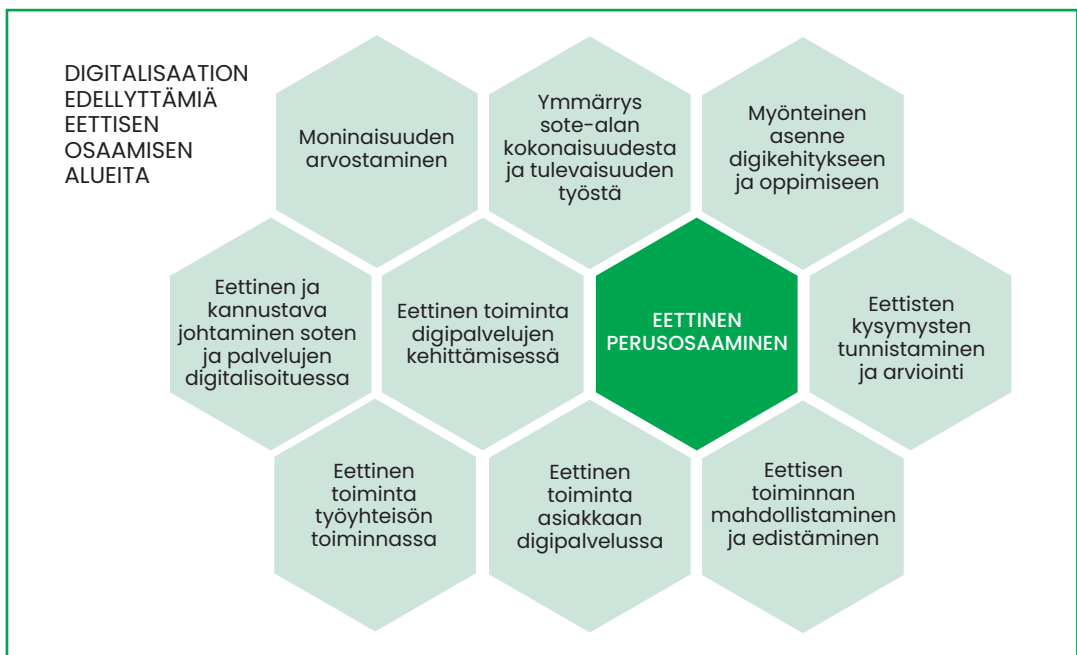
Saimaan ammattikorkeakoulussa pohdittiin digitaalisten palveluiden tuottamisen mahdollisuuksia ja rajoituksia suhteessa teknologiaan ja robotiikkaankin. Keskiössä oli yksilöllisten palveluiden kehittäminen ja itsemääräämisoikeus. Yrittäjyyden merkitys tulevaisuuden työssä tuli esiin samoin kuin työntekijöiden sitoutuminen uusien palveluiden kehittämiseen ja oppimiseen. Koulutusrakenteiden tarkastelua ja uudistamista pidettiin tärkeinä. Hämeen ammattikorkeakoulussa keskiössä oli palvelujärjestelmien ja palveluiden yhteiskehittäminen sekä eettisyys digitalisaation johtamisessa ja organisaatioissa. Keskusteluissa tuli näkyväksi ja samalla haasteeksi eettisen keskustelun kategorisoituminen, kun kyseessä on digitalisaation tuomat haasteet kansallisestikin. Lahden ammattikorkeakoulun järjestä-

missä työpajoissa pohdittiin asiakas- ja omaisosaamista – miten se mahdollistuu digitalisaation myötä? Uudenlaiset verkostosuhteet ja palvelualustat haastavat tiedonkulkua sekä lähi- ja etäpalveluiden uudelleen määrittelyä. Digitaalisten palveluiden sekä kansallinen että kansainvälinen kehittäminen nähtiin tärkeänä.

Diakonia-ammattikorkeakoulun työpajoissa pohdittiin asiakastyötä; hyvän tekemistä ja vaikuttamista. Digitalisuus on tuonut näkyväksi ihmisten eriarvoisuuden palveluihin pääsyssä ja palveluprosesseissa. Tämän vuoksi palvelujärjestelmiä tulee edelleen kehittää asiakaslähtöisiksi, oikeudenmukaisiksi ja yhdenvertaisiksi tukien sekä yksilön toimintaa että yhteisöllisyyttä. Digitalisaation eettistä johtamista tarvitaan. Karelia-ammattikorkeakoulussa syvennyttiin erityisesti asiakkaan ja ammattilaisen inhimilliseen kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen sekä empatian merkitykseen digitalisaatiossa. Itsemääräämisoikeus nousi keskeiseksi eettiseksi kysymykseksi. Uusia teknologioita hyödyntävien palveluiden tuottaminen monitoimijaisesti ja turvallisesti nähtiin tärkeänä, mikä linkittyi tiedonhallinta-osaamiseen ja muutoksen johtamiseen. Kokonaisuutena eri ammattikorkeakouluissa toteutetut työpajat tuottivat monipuolista tietoa ja uusia kysymyksiä tulevaisuuden eettisen osaamisen kuvaamiseen, jäsentämiseen ja kehittämiseen.

Tulevaisuuden eettinen osaaminen

Digitalisaation edellyttämässä eettisessä osaamisessa tunnistettiin aineiston pohjalta yhdeksän osaamisaluetta, jotka eivät ole irrallisia vaan linkittyvät toisiinsa (kuvio 5). Vahva eettinen perusosaaminen on perusta digitalisaation edellyttämälle eettiselle osaamiselle. Ymmärrys soite-alan kokonaisuudesta ja tulevaisuuden digitalisoituvasta työstä tukee asiakkaiden tarpeisiin pohjautuvien palveluiden kehittämistä. Yhteiskunnallinen osaaminen koskien työmarkkinoiden muutosta, soite-palveluihin liittyvää poliittista päätöksentekoa, kestävää kehitystä ja kansainvälisyyttä, nähtiin työpajoissa myös tärkeänä digitalisaatioon liittyvänä osaamisena. Yhteistyössä ja yhteistoiminnassa korostuu moninaisuuden arvostaminen ja moniammatillinen yhteistyö, jonka ytimessä on myös kulttuurisensitiivisyys.

Kuvio 5. Digitalisaation edellyttämiä eettisen osaamisen alueita

Eettisten kysymysten tunnistamisessa huomioidaan eettisen toiminnan estymiseen liittyviä ja vaikuttavia sekä palvelutuotannon digitalisoitumiseen liittyviä tekijöitä. Näitä ovat valinnanvapaus, itsemääräämisoikeus, palvelujen tasa-arvoinen ja oikeudenmukainen saatavuus. Ihmisen kunnioittaminen ja inhimillinen kohtaaminen, lainsäädännön ja eettisten ohjeiden mukainen toiminta ja eettisiin epäkohtiin puuttuminen mahdollistavat ja edistävät eettistä toimintaa. Eettinen toiminta asiakkaan digipalveluissa sisältää asiakkaan ja ammattilaisen digivuorovaikutustaidot, asiakaslähtöisen ohjauksen ja palveluohjauksen sekä teknologian turvallisen hyödyntämisen ja tarvelähtöisen käytön. Ammattilaisen myönteinen asenne digikehitykseen ja oppimiseen edistää osaltaan tarvelähtöisten digitaalisten palvelujen hyödyntämistä asiakkaiden kanssa.

Eettisyyden ymmärtäminen osana johtajuutta, palvelutuotannon, kehittämistyön, muutoksen ja tiedolla johtaminen sekä digitalisaation johtamisen eettisyys nostettiin keskusteluissa esille johtajan osaamisina. Digitaalisen turvallisuuden kysymykset, kuten riskien ennakointi, vastuukysymykset, laiteturvallisuus, sekä tietosuoja ja -turva sekä kyberturvallisuus, nähtiin tärkeinä, kun teknologia kehittyy voimakkaasti. Asiakaslähtöinen palveluiden muotoilu, asiakkaiden mukana olo palvelujen kehittämisessä, ketterien kokeilujen hyödyntäminen ja yhteiskehittäminen tulisi huomioida digitaalisten palvelujen jatkuvassa kehittämisessä.

Eettistä osaamista sosiaali- ja terveystieteiden kysymyksissä on yleisesti hyväksytyjen eettisten periaatteiden ja lainsäädännön noudattaminen. Kuten työpajatyöskentelyn sisältöjen tarkastelu osoittaa, eettinen toiminta käytännössä vaatii eettisen herkkyyden jatkuvaa vaalimista. Eettisen osaamisen ydinsisältöjä on digitalisaatiossa pidettävä esillä, vaikkapa huoneentaulun muodossa (kuvio 6).

EETTINEN OSAAMINEN

- kumpuaa toisen ihmisen kunnioittamisesta ja ilmenee herkkyytenä kuulla ja ymmärtää toista ihmistä. Se on kykyä asettua toisen asemaan ja valmiutta vastavuoroisuuteen. Eettistä osaamista vahvistaa kyselevä, avoin asenne ja ihmettely, jolloin eettisten dilemموjen/ristiriitojen tunnistaminen on mahdollista.
- on luonteeltaan dialogista. Eettisesti kestävä toiminta syntyy yhteistyössä. Osaamista vahvistavaa dialogia on arvokasta käydä myös yleisesti työelämässä, ei ainoastaan erityisten eettisten ongelmatilanteiden ratkaisemiseksi.
- on eettisiä kysymyksiä koskevien ratkaisujen esittämistä ja perustelemista sekä päätöksenteon tukemista ja kuuluu jokaisen (sosiaali- ja terveydenhuolto) alaa koskevissa tehtävissä toimivan ammattilaisen eettiseen osaamiseen.
- on uusien asiakaslähtöisten digitaalisten palvelujen, järjestelmien ja teknologioiden kehittämistä, käyttöönottoa ja hyödyntämistä eettisesti kestäväällä tavalla. Tämä edellyttää ymmärrystä muutoksesta ja tulevaisuuden mahdollisista kehityssuunnista sekä resilienssiä muutoksessa ja digitalisaation eettistä johtamista.
- digitalisaatiossa on eettisten ydinsisältöjen rakentavaa ja aktiivista esille tuomista ja esillä pitämistä.

Kuvio 6. Huoneentaulu: Eettinen osaaminen digitalisaatiossa

Pohdinta

Sote-alan työssä eettisillä valinnoilla on keskeinen merkitys. Näillä eettisillä valinnoilla rakennamme tulevaisuutta. Digitalisaation myötä alan tulevaisuuden työ vaatii vahvaa ja osin uusinkin käsittein perusteltua eettistä osaamista. Tulevaisuuden työtä mahdollisimman vahvasti kantaville eettisille määrittelyille on tarvetta alan perus- ja täydennyskoulutuksessa sekä alan organisaatioissa tehtävässä kehittämistyössä.

Alan kehittämisen tärkeänä muotona on yhteiskehittäminen, jota tukee dialogisen oppimisen malli. Yhteiskehittämisen mahdollisuuksia ja monimuotoisia menetelmiä, muun muassa esimerkiksi palvelumuotoilua, on tärkeä hyödyntää varsinkin digitaalisten palvelujen kehittämisessä, käyttöönottossa ja toteuttamisessa sekä arvioinnissa. (Laurila 2020) Eettinen pohdinta on oleellinen osa yhteiskehittämisen prosesseja ja vahvasti oppimisprosessien ytimessä. Eettisessä pohdinnassa on tärkeää käydä yhtäaikaista dialogia kansalaisten ja asiakkaiden sekä sote-alan ammattilaisten kanssa. Tulevaisuustyöpajat tarjosivat tähän hyvän mahdollisuuden ja vastaavia foorumeita ja yhdessä kehittämisen paikkoja toivottiin myös tulevaisuudessa. Eettisten kysymysten ja eettisen osaamisen pohdinta juuri jatkuvan digitalisaation aikana koetaan tärkeänä.

SotePeda 24/7 -hankkeen aikana toteutettujen tulevaisuustyöpajojen yhteistoiminnalliset, parhaimmillaan dialogisen oppimisen prosessit ovat käytännönläheisesti osoittaneet, että digitalisaatio edellyttää erityistä eettistä osaamista. Tätä sotedigiosaamisen erityisaluetta on tärkeä tutkia lisää. Edelleen on keskeistä hakea ratkaisuja, jotta eettistä osaamista digitalisaatiossa voidaan jatkuvan oppimisen periaatteella koulutuksessa ja työelämässä kehittää. Digitalisaation edellyttämä eettinen osaaminen ja sen erityispiirteet ovat tärkeitä nostaa esille ja käydä yhä laajemmin keskustelua eettisen osaamisen eri alueista ja olla aktiivisesti mukana sekä oman ammattikunnan että monialaisessa eettisessä keskustelussa.

Työelämän tutkimuspäivillä 7.11.2019 hankkeen toimijat organisoivat työryhmän ”Eettisyys ja eettinen osaaminen virtuaalisissa toimintaympäristöissä ja työyhteisöissä” (Koski & Koskinen 2019). Ryhmä muotoutui työryhmäabstraktin houkuttelemana monialaiseksi yhteisen keskustelun tilaisuudeksi. Keskusteluissa pohdittiin muun muassa, miten hyvät ja oikeat tavat tehdä työtä ja toimia ovat tunnistettavissa pohdittaessa arvoja ja toiminnan tarkoitusta virtuaalisessa työyhteisössä. Eettisen pohdinnan myötä työssä voidaan tietoisesti toimia oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon, hyödyn tuottamisen, itsemääräämisoikeuden ja toteutettavuuden puolesta. Tämä kaikki rakentaa eettistä osaamista, joka tulee näkyväksi virtuaalisissa toimintaympäristöissä, työyhteisön jäsenten, työntekijöiden ja asiakkaiden sekä työntekijöiden ja esimiesten keskinäisissä vuorovaikutustilanteissa.

Virtuaalisuus työssä ja toiminnassa haastavat jokaisen inhimillisen toimijan ajattelua, asenteita ja osaamista. Kuitenkin peruskysymykset sekä virtuaalisen että paikallisen työn äärellä ovat samoja olemassaolon tarkoitukseen liittyviä pohdintoja: missä tarkoituksessa teemme tätä työtä? mitä teemme yhdessä? kuinka me onnistumme? mikä on tärkeintä nyt? kuka tekee mitä? kuinka voimme oppia yhdessä?”

Työpajatyöskentelyn alustavia tuloksia esiteltiin tässä työryhmässä otsikolla ”Digitalisaatio eettisen osaamisen haasteena” (Koski, Lehto, Sihvo & Välikangas 2019). Kaikkiaan työryhmässä kuultiin yhteensä yhdeksän tutkimushavaintoihin perustuvaa tai teoreettista puheenvuoroa, joissa teemoina painoutuivat työn ja toiminnan etiikka, eettisyys virtuaalisissa toimintaympäristöissä ja työyhteisöissä sekä eettinen osaaminen. Osana työryhmätyöskentelyä etsittiin yhteistoiminnallisesti vastausta kysymykseen: Mitä on eettisyys erityisesti virtuaalisissa toimintaympäristöissä ja työyhteisöissä? Keskustelun tukena hyödynnettiin myös digitaalista alustaa, jolle kukin työryhmässä mukana ollut saattoi tuottaa havaintojaan anonymisti. Työryhmän keskusteluihin osallistui iltapäivän aikana yli 30 henkilöä, jotka edustivat laajasti työelämän eri aloja, kuitenkin painottuen sote-alan ja koulutuksen toimijoihin.

Asiakkaiden rooli digitalisaation edellyttämän eettisen osaamisen määrittämisessä oli hyvä, koska he pystyivät työpajoissa tuomaan esille omaa näkökulmaansa siitä, mitä ammattilaisten tulee osata, jotta asiakkaat saavat juuri sillä hetkellä tarvitsemansa inhimillisen ja empaattisen avun ja palvelun. Tämä monitoimijainen lähestymistapa on oleellista säilyttää myös silloin kuin eettistä osaamista digitalisaatiossa vahvistetaan koulutusorganisaatioiden ja työelämän olemassa olevissa rakenteissa. Tulevaisuuden eettinen osaaminen on digitalisaation vaikutukset syvällisesti tunnistavaa, mikä haastaa kaikkia sote-alalla työskenteleviä ammattiryhmiä, esimiehiä sekä digitaalisten palvelujen kehittäjiä.

Lähteet

Best, S., Koski, A., Walsh, L. & Vuokila-Oikkonen, P. 2019. Enabling mental health student nurses to work co-productively. *Journal of Mental Health Training, Education and Practice* 14 (6), 411–422.

Demos Helsinki & Demos effect 2017. Työ 2040. Skenaarioita työn tulevaisuudesta. <https://www.demoshelsinki.fi/fi/julkaisut/tyo-2040-skenaarioita-tyon-tulevaisuudesta/>

Isola, A-M., Kaartinen, H. Leemann, L. Läpäri, R., Schneider, T. Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. (2017). Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. (Työpöytäpaperi 33/2017). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>

Häyhtiö, T. 2017. Osallisuutta sote-palveluihin palvelumuotoilemalla. KAKS-Kunnallisanalan kehittämissäitiö. Kunnallisanalan kehittämissäitiön Julkaisu 4. Luettu 14.10.2020. https://kaks.fi/wp-content/uploads/2017/05/osallisuutta-sote-palveluihin-palvelumuotoilemalla_toinenversio.pdf

Innokylä 2020. Learning café eli oppimiskahvila. Luettu 14.10.2020. <https://innokyla.fi/fi/tyokalut/learning-cafe-eli-oppimiskahvila>

Juujärvi, S. & Pessa, K. 2008. Pienryhmäkeskustelu eettisen herkkyyden ja ongelmanratkaisun kehittäjänä. *Kasvatus* 39(4), 308–321.

Koski, A. & Koskinen, R. 2019. Eettisyys ja eettinen osaaminen virtuaalisissa toimintaympäristöissä ja työyhteisöissä. Työryhmä. Työelämän tutkimuspäivät. Reilu, toimeentuloon riittävä ja palkitseva työ kaikille! 7.- 8.11.2019 Tampere.

Koski, A. & Lehto, B. & Sihvo, P. & Välikangas, K. 2019. Digitalisaatio eettisen osaamisen haasteena. Työelämän tutkimuspäivät. Reilu, toimeentuloon riittävä ja palkitseva työ kaikille! 7. – 8.11.2019 Tampere.

Kupias, P. 2015. Toimijuus työssä. Tukena työnohjaus, coaching, mentorointi ja fasilitointi. Helsingin yliopisto. Koulutus- ja kehittämisspalvelut. https://opeopinnotblog.files.wordpress.com/2017/02/paivi_kupias_toimijuus_tyossa_tukena_tyonohjaus_coaching_mentorointi_fasilitointi.pdf

Laurila, M. 2020. Monitoimijuus sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän kehittämisessä. Työkirja korkeakouluopetukseen ja täydennyskoulutukseen. MUOVA Education 1/2020. Vaasa: Muotoilukeskus MUOVA, Vaasan ammattikorkeakoulu. Luettu 16.10.2020 http://www.muova.fi/fi/yhteistyö/julkaisut/monitoimijuus_sosiaali-ja_terveydenhuollon_palvelujarjestelman_kehittamisessa_laurila.pdf

Mönkkönen, K. 2018. Vuorovaikutus asiakastyössä. Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Gaudeamus.

Nummi, P. 2010. Fasilitaattorin käsikirja. Helsinki: Edita.

Paavola, S. (2012) Trialoginen oppiminen. Teoksessa: Ilomäki, L. (toim). Laatu e-oppimateriaaleihin. E-oppimateriaalit opetuksessa ja oppimisessa (s. 115–120). Oppaat ja käsikirjat 2012:5. Helsinki: Opetushallitus.

Vuokila-Oikkonen, P. 2020. Hyvinvointipistepalvelut yhteiskehittämisen tuloksena. Teoksessa: Helminen, J. (toim.) Näkökulmia osallistavaan tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaan. Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 5. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, Diak Työelämä 18, 50–60. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-348-3>

MOOC etiikan oppimisessa ja opetuksessa korkeakouluissa

Taija Nöjd, Pia Tauriainen, Tiina Parviainen

Tässä artikkelissa tarkastellaan yhtä Sote-Peda 24/7 -hankkeessa tuotettua Etiikkaa sosiaali- ja terveystaloudessa nyt ja tulevaisuudessa -oppimateriaalia ja siihen liittyviä etiikan oppimisen lähestymistapoja kuten mikroja ja MOOCeja.

Johdanto

Sotepeda 24/7 -hankkeen yhtenä tavoitteena on ollut kehittää pedagogisia ratkaisuja ja malleja monialaisen digi-sote-osaamisen vahvistamiseksi. Hankkeen Tulevaisuuden työ ja eettinen osaaminen -työpaketissa on keskitytty tulevaisuuden työhön ja eettiseen osaamiseen. Tavoitteena on ollut mm. uusien pedagogisten ratkaisujen tuominen etiikan oppimiseen. Hankkeen aikana on tuotettu useita eri mikroja ja oppimiskokonaisuuksia. Tässä artikkelissa tarkastellaan työpaketissa kehitetyn MOOC:n rakentumista.

Mikro-oppimisessa opintosisältö jaetaan pieniin osioihin kuten podcasteihin ja videoihin. Näitä pieniä osioita kutsutaan mikroiksi. Tutkimustulokset osoittavat, että ihmiset ovat motivoituneempia osallistumaan näihin mikro-opetuksen muotoihin, jos ne toimivat hyvin mobiililustoilla (Dingler, Weber, Pielot, Cooper, Chang & Henze 2017) ja kun ne ovat pedagogisesti mielekkäitä (Teppola, Vierimaa ja Ruhalampi 2016).

MOOC:it (Massive Open Online Course) ovat verkossa toteutettuja opintojaksoja, joille on tyypillistä suuri osallistujamäärä ja aikaan ja paikkaan sitoutumattomuus. Ne ovat kaikille osallistujille avoimia. Ainoa vaatimus opintojaksoon osallistumisessa on mahdollisuus käyttää internetiä. (Bates 2015, Barak, Watted & Haick 2016.) Kaikille osallistujille avoimuudesta seuraa se, etteivät opiskelijat välttämättä tunne toisiaan ja he voivat olla taustoiltaan täysin erilaisia, esimerkiksi eri aloilta tai kulttuureista (Barak ym. 2016). MOOC:it koostuvat usein erilaisista mikroista. Tässä artikkelissa kuvattu MOOC on toteutettu Sotepeda 24/7 -hankkeessa tuotetuista mikroista.

Mikro-oppimisen näkökulman lisäksi Sote-Peda 24/7 -hankkeessa perehdyttiin erilaisiin pedagogisiin lähestymistapoihin ja tarjottiin työkaluja verkkopedagogiikan kehittämiseksi. Hankkeessa hyödynnettiin esimerkiksi canva-suunnittelupohjia sekä ABC Learning Design -työpajamallista peräisin olevaa oppimisen tapojen jäsenystä (ABC Learning Design 2020).

Pedagogisista lähestymistavoista etiikan oppimisessä

SotePeda 24/7 -hankkeen oppimateriaaleissa käytetään dialogisen oppimisen mallia, jossa monologisen ja dialogisen vaiheen kautta päädytään luomaan mahdollisesti jotain uutta. Tarkastelemassamme MOOCissa tiedon perusta rakennetaan tutustumalla aluksi itsenäisesti etiikan peruskäsitteisiin. Opiskelun edetessä syvennetään osaamista dialogin keinoin ja lopuksi päädytään reflektomaan opittua. (Paavola & Hakkarainen 2005 ja 2009.)

Etiikan opiskelussa dialogiset menetelmät toimivat ikään kuin peleinä keskustelijoille. Vuorovaikutustilanteessa keskustelijat kuuntelevat ja arvostavat toistensa mielipiteitä ja ajatuksia, osallistuvat keskusteluun ja rakentavat yhdessä uutta ymmärrystä aiheesta. Dialogisessa keskustelussa on oppimisen kannalta tärkeää sen tavoitteellisuus. Kuvatussa MOOCissa opiskelijoille annetaan tehtävä, jossa he hakevat keskustelukumppaniksi työelämäedustajan. (Väisänen, Niemelä & Suua 2009, 9–11; Halinen, Hotulainen, Kauppinen, Nilivaara, Raami & Vainikainen 2016, 215–218.)

Eettiset kysymykset ovat monikerroksisesti sidoksissa toimintaympäristöihin, ihmisiin ja ihmisryhmiin, ylipäättänsä elolliseen. Ammattilaisilta vaaditaan eettistä herkkyyttä tunnistaa näitä tilanteita. Eettistä herkkyyttä voisi kuvata taidoksi nähdä oman toiminnan merkitys- ja seurausrakenteita eri yhteyksissä. Haluanko ja pystynkö näkemään ja aistimaan esimerkiksi vuorovaikutustilanteissa sanomattoman vai pitäydynkö kerrotuissa faktoissa? (Juujärvi, Myyry & Pessa 2007, 21–24.)

”Eettistä herkkyyttä voisi kuvata taidoksi nähdä oman toiminnan merkitys- ja seurausrakenteita eri yhteyksissä.”

Sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset saattavat kohdata työssään tilanteita, jolloin kerrottu on ristiriidassa todetun kanssa. Asiakas voi esimerkiksi kertoa kaatuneensa pyörällä ja murtaneensa ranteen. Ammattilainen näkee kuitenkin molemmissa ranteissa symmetriset puristusjäljet, joka viittaa väkivallan aiheuttamaan vammaan. Toisaalta mahdollinen muu vammamekanismi voi jäädä kokonaan huomioimatta. Kyse on eettisestä herkkyydestä kuunnella ja nähdä. Samalla työntekijä tekee myös eettisen valinnan: pitäytyykö asiakkaan kertomuksessa vai ottaako väkivallan seurauksena syntyneen vamman mahdollisuuden esille.

Oppimisen kannalta on tärkeää oppia ajattelun taitoja ja kriittisyyttä (Halinen ym. 2016). Trialoginen lähestymistapa toteutuu kuvatussa MOOCissa reflektioivassa lopputehtäväsä. Oppija tarkastelee oppimaansa kriittisesti ja voi sen kautta muuttaa aikaisempia käsityksiään, jopa arvovakenteitaan (Mezirow 1996).

Etiikkaa sosiaali- ja terveyspalveluissa nyt ja tulevaisuudessa –MOOC

Etiikkaa sosiaali- ja terveyspalveluissa nyt ja tulevaisuudessa –MOOC rakennettiin usean ammattikorkeakoulun yhteistyönä ajatuksena sote-alan etiikan opintojen ja oppimateriaalien tuottaminen avoimeen käyttöön. MOOCin rakentaminen oli prosessi, edettiin etiikan opetuksen ja oppimisen pedagogisista lähtökohdista oppimisen mallien ja tapojen kautta kokonaisuuden ja konkreettisten tehtävien rakentamiseen. MOOCin tarkoitus on toimia lyhyenä johdatuksena etiikkaan erityisesti sosiaali- ja terveysalalla. Etiikka on sosiaali- ja terveysalan osaaminen keskeinen sisältö, eivätkä eettiset kysymykset sinänsä alalla vanhene. MOOCissa haluttiin kuitenkin nostaa esille myös sosiaali- ja terveysalan keskeiset eettiset näkökulmat tulevaisuudessa. Siten MOOC rakennettiin paitsi etiikan perusteiden, myös digitalisaation tuomien eettisten kysymysten ympärille sosiaali- ja terveysalalla.

Tässä tarkasteltava MOOC on kurkistus ammatillisen toiminnan eettisiin käsitteisiin sekä eettisten ongelmien tunnistamiseen. Kokonaisuus on suunnattu sosiaali- ja terveysalan eettisistä kysymyksistä kiinnostuneille eri alojen oppijoille. Sosiaali- ja terveysalalla työskentelee myös muiden alojen ammattilaisia, esimerkiksi liiketalouden tai informaatioteknologian osaajia, joille alan ymmärrys on tärkeää. MOOC sisältää neljä osiota, jotka käsittelevät etiikkaa ja digitalisaatiota sosiaali- ja terveysalalla. Osioiden sisällä on mikroja, kuten podcasteja ja tehtäviä. MOOCin laajuus on yksi opintopiste.

MOOC etenee itsenäisestä työskentelystä dialogiseen työskentelyyn ja lopulta omien tietojen testaukseen. Tästä syystä oppijaa myös rohkaistaan suorittamaan MOOCin osiot esitetyssä järjestyksessä. Ensimmäinen osio on tiedon omaksumista (ABC Learning Design 2020): oppija kuuntelee etiikan perusteisiin sekä tekoälyyn liittyviä eettisiä kysymyksiä koskevia podcasteja ja ottaa samalla haltuun etiikan keskeisiä käsitteitä. Tarjolla on myös lisämateriaalia luettavaksi.

Kuva 1. MOOCin kokonaisuus Digicampuksessa

Toisessa osiossa opiskelija tarkastelee sitä, miten digitalisaatio näkyy arjessa ja sosiaali- ja terveysalalla ja millaisia eettisiä kysymyksiä se herättää. Toisessa osiossa hyödynnetään useita oppimisen tapoja: tiedon omaksumista, tuottamista sekä keskustelemalla oppimista (ABC Learning Design 2020). Perehdyttyään tarjolla olevaan materiaaliin oppija reflektoi ja pohtii digitalisaatiota omien kokemustensa kautta ja kirjaa ajatuksiaan muistiin. Tämän jälkeen oppija keskustelee esimerkiksi kollegan tai työelämässä olevan ystävän kanssa heränneistä ajatuksista ja vertailee kokemuksiaan digitalisaatiosta. Keskustelun tarkoitus on sekä vertailla kokemuksia että nostaa esille uusia näkökulmia eettisistä kysymyksistä.

Kolmannessa osiossa oppija pohtii sähköisten palvelujen soveltuvuutta ja eettisiä kysymyksiä asiakastilannetta jäljittävän case-tehtävän avulla. Tehtävässä oppija yhdistelee oppimaansa ja soveltaa sitä käytäntöön. Vastattuaan case-tehtävään oppija saa automaattisena palautteena esimerkinomaisen vastauksen, johon voi verrata omaa vastaustaan ja ajatuksiaan. Palautteen tarkoitus on mahdollistaa reflektio ja opitun syventäminen.

Neljännessä MOOCin osiossa on lopputesti, jolla oppija testaa osaamistaan eri osioista. Testi sisältää aiheeseen liittyviä oikein-väärin-valintakysymyksiä, monivalintakysymyksiä sekä käsitteiden yhdistelytehtäviä. Testi ei tässä ole niinkään arvioinnin väline - suoritus edellyttää ainoastaan testin tekemistä - vaan tarjoaa jälleen oppijalle tilaisuuden yhdistellä oppimaansa ja saada palautetta osaamisestaan.

MOOC, joka lähtökohtaisesti soveltuu "massakurssiksi" on tietoisesti rakennettu kokonaisuudeksi, jossa opiskelija voi edetä ajasta ja paikasta riippumatta ja omaan tahtiinsa. MOOCin osioiden suoritusmerkintä ja palaute opiskelijalle tehtävistä on rakennettu siten, ettei se vaadi opettajalta toimenpiteitä. Selkeä ohjeistus oppijalle MOOCin etenemisestä on tärkeä, sillä henkilökohtaista ohjausta MOOCissa on saatavilla rajoitetusti. Opintojen avoimuus mahdollisimman monelle on tärkeä näkökulma. MOOC on tarjolla korkeakoulujen yhteiseen käyttöön tarkoitettulla DigiCampus-verkko-oppimisympäristössä. Myös saavutettavuus on huomioitu: opintojakson suorittamiseksi välttämättömän materiaalin saavutettavuus on turvattu esimerkiksi siten, että podcast-äänitteistä on saatavilla tekstiversio.

MOOC oppimiskokemuksena

Opintojakson on suorittanut 79 opiskelijaa elokuun 2020 loppuun mennessä CampusOnline-opintoina ja muutama (4) ns. kaikille avoimena suorituksena ilman rekisteröitymistä CampusOnlinessa. Palautekyselyyn oli vastannut 30 opiskelijaa kevään 2020 aikana. Opiskelijat arvioivat opintojaksoa asteikolle 0-5 ja pääosin opintojakso oli saanut arvostuksen 3-5. Yleistyksiä ei vähäisestä osallistujamäärästä ja palautteesta voida tehdä, mutta voidaan kuitenkin todeta, että pääosin opintojaksoon on oltu tyytyväisiä. Opintojakso DigiCampuksessa toimii hyvin mobiililustoilla niin kuin Dingler ym. (2017) ovat suositelleet. Sisältönä siinä on ollut mm. podcasteja, jotka toimivat juuri oivallisesti mobiililaitteilla.

"Verkko-oppimateriaalien ja MOOCin luominen opetti näkemään ydinsisältöjen tiivistämisen tärkeyden sekä mahdollisuuksia toteuttaa dialogia verkko-oppimisessä."

Etiikkaa sosiaali- ja terveystaloudessa nyt ja tulevaisuudessa -MOOC kehitettiin alun perin Moodle-pohjaiseen oppimisympäristöön: DigiCampukseen. MOOC:ia ehdittiin tarjota usealle eri työelämäyhteistyökumppanille alkuvuodesta 2020, mutta vallitsevan maailmanlaajuisen korona-epidemian vuoksi työelämäyhteistyö jäi MOOC:ssa kokonaan pois. Opintojakso siirrettiin tarjottavaksi CampusOnlinessa huhtikuusta 2020 lähtien avoimena ammattikorkeakouluopintona, jolloin sen suoritus määriteltiin yhdeksi opintopisteeksi. Opintojakso on myös vapaasti suoritettavissa DigiCampuksessa ilman CampusOnline-suoritusta.

Verkko-oppimateriaalien ja MOOCin luominen opetti näkemään ydinsisältöjen tiivistäminen tärkeyden sekä mahdollisuuksia toteuttaa dialogia verkko-oppimisessä. MOOCin rakentaminen herätti matkan varrella kysymyksiä etiikan opettamisesta ja oppimisesta

digitaalisiin välinein: Miten dialogi mahdollistuu verkko-opinnoissa, joissa oppijat suorittavat kokonaisuutta eri tahtiin? Miten eettisten dilemmausten tunnistamista ja eettisten periaatteiden soveltamista voidaan harjoitella verkkovälinein? Miten varmistetaan oppijan reflektio ja oppiminen, kun opettajalla ei ole mahdollisuutta arvioida ja antaa palautetta yksilöllisistä reflektiotehtävistä? Moneen heränneeseen kysymykseen löytyi soveltuva tapa ja väline myös verkko-oppimisessa, mutta MOOCin rakentaminen itsessään haastoi opettajan eettisten kysymysten pohdintaan.

Lähteet

ABC Learning Design. 2020. The six learning types. <https://abc-lid.org/6-learning-types/>. 26.5.2020

Barak, M., Watted, A. & Haick, H. 2016. Motivation to learn in massive open online courses: Examining aspects of language and social engagement. *Computers & Education* (94) 49–60.

Bates A. W. 2015. Teaching in a Digital Age. <https://opentextbc.ca/teachinginadigitalage/>. 7.6.2020.

Dingler, T., Weber, D., Pielot, M., Cooper, J., Chang, & Henze, N. 2017. Language learning on-the-go: Opportune moments and desing of mobile microlearning sessions. *MobileHCI '17 Proceedings of the 19th international conference on human-computer interaction with mobile de-vices and services*. Article no. 28.

Halinen, I., Hotulainen, R., Kauppinen E., Nilivaara, P., Raami, A. & Vainikainen, M-P. 2016. *Ajattelun taidot ja oppiminen*. Juva: PS-Kustannus.

Mezirow, J. 1996. *Uudistava oppiminen. Kriittinen reflektio aikuiskoulutuksessa*. Suom. L. Lehto. Lahti: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Paavola, S., & Hakkarainen, K. 2005. The knowledge creation metaphor – An emergent epistemological approach to Learning. *Science & Education*, 14, 535–557.

Paavola, S. & Hakkarainen, K. 2009. From meaning making to joint construction of knowledge practices and artefacts – A triological approach to CSCL. In C. O'Malley, D. Suthers, P. Reimann, & A. Dimitracopoulou (Eds.), *Computer Supported Collaborative Learning Practices: CSCL2009 Conference Proceedings*. (pp. 83–92). Rhodes, Creek: International Society of the Learning Sciences (ISLS).

Teppola, T., Vierimaa, T. ja Ruhalahti, S. 2016. Oppimiskokemuksena MOOC. Teoksessa A.-M. Korhonen & S. Ruhalahti (toim.) *Oppimisen digiagentit II*. HAMK Unlimited Journal 8.6.2016. <https://unlimited.hamk.fi/ammattillinen-osaaminen-ja-opetus/oppimiskokemuksena-mooc/> 7.6.2020.

Väisänen, L., Niemelä, M. & Suua, P. 2009. *Sanat työssä -vuorovaikutus ammattitaitona*. Helsinki: Kirjapaja.

Positiivisen eettisen ilmaston merkitys ammattieettiselle toiminnalle

Taina Heino & Pia Tauriainen

Sosiaali- ja terveysalalla eettinen osaaminen on yksi keskeisistä osaamisalueista. Se on läsnä päivittäisessä työssä niin asiakaskontakteissa kuin ammattilaisten välisissä suhteissa. Eettisen osaamisen ja eettisten teemojen käsittelyssä työyhteisöllä on merkittävä rooli työntekijän tukena. Työyhteisön positiivinen eettinen ilmasto tukee työntekijän jaksamista ja samalla luo puitteet laadukkaalle ja tulokselliselle toiminnalle. Tässä artikkelissa käsitellään eettistä ilmastoja ja keinoja hyvän eettisen ilmaston saavuttamiseksi työyhteisöissä.

Johdanto

Sosiaali- ja terveysalan ydinosaamisen, eli eettisen osaamisen, perusteet opitaan sosiaali- ja terveysalan perustutkintokoulutuksessa. Sairaanhoidajan eettinen osaaminen on kuvattu juuri ilmestyneissä yleissairaanhoitajan osaamisvaatimuksissa, jotka on määritelty EU-direktiivin (2013/55/EU) mukaisesti ja ne tulee saavuttaa perustutkinnon aikana (YleSHArviointi 2020). Sosiaalialalla sosionomin (AMK) kompetensseissa ja ammatillisessa ydinosaamisessa eettinen osaaminen on yksi kuudesta keskeisestä koulutuksen aikana saavutettavasta kompetenssista (Sosiaalialan AMK-verkosto 2016). Perustutkinnon opintojensa aikana opiskelijat pohtivat eettisiä kysymyksiä niin teoriaopetuksen aikana yhdessä opiskelijatovereiden kanssa kuin itse harjoittelupaikan työyhteisössä.

Työpaikoilla tapahtuva ja käytäntöön sidottu oppiminen on eettisen kompetenssin kehittymisen kannalta olennaista oppimisprosesseissa. Nämä oppimisprosessit ovat yhtä aikaa sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä oppimisprosesseja (Falkenström, Olsson & Höglund 2015, 19). Valmistumisensa jälkeenkin ammattilaisilla on edelleen jatkuva tarve kehittää taitoja kohdata ja ratkaista asiakkaan hoitoon liittyviä eettisiä ongelmia (Leuter ym. 2013). Miten työyhteisö/organisaatio voi tässä tukea ammattilaista? Miten työyhteisössä ylläpidetään suotuisaa eettistä ilmastoja?

SotePeda 24/7 -hankkeen toimintana järjestettiin useita työpajoja sekä eettisiä foorumeita (Koski ym. 2020), joihin osallistui opiskelijoiden ohella sosiaali- ja terveysalan ammattilaisia ja asiantuntijoita erilaisista sote-alan työyhteisöistä. Työpajojen ja foorumeiden aikana käydyissä keskusteluissa ja pienryhmätyöskentelyissä keskusteltiin myös eettisten aiheiden ja kysymysten ilmenemisestä ja käsittelystä työyhteisöissä.

Yhteistä eettistä pohdintaa ja keskustelua kaivattiin työtilanteissa, joissa eettiset näkökulmat koettiin monitulkintaisiksi. Joissakin tilanteissa ei vastaavasti tiedetty, mikä menetelytapa olisi oikein tai ohjeistukset koettiin epäselviksi. Haasteellisiksi koettiin ne tilanteet, joissa eettinen ratkaisu oli kyllä tunnistettavissa, mutta työntekijä saattoi kokea painetta menetellä toisin. Esimerkiksi työntekijällä saattoi olla näkemys jonkin intervention tai palvelun tarpeellisuudesta ja hyödyllisyydestä asiakkaalle, mutta palvelujen saamisen kriteerit, resurssit tai tiukat aikataulut eivät mahdollistaneet palvelua tai palvelun laadusta jouduttiin tinkimään. Erityisesti nämä tilanteet, joissa joudutaan menettelemään vastoin eettiseksi miellettyä toimintatapaa, aiheuttavat eettistä kuormittuneisuutta henkilöstölle.

Työyhteisöissä oli havaittavissa myös erilaisia keinoja ja tapoja käydä läpi eettisiä kysymyksiä yhdessä. Jokainen työntekijä käy myös niitä luonnollisesti läpi itsenäisesti. Kaikissa työyhteisöissä ei myöskään ainakaan tiedostetusti keskusteltu eettisistä kysymyksistä, vaan niiden käsittely jäi ainoastaan yksittäisen työntekijän oman aktiivisuuden, ja myös jaksamisen varaan. Näiden työpajojen ja foorumeiden keskustelujen innoittamina pohdimme tässä artikkelissa sitä, miten työyhteisö voisi tukea työntekijää eettisen osaamisen kehittämisessä ja samalla kehittyä koko työyhteisönä eettisessä osaamisessaan.

Työyhteisöt ja organisaatiot eettisen ilmaston luojina

Eettinen toiminta työyhteisöissä on yhteydessä hoidon ja palvelujen tasoon, hoitotuloksiin ja henkilöstön tyytyväisyyteenkin (Suhonen, Stolt, Virtanen & Leino-Kilpi 2011, 285). Yksilötasolla koetun eettisen kuormituksen ja eettisen stressin on todettu myös olevan yhteydessä mm. työuupumukseen (Glasberg, Erikson & Norberg 2007). Eettisen kuormittuneisuuden ehkäisy ja havainnointi sosiaali- ja terveydenhuollon työyhteisöiden toiminnassa on siis merkityksellistä tuloksellisen ja laadukkaan toiminnan näkökulmasta.

Eettinen toiminta on edellytys hyvällä ja laadukkaalla hoivalla, hoidolle, potilas- ja asiakastyölle. Yksilötasolla eettinen toiminta edellyttää ammattilaiselta eettistä tietoa, tahtotilaa toimia eettisesti, mutta myös kokemusta ja keskustelua. Tästä kaikesta taas seuraa hyvää niin potilaalle, ammattilaiselle kuin yhteiskunnalle. (Kulju, Stolt, Suhonen & Leino-Kilpi 2016, 410.) Yksilötasolla eettiseen toimintaan vaikuttavat monet seikat; esimerkiksi työntekijän asema työyhteisössä, eettinen tieto, työuran pituus sekä työntekijän kokemat pystyvyyden ja hallinnan tunteet. Jos yksittäinen työntekijä kokee, ettei pysty omalla toiminnallaan vaikuttamaan siihen, mitä työyhteisössä tapahtuu, se voi vaikuttaa myös normien ja ohjeistusten laiminlyöntiin tai piittaamattomuuteen niistä. (Raile 2012, 255.)

Organisaatiolla onkin merkittävä rooli eettisessä toiminnassa: se joko estää tai mahdollistaa yksittäisen ammattilaisen eettisen toiminnan (Kulju ym. 2016, 407). Käsitys eettisestä toiminnasta usein heijastaa kyseisen työntekijän organisaation etiikkaan ja siihen miten eettisiä ongelmia käsitellään (Poikkeus, Suhonen, Katajisto & Leino-Kilpi ym. 2018). Ammattietiikka on merkittävä tekijä laadun ja potilasturvallisuuden varmistamisessa, mutta yksilön eettinen toiminta vaatii koko organisaation tuen. Organisaation tehtävänä on siis luoda potilas- ja asiakasturvallisuutta tukeva eettinen ilmasto. Organisaatiotasolla eettiseen toimintaan vaikuttaviksi tekijöiksi on tunnistettu johtajien eettinen käytös ja eettinen toiminta, organisaation formaalit ja epäformaalit toimintaprosessit, erityisesti päätöksentekoprosessit sekä organisaatiokulttuuri, jotka sisältävät eettisen ilmaston (Verbos ym. 2007, 18).

”Ammattietiikka on merkittävä tekijä laadun ja potilasturvallisuuden varmistamisessa, mutta yksilön eettinen toiminta vaatii koko organisaation tuen.”

Eettisen ilmaston käsite liittyy organisaation työilmapiiriin. Eettisellä ilmastolla tarkoitetaan organisaatiossa jaettua, yhteistä näkemystä eettisesti kestävästä ja hyväksyttävästä käytöksestä. Eettinen ilmasto pitää sisällään myös sen, kuinka eettisiä aiheita käsitellään organisaatiossa (Victor & Cullen 1988; Koskenvuori, Numminen & Suhonen 2019, 327).

Organisaation eettinen ilmasto vaikuttaa sekä päätöksentekoon työyhteisössä että hyväksytyinä ja suositeltavina pidettyihin menettelytapoihin eettistä päätöksentekoa edellyttävissä tilanteissa. Sen kautta organisaation arvot muuttuvat käytännöiksi ja toiminnaksi: eettinen ilmasto sisältää työyhteisössä yhteisesti hyväksytyt ja noudatetut menettelytavat, ohjeet ja käytännöt moraalista harkintaa vaativissa tilanteissa. (Martin & Cullen 2006, 177).

Eettinen ilmasto muovaantuu ja muokkaantuu työyhteisön sosiaalisen toiminnan myötä, sitä vastoin työyhteisön eettinen kulttuuri on huomattavasti stabiilimpi, organisaation arvopohjaan pysyvämmiin sidottu ja pidempikestoisemman toiminnan tulos (Raile 2012, 253). Organisaation eettinen kulttuuri linkittyy kysymykseen ”miksi asiat ovat”, ja eettinen ilmasto puolestaan siihen ”kuinka asiat ovat” (Grojean ym. 2004).

Organisaation eettiseen ilmastoon vaikuttavat sosiokulttuuriset, rakenteelliset ja organisaatiokohtaiset tekijät (Victor & Cullen 1988). Eettinen ilmasto on ryhmätasoinen ilmiö, joka muodostuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Siihen voidaan siis vaikuttaa ja sitä voidaan myös tietoisesti kehittää ja parantaa. Tässä artikkelissa tarkastelemme toimintaa ja keinoja, joilla on havaittu olevan vaikutusta positiivisen eettisen ilmaston syntyyn ja ylläpitämiseen.

Positiivinen ja välittävä eettinen ilmasto

Työyhteisöjen erilaisia eettisiä ilmastoja sekä niiden vaikutuksia on tutkittu viime vuosina runsaasti (mm. Ulrich ym. 2007, Silen ym. 2012, Koskenvuori ym. 2019). Victor ja Cullen (1988) esittivät 1980-luvun loppupuolella eettisen ilmaston teoriassaan (ECT) viisi erilaista eettisen ilmaston tyyppiä: sääntöihin pohjautuvan (rules), välittävän (caring), itsenäisen (inde-

pendent), välineellisen (instrumental) sekä lakiin ja sääntöihin (law and rules) pohjautuvan eettisen ilmaston. Näillä erilaisilla eettisillä ”ilmastotyypeillä” on vaikutusta työntekijän työhön sitoutumiseen, työtyytyväisyyteen, psyykkiseen hyvinvointiin sekä ei-toivottuun käyttäytymiseen työpaikoilla. Yleisimmin työhyvinvointia ja eettistä toimintaa parhaiten tukee välittäväksi koettu eettinen ilmasto, ja huonoimmin vastaavasti välineelliseksi koettu. (Martin & Cullen 2006, 188; Koskenvuori ym. 2019, 332).

”Välittävässä organisaatiossa työntekijöitä rohkaistaan ilmaisemaan mielipiteensä ja tietonsa avoimesti, ja myös luodaan ympäristöjä ja foorumeita, joissa tämä mielipiteiden ilmaiseminen mahdollistuu.”

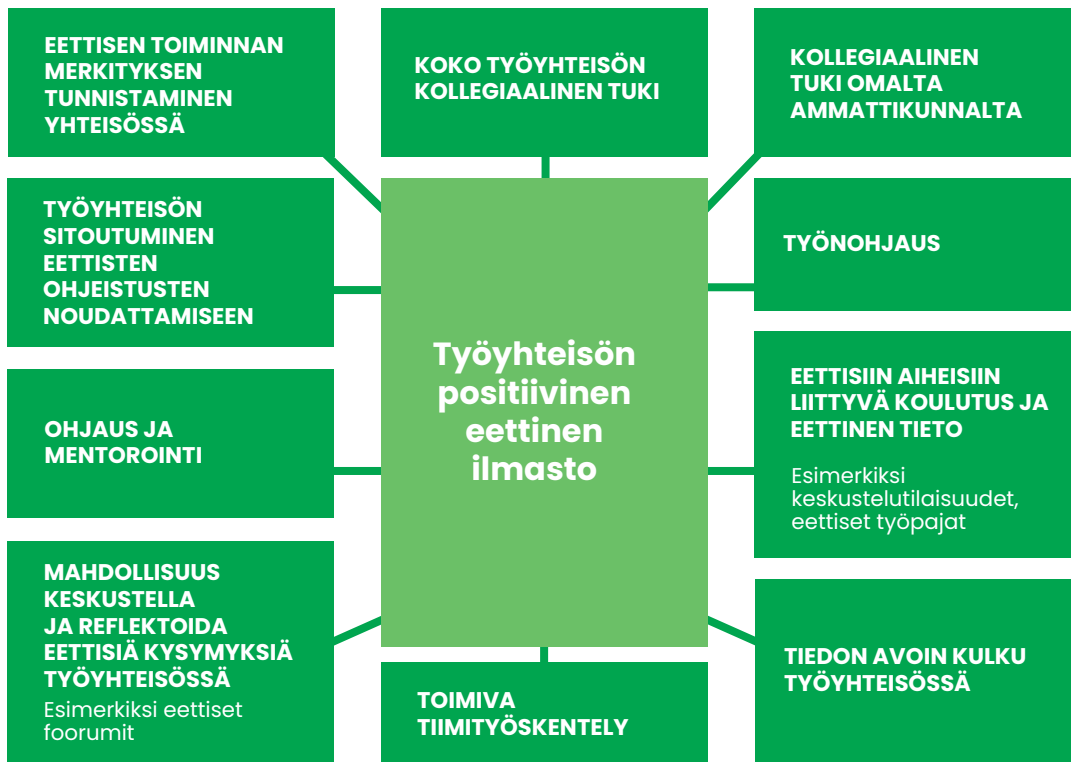
Välittävä eettinen ilmasto työpaikalla tarkoittaa keskustelua eettisistä asioista suoraan ja avoimesti. Välittävässä organisaatiossa työntekijöitä rohkaistaan ilmaisemaan mielipiteensä ja tietonsa avoimesti ja myös luodaan ympäristöjä ja foorumeita, joissa tämä mielipiteiden ilmaiseminen mahdollistuu. Välittävässä eettisessä ilmastossa on nähtävissä aitoa huolenpitoa toisista, joka kohdistuu niin toisiin kollegoihin kuin asiakkaisiin ja potilaisiin. Jos työyhteisön jäsenet välittävät toistensa hyvinvoinnista, se heijastuu myös asiakastyöhön, ja tiimin jäsenet kokevat yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Välittävässä eettisessä ilmastossa johtajuus on osallistavaa, mutta myös kunnioittavaa ja välittävää, eettistä johtajuutta. Välittävällä eettisellä ilmastolla ja johtajuudella on merkitystä myös työyhteisön ja tiimien toimivuuteen: tiimin jäsenet ovat halukkaita auttamaan toisiaan, tarjoavat positiivista tukea toisilleen, myös asiakkaille ja auttavat tiimiä tai työyhteisöä kehittymään. (Qi & Liu 2017; Suhonen ym. 2011.)

Positiivisen eettisen ilmaston ja työntekijän eettisen osaamisen vahvistaminen

Eettisen toiminnan, positiivisen ja välittävän eettisen *ilmaston merkityksen tunnistaminen ja tunnustaminen* organisaatioissa on keskeisin tekijä positiivisen eettisen ilmaston kannalta. Mikäli eettisen toiminnan, eettisten teemojen ja eettisen osaamisen merkitysten ei organisaatiossa tai työyhteisössä tunnisteta, niihin ei myöskään todennäköisesti kiinnitetä toiminnassa kovin suurta huomiota.

Eettisen keskustelun ja eettisesti toimivan työyhteisön ei tulisi olla riippuvainen sote-alasta tai organisaation koosta (Suhonen ym. 2011, 299). Organisaatioiden välillä on eroavuuksia, miten eettisiin kysymyksiin on mahdollista saada konsultaatiota tai koulutusta. On kuitenkin todettu, että eettisen kompetenssin ylläpitämiseksi on välttämätöntä, että ammattilainen voi vahvistaa sitä työuransa aikana jatkuvasti. Tekijät, jotka ylläpitävät ja vahvistavat yksittäisen työntekijän eettistä osaamista, ovatkin pitkälti samoja kuin tekijät, jotka muovaavat positiivista eettistä ilmastoa koko työyhteisön tasolla.

Kuvio 1. Työyhteisön positiivista eettistä ilmastoja vahvistavia tekijöitä.

Työyhteisön toiminnalla ja toimivuudella on merkitystä positiivisen ja välittävän eettisen ilmaston luomisessa. Työyhteisö, jossa työntekijöiden ja asiakkaiden tarpeet tulevat huomioituksi ja työntekijöillä on *kokemus jaetusta vastuusta ja toimivasta tiimityöskentelystä sekä saadusta ja annetusta tuesta*, on todennäköisesti myös eettisesti hyvin toimiva työyhteisö (Silèn ym. 2012, 509). *Kollegiaalinen tuki* ilmenee kokemuksena koko työyhteisössä jaetusta vastuusta sekä saadun tuen kokemuksena. Työntekijän on tärkeää kokea saavansa tukea haastavissa tilanteissa koko työyhteisöltä, ja erityisesti korostuu kollegiaalisen tuen merkitys omalta ammattikunnalta. Myös *työnohjaus* auttaa käsittelemään eettisesti haastavia tilanteita. (Silèn ym. 2012, 510.)

Eettiseen ilmastoon ja sen avoimuuteen ja positiivisuuteen vaikuttavat myös *eettisiin aiheisiin liittyvä koulutus* sekä *tiedon avoin kulku* työyhteisössä. Tiedon avoimeen kulkuun liittyvä jaettu ymmärrys työn tavoitteista: työn yleisten tavoitteiden sekä yksittäisen asiakkaan tai potilaan palvelujen ja hoidon tavoitteet ovat yhteisesti tiedossa ja keskusteltu esimerkiksi moniammatillisissa tiimissä. Lisäksi *työyhteisön sitoutuminen eettisten ohjeistusten, esimerkiksi ammattikunnan eettisten ohjeistusten, käyttöön* ja niistä käytävä keskustelu työpaikalla lisäävät sekä yksittäisen työntekijän eettistä kompetenssia ja samalla vahvistavat koko työyhteisön positiivista eettistä ilmastoja (Koskenvuori ym. 2019, 332; Silèn ym. 2012, 510).

Mahdollisuus reflektoida ja keskustella eettisistä kysymyksistä on keskeistä eettisen kysymysten käsittelyssä työyhteisössä ja myös eettisen osaamisen kehittymiselle. Työyhteisössä olisikin oltava mahdollisuuksia avoimeen – ja myös kriittiseen – reflektioon (Beddoe 2010). Luottamuksen tunne, avoin ja tukeen pyrkivä keskustelu, myös mahdollisista virheistä, edesauttavat luottamuksellisen reflektion syntymistä. *Konsultaatio- tai ohjausmahdollisuus kokeneen työntekijän kanssa* eli eettinen mentorointi, auttaa uransa alkutaipaleella

olevaa työntekijää, mutta konsultaatiomahdollisuutta voi kaivata jo pitkään työuralla ollut työntekijä (Fenton 2015, 1416).

Eettinen osaaminen edellyttää myös *eettisen tiedon omaksumista*. Mahdollisuuksia reflektioon ja samalla myös eettisen tiedon omaksumiseen voidaan toteuttaa esimerkiksi *eettisten keskustelutilaisuuksien* avulla, etiikkatyöpajoissa tai etiikka-virtuaalilaboratorioissa. (Kulju ym. 2016, 409.) Hyvänä esimerkkinä tällaisesta toiminnasta ovat henkilökunnan ja opiskelijoiden yhteiset eettiset seminaarit, joita on vuodesta 2011 lähtien Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri (HUS) järjestänyt säännöllisesti alueen eri sairaaloissa. Seminaareihin osallistuu sairaalan hoitohenkilökuntaa ja parhaillaan harjoittelussa olevia terveysalan opiskelijoita. Näissä ns. EETU-seminaareissa (Eettinen Tukeminen) päivän aihetta alustetaan aluksi esimerkiksi luennolla, minkä jälkeen osallistujat reflektivat yhdessä eettisiä dilemmoja. Eettiset dilemmat, joita seminaareissa käsitellään, ovat harjoittelussa olleiden opiskelijoiden esille nostamia.

Eettisiä teemoja voidaan käsitellä myös *draaman ja työpajateatterin* keinoin (esimerkiksi Hansen ym. 2019) sekä *eettisissä foorumeissa*. Eettisiä foorumeita on tärkeää kehittää, jotta voidaan ylläpitää eettistä keskustelua kaikissa sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioissa (Suhonen ym. 2011, 299). SotePeda 24/7 -hankkeen aikana toteutettiin eettisiä foorumeita sekä kasvokkaisissa kohtaamisissa (Koski ym. 2020) kuin myös Virtuaalista eettistä foorumia, jossa eettistä keskustelua käytiin sähköisellä Howspace-alustalla kahdessa eri foorumissa. Molemmilla tavoilla järjestettyjen eettisten foorumeiden merkitys eettiselle osaamiselle, tietoinen eettisten kysymysten pohdinta, reflektio ja keskustelu, nousivat foorumeissa esille (Sihvo ym. 2019; Hallamaa ym. 2020).

Johtamisen merkitys työyhteisön eettisen osaamisen kehittämisessä

Eettinen toiminta sosiaali- ja terveysalalla ei perustu pelkästään ammatillisiin eettisiin ohjeisiin, vaan se perustuu myös lakiin. Esimiehen tehtävänä on varmistaa, että henkilökunnalla on tietoa ja taitoa etiikasta. Esimiehen vastuulla on luoda olosuhteet eettiseen toimintaan: perusvaatimukset, joita kaikkien työntekijöiden odotetaan noudattavan. (Kangasniemi ym. 2013, 909.) Johtamisella siis tavoitellaan sitä, että henkilöstö omaksuu organisaation arvot ja sitoutuvat organisaation arvomaailmaan (Viinamäki 2017, 15). Jotta nämä toteutuvat, tulee henkilökunnalle järjestää etiikasta *moniammatillista koulutusta* (Kangasniemi ym. 2013, 910).

Eettisen kompetenssin on todettu olevan yhteydessä hoidon korkeaan laatuun. Eettinen herkkyyks on eettisen osaamisen perusta ja se on rohkeutta tehdä valintoja arvojen ja periaatteiden välillä. Eettinen herkkyyks vahvistuu usein työkokemuksen kautta (Viinamäki ym. 2017, 134; Lechasseur ym. 2018, 702). Esimiehet ovat keskeisessä asemassa eettisessä kompetenssin kehittymisen tukemisessa, mutta myös mentorointi voi olla tehokas keino eettisen kompetenssin tukemisessa. Lähiesimiehen tulisi erityisesti kannustaa henkilökuntaa eettiseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Organisaatio voi kuitenkin asettaa tälle esteitä kuten ajanpuute, mikä taas saattaa vaikeuttaa hoitotyöntekijän toimimista potilaan parhaaksi. Esimiehen on tärkeää tunnistaa nämä esteet, tarjota tukea eettiseen päätöksentekoon ja auttaa työntekijöitä tunnistamaan ja analysoimaan eettisiä ongelmia. (Poikkeus ym. 2018, 388.) Keskustelulla työyhteisössä on suuri merkitys siihen, miten kyky eettiseen harkintaan kehittyy. Kun keskustelussa korostuu eettisyyden merkitys, on todennäköisempää, että eettisesti ongelmallisissa tilanteissa, päätöksenteossa tai valinnoissa sitä sovelletaan. (Viinamäki 2017, 134.)

Erilaiset koulutukset ja valmennukset lisäävät tietoa etiikasta ja eettisten tilanteiden tunnistamisesta. Nämä taas edistävät eettisten näkökulmien huomioimista päätöksenteossa. (Viinamäki 2017, 51). Erityisesti hoitajat ovat kokeneet, etteivät he saa riittävästi tukea eetti-

sen ongelmien ratkaisemiseen esimiehiltään. Esimiesten tulisi juuri kannustaa ja rohkaista työntekijöitään osallistumaan eettiseen täydennyskoulutukseen ja muihin eettisyyttä tukeviin toimiin (Poikkeus ym. 2018, 388) kuten reflektointiin, analysointiin ja toiminnan arviointiin (Lechasseur, Caux, Dollé & Legault 2018, 699) sen tuoman positiivisen vaikutuksen vuoksi.

Eettisen koulutuksen tulisi olla säännöllistä, osallistavaa ja hyvin suunniteltua (Poikkeus ym. 2018, 388). Organisaatioiden tulisi kehittää erilaisia moniammatillisia koulutuksia ja perustaa eettisiä toimikuntia, joiden tehtäviin kuuluisi tutkimuslupakäsittelyn lisäksi myös koulutus ja eettisten tapausten konsultaatio (Kangasniemi ym. 2013, 910). Esimiesten tulisi rohkaista yksilötasolla työntekijöitä osallistumaan monitieteisiin eettisiin keskusteluihin ja yhteistyöhön. Tutkimuksen mukaan esimiesten tuki ei ole kuitenkaan riittävää, minkä takia esimiesten olisikin tärkeää arvioida omia käytänteitään (Poikkeus ym. 2018, 389).

Työyhteisössä yhteisen tavoitteen saavuttaminen edellyttää yhteisöllisyyttä, yhteistyötä ja kollegiaalisuutta. Kollegiaalisuutta voidaan kehittää ja mahdollistaa koulutuksella, mutta myös erilaisilla kommunikaatioharjoituksilla. (Kangasniemi, Suutarla, Tilander, Knuutila, Haapa & Arala 2015, 40.) Niin ammattien sisäiselle kuin eri ammattikuntien väliselle kollegiaalisuudelle on tärkeää, että työntekijä kokee, että hänen ammatitaitoaan arvostetaan eikä hänen näkemystään sivuuteta. Esimiehen tehtävä on juuri luoda työyhteisöön avoin ja luottamuksellinen ilmapiiri, jossa tilaa keskustelulle. (Kangasniemi ym. 2015, 41; Poikkeus ym. 2018, 388.)

Työntekijä voi kokea myös moraalista kuormittumista, kun hän ei voi tietyissä tilanteissa toimia eettisesti oikein esimerkiksi organisaatiosta johtuvista syistä (Kangasniemi ym. 2013, 909). Tällöin on tärkeää ammattikuntien välinen keskustelu. Koulutuksella ja erilaisilla tukitoimilla voidaan lievittää kuormittumista. Moraalinen rohkeus on kykyä puolustaa arvojaan ja toimia niiden mukaisesti, vaikka siitä saattaa seurata epäsuotuisia seurauksia. Rohkea esimies toimii roolimallina työntekijöilleen, luo työyhteisölleen hyvän eettisen ilmaston ja mahdollistaa työyhteisön jäsenille moraalisen rohkeuden oppimisen. (Numminen, Gustafsson & Leino-Kilpi 2018, 8–9.)

Lähteet

- Bart, V. & Cullen, J. B. 1988. The Organizational Bases of Ethical Work Climate. *Administrative Science Quarterly*, 33 (1):101–125.
- Beddoe, L. 2010. 'Surveillance or reflection: Professional supervision in the risk society', *British Journal of Social Work*, 40, 1279–1296.
- Falkenström, E., Olsson, J. & Höglund, A.T. 2015. Developing ethical competence in healthcare management. *Journal of Workplace Learning*, 28 (1):17–32.
- Fenton, J. 2014. An Analysis of 'Ethical Stress' in Criminal Justice Social Work in Scotland: The Place of Values. *British Journal of Social Work* 45, 1415–1432.
- Hallamaa J., Leikas J., Sihvo P., Malkavaara M., Vesterinen O., Parviainen T., Koski A. 2020. Virtuaalinen eettinen foorumi 2: Raportti foorumin toteutuksesta ja tuloksista. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja C, Raportteja: 68, Karelia-ammattikorkeakoulu.
- Hansen, A., Phetsangkhath, M., Pietarinen, M. & Renko, T. 2019. Vallankäyttö hoitotyössä – Eettisyyden käsittelyä työpajateatterin avulla. Opinnäytetyö, Diakonia-ammattikorkeakoulu 2019.
- Glasberg A.L, Eriksson S., & Norberg A. 2007. Burnout and 'stress of conscience' among healthcare personnel. *Journal of Advanced Nursing* 57: 392–403.
- Grojean, M. W., C. J. Resick, M. W. Dickson & D. B. Smith 2004. Leaders, values and organizational climate: Examining leadership strategies for establishing an organizational climate regarding ethics. *Journal of Business Ethics* (55):223–241.

Kangasniemi, M., Vaismoradi, M., Jasper, M. & Turunen, H. 2013. Ethical issues in patient safety: Implications for nursing management. *Nursing Ethics* 20 (8): 904–916.

Kangasniemi, M., Suutarla, A., Tilander, E., Knuutila, M., Haapa, T. & Arala, K. 2015. Sairaanhoidajien kollegiaalisuus: systemaattinen kirjallisuuskatsaus. *Tutkiva Hoitotyö* 13(1):35–42.

Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Heino, T. & Tauriainen, P. 2020. Eettinen foorumi-tila(a) oppia ja kehittää eettistä osaamista. Teoksessa Helminen, J. (toim.): Nökökulmia osallistavaan tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaan. Diakonia-ammattikorkeakoulun tki-toiminnan vuosikirja 5. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Kulju, K., Stolt, M., Suhonen, R. & Leino-Kilpi, H. 2016. Ethical competence. *Nursing Ethics* 23(4): 401–412.

Lechasseur, K., Caux, C., Dollé, S. & Legault, A. 2016. Ethical competence: An integrative review. *Nursing Ethics* 25(6): 694–706.

Leuter, C., Petrucci, C., Mattei, A., Tabassi, G. & Lancia, L. *Nursing Ethics*. Vol. 20 (3), 348–358.

Martin, K.D. & Cullen, J. B. 2006. Continuities and extensions of Ethical Climate Theory: A Meta-Analytic Review. *Journal of Business Ethics* 69:175–194.

Numminen, O., Gustafsson N. & Leino-Kilpi, H. 2018. Moraalista rohkeutta hoitotyön johtoon. *Pro Terveys* 45(5):8–9.

Poikkeus, T., Suhonen, R., Katajisto, J. & Leino-Kilpi, H. 2018. Organizational and individual support for nurses' ethical competence: A cross-sectional survey. *Nursing Ethics* 25 (3) 376–392.

YleSharviointi – 2020 luvun osaamisen arviointia. 2020. <https://blogi.savonia.fi/ylesharviointi/2020/01/15/yleissairaanhoitajan-180-op-osaamisvaatimuslauseet-ja-sisallot-julkaistu/>

Qi, L. & Liu, B. 2017. Effects of Inclusive Leadership on Employee Voice Behavior and Team Performance: The Mediating Role of Caring Ethical Climate. *Frontiers in Communication*. 2:8. doi: 10.3389/fcomm.2017.00008.

Raile, E. D. 2012. Building Ethical Capital: Perceptions of ethical climate in the public sector. *Public Administration Review* 73 (2):253–262.

Sosiaalialan AMK-verkosto. 2016. Sosiaalialan ammattikorkeakoulutuksen kompetenssit. Hyväksytyt sosiaalialan AMK-verkoston verkostokokouksessa Kuopiossa 29.4.2016.

Sihvo, P., Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M. & Parviainen T. 2020. Katse tulevaan: Dialogia eettisessä virtuaalisessa foorumissa 1. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja C, Raportteja: 69, Karelia-ammattikorkeakoulu.

Silén, M., Kjellström, S., Christensson, S., Sidenvall, B. & Svanteson, M. 2012. What actions promote a positive ethical climate? A critical incident study of nurses' perceptions. *Nursing Ethics* 19(4) 501–512.

Suhonen, R., Stolt, M., Virtanen, H. & Leino-Kilpi, R. 2011. Organizational ethics: A literature review. *Nursing Ethics* 18(3): 285–30.

Ulrich, C.M., Taylor, C., Socken, K., O'Donnell, P., Farrar, A., Danis, M. & Grady, C. 2010. Everyday ethics: ethical issues and stress in nursing practice. *Journal of Advanced Nursing* 66(11), 2510–2519. doi: 10.1111/j.1365-2648.2010.05425.

Verbos, A. K., Gerard, J. A., Forshey P. M., Harding, C. S. & Miller, J. S. 2007. The Positive Ethical Organization: Enacting a Living Code of Ethics and Ethical Organization Identity. *Journal of Business Ethics* 76:17–33.

Viinamäki, O-P. 2017. Eettinen herkkyyden julkisessa johtamisessa – Miten New Public Managementin teesit johtamisen autonomiasta, tilivelvollisuudesta ja luottamuksesta ohjaavat eettistä herkkyyttä? Vaasan yliopiston raportteja, 4. Vaasan yliopisto: Filosofinen tiedekunta.

Etiikan oppimista digisti – kokemuksia opettajavalmennuksesta

Arja Koski & Päivi Sanerma

Eettisen osaamisen jatkuva kehittäminen sote-alalla on nyt ja tulevaisuudessa erityisen tärkeää. Etiikan opetusta oppilaitoksissa kehitetään jatkuvasti sekä sisällöllisesti että menetelmällisesti. Opettajana toimiminen verkossa edellyttää etiikan asiantuntemusta, valmentavaa työtettä sekä digitaitoja. Opettajuuden kehittymisessä myös oma kokemus valmennettavana korostuu. Oman eettisen toiminnan reflektointi heijastuu opiskelijoiden kokemuksiin ja toimintaan. Verkossa toteutettu opettajavalmennus ”Miten opettaa etiikkaa digisti” on antanut tähän mahdollisuuden.

Etiikka koulutuksen ytimessä

Etiikka on kaiken ammatillisen koulutuksen, oppimisen ja osaamisen ytimessä. Yhteiskunnallisen ja digitalisoituneen työelämän muutoksessa on tunnistettavissa uudenlaisia eettisiä kysymyksiä, jotka ovat usein myös yhteisiä eri alojen työntekijöille. Arvot ja eri ammattien eettiset koodistot näyttäytyvät yhä monitulkinnaisimmilta. Monialaisuus korostuu työelämässä ja sen myötä eri ammattien rajapinnoilla tapahtuva vuoropuhelu eettisistä kysymyksistä on erityisen tärkeää. Näin ollen etiikan opetus linkittyy myös tulevaisuuden työn skenaarioihin, jolloin myös eettisiä kysymyksiä voidaan tarkastella suhteessa aikaan: tähän hetkeen ja tulevaisuuteen. (Demos Helsinki & Demos Effect 2017.)

Etiikan opettaminen perustuu eri koulutusten opetussuunnitelmissa määriteltyihin tavoitteisiin ja valittuihin sisältöalueisiin. Opetuksen keskiössä on oppisisältöjen rinnalla opetukselliset ratkaisut, jotka rohkaisevat ja tukevat opiskelijoiden eettisen herkkyyden ja motivaation kehittymistä. Eettisten kysymysten pohtiminen ja niistä oppiminen edellyttävät reflektiotaitoa; rohkeutta jakaa kokemuksia, pohtia tapahtumiin ja tilanteisiin liittyviä eri näkökulmia, kuunnella toisten kokemuksia sekä niiden pohjalta löytää ratkaisuja ja uusia toimintatapoja omaan työhön ja opiskeluun. Jatkuva reflektio on avain eettisen osaamisen kehittämiseen, jolloin eettinen herkkyys ja motivaatio, eettinen päätöksenteko ja eettinen toimeenpanotaito kehittyvät kokemuksen myötä erilaisissa tilanteissa ja toimintaympäristöissä. (Juujärvi & Pessa 2008.)

Eettisten kysymysten jatkuva pohtiminen ja niistä oppiminen on keskeistä myös ammattilaisten työssä. Näin ollen myös etiikan opiskelu on tärkeä mahdollistaa eri kanavien kautta. Viime vuosina kehittynyt teknologia mahdollistaa laadukkaan verkko-opetuksen rakenteet ja vuorovaikutteiset menetelmät. Näin myös etiikan opetuksessa. Oppiminen verkossa perustuu osallistujien aktiiviseen toimijuuteen ja reflektioon. Lähtökohtaisesti jokainen osallistuja kehittää omaa eettistä osaamistaan verkko-oppimisympäristössä ja sen myötä toimii aktiivisesti omassa työyhteisössään kollegoiden ja opiskelijoiden kanssa. Kysymykseen, miten opetetaan etiikkaa digisti, on tarkoituksenmukaista etsiä vastauksia yhdessä. Tässä artikkelissa kuvataan opettajille suunnatun Miten opettaa etiikkaa digisti -verkkokurssin toteutusta ja tammi-helmikuussa 2020 työskentelyyn osallistuneiden opet-

tajien fasilitoitua keskustelua ja kokemuksia yhteisestä prosessista. Tekstissä on hyödynnetty osallistujien luvalla tekstinäytteitä keskusteluista ja palautteista. Artikkelin palvelee hyvin tulevia valmennusprosesseja ja niiden suunnittelua.

Miten opettaa etiikkaa digisti – verkkovalmennuksen prosessi

Opettajille suunnattu verkkokurssi perustui valmentavaan opettajuuteen, jossa korostuu ajattelu osallistujien vahvuuksista ja voimavaroista sekä dialogisesta oppimisesta. Valmentava opettajuus linkittyy valmentavan johtajuuden ytimeen, jossa oppimisen mahdollistaminen, rakentava palaute, voimavaratekijöiden, yhteisöllisyyden ja vuorovaikutuksen vahvistaminen ovat osa johtajuutta (Uutela 2019). Näin voidaan ajatella myös opettajuudesta tänä päivänä.

Verkkokokonaisuuden luominen perustui eAMK-hankkeen verkkototeutusten laatukriteereihin (eAMK 2017). Laatukriteereissä määritellään koulutuksen kohderyhmä ja käyttäjät, yksityiskohtainen koulutusprosessi sidosryhmineen ja tukipalveluineen.

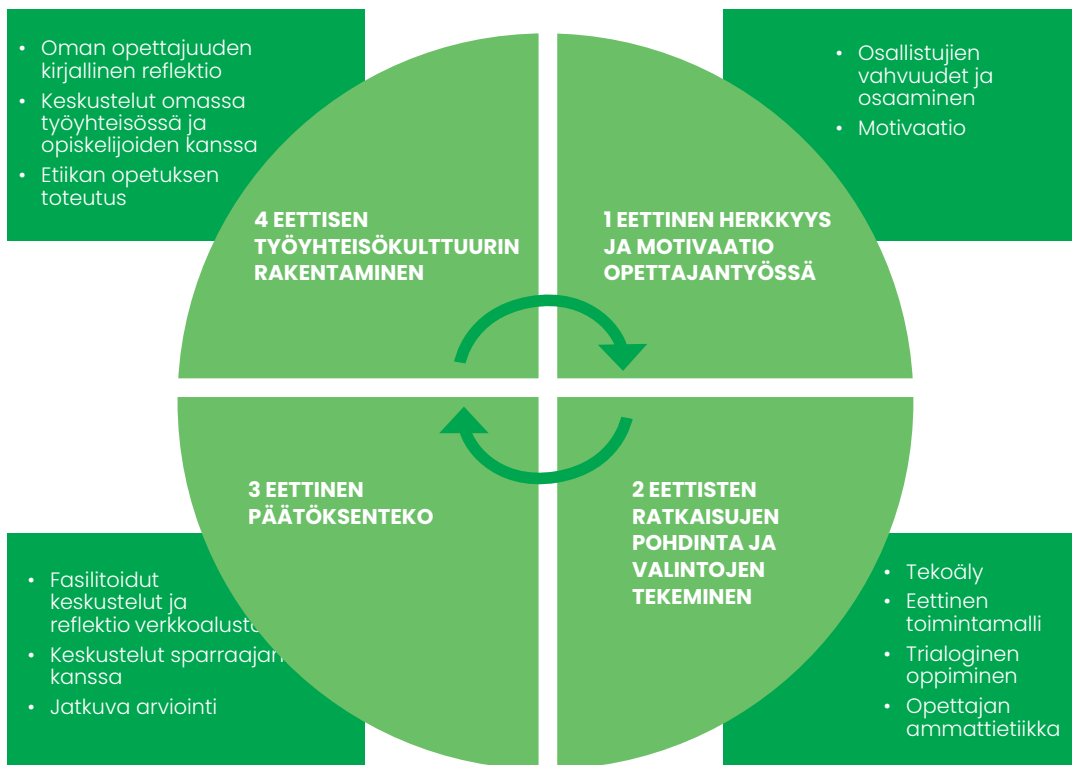
”Valmennuksen tarkoituksena oli antaa välineitä eettisten kysymysten ja haasteiden tarkasteluun sekä etiikan opettamiseen verkkoympäristössä oppilaitoksissa ja työelämän toimintaympäristöissä.”

Valmennuksen tarkoituksena oli antaa välineitä eettisten kysymysten ja haasteiden tarkasteluun sekä etiikan opettamiseen verkkoympäristössä oppilaitoksissa ja työelämän toimintaympäristöissä. Tavoitteena oli luoda yhdessä uutta sisältöä ja pedagogiikkaa etiikan opetukseen opettajien tueksi. Osaamistavoitteet jäsenettiin osaamistason EQF 8 pohjalta (Opetushallitus). Osaamistasokuvaukset perustuvat yliopistojen jatkotutkintojen (lisensiaatin ja tohtorin tutkintojen) osaamisen määrittelyyn. Tavoitteissa korostui opettajien tiedon laajentaminen uudeltaisista eettisistä kysymyksistä ja haasteista monialaisissa toimintaympäristöissä. Reflektointi ja oman osaamisen kehittyminen etiikan opettajana oli valmennuksen punainen lanka. Yhteisten verkkokeskustelujen tavoitteena oli löytää ja soveltaa uusia ideoita sekä toimintatapoja etiikan opetukseen verkkoalustalla. Osallistujien oli mahdollista hyödyntää SotePeda24/7-hankkeessa käytettyä dialogista oppimismallia (Paavola 2012) etiikan opetuksessa. Keskiössä oli osallistujien kriittinen arviointi valmennusprosessin toteutuksesta yhdessä fasilitaattoreiden kanssa keskustellen.

Prosessissa hyödynnettiin fasilitointia, jonka tarkoitus oli mahdollistaa ja tukea osallistujien vuorovaikutus ja oppiminen verkkoalustalla. Verkkoalustan toimivuuden varmistaminen oli fasilitaattoreiden yksi tehtävä. Kuitenkin keskeinen fasilitaattoreiden tehtävä oli mahdollistaa osallistujien keskinäinen vuoropuhelu, haastaa heitä yhteiseen pohdintaan sekä kysymyksiin vahvistaa osallistujien opettajuutta etiikan opetuksen ja oppimisen näkökulmasta. (Kupias 2015.) Fasilitaattorilla on yhteisöllisessä oppimisessä (Collaborative learning), merkittävä rooli; kysymysten kautta oppija tarkastelee käsillä olevia teemoja ja ongelmia eri näkökulmista, punnitsee eri vaihtoehtoja sekä tekee tilanteessa parhaan mahdollisen ratkaisun (Aarnio 2015, 19–22.).

Valmennuksen sisällölliset valinnat pohjautuivat SotePeda24/7-hankkeessa tuotettuihin mikro-oppimiskokonaisuuksiin tulevaisuuden eettisistä kysymyksistä digitalisoituvissa toimintaympäristöissä, etiikan perusteista ja niiden soveltamisesta sote-alan työhön, tekoälyn etiikkaan. Keskeisinä sisältöinä olivat myös dialoginen oppiminen ja eettinen toimintamalli, eettinen osaaminen ja opettajan ammattietiikka. Valmennuksen ajan ja sen päätteeksi osallistujat pohtivat omaa opettajuuttaan – mikä muuttuu? (kuvio 1)

Prosessin ytimessä oli reflektiivinen ammatillisen kehittymisen prosessi, jossa oma ammatillinen reflektio nivoutui valmennusprosessin jatkuvaan refleктоivaan arviointiin.

Kuvio 1. Miten opettaa etiikkaa digisti-valmennusprosessi

Valmennuksen käynnistyttyä osallistujat liittyivät yhteiseen työskentelyyn DigiCampuksen (www.digicampus.fi) verkkoalustalla esittäytymällä ja kertomalla omasta työstään ja opettajuudestaan. Heitä pyydettiin myös kirjoittamaan siitä, mitä he itse tuovat mukanaan valmennukseen ja millaisia onnistumisia heillä oli ollut etiikan opettamisesta. Oppimisalustan sisältöihin liittyvät materiaalit oli teemoitettu ja niihin jokaiseen liittyi keskusteluosio, jossa osallistujat pohtivat etiikan opettamisen mahdollisuuksia ja haasteita.

Valmennuksen keskeinen osa oli osallistujien vertaissparraus. Sparrauksen tarkoituksena oli oppia yhdessä, tehdä onnistumisia näkyväksi ja tuottaa uusia oivalluksia työhön. (Kupias 2015) Osallistujat etsivät kukin itselleen ryhmästä, omasta työyhteisöstään tai kumppanikorkeakoulusta sparraajan. Sparraajaparit kävivät keskustelua etiikan opettamisesta koko valmennusprosessin ajan valitsemallaan tavalla (WhatsApp, Skype, Zoom tms.).

Trialoginen oppiminen todentui valmennuksen aikana siten, että osallistujat tuottivat uutta tietoa omassa työyhteisössään eettisistä kysymyksistä ja etiikan uudenlaisen oppimisen mahdollistamisesta. Keskusteluissa etsittiin vastauksia kysymyksiin: Mikä muuttuu, kun opetamme etiikkaa verkossa? Millaisia pedagogisia ratkaisuja teemme oppilaitoksessamme? Millaista eettistä pedagogista diskurssia käymme työyhteisössämme?

”Mikä muuttuu, kun opetamme etiikkaa verkossa? Millaisia pedagogisia ratkaisuja teemme oppilaitoksessamme?”

Lähtökohtaisesti valmennusta arvioitiin jatkuvan palautteen avulla. Valmennuksen päätyttyä osallistujia pyydettiin tekemään itsearviointia ja korostettiin tutustumista jokaiseen teema-alueeseen ja painotettiin keskusteluihin osallistumisen tärkeyttä. Vähintään kolmen kerran keskustelua sparraajan kanssa, palautteen kirjoittamista prosessin aikana sekä valmennusprosessin arviointia pidettiin tärkeänä myös opintojakson kehittämisen näkökulmasta. Ensisijaista kuitenkin teeman kannalta oli pohtia eettisiä kysymyksiä ja etiikan opetusta opettajan omassa työyhteisössä eri tilanteissa.

Toteutettu verkkovalmennus ja sen työskentelyprosessi on tallentunut DigiCampuksen Moodle-alustalle. Valmennusprosessissa tuotettua tietoa: oppimateriaalia, keskusteluja, osallistujien reflektioita, palautetta ja arviointia hyödynnetään valmennuksen kehittämisessä. Syntyneitä aineistoja ja prosessia tarkastellaan erityisesti eettisyyden ja verkkopedagogiikan näkökulmista.

Opettajien kokemuksia valmennusprosessissa

Opettajavalmennukseen osallistuvat opettajat pohtivat sekä omaa opettajuuttaan että rooliaan ja toisaalta myös opetusmenetelmiään suhteessa etiikan opetukseen. Mielenkiintoista oli havaita, että opettajien tuottamat teemat yhteisissä keskusteluissa ja oppimistehtävässä, eivät kaikilta osin liittyneet erityisesti digitaalisuuteen tai verkko-opetukseen vaan myös opettajuuden ja opetettavan aihealueen problematiikkaan.

Keskeisin teema etiikan opettamiseen liittyvissä keskusteluosioissa oli oma opettajuus suhteessa etiikan opettamiseen. Opettajien ajatukset opettajuudesta ja etiikan opetuksesta kiteytyivät omaan reflektointiin toisten kanssa, fasilitaattorin rooliin, moniammatillisen tiimin toimintaan ja sparraamisen haasteeseen. Opettajan rooli etiikan opetuksessa oli herättänyt paljon ajatuksia valmennukseen osallistuvissa opettajissa. Opettajan rooli nähtiin erityisesti fasilitaattorina, jonka tehtävänä on vielä eteenpäin eettistä keskustelua ja pohdintaa, mutta myös nostaa keskustelusta kysymyksien avulla esille keskeisiä ja tärkeitä pohdittavia teemoja. Oman opetuksen sisällön ja toteutustavan reflektointia yhdessä toisen opettajien kanssa kaivattiin.

”Opettajan rooli nähtiin erityisesti fasilitaattorina, jonka tehtävänä on vielä eteenpäin eettistä keskustelua ja pohdintaa.”

Oppijoiden sparraaminen nähtiin paikoitellen haasteellisena, koska esiin nostettavien kysymysten reflektiota vahvistavien kysymysten muotoileminen koettiin vaikeana. Opettajat pohtivat myös, minkälaiset kysymykset ovat toimivia vahvistamaan opiskelijoiden eettistä reflektiota. Useat opettajat pohtivat myös moniammatillisuuden roolia tässä yhteydessä. Minkälainen opettajan rooli voi olla etiikan opetuksessa, kun sitä toteutetaan moniammatillisessa kontekstissa. Mielenkiintoista oli havaita, että kaikki opettajat kokivat samalla tavalla, huolimatta siitä kertoivatko he olevansa opettajan uransa alkutaipaleella vai erittäin kokeneita.

Etiikan opetuksen haasteet verkkoympäristössä

Opettajia haastavat uusiin oppimisympäristöihin liittyvät kysymykset. Valmennukseen osallistuneet opettajat pohtivat digiopetuksen laatua, merkitystä, käytännölläisyyttä, verkko pedagogiikan ja työkalujen toimivuutta sekä opetuksen kehittämistarpeita.

Verkko-opetuksessa voi oppimisalustojen asetusten avulla varmistaa esim. opiskelijoiden tasapuolisen työmäärän. Esim. yhtäaikainen verkkohuoneissa työskentely vaatii tiimitehtävien purkutilanteessa asioihin paneutumista jokaiselta opiskelijalta. Kun tiimin jäsenet ovat eri huoneissa niin jokainen joutuu esittämään oman tiimin tuotoksen. (Opettaja)

Kysymykseen, miten digitaalista opetusta pitäisi etiikan opetuksessa kehittää, liittyvät digioppimisympäristöihin kohdistuvat kysymykset esimerkiksi digiopetuksessa käytävästä välineistöstä tai digiopetuksen laadusta. Myös teoreettisen ajattelun ja käytännönläheisyyden dilemma näyttäisi liittyvän vahvasti etiikan opetukseen. Opettajat pohtivat verkkopedagogiikan työkalujen toimivuutta ja digiopetuksen laatua. Onko etiikan opetukseen esimerkiksi tarjolla korkealaatuista oman opetusalan kontekstiin liittyvää materiaalia? Myös simulaatioiden merkitystä pohdittiin. Miten käytännön läheistä etiikan opetuksen pitäisi olla ja miten sitä voisi toteuttaa simulaatio-opiskeluna.

Opettajan on kyettävä verkkokeskusteluissa kannustamaan opiskelijoita laajentamaan ajatteluaan. Erilaisten opiskelijoiden ja oppijoiden tunteminen auttaa tässä, opettajan on hyväksyttävä erilaisuus. Epäonnistumisen kokemus on syntynyt, jos en ole pystynyt olemaan riittävästi läsnä verkossa, vaan seuraamaan vain sivusta. Toisaalta digiopiskelussa opiskelijoiden itseohjaavuus korostuu ja opettajana onkin hyvä pysyä taustalla. Joskus on ollut tilanteita, että opettajan "läsnäolo" ja kommentointi on saanut opiskelijat ajattelemaan, että pohditaan niin kuin opettaja haluaa. (opettaja)

Valmennuksen aikana osallistujat pohtivat, miten etiikan oppisisällöt, opetuksen valmisteleminen ja opiskelu muuttuvat jatkuvasti digitalisaation myötä. Teknologia tuo uusia haasteita myös palvelujärjestelmään. Tämä kaikki herättää kysymyksiä siitä, miten konkreettisesti näitä teemoja opiskelijoille pitäisi opettaa.

Verkossa tapahtuvaan etiikan opetukseen sopisi monenlaiset verkkopedagogiikan työkalut. Uutena asiana on ollut H5P-työkalut, jotka mahdollistavat opiskelijan aktivoimisen. Mietin, että etiikan opetuksessa näitä voisi käyttää hyvin. Esim. interaktiivinen video olisi mielestäni toimiva etiikan opetuksessa, samoin kuin skenaarioiden käyttö. Oppijan aktivoimiseen ja toki myös oppimiseen H5P-työkalut ovat sopivia. Huonona puolena on, että tulokset eivät siirry arviointikirjaan ja suorituskertojen rajaaminen ei ole mahdollista. Jos kuitenkin ajatellaan opiskelijan oppimista, ne täyttävät tehtävänsä hyvin tässä suhteessa. (opettaja)

Opetus täytyy suunnitella perusteellisesti ennen opintojakson alkua. Toki spontaaniakin ainesta voi tuoda mukaan, mutta ennakkosuunnittelu korostuu. Muutenhan verkossa voi tehdä samantyyppisiä asioita kuin lähikontaktiopetuksessakin. Tosin yhteisöllisyyden tunteen synnyttäminen vaatii hurjasti enemmän ponnisteluita". (opettaja y)

Teknologian lisääntyminen tuo koko ajan lisää haasteita. Kuka omistaa esim. suomalaisten terveystiedot, kenen tietoja käytät, kenen tietojen jakamiseen annat luvan (Facebook-kavereiden). Iso kysymys on miten tekoäly muuttaa maailmaa, meneekö hallinta ohi ihmisen? Entä geeniteknologia ja sen seuraukset? (opettaja x)

Etiikan opetuksen kehittämistä ja näkyväksi tekemistä verkossa

Etiikan opetuksen tarkastelussa valmennukseen osallistuneet opettajat pohtivat opetus-suunnitelman suhdetta opetuksen sisältöön, dialogista oppimista viitekehyksenä sekä eettisyyttä päätöksenteossa ja työorganisaatioissa. Miten etiikan digiopetus integroituu eettiseen toimintamalliin ja etiikan teoreettiseen taustaan?

Opettajat pitivät dialogista oppimisen mallia hyvin soveltuvana etiikan opetukseen verkossa. Se antaa hyvän mahdollisuuden jäsentää ja syventää opetuksen sisältöä ja monipuolistaa toteutusmalleja. Erityisen keskeisenä pidettiin eettistä päätöksentekoprosessia sekä työorganisaation eettisiin kysymyksiin liittyviä aihealueita. Myös etiikan opetuksen opetussuunnitelman ja opetuksen jäsentämiseen liittyvät kysymykset integroituvat luontevasti dialogisen oppimisen malliin.

*Dialogisuus onnistunee parhaiten kasvokkain tapahtuvassa oppimis- ja opetustapahtumassa. Samassa tilassa ollessa koen helpoimmaksi dialogisuuden ja eri näkökantojen pohtimisen. Verkkoalustalla tapahtuvana se ei ole osaltani kovinkaan sujuvaa, tässä voisi olla itselleni hyvä kehittymisen paikka. (opettaja *)*

Trialogisuus opetuksessa on omalla kohdalla kaikkein vähimmällä huomiolla. Mietin, että esim. opinnäytetyöprosessit voivat toimia yhtenä esimerkkinä trialogisesta oppimisesta. Jos opetusmenetelmiä pohtii, niin hackathon on mielestäni yksi selkein esimerkki, miten trialogisuutta voidaan toteuttaa. (opettaja d)

Opettajat toivat esille eettisen oppimisen oppimistuloksien arviointia. Eettistä portfoliota pidettiin yhtenä hyvänä vaihtoehtona eettisten oppimistulosten arviointiin. Arviointia pitäisi kohdentaa ammattilaisen ja opiskelijan kykyyn suhteessa eettiseen päätöksentekoon käytännön tilanteissa sekä kykyä toimia eettisessä toimintaympäristössä rakentavasti.

Eettisen ajattelun kehittymiseen liittyvä reflektio "eettinen portfolio" olisi hyvä olla koko koulutuksen ajan karttuva. Portfolio, johon koottaisiin ihmiskäsityksen kehittymistä ja eettisiä caseja, joita harjoituksissa/opetuksessa/elämässä tulee esille. Ja tietysti näihin liittyen voisi napata teoriaakin reflektion peilauspinnaksi. (opettaja)

Digipedagogiikassa on tärkeää luoda mahdollisuuksia vuorovaikutukseen, jakamiseen, toisilta oppimiseen ja itsenäiseen tiedon laajentamiseen. Digisti voi tehdä myös tenttejä, esseitä, monivalintatehtäviä, sulkea etenemistä edellyttäen jonkun osion suorittamista, edellyttää kommentointia tai keskustelunavausta keskustelualustalla, videoiden tekemistä, työelämäyhteistyötä, työelämän arviointia, tiimityöskentelyä eri alustoilla ja sen osoittamista. (Opettaja g)

Arviointia ja pohdintaa

Miten opettaa etiikka digisti -verkkovalmennus koettiin kokonaisuutena hyvänä. Tosin prosessin etenemistä olisi voinut vielä konkretisoida paremmin. Verkkomateriaalien opiskelun ohjaus kuten päivämäärät ja keskusteluajat olisivat voineet olla tarkempia. Tällöin keskustelu olisi edennyt kaikkien kohdalla samanaikaisesti.

Keskustelut omassa työyhteisössä ja verkkovalmennukseen osallistuvien opettajien kanssa koettiin parhaiksi osioiksi valmennuksessa. Valmennuksen ajankohta kevätlukukauden alussa ei ollut paras mahdollinen. Valmennukseen osallistuneet kokivat, että verk-

kototeutus soveltui hyvin etiikan opetuksen pedagogiseksi tueksi. Keskustelut ja toisten osallistujien tekstien lukeminen rikastivat omaa pohdintaa. Jokaisella oli mahdollisuus tarkastella asioita ja oppimaansa omasta näkökulmastaan. Fasilitaattoreiden toiminta koettiin innostavana ja tärkeänä. Keskustelun avaukset ja kommentit inspiroivat omaan reflektioon ja toiminnan kehittämiseen.

”Keskustelut omassa työyhteisössä ja verkkovalmennukseen osallistuvien opettajien kanssa koettiin parhaiksi osioiksi valmennuksessa.”

Videot verkkomateriaalina koettiin mielekkäänä ja niitä arvostettiin hyvinä kokonaisuuk-sina. Sitä vastoin videoiden litteraatit koettiin turhina Litteraatit oli liitetty mukaan verkko-alustalle vastaamaan saavutettavuusdirektiiviä. Niiden sijaan videoihin olisi ollut tärkeä liittää tekstitys. Tämä olisi tärkeää mikrokokonaisuuksien hyödyntämisessä myös tulevissa valmennuksen toteutuksissa.

Koko valmennuksen ytimessä oli eettisen toimintamallin versio 1.0. Se kiinnosti osallis-tujia ja siitä toivottiin lisää materiaalia. Eettisen toimintamallin ytimessä on reflektiivinen oppimisen prosessi, jossa eettinen herkkyytys ja motivaatio, eettinen päätöksenteko ja eetti-nen toimeenpano vuorottelevat tai seuraavat toisiaan oppijan ajattelussa ja toiminnassa. Osallistujien eettinen reflektio ja sen myötä eettinen osaaminen tulivat näkyväksi pohdin-noissa ja prosessin päättyessä kirjoittajien kertomuksissa.

Valmennusprosessi toteutettiin pilottina, joka rohkaisi jatkamaan ja toteuttamaan verk-kovalmennuskokonaisuutta jatkossakin. Se toimii toisaalta verkkototeutuksena 24/7, edel-lyttäen kuitenkin aktiivisen verkkofasilitoinnin ja vuoropuhelun koko prosessin ajan. Samoin osallistujien toiminta omissa työyhteisöissään ja opiskelijoiden kanssa edellyttää myös aktii-vista vertaissparrasta kollegoilta joko työyhteisöistä tai verkkoalustalla toimivilta kollegoilta.

Verkkovalmennus ja opettajien oma työ, erityisesti etiikan opetus nivoutuivat hyvin ja rikastivat toisiaan. Valmennuksen jatkokehittäminen jatkuu palautteiden ja kokemusten reflektoinnin myötä. Pilotoinnin ja arvioinnin pohjalta on tärkeää muokata valmennusta seuraavasti:

1. Prosessin jäsentäminen selkeämmin verkkoalustalla – ohjaavaa tekstiä osallistujille etenemisen askeleista ja päivämääristä.
2. Valmennuksen ajankohdan synkronointi suhteessa oppilaitosten arkeen (ei lukukausien ruuhka-aikoihin).
3. Videoiden sisällön arviointi ja ajantasaistaminen sekä saavutettavuuskriteerien tarkempi noudattaminen (tekstitys videoihin).
4. Eettinen toimintamalli 2.0 sisällytetään valmennukseen (vrt. luku Eettinen toimintamalli osaamisen ytimessä).
5. Sparraustyöskentely oppilaitosyhteisöissä on tärkeä kuvata ja ohjeistaakin selkeämmin.

Jatkossa on tärkeää, että SotePeda 24/7-hankeprosessissa mukana olevien ammatti-
korkeakoulujen kesken tehdään yhteissopimus siitä, ketkä ja milloin valmennusta toteut-
tavat. Uudistetulle opettajavalmennukselle on selkeä tilaus myös valtakunnallisesti opet-
tajien tai laajemmin osana ohjausalan ammattilaisten täydennyskoulutusta.

Lähteet

Aarnio, M. 2015. Collaborative knowledge construction in the context of problem-based learning. Exploring learning from conflicting ideas and knowledge. Helsingin yliopisto. Käyttätymistieteiden laitos. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 261. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0310-9> 27.9.2020.

Demos Helsinki & Demos Effect. 2017. Työ 2040. Skenaarioita työn tulevaisuudesta. <https://www.demoshelsinki.fi/wp-content/uploads/2017/01/Ty%C3%B6-2040-Skenaarioita-ty%C3%B6n-tulevaisuudesta.pdf> 20.9.2020.

eAMK 2017. Verkkototeutusten laatuksiteerit. <https://www.eamk.fi/fi/campusonline/laatuksiteerit/> 14.9.2020.

Juujärvi, S. & Pesso, K. 2008. Eettisen osaamisen kehittäminen ammattikorkeakoulutuksessa. KeVer ammattikorkeakoulututkimuksen verkkolehti, 7(4).

Juujärvi S. 2018. Miten toimin oikein? Sulautuva etiikan opetus sote-alalla. <https://uasjournal.fi/3-2018/miten-toimin-oikein/> 27.9.2020.

Kupias, P. 2015. Toimijuus työssä – tukena työnohjaus, coaching, mentorointi ja fasilitointi. Helsingin yliopisto. Koulutus- ja kehittämispalvelut. https://hyplus.helsinki.fi/wp-content/uploads/2019/09/paivi_kupias_toimijuus_tyossa_tukena_tyonohjaus_coaching_mentorointi_fasilitointi_web.pdf 14.9.2020.

Opetushallitus. (N.d.) Kansallinen tutkintojen ja muiden osaamiskokonaisuuksien viitekehys. Osaamistasokuvaukset. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/tutkintojen_viitekehysten_osaamistasokuvaukset_fi_sv_en.pdf 14.9.2020.

Paavola, S. 2012. Dialoginen oppiminen. Teoksessa Ilomäki, L. (toim.) Laatu e-oppimateriaaleihin. E-oppimateriaalit opetuksessa ja oppimisessa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2012:5, 115.120. Edita Prima Oy.

Uutela, U, 2019. Valmentava esimiestyö työhyvinvointia ja työssä oppimista tukemassa: fenomenografinen tapaustutkimus esimiesten ja työntekijöiden käsityksistä. Lapin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-144-6> 20.9.2020.

Reflektiivisyys tutkimuksen ja oppimisen keskiössä

Jari Kupiainen

A rjesta tuttu kriittinen kysymys ”miten tuo noin niin kuin omasta mielestä meni?” johtaa oppimisen ja tutkimustyön konteksteissa nopeasti oppimisen ja tutkimuksen ydinkysymyksiin: Miten voimme tietää sen mitä ajattelemme tietävämmme, miten olemme päätyneet omaksumiimme käsityksiin ja miksi olemme toimineet niin kuin olemme toimineet? Näitä kysymyksiä kartoitetaan ihmistieteissä reflektiivisyyden käsitteen avulla. Tämä teksti selvittää reflektiivisen ajattelun periaatteita sekä niiden käytännöllistä soveltamista oppimisen ja tutkimuksen eri tilanteissa.

Reflektiivisyys on tutkijan tai oppijan kriittistä itseymmärrystä, jota perustellaan eettisesti. Refleктоiva tutkija tai oppija pyrkii tarkastelemaan omaa työskentelyään ja sen perusteita ikään kuin ulkoapäin ja objektiivisuutta tavoitellen. Hän erittelee reflektoinnin avulla oman näkökulmansa ja paikantaa omat valintansa. Myös tutkijan tai oppijan tekemä reflektointi omasta työskentelystään nousee lukijan kriittisen arvioinnin kohteeksi. Tällä tavoin reflektiivisyys on tieteelliseen tutkimukseen liittyvien *kriittisen epäilyn* ja *tieteellisen tiedon itseään korjaavuuden* tärkeä menetelmällinen väline.

Terminologisia haasteita: *refleksiivisyys*–*reflektiivisyys*

Tieteelliset ja analytyttiset käsitteet kehittyvät eri tutkimusalojen kehityksen mukana ja käsitteiden merkitys voi vaihdella siirryttäessä tieteenalalta toiseen tai eri kansallisiin puhetapoihin. Englanninkielisessä tutkimuksessa sana *reflexivity* vastaa suomen käsitettä *reflektiivisyys*. Aktiivinen huomio reflektiivisyyden aihealueeseen on monilla tutkimusaloilla ollut melko viimeaikaista ja tämän vuoksi myös käsitteiden käyttötavat voivat vaihdella eri teksteissä. Esimerkiksi terminologian vakiintumattomuuden seurauksena etenkin 1990- ja 2000-luvuilla suomalaisessa tutkimuksessa puhuttiin reflektiivisyyden rinnalla samassa merkityksessä yleisesti myös *refleksiivisyydestä*. Erityisesti sosiologiassa ja yhteiskuntateoriassa refleksiivisyydellä on viitattu modernin yhteiskunnan jäsenten tietoisuuteen yhteiskunnan toiminnan vaikutuksista ihmisille ja ympäristölle sekä tästä rakentuvaan kriittiseen näkökulmaan (Beck, Giddens & Lash 1994). *Reflektiivisyys* on puolestaan alkanut vakiintua tutkimuksen tekemisen metodiseksi näkökulmaksi eri tieteenaloilla tässäkin tekstissä kuvatulla tavalla.

Englanninkielinen käsite *reflectivity* viittaa erityisesti esineen optisiin ominaisuuksiin eli miten pinta, esimerkiksi peili heijastaa säteilyä. Tätä käsitettä vastaa suomessa lähimmin *refleksiivisyys*, johon liitetään erityisesti ajatus omaan itseän kohdistuvasta huomiosta, ikään kuin oman peilikuvan tarkastelusta. Voidaan myös ajatella niin, että *refleksiivisyys* (”reflectivity”) on passiivista ja reaktiivista, mutta *reflektiivisyys* (”reflexivity”) on aktiivista ja metodin ohjaamaa toimintaa. Tämä erottelu ei kuitenkaan ole vakiintunut. Refleksiivisyyden ja reflektiivisyyden merkitykset selviävät parhaiten käsitteiden kulloisestakin käyttöyhteydestä.

Tässä tekstissä keskitytään reflektiivisyyteen. Samalla on tuotava esiin reflektiivisyyteen liittyvien näkökohtien ja niiden soveltamisen tilanteiden voimakas skaalautuvuus. Toisin

sanoen reflektiivisyyden avulla huomiota voidaan kiinnittää sekä pieniin arkisiin tilanteisiin että vaikkapa suuriin ja filosofisesti latautuneisiin kysymyksiin inhimillisen tiedon luonteesta ja rajoista. Useimmiten reflektointi kuitenkin kytkeytyy käytännöllisiin ja rajattuihin tilanteisiin ja toteutettuun työskentelyyn, jota reflektoinnin avulla pyritään ymmärtämään aiempaa paremmin esimerkiksi oppimisprosesseissa ja ammatillisen toiminnan kehittämisessä tai laadunvalvonnassa. Nykyaikaisessa ihmistieteiden tutkimuksessa reflektointi kytkeytyy monipuolisesti koko tutkimusmetodiikkaan ja muodostaa siihen keskeisen kantavan juonteen.

Reflektiivisen ajattelun kehitys ihmistieteissä

Reflektiivisyyden juuria voidaan länsimaisessa ajattelussa tavoittaa jo antiikin Kreikasta ja Sokrateen dialogisista menetelmistä. Etenkin Immanuel Kantin vaikutuksesta alettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla kiinnittää kasvavaa kriittistä huomiota ajattelevan ja kokevan *minän* ominaisuuksiin, ja reflektiivinen pohdinta alkoi hiljalleen systematisoitua eri tieteenaloille osana modernin ajan kriittistä itsetietoisuutta.

Nykykaanaan tultaessa eri ihmistieteisiin on muodostunut omia historiallisesti rakentuneita reflektiivisyyden jäsennyksiä ja teoreettisia malleja, jotka ohjaavat tutkimuskäytäntöjä, menetelmiä ja tieteellistä tietoa koskevia tulkintoja näillä tutkimusaloilla. Filosofiasa reflektiivisyyden teema on kytkeytynyt etenkin hermeneuttisen ja fenomenologisen tutkimusnäkökulman kehitykseen (ks. Schütz 2007). Tutkijan omaan kokemukseensa, havaintoonsa ja elämukseensä kohdistama itsekriittinen tarkastelu on keskeinen metodi, jota sovelletaan nykyisin monipuolisesti etenkin filosofian eri suuntauksissa, taiteen ja estetiikan tutkimuksessa, psykologiassa, etnometodologiassa sekä yleisesti yhteiskunta- ja kasvatustieteissä.

Reflektiivisyys-näkökulma on vaikuttanut varsinkin kasvatustieteiden viimeaikaiseen kehitykseen. Siellä on rakennettu modernia teoreettista perustaa ja metodiikkaa reflektiivisyydelle erityisesti John Deweyn (1859–1952) pragmatistisen filosofian ja kasvatustieteiden (Alhainen 2013; Dewey 2013; Rodgers 2002) sekä Paolo Freiren emansipatorisen pedagogiikan tuella (ks. Eskola & Suoranta 2014; Freire 2005; Suoranta 2019). Viime aikoina Matthew Lipmanin ajatukset reflektiivisyydestä ovat kiinnostaneet kasvatustieteilijöitä. Lipman esittää, että reflektiivisyyden avulla voidaan kehittää lasten itsenäistä ajattelua (Lipman 2019). Myös esimerkiksi Jürgen Habermasin (1972) tekemää erottelua tekniseen, praktiseen ja kriittiseen reflektiivisyyteen on hyödynnetty reflektointimenetelmien suuntaamisessa tiettyihin aihealueisiin, joissa näkökulmat, painotukset ja myös reflektoinnin vaativuusaste poikkeavat toisistaan. Kulttuuritieteilijä Outi Fingerroos (2003) on puolestaan erotellut reflektion muotoina itsereflektion, metodologisen reflektion, epistemologisen reflektion ja tutkimuksen sitoumusten reflektion.

Reflektiivisyys-näkökulma kiinnittää erityistä huomiota konteksteihin (asioiden tai toiminnan viitekehyksiin). Kontekstit voivat olla esimerkiksi ajallisia, tilallisia, temaattisia, teoreettisia, metodologisia, yhteiskunnallisia, kansallisia, kulttuurisia, sukupuolittuneita, etnisiä tai poliittisia. Kaikki tutkimus sijoittuu ja myös sijoitetaan erilaisiin konteksteihin, joiden avulla esitetyt tiedot ja tulokset kehystetään ja merkityksellistetään. Samalla määritellään esitettyjen havaintojen yleistettävyyttä. Nykyisin puhutaan myös ”reflektiivisestä kontekstista”, jolla viitataan tietojen tulevaisuuteen suuntautumiseen ja siihen, että tieto – ”reflektiivinen tieto” – on vakaata tai pätevää monissa konteksteissa (Eräsaari 2007, 159–160).

Yhteiskuntatieteissä nousi erityinen reflektiivisyyden vaatimus esiin 1960-luvulla kolonialismin purkautuessa, kun länsimaisia tutkijoita alettiin syyttää kolonialististen siirtomahallintojen tukemisesta, rasismista ja tutkimusten tutkittaville ryhmille vahingollisista viinonista (Asad 1973). Esimerkiksi orientalismi-kritiikissä länsimaisia tutkijoita arvosteltiin

”Tutkija erittelee reflektoinnin avulla oman näkökulmansa ja paikantaa omat valintansa tutkimuksensa osalta.”

kaavamaisesta tavasta kuvata Lähi-Itää ja Aasiaa, ”Orienttia”, eurooppalaisista etäisinä alueina ja kansoina eksoottisuutta ja erilaisuutta korostaen (Said 1978). Kritiikki on johdannut yhteiskuntatieteiden tietoteoreettiseen ja metodologiseen uudistumiseen 1980-luvulta alkaen. Esimerkiksi tutkijan ja tutkittavien keskinäiset kollaboratiiviset, yhteistyöhön perustuvat tutkimusmenetelmät ovat yleistyneet samoin kuin tutkijoiden kriittinen tietoisuus tutkimusten yhteiskunnallisista vaikutuksista ja tutkimuksessa käytettyjen käsitteiden kantamista merkityksistä. (Davies 1999.)

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kirjoittaminen kriisiytyi 1980-luvulla ”writing culture” -keskustelun myötä (Behar & Gordon 1995; Clifford & Marcus 1986; Fabian 1983). Siinä arvostelu kohdistettiin tutkimustekstien kerrontatyyleihin ja niiden taustalla piileviin ongelmallisiin ajattelumalleihin. Esimerkiksi tutkitut ihmiset ja ryhmät oli teksteissä etäännytetty lukijoista erilliseen ”epäaikaan”, ja tekstit toistivat kaavamaisia yleistyksiä (stereotyyppioita) tutkittavien ominaisuuksista. Tutkimusteksteihin vakiintuneen tutkijan kaikkitietävän kertojaäänänen tilalle toivottiin dialogia, moniäänisyyttä, pohdintaa sukupuolen ja kulttuuritaustan vaikutuksesta tutkimukseen sekä reflektiivisyyttä myös valittujen kerronnallisten keinojen suhteen. Kritiikki johti reflektiivisen pohdinnan lisääntymisen ohella kerrontakokeiluihin tutkimusraporteissa sekä omaelämäkerrallisen, autoetnografisen tutkimusmenetelmän yleistymiseen 1990-luvulla.

Reflektiivisyyden periaatteet ovat monipuolisesti mukana eri tutkimus- ja ammattialojen toimintaa säätelevissä eettisissä ohjeistoissa (etenkin TENK 2012; 2019; 2020). Tämän lisäksi monilla ammattialoilla on alakohtaisia reflektoinnin sekä kriittisen itse- ja vertaisarvioinnin ohjeistoja, jotka ohjaavat näiden alojen tapoja ymmärtää ja soveltaa reflektiivisyyttä metodisesti, osana ammatillista työskentelyä. Tällaisia ohjeistoja on laadittu esimerkiksi sosiaalitoimintaan, varhaiskasvatukseen, terveydenhuoltoon, turvallisuus- ja pelastusaloille sekä yleisesti asiantuntijatyöhön. (Karvinen-Niinikoski 2005; Ojanen 2019; Schön 1987; TENK 2020; Tiuraniemi 2002.) Nämä ohjeistot ja käytännöt ovat ammatillisuutta kehystäviä ja työskentelyä ohjaavia ”reflektiivisiä rakenteita”, joiden kehittämiseen osana ammatillisia työkäytäntöjä on alettu kiinnittää aktiivista huomiota viime vuosikymmeninä (Yliruka 2015).

”Tutkimuseettisissä valinnoissa kannattaa huomioida se, että tänään hyväksytty toimintamalli voi olla tulevaisuudessa ongelmallinen.”

Reflektiivisyyden keskeiset lähtökohdat tutkimustyössä

Reflektiivisyys on tutkijan kriittistä itseymmärrystä, jota perustellaan eettisesti. Se kohdistuu tutkimuskohteeseen, tietoperustaan, käytettäviin tiedonkeruun ja analyysin menetelmiin, tuloksiin sekä tutkimuksen todellisiin ja mahdollisiin vaikutuksiin tutkimukseen liittyville henkilöille ja ryhmille.

Reflektoidessa tutkija pyrkii tarkastelemaan omaa työskentelyään ja sen perusteita ikään kuin ulkoapäin ja objektiivisuutta tavoitellen. Nämä tavoitteet on kuitenkin ymmärrettävä suhteellisina: kaikilla ihmisillä on sokeita pisteitä oman ajattelun ja toiminnan suhteen. Lopulta kyse on menetelmällisestä ja kriittisestä itsearviointista.

Reflektiivisyys on nykyaikaisen ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen metodologinen perusnäkökulma ja sitä edellytetään tutkijoilta eri tieteenaloilla. Tavoitteena on tutkimuksen luotettavuuden (validiteetin ja reliabiliteetin) parantaminen.

Tutkija erittelee reflektoinnin avulla oman näkökulmansa ja paikantaa omat valintansa tutkimuksensa osalta. Tämä reflektio tarjoaa tutkimuksen lukijoille erityisen tulkinta-kehysten tehtyyn tutkimukseen: Lukija voi omaan tietoperustansa tukeutuen arvioida ja paikantaa toteutettua tutkimusprosessia kriittisesti. Lukija voi myös kontekstualisoida ja paikantaa sen muuhun tutkimukseen ja yhteiskuntaan eri tavalla kuin tutkimuksen tekijä.

Myös tutkijan tekemä reflektointi omasta työskentelystä nousee lukijan kriittisen arvioinnin kohteeksi. Lukija voi itsenäisesti arvioida, miten reflektointi on tehty sekä millaisiin asioihin siinä on kiinnitetty huomiota – ja mihin ei, vaikka ehkä olisi ollut tarpeellista. Tällä tavoin reflektiivisyys on tieteelliseen tutkimukseen liittyvien *kriittisen epäilyn* ja *tieteellisen tiedon itseään korjaavuuden* tärkeä menetelmällinen väline.

Mitä ja miten reflektoidaan osana tutkimuksen ja oppimisen prosesseja

Tässä luvussa esitetään joitakin lisähuomioita reflektoinnista tutkimuksen ja oppimisprosessien käytännössä. Tutkimusasetelmat ja oppimisen tilanteet voivat poiketa toisistaan

voimakkaasti, joten refleктоivan tutkijan tai oppijan on sovellettava reflektionin yleisiä periaatteita omaan tarpeeseen kulloinkin soveltuvalla tavalla. Reflektionia ei tule tehdä jotta-kin ohjetta mekaanisesti seuraten, koska kaikki ohjeet eivät välttämättä sovi kaikkiin reflektionin tilanteisiin sellaisenaan vaan edellyttävät soveltamista. Tutkimustyön tai oppimisen eri vaiheissa toteutettava reflektioni mahdollistaa jatkuvan oppimisprosessin, jossa aiemmin opittua tai havaittua arvioidaan kriittisesti työskentelyn eri vaiheissa uudelleen.

1. Oman työskentelyn reflektioni on vaativaa ja edellyttää kykyä tarkastella omaa toimintaa itsekriittisesti erilaisista näkökulmista. Siksi reflektionissa kannattaa hyödyntää reflektionia tukevia ohjeita: Ota lähtökohdaksi ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettinen ohjeisto sekä oman alasi erityiset ohjeistukset. Pyri tunnistamaan ohjeissa mainittujen asioiden näkymistä ja toteutumista omassa työskentelyssäsi. Kaikki ohjeet eivät kuitenkaan liity jokaiseen tilanteeseen, joten tässä kannattaa kriittisesti arvioida ohjeiden soveltuvuutta ja niiden soveltamisen tapaa.
2. Reflektionin tulee kattaa koko tutkimusprosessin kokonaisuus ja se voi kohdistua mihin tahansa tutkijaan, tutkimukseen ja työprosessiin liittyvään asiaan. Reflektionin tulee jatkua koko tutkimusprosessin ajan. Jatkuva ja toistuva reflektioni on toisin sanoen tutkimusprosessin kestäessä itsearvioinnin ja oman työskentelyn tarkentamisen tekniikka, jonka avulla tutkija pitää yllä kriittistä tutkimusotetta ja työtapaa. Reflektioni auttaa ratkomaan tutkimustyön mittaan ilmaantuvia ongelmakohtia tai tutkimukseen liittyviä ristiriitaisia odotuksia, koska ongelmien syihin pureudutaan järjestelmällisesti ja erilaiset intressit ja näkökulmat saadaan tunnistettua.
3. Reflektionin tulee olla avointa ja rehellistä. Tutkijan tulee tuoda selkeästi esiin omat rajoituksensa, sidonnaisuutensa ja taustaoletuksensa, jotka voivat vaikuttaa tutkimuksen toteuttamiseen ja tuloksiin eri tavoin. Tätä ei pidä liioitella: reflektionin tulee keskittyä relevantteihin asioihin eli sellaisiin, joilla voi olla todellista vaikutusta tutkimukseen ja työskentelyyn. Vaikka ”kaikki liittyy kaikkeen”, niin mielekästä reflektionia on sellainen pohdinta, joka erottelee olennaisimmat ja tärkeimmät asiat toissijaisista. Esimerkiksi tutkijan tietynlaisella uskonnollisella kotikasvatuksella voi olla vaikutusta tutkimustyöhön ja tulkintoihin silloin, kun tutkitaan ihmisten uskonnollista käyttäytymistä. Sen sijaan vaikkapa tilastollisen analyysin toteuttamiseen tuolla asialla on vain harvoin merkitystä.
4. Reflektioniin tulee kuulua näkymä tutkimuksen mahdollisista myöhemmistä vaikutuksista tutkimukseen kytkeytyville osapuolille ja ympäröivään yhteiskuntaan. Tämä on erityisen vaativa aihealue, koska kukaan ei voi tietää tulevaisuutta eivätkä parhaatkaan ennustukset aina osu kohdalleen. Se mikä on tänään ongelmatonta tai tutkittaville vaaratonta voi muuttua esimerkiksi yhteiskunnallisen muutoksen vaikutuksesta ongelmalliseksi tai rasitteeksi tutkimukseen osallistuneille ihmisille.

Tutkimusmenetelmät muuttuvat ajassa samoin kuin tutkimuksen eettinen ja juridinen sääntely. Näyttäisi siltä, että sääntely tiukkenee ja tutkimuksen käytäntöjä määrittävät ohjeet täsmentyvät vuosi vuodelta. Tutkimuseettisissä valinnoissa kannattaa huomioida se, että tänään hyväksytty toimintamalli voi olla tulevaisuudessa ongelmallinen. Tutkimuksen tulisi aktiivisesti etsiä ja kehittää eettisesti kestäviä tutkimuskäytäntöjä eikä etsiä porsaanreikiä tai ylittää aita sieltä missä se on matalimmillaan. Esimerkiksi kysymykset tutkimusaineistoihin liittyvistä immateriaalioikeuksista näyttävät muodostuvan 2020-luvun tutkimuskäytäntöihin vaikuttavaksi aihealueeksi. Tämä kannattaa huomioida omassa tutkimustyössä, aineistonkeruussa, analyysissä ja tulosten julkaisussa.

Ohje opiskelijalle

Reflektoinnissa on hyödyllistä yrittää tunnistaa erilaisia itselle itsestään selvinä ja luonnollisina näyttäytyviä asioita ja mieltä, miksi ne näyttävät itselle sellaisina. Voit pohtia tilannetta vaihtamalla tarkastelun näkökulmaa. Esimerkiksi: miltä asia näyttää

- toisen ikäisen
- eri sukupuolta olevan
- toista kieltä puhuvan
- toisella tavalla koulutetun
- toisaalla asuvan
- toisaalta kotoisin olevan
- toiseen uskonnolliseen tai muuhun ajattelumalliin sitoutuneen henkilön kannalta?

Pohdi oman tietoperustasi ja muun osaamisesi luonnetta, painoituksia ja riittävyttä käsiteltävän aiheen ja tehtävän toteuttamiseksi:

- Miten havaitsemasi seikat vaikuttavat työskentelyn eri vaiheisiin tutkimusongelman tai tehtävän jäsentämisestä alkaen?
- Mitä puuttuu ja mitä tästä seuraa työhösi?
- Mitkä ovat vahvuuksiasi ja miten hyödynät niitä?

Kuinka oma taustasi, koulutuksesi, sukupuolesi ja muut identiteettisi liittyvät piirteet vaikuttavat:

- tietoperustan muodostamiseen
- tehtävän työstämiseen
- aineistonkeruuseesi
- vuorovaikutukseesi ihmisten kanssa
- tulkintoihisi eri tilanteista ja aineistosta saamistasi tuloksista
- kykyysi tunnistaa, ymmärtää ja tulkita eri tilanteisiin vaikuttavia asioita?

Mitä eettisiä rajoituksia sinun on otettava huomioon työssäsi ja miten tämä käytännöllisesti toteutetaan työskentelyn eri vaiheissa?

Voit harjoitella reflektointia omassa arjessasi ja pyrkiä tunnistamaan omaa käytöstäsi ja omia valintojasi ohjaavia motiiveja arjen tilanteissa. Tällainen harjoittelu edistää monipuolisesti sekä eettistä ajatteluasi että itsekriittistä kykyäsi tunnistaa eri tilanteisiin vaikuttavia seikkoja itsessä ja muissa. Ovit samalla erittelemään aiempaa monipuolisemmin omien valintojesi perusteita ja myös korjaamaan niitä, mikäli tarvetta ilmenee. Reflektiivisyys muodostaa tällä tavoin menetelmän oman ja muiden toiminnan parempaan ymmärtämiseen.

Lähteet

- Alhanen, K. 2013. John Dewey'n kokemusfilosofia. Helsinki: Gaudeamus.
- Asad, T. (ed.) 1973. *Anthropology and the Colonial Encounter*. London: Ithaca Press.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Redwood, Ca.: Stanford University Press.
- Behar, R. & Deborah A. G. (eds.) 1995. *Women Writing Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J. & George E. M. (eds.) 1986: *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Davies, C. A. 1999. *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London: Routledge.
- Dewey, J. 2013 (1910). *How We Think*. Lenox, Mass.: Hardpress Publishing.
- Eräsaari, R. 2007. "Konteksti". Teoksessa Laine, Markus, Jarkko Bamberg & Pekka Jokinen (toim.): *Tapaustutkimuksen taito*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 2014 (2000). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Fabian, J. 1983. *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fingerroos, O. 2003. "Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa". *Elore*. 10:2. <https://doi.org/10.30666/elore.78407>. 28.9.2020.
- Freire, P. 2016. *Sorrettujen pedagogiikka*. Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- Habermas, J. 1972. *Knowledge and Human Interests*. Transl. Jeremy J. Shapiro. Boston: Beacon Press.
- Karvinen-Niinikoski, S. 2005: "Reflektiivisyys ja asiantuntijuus". *FinSoc-Sosiaalialan menetelmien arviointi*. 2/2005. 18–30.
- Lipman, M. 2019. *Ajattelu kasvatuksessa. Kasvatusfilosofinen johdatus ajattelun taitojen opettamiseen*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: Eurooppalaisen Filosofian Seura ja Niin & Näin.
- Ojanen, S. 2019 (2000). *Ohjauksesta oivallukseen. Ohjausteorian käsittelyä*. Helsinki: Palmenia.
- Rodgers, C. 2002. "Defining Reflection: Another Look at John Dewey and Reflective Thinking." *Teachers College Record*. 104: 4, June. 842–866. <https://www.tcrecord.org/content.asp?contentid=10890>. 28.9.2020.
- Schütz, Al. 2007 (1932). *Sosiaalisen maailman merkitykseks rakentaminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan*. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Schön, D. 1987. *Educating the Reflective Practitioner. How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
- Suoranta, J. 2019. *Paolo Freire. Sorrettujen pedagogi*. Helsinki: Into Kustannus.
- TENK 2012. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittely Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf. 28.9.2020.
- TENK 2019. *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf. 28.9.2020.
- TENK 2020. *Ammattieettisiä ohjeistuksia. Tutkimuseettinen neuvottelukunta*. <https://www.tenk.fi/fi/ammattieettisia-ohjeistuksia>. 28.9.2020.
- Tiuraniemi, J. 2002. "Reflektiivisyys asiantuntijan työssä." Teoksessa Niemi P. & Keskinen E.: *Taitavan toiminnan psykologia*. Turku: Turun yliopiston psykologian laitos. 165–195.
- Yliruka, L. 2015. *Itsearviointi reflektiivisenä rakenteena. Kuvastin-menetelmän toimivuus, käyttöönotto ja kehittäminen*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.

7 Kehittyvä eettinen toimintamalli koulutukseen ja sote-alan työhön

Arja Koski, Päivi Sihvo, Mikko Malkavaara, Olli Vesterinen

Eettinen toimintamalli tarjoaa sekä moninäkökulmaisen jäsenyyksen että konkreettisia työvälineitä koulutukseen, ammatillisen toiminnan reflektointiin, arviointiin ja kehittämiseen monitoimijaisissa yhteisöissä ja toimintaympäristöissä. Eettistä toimintamallia on hankkeen aikana sovellettu etiikan opinnoissa sekä mikro-oppimiskokonaisuuksien, MOOC-opintojen (Massive Open Online Course) ja opettajavalmennuksen toteutuksissa ammattikorkeakouluissa. Mallin kehittämisprosessi, sen esittelyt eri yhteistyötahoille ja keskustelut vahvistavat, että eettinen toimintamalli on hyödynnettävissä myös laajemmin eri toimintaympäristöissä. Eettistä toimintamallia voidaan hyödyntää eettisen toiminnan varmistamiseksi, minkä kautta eettinen toiminta kehittyy. Jatkossa kokeilut ja kehittämisprosessit mahdollistavat eettisen toimintamallin jatkuvan, tavoitteellisen kehittämistyön. Artikkelissa tarkastellaan ja arvioidaan eettistä toimintamallia, sen kehittämisprosessia sekä pohditaan mallin soveltamismahdollisuuksia ja kehittämistä yhteistyöverkostoissa.

Matka kohti eettistä toimintamallia

Uuden teknologian mukanaan tuomat uudenlaiset eettiset kysymykset ovat ajankohtais-taneet eettisen pohdinnan sosiaali- ja terveysalalla. Oikean ja väärän valikoimista joudutaan harkitsemaan tilanteissa, jollaisia ennen ei ollut. Keskustelut etiikasta ja digitalisaation edellyttämästä eettisestä osaamisesta sekä eettisen toimintamallin kehittäminen Sote-Peda24/7 -hankkeessa ovat olleet merkittävä oppimiskokemus prosessiin osallistuneille.

Uskonnolla ja juridiikalla on paljon yhtymäkohtia etiikan kanssa, mutta niitä ei pidä sekoittaa etiikkaan (kuviokuva 1). Uskonto ei ole etiikkaa eikä etiikka juridiikkaa. Uskonto vaikuttaa yhteisön käyttäytymistapoihin, sääntöihin ja normeihin. Uskonnot tukevat moraalista motivaatiota ja vakiinnuttavat moraalijärjestelmiä, mikä tuottaa eroja eri kulttuuripiirien eettisten ajattelutapojen välille ja osoittaa, että eettiset ratkaisut voivat olla suhteellisia. Juridista harkintaa ohjaavat lain säädösten lisäksi aina eettiset ja moraaliset periaatteet. Juridiikalla on välineenään kuitenkin säädösten mukaisia sanktioita, joita etiikalla ei ole.

Tekoäly ja robotiikka ovat tuoneet yhteiskunnalliseen keskusteluun uusia eettisiä kysymyksiä. Sellaisia ovat esimerkiksi: Kuka kantaa vastuun, kun tekoäly tekee virheen? Millaisiin eettisiin periaatteisiin tekoälyn algoritmit nojaavat? Kenen ja keiden hyvä on kulloinkin algoritmien tavoitteena?

Digitalisaation eettisten näkökulmien tarkastelu eettisen toimintamallin kehittämisessä on ollut välttämätöntä, koska uudet teknologiat tuovat mukanaan uusia eettisiä kysymyksiä ratkaistavaksi. Teknologialla kuitenkin pyritään parantamaan ihmisen elämänlaatua ja hyvää elämää sekä ihmisarvoa, itsemääräämisoikeutta, osallisuutta, inhimillistä hoitoa ja huolenpitoa (ETENE 2010, Koivisto 2019). Tämä edellyttää, että teknologia nähdään laajemmin kehittyvinä ympäristöinä ja järjestelminä (ks. esim. Lehto & Neittaanmäki 2020, Lähteenmäki ym. 2020).

Kuvio 1. Etiikan, uskonnon ja juridiikan väliset suhteet.

Kehittämistyön aikana konkretisoitui selkeä tarve yhteisölliseen ja monialaiseen eettiseen dialogiin sekä oppilaitoksissa osana opetusta että työelämässä, työyhteisöissä ja laajemmin eri asiantuntijafoorumeilla. Yhteisen dialogin mahdollistavista eettisistä foorumeista, joita toteutettiin virtuaalisesti tai ns. hybridimallilla (foorumiin osallistujat osallistuivat joko fyysisesti läsnä olevina tai etäyhteyksin), saatiin hyviä kokemuksia. (Koski ym. 2020a, Sihvo ym. 2020.) Yhteistä eettistä dialogia tarvitaan jatkossakin opiskelija- ja työyhteisöissä, laajemmin organisaatioissa, kansallisesti ja kansainvälisesti. Virtuaalinen eettinen foorumi yhteistyön muotona mahdollistaa laaja-alaisen keskustelun, jossa eettinen toimintamalli voi toimia dialogin jäsentäjänä.

Eettinen toimintamalli ja sen soveltaminen

Eettinen toimintamalli (ks. luku 1, artikkeli 2) koostuu viidestä osiosta, jotka ovat jatkuvasti muuttuvia ja vuorovaikutuksessa toisiinsa moninaisessa toimintaympäristössä. Mallin ytimessä on kuvattuna eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi, jonka avulla voidaan pohtia eettisiä kysymyksiä ja tilanteita sekä löytää niihin ratkaisuja yhdessä reflektoiden ja oppien. Reflektiivinen prosessi on sovellettavissa yksilön/työntekijän, työyhteisön sekä organisaation ja yhteiskunnan toiminnassa. Eettistä toimintaa ohjaavat ja edistävät tekijät mahdollistavat eettisen toiminnan reflektiivisen prosessin koulutuksessa tai työyhteisössä. Nämä tekijät muodostavat mallissa nelikentän: eettinen perusta, lainsäädäntö ja ohjeet, jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen, tulevaisuuden muutosten ja eettisten kysymysten ennakointi sekä eettisen toiminnan edistäminen ja mahdollistaminen. Toimintamallin reflektiivinen prosessi peilautuu digitalisaatiossa huomioitaviin näkökulmiin ja tulevaisuuden skenaarioihin.

Toimintamallilla voidaan tarkastella eettisiä kysymyksiä eri tilanteissa kuviossa olevan nelikentän ja eri tasojen (yksilö, yhteisö, organisaatio, yhteiskunta) avulla. Mallin eri tason avulla voidaan tarkastella tilannetta etiikan ja eettisyyden näkökulmasta esimerkiksi digitaalisen palvelun kokeiluun tai käyttöön liittyvää asiakasturvallisuutta heikentävää tilannetta yksilön tai yhteisön näkökulmasta. Nelikentässä olevien asioiden avulla voidaan arvioida ja pohtia, mitä kaikkea esimerkiksi uuden teknologian kuten tekoälysovelluksen hankinnassa tulee ottaa huomioon asiakkaan palveluprosessissa ja organisaatiossa. Lainsäädäntö, kansainväliset ja kansalliset eettiset ohjeet toimivat mahdollisten riskien ennakoituvien tukena sekä osaltaan arvioinnin välineinä tekoälysovelluksen ja siihen liittyvän

palvelun eettisyyden tarkastelussa. Toimintamallin eri osiot konkretisoivat eettisen tarkastelun näkökulmat, muun muassa miten huolehditaan asiakkaiden ja henkilöstön osaamisesta ja eettisestä toiminnasta työssä sekä miten prosessia johdetaan eettisesti. Eettinen toimintamalli jäsentää uudenlaisten eettisten kysymysten tarkastelua ja pohdintaa.

Eettistä toimintamallia voidaan hyödyntää työvälineenä, jäsentäjänä ja konkretisoijana eettisten kysymysten äärellä. Toimintaympäristönä on hankkeen tavoitteiden mukaisesti ollut sote-alan toimintaympäristö ja ensisijaisesti koulutuksen kenttä. Toimintaympäristö on kuitenkin kehittämisprosessin aikana laajentunut ja mallia voidaan hyödyntää myös eri alojen koulutuksessa ja työssä. Eettinen toimintamalli on viime kädessä kehitetty korkeakouluopettajien pedagogisessa hankeprosessissa, johon sote-alan ammattilaiset, opiskelijat, asiantuntijat ja esihenkilöt sekä kansalaiset ovat liittyneet eri vaiheissa. Malli perustuu dialogisen oppimisen (Paavola 2012) ja ammattieettisen reflektiivisen toiminnan (Juujärvi, Myrsky, Pessa 2007) malleihin, joihin on kytkeytynyt tekoälyn etiikkaan kehitetty toimintamalli (Koivisto ym. 2019). Kolme mallia on ikään kuin sulautunut yhdeksi kokonaisuudeksi, jossa eettisten kysymysten tarkastelu sote-alan digitalisaatiokehityksessä on mahdollista ja laaja-alaisesti eettistä osaamista vahvistavaa ja kehittävää.

Mallissa on yhdistetty eettisen toiminnan ja oppimisen prosessit. Eettinen toiminta sosiaali- ja terveydenhuollossa on ytimenä ja punaisena lankana kaikessa. Globaalit muutokset ja uusi teknologia ovat kuitenkin tuoneet paljon uusia eettisiä ongelmia, joiden käsittely on sekä eettistä ongelmanratkaisua että oppimisen prosessia. Mallin ytimessä olevat kysymykset eettisen toiminnan reflektiivisessä prosessissa voivat helpottaa ongelmanratkaisua, erityisesti kun eettisiä kysymyksiä pohditaan yhdessä koulutuksessa ja työelämässä (taulukko 1).

Taulukko 1. Eettisen toimintamallin sovelluskohteita

Sovellusalue	Konkreettiset sovelluskohteet
Etiikan opetus	<ul style="list-style-type: none"> • jäsentää etiikan opetusta ja oppimista osana eri koulutusalojen opetusta • asiakas-case työskentely • harjoittelun reflektointi – viitekehys eettisten teemojen tarkasteluun • digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten pohdinta (opiskelija, opiskelijaryhmä, monialainen opiskelijaryhmä)
Koulutuksen kehittäminen	<ul style="list-style-type: none"> • opetussuunnitelmien kehittämistyö • eettisen osaamisen kehittämispolun suunnittelu
Asiakkaan sote-palvelut	<ul style="list-style-type: none"> • digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten pohdinta (yksilö, yhteisö) • työväline hahmottamaan asiakkaan tilannetta, palvelujen tarvetta ja niihin liittyviä eettisiä kysymyksiä • tuki eettisessä päätöksenteossa • sotepalvelujen suunnittelussa, järjestämisessä, tuottamisessa ja arvioimisessa
Digitaalisten palvelujen kehittäminen ja käyttöönotto	<ul style="list-style-type: none"> • digitaalisten palvelujen ja teknologioiden monialainen määrittely, suunnittelu ja kehittämisessä • digitaalisten palvelujen käyttöönotto – eettisten kysymysten tarkastelu, eettinen arviointi ja kehittämistoimenpiteet
Työyhteisön kehittäminen	<ul style="list-style-type: none"> • työyhteisön toiminnassa esiinnousseiden eettisten kysymysten tunnistaminen ja käsittely
Johtaminen	<ul style="list-style-type: none"> • eettisessä digitalisaation johtamisessa organisaatioissa ja eri hallinnon aloilla • monialaisessa verkostoyhteistyössä

Eettisen toimintamallin soveltaminen koulutuksessa

Eettinen toimintamalli on kehitetty sekä opetuksen että työelämän hyödynnettäväksi. Toimintamalli voi toimia työväliseinä eettisten kysymysten ja haasteiden tunnistamisessa, arvioinnissa, päätöksenteossa sekä eettisessä toiminnassa. Malli sisältää sekä konkreettisia työmenetelmiä että toimii laajempaan viitekehykseenä eettisten asioiden tarkasteluun. Vaikka malli on suunniteltu sote-alan toimintaympäristöön, monet käyttökohteet ovat toimialavapaita. Tällaisia käyttökohteita ovat esim. työyhteisön toiminnassa esiinnoitettujen digieettisten asioiden tunnistaminen ja käsittely, kun uutta teknologiaa otetaan käyttöön. Eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi on sovellettavissa mihin tahansa eettisen dilemman käsittelyyn.

Työelämästä tullut viesti eettisen toimintamallin tarpeesta on tärkeä myös alan koulutukselle. Digitalisaatioon liittyviä eettisiä kysymyksiä tulee käsitellä myös koulutuksen eri vaiheissa. Eettinen toimintamalli antaa tähän työväliseinä. Harjoittelun kautta opiskelijat saavat käytännön kokemuksia digitaalisten palvelujen hyödyntämisestä asiakastyössä. Eettisten kysymysten tunnistamista tulee harjoitella ja siinä voidaan soveltaa tarkistuslistaa, jonka avulla voidaan tunnistaa ja arvioida digitalisaatioon liittyviä eettisiä kysymyksiä (liite 3). Tarkistuslistaa voivat hyödyntää myös sote-alan ammattilaiset, jolloin keskiössä on eettisen osaamisen jatkuva kehittäminen.

Toimintamalli tuo esille, millaisia eettisiä asioita tulee ottaa huomioon ja millaista eettistä osaamista digitalisaatio edellyttää (ks. artikkeli 6.1). Eettisen osaamisen alueita voidaan hyödyntää eettisen osaamisen arvioinnissa koulutuksessa. Eettisen toimintamallin jäsenyys ja sen liitteet toimivat myös opetussuunnitelmatyössä kehikkona. Sote-alan koulutuksen suunnittelussa ja toteutuksessa voidaan tarkastella malliin peilaten, mitä sisältöjä on tärkeä tuoda opintojen toteutuksiin. Kehittämistyössä tuli myös esille, että etiikan tulee olla punaisena lankana kaikessa toiminnassa (Koski ym. 2020b). Tämä tuo haasteen etiikan koulutukselle. Digitalisaation edellyttämät eettisen osaamisen alueet on syytä sisällyttää eri opintojaksoihin teemoina ja tarkastelunäkökulmina. Etiikan eri näkökulmien sulauttaminen tai integroiminen useisiin eri opintojaksoihin on osoittautunut tuloksekkaimmaksi menetelmäksi.

Sote-alan koulutuksessa käytännön harjoittelulla on suuri merkitys opiskelijan ammatillisen kasvun ja identiteetin kehittämisessä. Koulutuksen aikana opiskelijalle kertyy kymmeniä opintopisteitä oppimisesta harjoittelussa, jolloin reflektion merkitys korostuu. Eettinen toimintamalli toimii hyvin reflektion karttana sekä yksilö- että ryhmäreflektiossa. Apua digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tarkasteluun saa myös toimintamallin eri osioista. Eettistä toimintamallia voidaan hyödyntää eri alojen koulutuksessa (muun muassa tekniikka, media- ja kulttuuriala, liiketalous). Hankkeessa kehitetyt etiikan mikrokokonaisuuksia (esimerkiksi lyhyet videot, podcastit, oppimistehtävät) voivat opettajat vapaasti hyödyntää kansallisesta AOE.fi -palvelusta (taulukko 2).

Mikrokokonaisuudet mahdollistavat ketterän tavan rikastuttaa opetusta ja huomioida digieettiset sisällöt opetuksessa. Kehitettyjen oppimateriaalien teemat on johdettu eettisestä toimintamallista.

Eettisen toimintamallin soveltaminen työelämässä

Eettinen toimintamalli antaa välineitä eri alojen ammattilaisille tarkastella nopeasti kehittyvän teknologian mukanaan tuomia eettisiä kysymyksiä. Työelämässä tarvitaan erilaisia henkilöstön osaamisen kehittämisen menetelmiä. Mikrokokonaisuuksien avulla etiikan oppiminen on mahdollista liittää osaksi työn kulkua (workflow-oppiminen) työelämässä, jossa digioppimista tuetaan työnteon arjessa. (Huhtanen 2019.) Eettisen osaamisen

Taulukko 2 . Eettistä osaamista kehittävät mikrokokonaisuudet

TEEMAT	AIHEET
Etiikan perusteet	<ul style="list-style-type: none"> • Etiikan perusteet • Ammattieettinen päätöksenteko • Eettisen ongelman/dilemman ratkaisu
Digietikka <i>Teknologia ja eettisyys</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Inhimillinen algoritmi • Tekoälyn ja robotiikan etiikka • Hyvinvointiteknologian etiikka • Puettavan sensoriikan käytön eettisiä ilmiöitä (fi, en)
<i>Asiakkaan eettinen kohtaaminen sähköisissä sote-palveluissa</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Asiakkaan eettinen kohtaaminen sähköisissä sote-palveluissa • Ammattieettiset ohjeet kohtaamisten ohjenuorana • Sosiaali- ja terveystieteiden chat-palvelu ja etiikka
<i>Etäkuntoutuksen eettisyys</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ethical issues in telerehabilitation • Etäkuntoutukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä • Decision making in challenging telerehabilitation situations
<i>Eettiset kysymykset digipalveluissa</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Digitaalisten sote-palvelujen kehittäminen ja eettisyys • Kotihoidon eettisiä kysymyksiä Smart Home ympäristössä • Digieettisten asioiden tunnistaminen • Digitalisaation vaikutus osallisuuteen
Tulevaisuuden sote-alan työ ja muuttuva toimintaympäristö	<ul style="list-style-type: none"> • Tulevaisuuden sote-alan työ • Eettinen osaaminen digitalisaatiossa • Monitoimijuuden etiikka • Kestävä tulevaisuus
Tutkimus- ja kehittämistyön etiikka	<ul style="list-style-type: none"> • Kehittämistyön etiikka • Toiminnallisen opinnäytetyön prosessin vaiheisiin (ideointi, suunnittelu, toteutus, arviointi) liittyvät eettiset kysymykset • Tutkimuksellinen etiikka uusissa sote toimintaympäristöissä
Etiikan opetus ja opettajuus	<ul style="list-style-type: none"> • Opettajan ammattieettiikka • Eettisten kysymysten opettaminen kotihoidon Smart Home ympäristössä
Digijohtamisen etiikka	<ul style="list-style-type: none"> • Resilienssi muuttuvissa organisaatioissa • Etäjohtamisen etiikka ja eettisen dilemman tunnistaminen • Digitalisaation johtamisen etiikka • Itsensä johtamisen eetos digitaalisissa toimintaympäristöissä

jatkuva kehittäminen voitaisiin muotoilla työyhteisöissä toimivaksi workflow-oppimiseksi hyödyntämällä hankkeessa tuotettuja mikrokokonaisuuksia.

Työyhteisöissä mallia voidaan hyödyntää sekä yksilöllisen että yhteisöllisen eettisen osaamisen kehittämiseen. Poikkeus (2019) suosittelee tutkimustensa tuloksena, että eettisen osaamisen kehittämiseen tulisi kiinnittää entistä enemmän huomiota ja esimiehen tukea tähän kaivataan. Hän ehdottaa erilaisten eettisen osaamisen kehittämisen tapojen käyttöönottoa, kuten etiikan koulutusta, eettisten toimintatapojen suosituksia, moniammatillista keskustelua, eettisten ongelmien käsittelyä ja palautteen antamista eettisestä toiminnasta. Myös mallin kehittämisen yhteydessä nousi esille, että työyhteisöissä olisi tarvetta yhdessä pohtia tunnistettuja eettisiä kysymyksiä (Hallamaa ym. 2020).

Eettisen toimintamallin käyttöönotto työyhteisöissä ja organisaatioissa voisi toteutua eettisten foorumien avulla, jotka mahdollistavat ajan ja paikan eettiselle pohdinnalle. Eettiset foorumit voivat toteutua työyhteisön yhteisinä kehittämisen paikkoina fyysisesti tai verkossa. Eettiset foorumit antavat rakenteen hyödyntää eettistä toimintamallia työssä.

Eettinen toimintamalli tarvitsee kehittyäkseen kriittistä arviointia, käytännön soveltamista ja kokeiluja. Malli on toisaalta abstrakti, toisaalta siinä on konkreettisia osioita, kuten mallin ytimenä oleva eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi. Toimintamalliin liittyen, eettistä arviointia helpottamaan on työstetty koosteet digitalisaatioon liittyvästä lainsäädännöstä (julkaisun liite 1) sekä eettisistä periaatteista ja ohjeista (julkaisun liite 2). Ohjeet eettisten kysymysten äärellä antavat ajattelun välineitä ja työkaluja eettiseen päätöksentekoon yksittäisessä asiakas-/potilastilanteessa sekä koko palvelu-/hoitopolun aikana siihen osallistuvien toimijoiden kesken. Missä olemme toimineet oikein, missä väärin, millaista vahinkoa tästä on syntynyt asiakkaalle? Miten kehitämme toimintaamme, ettei vastaavia tilanteita tule uudelleen? Tähän pohdintaan voidaan hyödyntää eettisen toiminnan reflektiivistä prosessia.

Eettinen toimintamalli – arviointia ja askeleita tulevaan

Digitalisaation myötä lainsäädäntö ja eettiset ohjeistukset ovat uudistuneet, mikä puolestaan vaatii työntekijöitä ja organisaation johtoa ylläpitämään ja kehittämään eettistä osaamista ja eettistä ohjeistusta myös organisaatiotasolla. Eettisten kysymysten ennakointi auttaa varautumaan digitalisaation mukanaan tuomiin eettisiin kysymyksiin ja ennaltaehkäisemään riskejä yhä digitalisoituvammassa ja globaalissa toimintaympäristössä. Sote-ammattilaisten asiakaslähtöinen eettinen toiminta ja eettisen osaamisen kehittyminen mahdollistuu eettisen johtamisen ja eettistä toimintaa tukevien rakenteiden ja toimintakulttuurin avulla.

Toimintamallin kehittämisen näkökulmasta yksi kysymys liittyy konkreettisuuteen. Esimerkiksi erilaisten eettisten ratkaisujen arvottaminen eettisen toiminnan reflektiivisessä prosessissa tarvitsee konkretisointia, miten ja millaisin askelin se tehdään. Osa eettiseen toimintamalliin liittyvistä työvälaineistä on vielä kehittymässä. Esimerkiksi tilannekuvan hyödyntäminen digitaalisen palvelun eettisessä arvioinnissa. Siinä tilannetta, esimerkiksi koronaviikku, tarkastellaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti huomioiden eri toimijat, lainsäädäntö ja eettiset ohjeet sekä toimintaympäristö ja siihen vaikuttavat tekijät (ks. artikkeli 5.1).

Digitalisaatioon liittyvä monimuotoinen käsitteistö on vielä vakiintumatonta, onhan digitalisaatio laajasti ymmärrettyä ilmiönä ja toimintana suhteellisen uusi sote-alalla. Tämän julkaisun artikkeleissa näkyy suomennettujen käsitteiden moninaisuus ja erilaiset perustelut niiden käytölle. Jotta voimme ymmärtää ja sanoittaa digitalisaatioon liittyviä eettisiä ilmiöitä, tulisi käsitteistöä kuitenkin yhtenäistää. Tämä taas edellyttää yhteistä keskustelua – dialogia, jossa voimme luoda yhteistä ymmärrystä. Näin voisimme yhdessä käsitellä digitalisaatioon liittyviä ilmiöitä ja käsitteitä, oppia toisiltamme.

Hankkeen kehittämistyössä olemme havainneet, miten monisäikeinen ja laaja digitalisaatioon liittyvä eettisten teemojen ja kysymysten kokonaisuus on. Kaiken huomioon ottaminen ei ollut tämän hankkeen yhteydessä mahdollista. Siksi toimintamallin arviointi ja erilaiset käyttökokemukset ovat arvokkaita tulevaisuudessa. Hankkeen jälkeiset haasteet liittyvät mallin laaja-alaiseen kokeiluun ja käyttöönottoon sekä mallin jatkokehittämiseen. Mallin kehittäminen ammattikorkeakouluverkostossa mahdollistaa mallin käytön ja hyödyntämisen koulutuksessa. Kokonaan toinen kysymys on, miten mallin käyttöä levitetään työelämään.

Hankkeessa saatiin hyviä kokemuksia ammattikorkeakouluverkoston toimivuudesta ja työelämätoimijoiden kanssa toteutetusta yhteisestä eettisen toimintamallin kehittämistyöstä. Voisiko mallia kehittää myös jatkossa vastaavanlaisessa verkostossa? Miten palvelujen käyttäjät ja asiakkaat saataisiin tähän mukaan?

Eettisen toimintamallin kehittämisessä on toteutunut ammattikorkeakoulujen TKIO-tavoite eli tutkimus ja kehittämistyön integrointi opetukseen. Ammattikorkeakoulujen opiskelijat (amk- ja yamk-tutkinnot) ovat olleet mukana muun muassa mallin kehittämiseen liittyvissä työpajoissa, mikrojen suunnittelussa ja toteuttamassa sekä tekemällä opinnäytetöitä.

”Toimintamallin kehittämisprosessi ja malli itsessään on laajalle yleisölle julkaisemisen arvoinen asia sen lisäksi, että käsillä oleva julkaisu avaa prosessiamme ja eettistä toimintamallia.”

Hankkeen aikana ja päättyessä olemme käyneet monia keskusteluja, joissa on todettu eettisen toimintamallin tärkeys. Malli on otettu kiinnostuksella vastaan ja monet ovatkin jääneet odottamaan seuraavaa askelta. SotePeda 24/7 -hankkeessa luodut yhteistyöverkostot ja niiden tahtotila yhteistyöhön punnitaan hankkeen päättymisen jälkeen. Korkeakoulut tekevät aktiivista alueellista vaikuttamistyötä, jossa opiskelijat ovat mukana oppimassa, kehittämässä ja vaikuttamassa. Monimuotoisia työelämää kehittäviä hankkeita ja opiskelijoiden opinnäytetöitä sekä oppimistehtäviä käynnistetään vuosittain satoja. Eettisen toimintamallin kehittämistyöhön löytyy innokkaita tekijöitä lähempää kuin ajattelemmekaan.

Työelämäkumppanit ovat olleet hankkeen aikana aktiivisia ja inspiroituneita pohtimaan eettisiä kysymyksiä työpajoissa ja eettisissä foorumeissa. Yhteistyöverkostot sekä säännöllisesti toistuvat, luonnollisena osana oppilaitosten ja työelämän arkeen kuuluvat fasilitoidut eettiset foorumit mahdollistavat jatkossakin eettisen pohdinnan ja sen myötä eettisen toimintamallin kehittämisen. On tärkeää löytää keinoja, joilla luodaan edellytyksiä kansalaisten osallistumiseen yhteiseen eettiseen keskusteluun. Digipalveluista syrjäytyneitä tulisi kutsua erityisiin matalan kynnyksen eettisiin foorumeihin. Voisikin ajatella, että jokaisessa kohtaamisessa ja keskustelussa löydetään uusia näkökulmia, jotka rikastavat myös eettisen toimintamallin kehittämistyötä.

Eettisen toimintamallin tavoitteellisen kehittämistyön edellytyksenä on edellisten lisäksi yhteistyö kansallisten asiantuntijaorganisaatioiden kanssa. Tämä työ on alkanut hankkeen aikana ja on luonnollista, että se jatkuu näin täsmennetyksi eettisen toimintamallin ja siihen liittyvien dokumenttien kokeiluna erilaisissa kehittämissprosesseissa.

Toimintamallin kehittämissprosessi ja malli itsessään on laajalle yleisölle julkaisemisen arvoinen asia sen lisäksi, että käsillä oleva julkaisu avaa prosessiamme ja eettistä toimintamallia. On luontevaa, että keskustelu ja kirjoittaminen jatkuvat sekä kansallisissa että kansainvälisissä julkaisukanavissa. Eettinen toimintamalli ja siihen linkittyvät artikkelit ja liitteet tässä julkaisussa kiteyttävät prosessiamme. Mutta kuten usein, näkyväksi jää vain osa prosessia. Se, mikä ei tässä julkaisussa tule näkyviin jää reflektoitavaksi ja kirjoitettavaksi seuraaviin julkaisuihin.

”Vaikka robotit, tekoäly ja muut koneet liittyvät moniin prosesseihin, ratkaisut ovat lopulta aina ihmisten.”

Digitalisaatio etenee vääjäämättä taloudellisen ja teknisen kehityksen mukana. Se koskee julkista hallintoa ja julkisia palveluita yhtä hyvin kuin yksityistä sektoria. Eettisten kysymysten kirjo on laaja ja epäilemättä lähes loputon. Yksi asia on kuitenkin varmaa. Vaikka robotit, tekoäly ja muut koneet liittyvät moniin prosesseihin, ratkaisut ovat lopulta aina ihmisten. Ihmiset myös luovat ohjelmat ja toimintaohjeet, algoritmit, joiden perusteella koneet toimivat. Eettinen pohdinta on siten myös aina inhimillistä.

Viime vuosikymmeninä soveltavan etiikan monet alueet, kuten lääketieteen etiikka, hoidon ja huolenpidon etiikka sekä ammattietiikan osa-alueet, ovat lisänneet merkitystään. On alettu ymmärtää, miten elämän eri ilmiöitä on tarkasteltava kokonaisvaltaisesti ja miten hyvän ja pahan sekä hyvin usein elämän suojelemisen kysymyksiä on tarkasteltava monesta eri näkökulmasta. Kun puhutaan digitaalivasta sosiaali- ja terveysalasta, puhutaan käytännössä kaikista yhteiskunnan jäsenistä ja heidän kohtelustaan. Tällaisessa eettisessä pohdinnassa jokaisella voi olla sanansa sanottavana. Samalla on viritettävä keskustelua siitä, millä foorumilla käydään jatkossa yhteisesti koordinoitua eettistä keskustelua digitaalisesta tekniikasta. Vastauksen löytäminen on oikeastaan valtioneuvoston asia. Eettiset kysymykset koskettavat kaikkia ja keskustelun tulisi olla avointa. Tällöin olennaisinta on, että keskustelu on yhteisesti johdettua ja koordinoitua, koska silloin se on tuloksellisinta.

Lähteet

- Hallamaa, J., Leikas, J., Sihvo, P., Malkavaara, M., Vesterinen, O., Parviainen, T., Koski, A. 2020. Virtuaalinen eettinen foorumi 2: Raportti foorumin toteutuksesta ja tuloksista. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja C, Raportteja: 68, Karelia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-275-310-6>
- Huhtanen, A. 2019. Miten oppimista tuetaan 2020-luvun työpaikalla. Työn Tuuli 1/2019. https://www.henry.fi/media/ajankohtaista/tyon-tuuli/tyontuuli_012019_20190613_links.pdf
- Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. 2007. Eettinen herkkyyden ammatillisessa toiminnassa. Helsinki: Tammi.
- Koivisto, R., Leikas, J., Auvinen, H., Vakkuri, V., Saariluoma, P., Hakkarainen, J. & Koulou, R. Tekoälyviranomais-toiminnassa – eettiset kysymykset ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyys. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 14/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-643-0>
- Koski, A., Vesterinen, O., Malkavaara, M., Heino, T. & Tauriainen, P. 2020a. Eettinen foorumi – tila(a) oppia ja kehittää eettistä osaamista. Teoksessa Jari Helminen (toim.) näkökulmia osallistaan tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaan – Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 5. DIAK TYÖELÄMÄ 18. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-348-3>
- Koski, A., Lehto, B., Sihvo, P. & Koskinen, R. 2020b. Jatkuvasti kehittyvä eettinen osaaminen. Teoksessa Sihvo, P & Koski, A. (toim.) Eettinen toimintamalli – osaamista tulevaisuuden koulutukseen ja sote-alan työhön. Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja. Ilmestyy 11/2020.
- Lehto, M. & Neittaanmäki, P. 2020. Suomen tekoälytuettu digitaalinen SOTE- ja koulujärjestelmä 2025. Informaatioteknologian tiedekunnan julkaisuja, 84/2020. Jyväskylä: University of Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8173-0>
- Lähteenmäki, J., Niemelä, M., Hammar, T., Alastalo, H., Noro, A., Pylsy, A., Arajärvi, M., Forsius, P., Pulli, K. & Anttila, H. 2020. Kotona asumista tukeva teknologia – kansallinen toimintamalli ja tietojärjestelmät (KATI-malli). VTT TECHNOLOGY 373. doi:10.32040/2242-122X.2020.T373
- Paavola, S. 2012. Trialoginen oppiminen. Teoksessa L. Ilomäki (toim.), Laatu e-oppimateriaaleihin. E-oppimateriaalit opetuksessa ja oppimisessa (115–120). Oppaat ja käsikirjat 2012:5. Helsinki: Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/laatu-e-oppimateriaaleihin-e-oppimateriaalit-opetuksessa-ja>
- Poikkeus, T. 2019. Support for nurses' ethical competence – organizational and individual support by nurse leaders. Väitöskirja. Turun yliopisto, Lääketieteellinen tiedekunta, Hoitotiede. Annales Universitatis Turkuensis. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7529-7>

ASIASANASTO

Asiasanasto on koottu julkaisun artikkelien sisällöistä. Kaikki asiasanat ovat osa kehittämiss-prosessissa jäsentyneitä asiasanoja, joita on tarkasteltu eri näkökulmista. Kuvauksissa on hyödynnetty kirjoitettujen artikkeleiden lähdemateriaalia ja laaja-alaisesti verkkosivustoja.

A

Autonomia tarkoittaa itsemääräämisoikeutta eli ihmisen tai ihmisryhmän oikeutta määrätä itseään koskevissa asioissa. Poliittisena hallintoon liittyvä käsitteenä autonomia tarkoittaa myös alueen oikeutta itsehallintoon.

D

Deskriptiivinen etiikka on yksi etiikan osa-alueista, joka kuvailee, erittelee ja vertailee erilaisia eettisiä ajattelutapoja ja järjestelmiä sekä arvioi niiden perusteluja, mutta ei ota kantaa niiden oikeellisuuteen. Deskriptiivinen etiikka tyytyy kuvailemaan, se ei pyri tarjoamaan eettisiä ratkaisuja kuten normatiivinen etiikka, vaan se antaa välineitä eettisiin ratkaisuihin.

Dialogi on avointa ja suoraa, kuuntelevaa keskustelua, jossa tavoitellaan yhteistä ymmärrystä. Keskeistä on kiinnostus toista kohtaan, kunnioitus ja luottamuksen rakentaminen.

Digietikka on etiikan soveltamisala, jossa kontekstina toiminta ja kehittämistyö digitaalisten järjestelmien ja palvelujen äärellä.

Digitaalinen oppiminen kuvaa oppimista, joka tapahtuu verkossa. Joskus digioppiminen myös viittaa digiosaamiseen oppimisen kohteena.

Digitaalinen osaaminen voidaan korkeakoulutuksessa jakaa perusosaamiseen (työvälineet), luovaan osaamiseen (sisältörikkaus) ja integroiva osaamiseen (eri ammattialoille soveltuva osaaminen).

Digitaalinen toimintaympäristö koostuu Digitaalisiin ratkaisuihin (järjestelmät, palvelut) perustuvasta toimintaympäristöstä.

Digitaaliset sote-palvelut ovat palveluratkaisuja, jotka hyödyntävät digitaalisuutta sosi-aali- ja terveydenhuollon palveluissa.

Digitaalisuus on määritelty datan syöttämisen, käsittelyn, siirron, tallennuksen ja esittä-misen menetelmäksi. Usein digitaalisuus liittyy muutokseen, jossa digitoinnin avulla esi-merkiksi järjestelmä muuttuu analogisesta ja käsin kosketeltavasta tietokoneen helposti ymmärtämään muotoon.

Digitalisaatio tarkoittaa toimintatapojen uudistamista, sisäisten prosessien digitalisointia, palveluiden sähköistämistä ja uudelleen jäsentämistä sekä digitaalitekniikan monipuolis-tuvien mahdollisuuksien integrointia osaksi elämän eri toimintoja. Laajemmin kyse on yh-teiskunnallisesta muutosprosessista, kun teknologia muuttaa yhteiskunnallisia rakenteita ja toiminnan tapoja.

Digitalisaatio sosiaali- ja terveydenhuollossa on laaja kokonaisuus sisältäen innovointia, tutkimusta, suunnittelua, käyttöä sekä arviointia, jossa korostuu asiakaslähtöisyys, monia-mmatillisuus ja monitieteellisyys.

Digitalisaation johtamisella tarkoitetaan johtamista, jossa digitalisaatio (vrt. digitalisaat-ion määrittely) luonteeltaan läpileikkaavana ilmiönä otetaan huomioon johtamisessa. Digitalisaation johtamista ohjaa sille asetetut tavoitteet ja siinä tunnistetaan toisiinsa vai-kuttavina yksilö-, yhteisö- ja yhteiskuntatasot sekä globaali ekosysteemi. Digitalisaation johtaminen on tahtoa ja taito johtaa yhteistoimintaa, mahdollistaa kaikkien toimintaan osallisten aito toimijuus omien voimavarojensa käyttöön, oman toimintansa johtamiseen ja ohjaamiseen muuttuvissa ja digitalisoituvissa toimintaympäristöissä.

E

E-johtajuus on sosiaalisen vaikuttamisen prosessi, jossa hyödynnetään informaatioteknologiaa.

Eettinen arviointi tarkoittaa jonkin tilanteen, tapahtuman tai digitaalisen palvelun arviointia eettisestä näkökulmasta, myös ennakoivasti. Eettisessä arvioinnissa voidaan hyödyntää lainsäädäntöä, eettisiä periaatteita ja ohjeita. Eettistä arviointia hyödynnetään eettisessä päätöksenteossa.

Eettinen herkkyyks tarkoittaa taitoa havaita ja tulkita eettisiä kysymyksiä, jännitteitä ja ongelmia arkipäivän monimutkaisissa tilanteissa sekä tehdä rohkeasti valintoja arvojen ja periaatteiden ristipaineessa. Eettinen herkkyyks edellyttää empatiaa ja kykyä asettua toisen asemaan. Se perustuu moraaliseen harkintaan ja intuitioon, sisäiseen moraalitajuun, jota voidaan kutsua myös omaksitunnoksi.

Eettinen ilmasto on organisaatiossa jaettu, yhteistä näkemystä eettisesti kestävästä ja hyväksyttävästä käytöksestä. Eettinen ilmasto pitää sisällään myös sen, kuinka eettisiä aiheita käsitellään organisaatiossa.

Eettinen kestävyys on yksilön tai yhteisön omaksuma eettinen toiminta, joka edistää kestävä kehityksen päämäärää.

Eettinen dilemma syntyy, kun kahden keskenään ristiriitaisiin oletuksiin perustuvaa tilannetta tarkastellaan ja on tehtävä valinta kahden ei toivottavan ratkaisun välillä.

Eettinen ongelma syntyy ristiriidasta useamman arvon välillä tai miten tarkasteltu arvo tai eettinen periaate konkretisoituu toiminnassa. Näissä tilanteissa ammattilaisen on kyettävä ratkaisemaan mikä olisi oikea tapa toimia, aina ei ole itsestään selvää ratkaisua.

Eettinen osaaminen ja sen perusteet opitaan sosiaali- ja terveysalan perustutkintokoulutuksessa ja se edellyttää eettisen tiedon omaksumista. Osaamisen perustana on eettinen herkkyyks, mikä on rohkeutta tehdä valintoja arvojen ja periaatteiden välillä. Eettistä osaamista ylläpitää ja vahvistaa työntekijän mm. mahdollisuus reflektointiin ja keskusteluun eettisistä kysymyksistä työyhteisössä.

Eettinen päätöksenteko koostuu neljästä vaiheesta, jotka ovat eettinen herkkyyks, moraalinen eettinen ongelmanratkaisu, eettinen motivaatio ja eettinen toimeenpanotaito.

Eettinen tietopolitiikka - Eettisellä tietopolitiikalla tarkoitetaan politiikkatoimia, joilla tiedon hyvää hallintaa ja tehokasta hyödyntämistä edistetään eettiset näkökulmat huomioon ottavalla tavalla. Eettiset periaatteet ja eettinen arviointi ovat keskeisiä tietopolitiikan osaluueita verkottuneessa, tietointensiivisessä ja digitalisoituneessa yhteiskunnassa.

Eettinen toimeenpano on kykyä tehdä päätöksiä ja rohkeutta toimia moraalisten ja eettisten periaatteiden mukaisesti jopa nopeaa eettistä harkintaa vaativissa tilanteissa.

Eettinen toimintamalli muodostuu kokonaisuudesta, johon liittyy viisi toisiinsa yhteydessä olevaa osatekijää. Mallin ytimen muodostaa eettisen toiminnan reflektiivinen prosessi, jonka avulla voidaan pohtia ja ratkaista eettisiä kysymyksiä. Eettistä toimintaa ohjaavien ja edistävien tekijöiden avulla voidaan toimia eettisesti yksilö, yhteisö ja yhteiskuntien tasolla. Digitalisaatiossa huomioitavat näkökulmat ja tulevaisuuteen liittyvät skenaariot tuovat uusia eettisiä tarkastelunäkökulmia tai kysymyksiä pohdittavaksi ja ratkaistavaksi.

Eettiset ohjeet muodostavat kokonaisuuden, joka koostuu arvoista ja periaatteista, erilaisista käytännön ohjeista ja konkreettisista toimintaohjeista. Eettiset ohjeet perustuvat arvoihin ja ne ohjaavat toimimaan ja tekemään päätöksiä työssä.

Eettiset periaatteet pohjautuvat arvoihin ja toimivat käytännön suuntaajina ja tarjoavat jatkuvuutta ja arvojen pysyvyyttä eettiseen keskusteluun ja toimintaan.

Ekosysteemi käsitettä käytetään moninaisista viitekehyksistä käsin. Ekosysteemi on esimerkiksi verkostomainen toimintaympäristö, jossa luonto ja toimijat ovat vuorovaikutuk-

nessa. Yksilö on monissa toimintaympäristöissä aktiivisena toimijana ja ympärillä olevat järjestelmät tuottavat yksilölle vaateita, joihin yksilö joutuu vastaamaan ja mukautumaan, mutta pystyy myös vaikuttamaan.

Etiikka käsittelee hyvää ja paha, arvoja ja normeja, oikeuksia ja velvollisuuksia. Etiikka voidaan määrittää elämän kunnioitusta ja suojelemista lähtökohtanaan pitäväksi päätelytaidoksi ja ohjeistoksi, jonka avulla arvioidaan yleisen ja yksityisen hyvän toteutumista muita loukkaamattomalla tavalla. Yksinkertaistettuna etiikka on oppi hyvästä ja pahasta. Sitä tarvitaan, kun pitää toimia oikein. Etiikka on myös moraalien tutkimista, moraalista koskevaa teoretisointia. Se tutkii moraalifilosofian kysymyksiä, moraalisten arvostelmien ja teorioiden luonnetta ja pätevyyttä sekä eettisten käsitteiden alkuperää ja merkitystä. Se kuvaa ja selittää moraalista näkemyksiä, toisaalta se perustelee, miten tulee toimia.

Etäkuntoutus Etäkuntoutuksessa hyödynnetään etäteknologiaa (puhelin, matkapuhelin, tietokone ml. tablettitietokone, puhelin ja tietokone yhteiskäytössä sekä televisiosovellukset) tavoitteellisesti kuntoutuksessa. Etäkuntoutuksessa on selkeä alku ja loppu ja sen suunnittelusta ja toteutuksesta vastaa ammattilainen.

F

Fasilitaattori on ryhmien työskentelyssä sisällön suhteen neutraali mahdollistaja ja vastaa vain ryhmän prosessin etenemisestä kuitenkin siten että hänen suunnittelemansa toiminnot ja kysymykset suuntaavat tiettyyn päämäärään.

Fasilitointi on ryhmäprosessien mahdollistamista ja helpottamista tilanteissa, joissa ryhmällä on jo asioiden ratkaisemiseen tarvittava tieto

H

Hyve-etiikka on normatiivisen etiikan suuntaus, jonka mukaan tekojen moraalista luonnetta arvioidaan siitä näkökulmasta, kuinka moraalisesti ihanteellinen eli hyveellinen henkilö toimisi. Se korostaa eettisen motivaation merkitystä ja sen mukaan hyveitä voi harjoitella ja oppia. Klassisista etiikan teorioista hyve-etiikka on vanhin. Hyve-etiikan keskiössä ovat ihmisen hyveet, luonteenpiirteet ja ominaisuudet. Sen mukaan käytännöllisesti järkevä tai viisas ihminen tietää, mitä hyvä elämä tai onnellisuus todellisuudessa on. Hyve-etiikka arvostelee moraalisen maailman sääntökeskeisyyttä, jossa on mahdollista toimia epähumanisti sääntöjä rikkomatta.

I

Informaatioteknologian (IT) keskeinen osa-alue on langaton viestintä ja tärkein infrastruktuuri on internet ja sen lukuisat palvelut. Informaatioteknologiassa korostuu tiedon siirto ja käsittely, mobiiliteknologiat ja internetin ymmärtäminen ja kehittäminen.

Itsemääräämisoikeus on jokaiselle yksilölle kuuluva lakiin perustuva perusoikeus. Itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä omasta elämästään ja päättää itseään koskevista asioista.

J

Jatkuva oppiminen vastaa yksilän tarpeeseen kehittää ja uudistaa osaamista elämän ja työuran eri vaiheissa. Laajemmin tavoitteena on vastata työelämän muutoksista aiheutuviin osaamistarpeisiin.

K

Korona-pandemia, Uusi koronavirus, (COVID-19) lähti leviämään Kiinasta joulukuussa 2019. Maailman terveysjärjestön mukaan koronavirus on pandemia eli tauti, joka on levinnyt kaikkialle maailmaan.

L

Lainsäädäntö sekä sen muutokset määrittävät yhteiskunnallista toimintaa merkittäväällä tavalla. Lakialoitteet, lainsäädännön valmistelu ja uusista laeista päättäminen ovat keskeinen tapa luoda, uudistaa ja ylläpitää yhteiskunnallisia rakenteita: päätöksentekoa, päätösten toimeenpanoa sekä päätösten arviointia. Lainsäädännön kehitys heijastelee yhteiskunnan arvoja ja normeja.

Luottamus perustuu rehellisyyteen ja hyvään tahtoon yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa sekä asiantuntijuuteen yhteisöissä. Luottamus digitaalisissa palveluissa edellyttää vastuullisuutta, luotettavuutta ja läpinäkyvyyttä.

M

Megatrendit koostuvat useista ilmiöistä, joissa nähdään yleinen tulevaisuuden kehityssuunta, laaja muutoksen kaari. Megatrendit tunnistetaan usein tapahtuvan globaalilla tasolla ja kehityssuunnan uskotaan jatkuvan samansuuntaisena.

Mikro on kestoltaan lyhyt, yleensä enintään yhden osaamistavoitteen sisältävä pedagogisesti mielekäs kokonaisuus. Mikro voi olla esimerkiksi dokumentti, esitys, video, podcast, oppimistehtävä tai niiden yhdistelmä.

Monitoimijuus on julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin sekä kansalaisten yhteistä toimintaa.

MOOC (Massive Open Online Course) - ovat verkossa toteutettuja opintopaketteja, joille on tyypillistä suuri osallistujamäärä ja aikaan ja paikkaan sitoutumattomuus. Ne ovat kaikille osallistujille avoimia.

Moraali muodostuu arvoista, hyveistä, käytännöistä ja toimintatavoista. Yleensä moraalilla viitataan vallitseviin käsityksiin oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta. Moraalia voi kutsua myös sosiaaliseksi systeemiksi, joka on syntynyt korjaamaan ihmisen itsekkyyden aiheuttamia haittoja. Teko voidaan arvioida moraalittomaksi tai epämoraaliseksi, jos se on tehty hyväksytyjen sääntöjen tai yleisesti oikeina pidettyjen arvojen vastaisesti.

Moraalifilosofia on filosofian alalaji, jolla tarkoitetaan yksinkertaisesti etiikkaa ja sen tutkimista. Moraalifilosofia tutkii moraalialia ja hyvää elämää.

Moraalipsykologia tarkoittaa analyysia mielen toiminnasta, joka vaikuttaa eettiseen käyttäytymiseen ja arvo-arvostelmiin. Moraalipsykologian piirissä pohditaan esimerkiksi harkintaa, valintaa, tunteita, haluja, arvoja, moraalista luonnetta ja persoonallisuutta. Etiikan teorioista se kytkeytyy etenkin hyve-etiikkaan. Moraalipsykologian tavoitteena on parempi ymmärrys inhimillisestä moraalista motivaatiosta.

Muutoksen johtaminen on muutoksen aikaansaamista ja tukemista organisaatiossa. Prosessin alussa todetaan muutostarve, määritellään tavoitteet ja suunnitellaan menettelmät muutosta tavoiteltaessa. Toteutusta arvioidaan eri vaiheissa systemaattisesti.

N

Normatiivinen etiikka on tutkimuksen haara, jossa älyllisin keinoin yritetään ratkaista, miten ihmisten tulee toimia eri tilanteissa toimiakseen moraalisesti hyväksyttävällä tavalla. Se on oikeaa ja väärää, sekä hyvää ja pahaa koskevien teorioiden kehittämistä eli filosofisen etiikan osa-alue, joka tutkii eettisiä normeja. Se pyrkii vastaamaan kysymykseen siitä, mitkä ovat oikeat eettiset säännöt, joita yksilön tulisi noudattaa. Normatiivisen etiikan teoriat ilmaisevat, luovat ja puolustavat aina joitakin tiettyjä moraalialia sääntöjä ja arvoja.

Näyttöön perustuva toiminta on luotettavan ja ajantasaisen tiedon harkittua käyttöä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa ja päätöksenteossa.

O

Omatunto ymmärretään ihmisen sisäiseksi moraalitytöksi ja kaikille yhteiseksi käsitykseksi hyvää ja oikeasta. YK:n ihmisoikeuksien julistuksen mukaan kaikille ihmisolentoille on annettu järki ja omatunto, ja heidän on toimittava toisiaan kohtaan veljeyden hengessä. Psykologian käsitteistä ylämäärä on lähellä omaatuntoa. Suomenkielinen sana omatunto viittaa yksilöön, mutta latinan kielen käsite *coincidentia*, josta monissa eurooppalaisissa kielissä omatunto johdetaan, sen alkuperä viittaa yhteiseen tai yhteisön tietämiseen.

Osallisuus on ihmisen oikeus tehdä omaa elämää koskevia päätöksiä sekä jäsenyyttä, kokemusta kuulluksi tulemisesta ja vaikuttamista itselleen merkityksellisissä yhteisöissä.

P

Preskriptiivinen etiikka eli ohjaava etiikka merkitsee, että moraalinen sitoutuminen on määräyksien ja ohjeiden antamista tai hyväksymistä. Normatiivinen etiikka on preskriptiivistä etiikkaa.

R

Ratkaisut - Ratkaisukeskeisesti voidaan keskittyä sosiaali- ja terveysalan toiminnassa tunnistamaan ja vahvistamaan sitä, mikä toimii. Alan kehittämistyössä, esimerkiksi uusien teknologisten mahdollisuuksien hyödyntämiseksi, on keskeistä ennakoivasti, monitoimijaisesti ja avoimesti arvioida tehtävien ratkaisujen luotettavuutta ja eettistä kestävyttä.

Reflektio on kognitiivista ja affektiivista, ihmisen mielen sisällä, ajattelussa tapahtuvaa, aktiivista, tietoisista ja tavoitteellista toimintaa, joka kohdistuu kokemukseen ja jossa tietoa muokataan ja jäsennetään kokemuksista. Kokemus ja oma toiminta on reflektoinnin käynnistäjä.

Reflektiivisyys on oppijan tai tutkijan toiminnassa kriittistä itseymmärrystä, jota perustellaan eettisesti. Oppimisen tai tutkimustyön eri vaiheissa toteutettava reflektointi mahdollistaa jatkuvan oppimisprosessin, jossa aiemmin opittua tai havaittua arvioidaan kriittisesti työskentelyn eri vaiheissa uudelleen.

Resilienssi on joustavuutta, pärjäävyyttä, palautumiskykyä ja sopeutumista muutostilanteissa. Resilienssi on ajattelua ja toimintaa, jota voi oppia ja kehittää.

Robotisaatio on ilmiö, jossa yhteiskunnan erilaisia toimintoja ja prosesseja korvataan kokonaan tai osittain roboteilla.

S

Seurausetiikka pitää tekojen moraalisen arvon mittapuuna niiden tuottamaa hyötyä ja haittaa. Sen mukaan tulee toimia niin, että seurausten kokonaisyhteisö suhteessa haittoihin on mahdollisimman suuri. Seurausetiikka etsii vastauksia ongelmiin, jotka liittyvät hyötyjen ja haittojen määrittämiseen. Toiset seurausetiikan teoriat pyrkivät määrittämään tavoiteltavan hyvän, toiset taas maksimoimaan teosta saatavan hyödyn. Vaikutusvaltaisista seurausenteistä suuntaus on ollut utilitarismi.

T

Teknologia on tietoa, taidetta, laitteita, prosesseja ja palveluita sekä kehittyviä ympäristöjä ja järjestelmiä, jotka palvelevat ihmisen ja yhteiskunnan hyvää.

Tekoäly viittaa teknologioihin ja algoritmeihin, jotka ohjaavat järjestelmää oppimaan suuresta datamäärästä. Tekoäly on adaptiivinen, eli suorituskykyään parantava, ja autonominen, eli toimii ilman käyttäjän jatkuvaa ohjausta.

Tietosuoja on perusoikeus, joka turvaa rekisteröidyn oikeuksien ja vapauksien toteutumisen henkilötietojen käsittelyssä. Henkilötietojen käsittelyn on aina perustuttava lakiin.

Tilannekuvan kokoamisella ja esittämisellä jäsennetään havainnollisesti tarkasteltaviksi valittujen asioiden ajankohtaisia ja nykytilaa kuvaavia sisältöjä ja suhteita. Tilannekuva tuo esille arvioitavan kohteen sisäisiä ja ulkoisia sekä positiivisia ja negatiivisia tekijöitä.

TKI-toiminta on tutkimus-, kehittämis- ja innovaatiotoimintaa. TKI-toiminnalle ominaista on edetä ideasta suunnittelun kautta toteutukseen, tulosten hyödyntämiseen ja arviointiin.

Toimijuus on aktiivisuutta, intentionaalisuutta ja osallisuutta. Toimijuus kertoo siitä, että yksilöllä tai yhteisöllä on vaikutus- ja valinnanmahdollisuuksia sekä taitoa ja voimaa valita itse toimintatapojaan. Toimijuus on toimintavalmiutta sekä tahtoa toimia aktiivisesti, kekeä ja olla olemassa sekä sen mukaista toimintaa.

Trialoginen oppiminen on pedagoginen malli, joka koostuu monologisesta, dialogisesta ja trialogisesta oppimisesta. Monologisessa vaiheessa tietoa etsitään itsenäisesti. Dialogisessa vaiheessa korostuu vuorovaikutus toisten kanssa. Trialogisessa vaiheessa luodaan uutta tietoa ja osaamista edellisiin vaiheisiin pohjautuen.

Työpaja on yhteisöllisen monialaisen työskentelyn foorumi, jossa löydetään tavoiteltavia ratkaisuja. SotePeda 24/7 -hankkeessa työpajoissa tarkasteltiin tulevaisuuden digitalisointuvaa sote-alan työtä ja eettiseen osaamisen kehittämistä.

V

Valmentaminen on prosessi, jossa valmentaja mahdollistaa ja auttaa toimijoita ottamaan käyttöön omia voimavarojaan ja vahvuuksiaan ja saavuttamaan tavoitteensa.

Velvollisuusetiikka on normatiivisen etiikan teoria, jonka mukaan on velvollisuuksia, joiden mukaan on toimittava. Toimimme moraalisesti oikein, jos noudatamme näitä velvollisuuksia, oikeuksia tai periaatteita. Tekojen seurauksilla ei ole merkitystä puhtaasti velvollisuusetiikan kannalta, mutta on myös normatiivisen etiikan teorioita, joissa otetaan huomioon sekä velvollisuuksia että tekojen seurauksia. Velvollisuusetiikassa huomio kiinnittyy siihen, miksi tietty teko tehdään. Tunnetuin velvollisuuseettinen teoria on Immanuel Kantin kategorinen imperatiivi, jonka mukaan ihmisen jokaisen teon tulisi olla sellainen, että sen pohjalta voitaisiin luoda yleinen, kaikkia koskeva moraalikäytäntö.

Y

Yhteiskehittäminen on sote-alan kehittämisen tärkeä muoto, jota tukee trialogisen oppimisen malli. Yhteiskehittämisen mahdollisuuksia ja monimuotoisia menetelmiä, muun muassa esimerkiksi palvelumuotoilua on tärkeä hyödyntää varsinkin digitaalisten palvelujen kehittämisessä, käyttöönotossa ja toteuttamisessa sekä arvioinnissa.

Liite 1

Sote-alan digitalisaation eettisyyteen liittyvää lainsäädäntöä

Taulukko 1. Sote-alan digitalisaation eettisyyteen liittyvää lainsäädäntöä

VUOSI	LAKEJA, JOTKA LIITTYVÄT SOTE-ALAN DIGITALISAATION EETTISEEN TOIMINTAAN
2020	Laki julkisen hallinnon tiedonhallinnasta 906/2019 , voimaan 1.1.2020 Laki sosiaali- ja terveystietojen toissijainen käyttö (toisiolaki) 552/2019, 1.5.2019 Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta 306/2019 , voimaan 1.4.2019. Toimeenpanee EU:n Julkisen sektorin elinten verkkosivustojen ja mobiilisovellusten saavutettavuudesta –direktiivin (2016/2102)
2018	Tietosuojalaki, 1050/2018 EU:n yleinen tietosuoja-asetus (EU) 2016/679 Lääkintälaitteasetus (EU 2017/729) In vitro-diagnostiikkalaitteiden asetus (EU 2017/746) Asetus terveydenhuollon valtakunnallisista tietojärjestelmäpalveluista 1257/2015 Laki sosiaalihuollon asiakirjoista 254/2015
2015	Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015 Sosiaalihuoltolaki 1301/2014 Valtion virastojen yhteisten perustietotekniikkapalveluiden ohjaus ja palvelutuotanto perustuu lakiin (1226/2013) ja asetukseen (132/2014) valtion yhteisten tieto- ja viestintätekniisten palvelujen järjestämisestä sekä lakiin (10/2015) ja asetukseen (1109/2015) julkisen hallinnon turvallisuusverkko toiminnasta.
2010	Terveydenhuoltolaki 1326/2010 STM:n asetus potilasasiakirjoista 298/2009 Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä, 9.2.2007/159, alkuperäisen lain muutoksia runsaasti, viimeisin 2019 Oikeus yksityisyyden suojaan (säädetään useissa eri säädöksissä, mm. Laki yksityisyyden suojasta työelämässä (759/2004) , Laki sähköisen viestinnän palveluista 7.11.2014/917, Tietosuojalaki, Hallintolaki, 6.6.2003/434 Laki sähköisestä asioinnista viranomaistoimituksessa 24.1.2003/13, muutos 534/2016
2000	Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta, 9.4.1999/488 Henkilötietolaki (523/1999) Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta, (621/1999, julkisuuslaki) Suomen perustuslaki 731/1999 Arkistolaki 831/1994 Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/1994
1992	Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992
1961	Tekijänoikeuslaki, 8.7.1961/404 (sis. laki muutoksia), Tekijänoikeusdirektiivin (DSM) muutokset tekijänoikeuslakiin valmisteilla OKM:ssä ja tulevat voimaan vuoden 2021 alussa.
1889	Rikoslaki 39/1889 , sis. runsaasti lakimuutoksia. Lakia uudistettu vuodesta 1991 lähtien.

Liite 2

Sote-alan digitalisaation eettisyyteen liittyviä eettisiä periaatteita ja ohjeistuksia

TAHO	VUOSI	EETTINEN OHJE	LÄHDE
Eettiset periaatteet/ kansallinen taho			
ETENE	2001	Terveydenhuollon yhteinen arvopohja, yhteiset tavoitteet ja periaatteet	ETENE-julkaisuja 1/2001.
ETENE	2010	Teknologia ja etiikka sosiaali- ja terveysalan hoidossa ja hoivassa.	Eteneen julkaisuja 30.
ETENE	2011	Sosiaali- ja terveysalan eettinen perusta	ETENE-julkaisuja 32
VM	2018	Eettistä tietopoliittikkaa tekoälyn aikakaudella -selonteko	Selonteko, VM/2527/00.01.00.01/2017
Tutkimusetiikka/ kansallinen taho			
Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)	2019	Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa.	Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3/2019
	2012	Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa	Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012
ATT	2014	Avoimen tieteen ja tutkimuksen käsikirja	Avoimen tiedon käsikirja v1, jonka tekijä on ATT-hanke
Ammattiala- kohtaiset eettiset ohjeet			
Sosiaaliala/Talentia	2017	Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Arki, arvot ja etiikka	https://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/docs/Talentia_Etiikkaopas_2017.pdf
Terveydenhuolto/ Sairaanhoitajaliitto	1996	Sairaanhoitajan eettiset ohjeet	https://sairaanhoitajat.fi/wp-content/uploads/2020/01/Sairaanhoitajien-eettiset-ohjeet.pdf
Terveydenhuolto/ Sairaanhoitajaliitto	2015	Sairaanhoitajaliiton sähköisten terveyspalvelujen strategia vuosille 2015–2020	https://sairaanhoitajat.fi/wp-content/uploads/2019/10/SA%CC%88HKO%CC%88ISET_TERVPALV_STRATEGIA.pdf

jatkuu ->

TAHO	VUOSI	EETTINEN OHJE	LÄHDE
Terveystieteiden tutkimuskeskus / Terveystietojärjestelmä- liitto	2017	Terveystietojärjestelmän eettiset suositukset	https://www.terveydenhoitajaliitto.fi/files/317/Terveystietojärjestelmän_eettiset_suosituksia_21.6.2017.pdf
Kuntoutus/Suomen fysioterapeutit	2014	Fysioterapeuttien eettiset ohjeet	https://www.suomenfysioterapeutit.fi/wp-content/uploads/2018/01/Fysioterapeutin_Eettiset_Ohjeet_2014.pdf
Terveystieteiden tutkimuskeskus / Lääkäriliitto	2014	Eettiset ohjeet	https://www.laakariliitto.fi/laakarintietopankki/kuinka-toimin-laakarina/eettiset-ohjeet/
Sosiaali- ja terveydenhuollon tietojenkäsittely- yhdistyksen asiantuntijaryhmä	2015	Terveystietojenkäsittelyn ammattihenkilöiden eettiset ohjeet.	https://stty.org/images/Terveystietojenkäsittelyn_ammattihenkilöiden_eettiset_ohjeet.pdf
Tieto- ja viestintä- tekniikan ammattilaiset (TVIA) ry	2002	Tietotekniikan ammattilaisen etiikan ohjeisto	https://tivia.fi/toimiala/etiikan-ohjeet/

**Kansainväliset tahot,
esimerkkejä**

International Medical Informatics Association (IMIA)	2002, 2016	IMIA Code of Ethics for Health Informatics Professionals	https://imia-medinfo.org/wp/wp-content/uploads/2015/07/IMIA-Code-of-Ethics-2016.pdf https://imia-medinfo.org/wp/wp-content/uploads/2015/07/Handbook-for-revised-Code-of-Ethics.pdf
NASW, ASWB, CSWE & CSWA	2017	Standards for technology in social work practice.	https://www.socialworkers.org/includes/newincludes/homepage/PRA-BRO-33617.TechStandards_FINAL_POSTING.pdf
AI Now	2017	AI Now 2017 Report	https://ainowinstitute.org/AI_Now_2017_Report.pdf
Association for Computing Machinery (ACM)	2018	ACM Code of Ethics and Professional Conduct	https://www.acm.org/code-of-ethics
IEEE	2018	Ethically Aligned Design, Versio 1 ja 2	https://standards.ieee.org/content/dam/ieee-standards/standards/web/documents/other/ead1e.pdf?utm_medium=undefined&utm_source=undefined&utm_campaign=undefined&utm_content=undefined&utm_term=undefined
Euroopan komissio	2018	Artificial Intelligence, Robotics and 'Autonomous' Systems	http://ec.europa.eu/research/ege/pdf/ege_ai_statement_2018.pdf
Euroopan komissio	2019	<i>Ethics Guidelines for Trustworthy AI.</i>	https://ec.europa.eu/futurium/en/ai-alliance-consultation/guidelines

Liite 3

Digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tunnistaminen ja arviointi -tarkistuslista

Tarkistuslista sote-alan digitalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tunnistamiseen ja arviointiin

Käyttöohje: Valitse eettisen tarkastelun kohde. Se voi olla esimerkiksi digitaalisen palvelun käytön suunnittelu asiakkaan palvelussa tai hoidossa. Arvioi lomakkeen avulla, millaisia eettisiä näkökulmia ja kysymyksiä tarkastelussanne olevan teknologian käyttö asiakkaan palvelussa tai hoidossa sisältää eettisten periaatteiden mukaisesti. Eettisten periaatteiden/näkökulmien alla olevat asiat ovat esimerkkejä. Muu -kohtaan voit lisätä niitä asioita, joita esimerkeissä ei ole mainittu. Tarkistuslista auttaa arviomaan sitä, mitkä eettiset näkökulmat on jo huomioitu ja mihin tulee vielä kiinnittää huomiota ja tehdä mahdollisia kehittämistoimia.

EETTISIÄ PERIAATTEITA JA NÄKÖKULMIA	TOTEUTUU (X)	OMAT HUOMIOT
Ihmisten kunnioittaminen <ul style="list-style-type: none">ihmisarvon, loukkaamattomuuden ja oikeuksien kunnioittaminendigitaalisen palvelun/laitteen käytöstä sopiminen, tietoinen suostumus, esim. robotin tietoinen hyödyntäminen asiakkaan palveluissa, ja soveltuvuus käyttäjien tarpeeseendigitaalisten palvelujen ja sovellusten kehittämisessä mahdollistetaan kansalaisten osallisuus ja osallistuminenmuu:		
Oikeudenmukaisuus <ul style="list-style-type: none">lainsäädännön ja eettisten ohjeiden noudattaminenosapuolten oikeuksien ja velvollisuuksien kunnioittaminenmonimuotoisuuden ja syrjimättömyyden periaatteiden toteutuminenteknologian oikeudenmukainen saatavuus ja oikeus teknologian käyttöönmuu:		
Inhimillisyyteen, empatiaan ja vuorovaikutukseen liittyviä näkökulmia <ul style="list-style-type: none">asiakkaan kokemus aidosta, inhimillisestä kohtaamisesta ja vuorovaikutuksesta, vaikka kohtaaminen tapahtuu verkossa teknologiavälitteisestiihmisten kohtelun reiluusihmisen ja teknologian vuorovaikutukseen liittyvien näkökulmien huomiointi, esim. korvaako teknologia inhimillisen kanssakäymisenmonialainen ja monitoimijainen työskentely digitalisaatiossamuu:		
Tasa-arvo <ul style="list-style-type: none">digipalvelujen tasa-arvoinen saatavuus, saavutettavuus, yhdenvertaisuuseriarvoistumisen ennaltaehkäisymuu:		

jatkuu ->

Yksityisyyden suojaaminen ja salassapito, Datan hallinta

- Yksityisyyden suoja ja oikeus omiin tietoihin
- Salassapito- ja tietosuojan ja -turvaan liittyvät kysymykset, esim. laitteiden suojaus, vastuullisuus teknologian käytössä
- asiakkaan oikeusturvan toteutuminen
- datan omistajuuteen ja jakamiseen liittyvät kysymykset
- muu:

Itsemääräämisoikeus

- valinnan vapaus; teknologian käytön vapaaehtoisuus
- asiakkaan päätöksenteko-oikeus, esim. omien tietojen jakaminen
- asiakkaan tietoinen suostumus digitaalisen palvelun käyttöön tai kieltäytyminen
- muu:

Vastuullisuus

- käyttäjien, asiakkaiden ja ammattilaisten osaamisen varmistus
- digitaalisen palvelun/laitteen suunnittelu asiakkaan tarpeisiin ja valmistus määräysten mukaisesti
- vastuu teknologian/digitaalisen palvelun toimivuudesta ja riskeistä (korvauskysymykset)
- eri osapuolten (teknologian kehittäjät, markkinoijat, julkiset toimijat, asiakkaat ja organisaatiot, jotka käyttävät palvelua) vastuuvuollisuus digitaalisen teknologian (esim. tekoäly) tai palvelun kehittämisessä, käytössä ja käyttöön liittyvissä ongelmatilanteissa
- muu:

Luottamus

- luottamus digitaalisia laitteita ja palveluja kohtaan (hyväksyntä, sitoutuminen)
- asiakkaan luottamus siihen, että hänen tietojaan käsitellään, säilytetään ja käytetään tietosuojan ja -turva ohjeiden (GDPR) mukaisesti
- ammattilaisen luottamus asiakkaan tuottamaan tietoon
- muu:

Hyvän tekeminen ja vahingon välttäminen

- digitaalisen palvelun eettisen tavoitteen tiedostaminen
- digitaaliseen palveluun/teknologiaan liittyvien eettisten ongelmien tiedostaminen
- rohkeus puuttua eettisiin ongelmiin
- asiakkaan ja työntekijöiden tietojen väärinkäytön ehkäisy
- teknologiaan liittyvät virheet, vastuu- ja valvontakysymykset, esim. tekoälyn ja sen algoritmien tuottaman tiedon turvallisuus ja mahdollisten virheiden ennaltaehkäisy
- muu:

Riskien ja hyötyjen arviointi

- digitalisaation ja digitaalisten palvelujen mahdollisuuksien ja rajoitteiden tunnistaminen,
 - digitaalisen palvelun/teknologian hyväksyttävyyden, esim. käyttäjä hyväksyy teknologian käyttöönsä ja kokee sen hyödylliseksi
 - eettinen arviointi digipalvelun kehittämisessä sekä hankinta- ja käyttöönotto prosessissa, esim. kenen tarpeisiin teknologiaa kehitetään ja käyttöön otetaan?
 - muu:
-

Digitaalisen palvelun/ tietojärjestelmien turvallisuus, luotettavuus ja toimintavarmuus

- teknologian turvallinen toiminta (esim. laiteturvallisuus, toiminnan luotettavuus, toimintavarmuus)
- teknologian toimintaperiaatteiden läpinäkyvyys, selitettävyyys ja jäljitettävyyys (esim. tekoälyn algoritmit)
- teknologian hakkeroinnin vaara
- teknologiaan liittyvät eettiset haasteet (esim. geeniteknologia)
- asiakkaan ja ammattilaisen turva digipalveluissa;
- tiedonhallintaan, tiedolla johtamiseen sekä turvalliseen viestintään liittyvät eettiset kysymykset
- muu:

Yhteiskunnallinen näkökulma

- digitaalisen palvelun kestävä kehityksen näkökulman toteutuminen
 - eettinen arviointi siitä millaisia yhteiskunnallisia ja ekologisia vaikutuksia teknologialla tulee olemaan tai on sekä noudattaako teknologia yhteiskunnallisia arvoja
 - yhteisten sopimusten noudattaminen; valvontaan liittyvät sopimukset
 - teknologian sosiaalinen ja yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys
 - muu:
-

Uusi teknologia muuttaa yhteiskuntaa ja työelämää nopeasti. Jatkuva digitalisaatiokehitys tuottaa uudenlaisia eettisiä kysymyksiä sosiaali- ja terveysalan työhön. Arvot ja olemassa olevat eettiset koodistot näyttäytyvät yhä monitulkintaisimmilta. Etiikasta ja eettisestä osaamisesta tarvitaan yhä enemmän laajaa ja monialaista keskustelua sekä eettisen osaamisen jatkuvaa kehittämistä.

Teoksessa kuvataan eettistä toimintamallia digitalisoituvassa sotealan työssä ja koulutuksessa. Malli toimii työvälineenä ammatillisen osaamisen ja työn kehittämisessä. Sen avulla voidaan tarkastella eettisiä kysymyksiä eri näkökulmista sekä löytää ratkaisuja eettisen päätöksenteon tueksi.

Toimintamallin kehittämisen taustalla on SotePeda24/7 -hankkeessa tuotettu tieto ja ymmärrys siitä, mitä eettinen osaaminen ja eettinen toiminta on monialaisissa ja digitalisoituvissa sote-alan toimintaympäristöissä. Malli on hyödynnettävissä eri alojen koulutuksessa ja työelämässä, yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa sekä laaja-alaisesti kehittämis- ja tutkimustoiminnassa. Malli toimii eettisen pohdinnan inspiraationa kaikille kansalaisille.

Karelia-ammattikorkeakoulun julkaisuja B:65

ISBN 978-952-275-314-4 | ISSN 2323-6876

Opetus- ja
kulttuuriministeriö

Diak

HAMK
HAMEEN AMMATTIKORKEAKOULU
HAME UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

 **LAB University of
Applied Sciences**